

ΧΡΗΣΤΟΥ Ε. ΓΙΑΝΝΟΥΛΑ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

**ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ
ΑΞΩΜΗΣ**

(Από το 328 μ.Χ. μέχρι σήμερα)

**ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΑΙΘΙΟΠΙΑΣ**

ΑΘΗΝΑΙ 1981

ΣΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟ
ΘΥΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΤΑΝΙΑΣ
[ΠΡΩΗΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΛΕΩΝΗΣ]
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟ κ.κ. ΜΕΘΟΔΙΟ
ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ ΕΥΓΝΩΜΩΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΞΩΜΗΣ

(Από τὸ 328 μ.Χ. μέχρι σήμερα)

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΙΘΙΟΠΙΑΣ

Ἕκδο

Χρήστου Ε. Γιαννούλα

Καθηγητὸς - Φιλολόγος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὅταν, πρὶν ἀπὸ ἑπτὰ περίπου χρόνια, ετοιμαζόμουν νὰ μεταβῶ στὴν Αἰθιοπία, γιὰ νὰ διδάξω, δευτέρα ἀπὸ ἀπόσπαση τοῦ Ἑνωμένου Ἐθνικοῦ Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, στὸ Ἑλληνικὸ Κοινωνικὸ Γυμνάσιον τῆς Ἀντίς Ἀμπέμας, γνώριζα βέβαια ὅτι δὲν μεταβαίνω σὲ μὰ τοπικὰ Ἀφρικανικὴ χώρα ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον μόνον γιὰ ἐθνολογικὰς ἔρευνας, ἀλλὰ ἐλάχιστα ὑποψιαζόμουν πόσο ἡ πλοῦστα ἱστορία τῆς καὶ οἱ ἀρχαῖοι δεσμοὶ τῆς μὲ τὸν Ἑλληνισμό θὰ ἀρχαλιώτιζαν τὸ ἐνδιαφέρον μου. Ἀπὸ τὴν πρώτην μέραν τῆς τετραετοῦς παραμονῆς μου ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῇ διαπίστωνα μὲ ἀξάνομητη ἱκανοποίησις ὅτι τὸ νέο περιβάλλον ἀρχίζε νὰ γίνεταί σκεπτόμενον καὶ ἐνδοξοποιεῖται αὐτῇ βοήθειαν τόσο ἡ ἰσχυρὴ παράδοσις τῶν ἑλληνοαιθιοπικῶν σχέσεων καὶ ἡ ταυτότητα τῆς πίστεως, ὅσο καὶ ἡ ἐνεργὸς παρουσία τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας, ποὺ διέτρεχε τότε περίοδον ἄκμης, καὶ ἡ ἐντονη δραστηριοποίησις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς ὑπὸ τὴν ἐμπνευσμένην ἡγεσίαν τοῦ Μητροπολίτου Ἀξώμης Μεθοδίου, ἐπὶ τῷ Αἰθιοπικῷ χώρῳ.

Ἐσοὶ διαμορφωνόταν ὅλο καὶ ἰσχυρότερη ἡ ἐρεση νὰ γνωρίσω περισσότερα γιὰ τὴν χώραν καὶ τοὺς κατοικοὺς τῆς καθὼς καὶ γιὰ τὸν ρόλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ χώραν τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς καὶ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τῆς σύγχρονης πραγματικότητος. Ἡ γνώσις τῶν κυριότερων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ πραγματοποιήσω καὶ νὰ μελετῶ ἐνδιαφέροντα βιβλία ἀπὸ τὴν πλοσιότατην βιβλιογραφίαν, τὴν σχετικὴν μὲ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἢ βιβλιοθήκην «Τῶν Κένωντων» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀντίς Ἀμπέμας, ἐπὶ τὴν ὁποίαν ἀρχίζω νὰ συζητῶ, μοιροδοῦν νὰ δευρηρεθῆσιν καὶ τὸν πῶ ἀπαιτητικὸν μελετητῆν, μὲ τὴν πληρότητα τῆς ἡ ἀναστροφῆς μὲ ἀξιόλογους Ἑλληνας παροικοὺς καὶ ἑλληνομαθεῖς Αἰθιοπίας, οἱ ὅσοι οἶχαν νὰ διηγηθῶσιν κολλὰ γιὰ τὴν προσφορὰν καὶ τὴν δράσιν τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ.

κατά την καλύτερη και σύγχρονη περίοδο, συνέβαλε άρκετά στην ικανοποίηση της επιθυμίας για άμσότερη επαφή με την πραγματικότητα και συμπλήρωσε το παράγραμμα της έπικτείας που δημιουργήθηκε από την επίσκεψη των διαφόρων μνημείων και ιστορικών χώρων και τη γνωριμία με τις πηγές.

Νωρίς όμως αντίληφθηκα ότι για να «κιάσω το σφουγμό» της ελληνικής παροικιακής ζωής θα έπρεπε να στραφώ προς τον πόλο που αποτελούσε το κέντρο αναφορές όλων των αξιολογών δραστηριοτήτων, που δάν ήταν άλλος από την Έλληνορθόδοξη Μητρόπολη Αζώμης ή μάλλον από τον προκαθημένο της, τον Μητροπολίτη Μεθόδιο. Ήδη ο Μητροπολίτης Μεθόδιος με τα δύο περιοδικά που εξέδιδε, τον «Εκκλησιαστικό Φάρο» και το «Abba Salama» και με τις μελέτες που δημοσίευε σ' αυτά καθώς και με τα αυτοτελή έργα που είχε εκδώσει παρείχε πλούσιο υλικό, το οποίο ικανοποιούσε όχι μόνο τον φιλομαθή, αλλά και τον φιλέρευνο αναγνώστη με επιστημονικές απαιτήσεις. Η εμπλουτισμένη με σπάνια εκδόσεις βιβλιοθήκη της Μητροπόλεως Αζώμης καθώς και τα πλούσια αρχεία της αποτελούσαν ανεκτίμητα στοιχεία για τον έρευνητή. Είχε άρχεισει να σχηματίζεται διπλά μέσα μου η πρόθεση να ασχοληθώ με τη συγγραφή μελέτης για την «Ιστορία του Έλληνισμού της Αθιοπίας και των έλληνοαθιοπικών σχέσεων» αξιοποιώντας τις γνώσεις που είχα αποκτήσει μέχρι τότε για το θέμα, όταν ο Μητροπολίτης Μεθόδιος διατύπωνε την ιδέα συγγραφής της «Ιστορίας της Ίερής Μητροπόλεως Αζώμης από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα» δέχθηκα με ευχαρίστηση να αναλάβω την εδύνη της συγγραφής της μελέτης αυτής και από την επομένη άρχισα να μελετώ τις πηγές και να συγκεντρώνω το υλικό.

Όφείλω να δηλογήσω ότι σ' όλη τη διάρκεια της προσπάθειας μέχρι την ολοκλήρωση της μελέτης, είχα την άμεριστη ήθικη, πνευματική και όλική συμπαράσταση του Μητροπολίτου Αζώμης και νύν Αρχιεπισκόπου Θουαείρων και Μ. Βρετανίας, Σεβασμιωτάτου Μεθοδίου, χωρίς την οποία δεν γνωρίζω άν θα κατόρθωνα να την πραγματοποιήσω, γι' αυτό εκφράζω και στο σημείο αυτό τις άπειρες ευχαριστίες μου και τη βαθιά εγνωμοσύνη μου προς αυτόν. Κατά τον χρόνο της παραμονής μου στην Αντίς Αμπέμπα, ο Μητροπολίτης Αζώμης Μεθόδιος με έφερε σε επαφή με τον λόγο Έλληνα αθιοπιστή Σ. Πέτρο Πετρίδη, από την άναστροφή μου με τον οποίο πολλά διδάχθηκα και πολύ βοηθήθηκα στη διαπραγμάτευση του αντικειμένου της μελέτης μου και προς τον οποίο εκφράζω επίσης τις ευχαριστίες μου. Από το 1977 που επέστρεψα στην Ελλάδα, ασχολήθηκα με την έπεξεργασία και συστηματοποίηση του συγκεντρωμένου υλικού και την τελική διαμόρφωση της μελέτης, δεχόμενος πάντοτε υβογομόνως τη βοήθεια του Μητροπολίτου Αζώμης και από το 1979 Αρχιεπισκόπου Θουαείρων και Μ. Βρετανίας Σεβασμιωτάτου Μεθοδίου, ο οποίος με καθοδηγούσε από μακριά, με ενημέρωνε και με έφοδίαζε με τις νέες εκδόσεις, τις σχετικές με το αντικείμενο

τῆς μελέτης καὶ μοῦ παραίχε κάθε εἶδους συμπαράσταση, ὥστε δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι καὶ ἡ μελέτη ποὺ ἀκολοῦθει δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἐπιπέδον προσφορά τοῦ πρώην Μητροπολίτου Ἀζώμης στὸν τομέα τῆς διερευνητικῆς τῆς ἱστορίας τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας, ἀλλῶστε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ βλέπει τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος οὐρανοῦ στὸν ἴδιον θὰ πρέπει ὅμως νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ ἀτέλειες τῆς μελέτης βαρύνουν ἐξ ὀλοκλήρου τὸν συγγραφεῖα.

Τέλος, οὐροῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ μελέτη μας δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μιὰ εἰς ἱστορία τῶν ἑλληνοαιθιοπικῶν σχέσεων μὲ ἔμφαση στὶς σχέσεις μεταξὺ Ἑλληνικῆς καὶ Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ κέντρο ἀναφορᾶς τὸν Ἑλληνισμό τῆς Αἰθιοπίας, κυρίως ἐκ τῆ μορφῆς τῆς ὀργανωμένης θρησκευτικῆς ζωῆς. Δὲν τρέφουμε τὴν ἀταπάλχη ὅτι κατορθώσαμε νὰ παρουσιάσουμε διὰ τὴς πτυχῆς τοῦ θέματος, γιατί κάτι τέτοιο θὰ ἀπαιτοῦσε προσπάθεια καὶ ἐκταση κολλεκτῆσια, ἀλλὰ πιστεύουμε ὅτι παρέχουμε μιὰ ἀδρομερῆ εἰκόνα τοῦ τόσο ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ θέματος γὰρ τοὺς Ἕλληνες, ἐβελπισοῦμε δὲ ὅτι ἐν δὲν ἀποφύγαμε τὸν πειρασμὸ νὰ προσφέρουμε στὸν ἀναγνώστη καὶ ἐνότητος ποὺ ζοφεύουν ἀπὸ τὰ ἀδοτηρὰ πλαίσια τῆς μελέτης, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ τομεῖς ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἱστορία τῆς Αἰθιοπίας καὶ τὴς πανάρχαιας σχέσεις τῆς μὲ τὸν Ἑλληνισμό καὶ στὰ μνημεῖα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων στὸν Αἰθιοπικὸ χῶρο, οἱ παρεκβάσεις αὐτῆς θὰ θεωρηθοῦν ἂν ὄχι χρήσιμες, τουλάχιστον συγγνωστῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α', ΠΡΟΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ:

Η ΑΙΘΙΟΠΙΑ

Γιὰ πολλοὺς Ἕλληνας, ἀκόμα καὶ σήμερα, ἂν ἐξαίρεσουμε ἐκείνους ποὺ ἤρθαν σὲ ἄμνησιν ἢ ἐμμνησιν ἐπαφῆ μετὸν αἰθιοπικὸν ἄθρο καὶ τὴν αἰθιοπικὴν πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν πραγματικότητα – καὶ εἶναι αὐτοὶ λίγοι –, ἡ Αἰθιοπία ἀποτελεῖ μιὰ ἔννοια ἢ ὁποία στίς καλλίτερες περιπτώσεις εἴτε χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐνοχλητικὴν ἀσάφεια τῶν ὁμηρικῶν χρόνων εἴτε συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα πλῆθος στοιχείων ποὺ τὴν καθιστοῦν στὸν εὐφάνταστο νοῦ τοῦ Ἑλλήνα μιὰ ἐξωτικὴ χώρα. Πολλοὶ δοκιμάζουσιν εὐχάριστη ἀλλὰ καὶ δόσπιστη ἐκπληξὴν ὅταν πληροφοροῦνται ὅτι ἡ χώρα αὕτη δέχτηκε κάποτε ἔντονη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μέχρι τοῦ σημείου νὰ καθιερώσῃ ὡς ἐπίσημὴ γλῶσσα τοῦ κράτους τὴν Ἑλληνικὴν, ὅτι δέχτηκε τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ Ἕλληνας, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς εἶναι θυγατρικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅτι, ἂν καὶ οἱ ἱστορικὲς συγκορίεις τὴν δόξησαν νὰ ἐνταχθῇ στὴ χορεία τῶν μονοφυσικῶν Ἐκκλησιῶν, εἶναι στήν οὐσίαν ὀρθόδοξοι καὶ ὅτι οἱ ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις ὑφίστανται μέχρι σήμερα.

Ἡ Αἰθιοπία εἶναι χώρα τῆς βορειοανατολικῆς Ἀφρικῆς ἐκτάσεως 1.200.000 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ποὺ περικλείεται μεταξὺ 4° – 18° βόρειου γεωγραφικοῦ πλάτους καὶ 33° – 48° ἀνατολικοῦ γεωγραφικοῦ μήκους. Ἀπὸ τὸν βορρᾶ καὶ τὴ δύση ὀρίζεται ἀπὸ τὸ Σουδάν, ἀπὸ τὸν νότον ἀπὸ τὴν Κένυα καὶ τὴ νότιοανατολικὴν Σομαλία, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴν ἀπὸ τὴ βορειοανατολικὴν Σομαλία καὶ τὴ Γαλλικὴν Σομαλία [Τζιμπουσι] καὶ στὰ βορειοανατολικά βρέχεται ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσαν. Πρωτεύουσά εἶναι ἡ Ἄντις Ἀμπέμπα καὶ ἐξιόλογες πόλεις ἡ Ἀσμάρα, τὸ Ντεσιέ, τὸ Χάραρ, ἡ Ντίρα Ντάουα, ἡ Μυσσάουα, τὸ Γκόνταρ, ἡ Ἀζῶμη κ.ἄ. Ἡ Αἰθιοπία ὑποδιαιρεῖται σὲ 13 ἐπαρχίας: Ἀρούσι, Γκάμο – Γκόφα, Γκότζαμ, Ἰλουμπαμπόρ, Κάφα, Μπεγκεμενέρ, Οὐάλεγκα, Γουόλλο, Σινάμο, Σόα, Τυγκρέ, Χάραρ καὶ Ἐρυθραία.

Βέβαια ἡ Αἰθιοπία ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη, ὅπως διαμορφώθηκε σήμερα, δὲν ταυτίζεται μετὴν ἱστορικὴν ἔννοια τοῦ ἔθρου. Τὴν ἱστορικὴν Αἰθιοπία θὰ πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε ὡς ἄκτινωτὸ κύκλον μετὰ κέντρον τὰ βορειοανατο-

Ίστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀξώμης

λικὰ ὑψίπεδα τῆς ἐπαρχίας Τγκρά, ὅπου βρίσκεται καὶ ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα Ἀξόμη, τὸ ὁποῖο κέντρο εἶτε μετατοπιζόταν εἶτε ἀπλωνε τὸ πεδίο ἐπιρροῆς κατὰ τὴ διεύθυνση τῶν ἀκρίνων, ἄλλοτε πρὸς τὸν Βορρᾶ, πρὸς τὴ Νοβία καὶ τὴν Αἴγυπτο, ἄλλοτε πρὸς τὴν Ἀνατολὴ καὶ πέρα ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, πρὸς τὴν Ἀραβικὴν χερσόνησο καὶ τέλος πρὸς τὸν Νότο καὶ τὴ Δύση.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ γεωπολιτικὸς χῶρος καὶ οἱ φυλετικὰς κληρονομικὰς καταβολὰς συντελοῦν στὴ διαμόρφωση τῆς ψυχουσυνθέσεως, τοῦ χαρακτήρα, τῆς βιοθεωρίας καὶ τῶν πνευματικῶν προσανατολισμῶν τῶν λαῶν καὶ ὅτι στὴ συνέχεια οἱ παράγοντες αὗτοι εἶναι καθοριστικοὶ γιὰ τὴ δεκτικότητα, τὴν ἀφομοίωση, τὴ βίωση καὶ τὴν περαιτέρω διαμόρφωση τῶν μεγάλων ἰδεολογικῶν ρευμάτων. Δὲν πρέπει συνεπῶς νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἱστορικὴ εὐνοια ἐπιφύλαξε στὴν Αἰθιοπία τὸ προνόμιο νὰ εἶναι, στὴν ἀχανῆ ἐκταση τῆς Ἀφρικανικῆς ἡπείρου, ἡ μοναδικὴ χῶρα στὴν ὁποία ὁ σπόρος τῆς ὑπέροχης χριστιανικῆς ἀλήθειας ρίζωσε καὶ εὐδοκίμησε τόσο ὥστε νὰ ἀποτελέσει αὐτὴ τὴ χλοερὴ δαισι ἀνάμεσα στὶς ἐρήμους τῆς εἰδωλοατρίας καὶ νὰ ἀντισταθῆ μὲ σθένος στὴν κλημυρίδα τῶν μαχητικῶν πιστῶν τοῦ Ἰσλάμ, γιὰ τὸ ὅτι οἱ Αἰθίοπες εἶναι λαὸς μὲ ἐνδιαφέρουσα ἱστορία ἢ ὁποία ἄλλος σπάνια ἀναφέρεται στὰ συμβατικά βιβλία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Κρίθηκε λοιπὸν σκόπιμο νὰ προταχθῆ τὸ παρὸν κεφάλαιο μὲ τὸ ὅποιο ἐπιχειρεῖται μιὰ σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ μιὰ ἀδρομερὴς παρουσίαση τῶν παραγόντων ποὺ δημιούργησαν τὸ φυσικὸ, ἔθνικὸ, κοινωνικοπολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὅποιο ἀναδύθηκε ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀξώμης.

1. Τὸ φυσικὸ περιβάλλον¹:

Ἡ Ἀφρικανικὴ ἡπειρος, θέατρο μεγάλων γεωλογικῶν διεργασιῶν, εἶναι ἕνα τεράστιο ὄροπέδιο [κατὰ τὰ 3/4 τῆς ἐκτάσεώς της]. Ἄν γιὰ τοὺς λαοὺς

1. Γεωγραφικὴς πληροφορία γιὰ τὴν Αἰθιοπία μπορεῖ νὰ βρεθῆ κάποιος ἐνὰ βιβλίον γεωγραφίας τῆς Ἀφρικής καὶ τῆς Αἰθιοπίας: ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὶς σύντομες ἀλλὰ περιεκτικὰς μελέτας τοῦ Harry Atkins «A Geography of Ethiopia» καὶ «A Geography of Africa» (Addis Ababa). Ἐπίσης, ἐπιπῶ ἡ ἰδιότητα τῶν Αἰθίοπων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους ὁφείλεται κατὰ ἕνα μεγάλο μέρος στὴ μοναδικὴ γιὰ τὴν Ἀφρικανικὴ ἡπειρο ἑδαφολογικὴ μορφολογία τῆς Αἰθιοπίας, γεωγραφικὴς πληροφορία βρισκόμεναι στὶς περισσότερας ἱστορικὰς μελέτας γιὰ τὴ χῶρα αὐτὴ· π.χ. J.-B. Couffon: «Histoire Politique et Religieuse d' Abyssinie», τόμος 2, (εκδ. Geuthner, Παρίσι, 1929), τ. 1, σσ 1-24. Luca del Sestini: «Storia di Abissinia», τόμος 4, (εκδ. Edizioni Roma, Λιβόρνο, 1938), τ. 1, σσ 11-35, κλπ. Ἐπίσης

της Ευρώπης και της 'Ασίας ή 'Αφρική, με εξαίρεση τις μεσογειακές περιοχές και τὰ παράλια της 'Ερυθρῆς Θάλασσας, παρέμεινε γιὰ πολὺ στὸ περιθώριο τῆς ἱστορίας, γεωφυσικὰ ἔχει στενοὺς δεσμοὺς καὶ μὲ τις δύο ἡπείρους. Οἱ ὄρεινὲς διαμορφώσεις τῆς 'Αφρικῆς ἀκολουθοῦν δύο κύριους ἀξονες : ὁ πρῶτος εἶναι ὁ βορειοδυτικὸς ἀξονας μὲ τις ὄροσειρὲς τοῦ Ἄτλαντα ποὺ ἀποτελοῦν τὴ συνέχεια τῶν εὐρωπαϊκῶν ὄρεινῶν συγκροτημάτων, ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ νοτιοανατολικὸς ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ νοτιότατο ἄκρο καί, μὲ τὴν ἐνδιάμεση ὕψιπετὴ ἄρση τοῦ ὄρους Κιλμάντζαρο, καταλήγει στὰ Αἰθιοπικὰ ὕψιπεδα τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴ συνέχειά τους στὰ ὄροπέδια τῆς 'Αραβικῆς χερσονήσου.

Ἐ' ὁλόκληρο τὸν ἀφρικανικὸ χῶρο, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὸ ὀνομαζόμενο «κέρασ τῆς 'Αφρικῆς», ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία καὶ τὴ Σομαλία, ἡ Φύση δείχτηκε ἐξαιρετικὰ ἀφειδῶλενη σὲ γεωλογικοὺς σχηματισμοὺς. Ἔτσι ἡ Αἰθιοπία κατέχει ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ πολλὰ πρωτεία ἀπὸ ὁλόκληρην τὴν 'Αφρικανικὴ ἥπειρο. Συμπαγεῖς ὄρεινοὶ ὄγκοι καὶ μεγαλοκρηπεῖς ὄροσυστάδες, πλατιὰ ὕψιπεδα, ἀβυσσοπλάτες χαράδρες, μεγάλοι καταρράκτες στὸ πλοῦστο ποτάμιο σύστημα καὶ ἠφαιστειογενεῖς λίμνες συγκροτοῦν σπάνιο σκηνικὸ βιβλικὸ τοπίο. Τὸ μεγαλειώδες αὐτὸ σύμπλεγμα στὸ σύνολό του ξεπερνᾷ σὲ μέσο ὕψος κάθε ἄλλο ὄρογραφικὸ σύστημα τῆς 'Αφρικῆς ὥστε δίκαια ἡ Αἰθιοπία διεκδικεῖ τὸν τίτλο «στέγη τῆς 'Αφρικῆς», ὅπως γιὰ τὸν ἴδιον λόγο τὸ Παμίρ ὀνομαζέται «στέγη τοῦ κόσμου».

Νὰ πῶς περιγράφει τὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ἕνας μελετητῆς, γοητευμένος ἀπὸ τὴ μοναδικότητα τοῦ τοπίου :

«Μᾶσα σ' αὐτὴ τὴ συμπαγὴ 'Αφρικῆ, μὲ τὰ λίγα τονισμένα ἀνάγλυφα, ἡ 'Αβησσυνία φαίνεται νὰ σχηματίζει φρούριο. Τὸ ὄροπέδιο αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ σφραῖα τρομακτικὴ ἠφαιστειογενῶν ὑπερῶων, ποὺ εἶναι ἰσχυρὰ μυῶδη καὶ παρέχουν κολοσσιατὸ ὑπόβαθρο σ' ἕνα δάσος ἀπὸ πύργους μὲ σχηματισμοὺς ποικίλους καὶ ἀσυνήθιστους, ποὺ ὕψωνονται πάνω ἀπὸ τὰ 4.000 μέτρα ντυμένοι μὲ χιόνια διαρκῆ καὶ μὲ ἐκτάσεις χαλαζιῶ.

στὰ λήμματα «'Αφρικῆ» καὶ «Αἰθιοπία» ἢ «'Αβησσυνία» τῶν διαφόρων ἐγκυκλοπαιδεῶν, ὅπως «Νέωτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλλῶν», τ. Α', σσ 50 κ. ἑ., «Νέα Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεῖα» Χάρη Πάτσι, τ. 3, σ. 234 κ. ἑ. καὶ τ. 9, σ. 146 κ. ἑ., «'Υδρία», τ. Α', σ. 164 κ. ἑ., κ. ἄ. Γιὰ στοιχεῖα οικονομικῆς γεωγραφίας καθὼς καὶ συγκριτικὰ στοιχεῖα γιὰ τίς 'Αφρικανικὰς χῶρας βλ. Ἀσπ. Μαρκαντωνάτου: «Ἡ Νέα 'Αφρικὴ καὶ ἡ Ἑλλάς» (ἕκδ. οἴκος Π. Ζαχαρόπουλος, Θεσσαλονικῆ, 1965).

2. Lixa dei Sabelli: *Evθ'* ἄν., τ. Ι, σ. 24.

3. René Pilon: «Revue des deux mondes», Ἀπρίλιος 1901, στὸ προαναφερθὲν ἔργο τοῦ J.-B. Coubeaux, τ. Ι, σ. 2.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσης, τὰ κράσπεδα τῆς ἀκροπόλεως ἀνορθώνονται σὲ ἀπότομες ἀνωφέρειες μὲ ἀπόκρημα τοιχώματα, ἀπὸ τὸν Βορρῆ πρὸς τὸν Νότο, σὲ μιὰ ἔκταση περισσότερο ἀπὸ 1.000 χιλιόμετρα. Ἐνα σῶστημα προκοπῶν βουνῶν καὶ ἀπομονωμένων ἄλυσσιδωτῶν κρίκων, στὶς ἐρήμους τῆς περιοχῆς τῶν Ἄφαρ καὶ τῆς Σομαλίας, μετριάζει ἐλαφρὰ τὴν ἀπότομη μετάβαση ἀπὸ τὶς ἀνδρες καὶ καιναικὲς στέπες, πρὸς τὶς θαλερὲς καὶ δροσερὲς κορυφές. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ, τὸ ὄροπέδιο χαμηλώνει σὲ κατωφέρειες γενικὰ λιγότερο ἀπόκρημες, σὲ πλαγιὲς περισσότερο διαβαθμισμένες. Ἡ λαίλαπα τῶν ὑπόγειων δυνάμεων ποὺ δημιουργοῦσαν αὐτὲς τὶς Ἄλπεις στὸ μέσο τῆς Ἀφρικῆς, προσέδωκε μιὰ χαθὴ ἀποψη ποὺ δὲν ἔχει τὴν ὁμοιά της Μὲ τὰ πόδια της μέσα στῆ διακεκαυμένη ζώνη, τὸ κεφάλι μέσα στὴν εὐκρατὴ, ἡ Αἰθιοπία στηρίζεται, πάνω στὶς στηλὰς της ἀπὸ βασάλτη καὶ τοὺς κορμούς της ἀπὸ γρανίτη, ἕνα εἶδος ἐδρώσης ἀποπλανημένης κάτω ἀπὸ τοὺς τροπικοὺς.

Ἡ διαμόρφωση αὐτὴ τοῦ αἰθιοπικοῦ ἐδάφους κατέστησε τὴν ἀνατολικὴ αὐτῆ πύλη τοῦ ἀφρικανικοῦ χώρου τὸ προπύργιο τῆς Ἀφρικῆς καὶ τὸν κυματοθραύστη τῶν ἀσιατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ διεισδύσεων στὴν Ἀφρικανικὴ ἡπειρο. Ὅμως, παρὰ τὸ δυσπρόσιτο τοῦ ἐδάφους της, ἡ ἴδια ἡ Αἰθιοπία ἀποτέλεσε ἀπὸ τοὺς πανάρχαιους χρόνους τὸν πόλο ἔλξεως τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν, λόγῳ τῆς ὀλοφάνερης ὑπεροχῆς τῶν κλιματολογικῶν της συνθηκῶν ἀπὸ ὅλη τὴν ἐδρύτερη περιοχὴ.

Τὸ κλίμα, ἡ χωρὶς καὶ ἡ πανίδα ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τὶς ζῶνες οἱ ὁποῖες διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ὕψομετρικὴ διαφορὰ ποὺ παρουσιάζει μιὰ ἐδρύτερη κλίμακα διαβαθμίσεων ἀπὸ τὰ 100 μέτρα κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσης στὴν κατάπτωση Ἄφαρ [Δανακίλ] τῆς Βορειοανατολικῆς Αἰθιοπίας μέχρι τὰ ἀπρόσιτα ὕψη τῶν 4.600 μέτρων τῶν Ἀφρικανικῶν Ἄλπεων, ὅπως ὀνομάζονται οἱ μεγαλοπρεπεῖς ὄρεινοι ὄγκοι τῶν ὄροπεδίων τοῦ Μπεγκεμντέρ καὶ Γκότζαμ στὰ βόρεια.

Παρὰ τὴν ποικιλία τῶν διαβαθμίσεων, μπορούμε νὰ διαιρέσουμε τὸν αἰθιοπικὸν ἄνθρωπον σὲ τρεῖς βασικὰς κλιματολογικὰς ζῶνες, στὶς ὁποῖες ἄλλωστε συνηθίζουν νὰ διαιροῦν τὴ χώρα τους καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Αἰθιοπεῖς⁴. Ἡ πρώτη ζώνη, ἡ ὑψηλὴ (ζώνη Ντέγκα), ἡ ὁποία κατέρχεται ἀπὸ τὶς ψηλὰς κορυφὰς τοῦ Σεμιέν μέχρι τὰ 2.400 μέτρα, εἶναι ἡ ψυχρὴ ζώνη μὲ θερμοκρασία ποὺ ποικίλλει ἀπὸ 15° μέχρι καὶ κάτω ἀπὸ τὸ μηδέν. Οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μέχρι καὶ τὸ ὕψος τῶν 3.000 μέτρων καὶ ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὴν κτηνο-

4. J.-B. Coufbeau: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 20-21. Harry Atkins: «A Geography of Ethiopia», σσ 12-14.

τροφία και την καλλιέργεια της κριθής, ή συγκομιδή δέ, παρά τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔδαφος εἶναι βραχῶδες και ἀπρόσιτο, εἶναι πλούσια. Ἡ δευτέρα ζώνη, ἡ μέση [ζώνη Γουέινε - Ντέγκα], μὲ μέσο ὕψόμετρο [2.400 - 1.500 μ.], ποῦ περιλαμβάνει τὴ μεγαλύτερη κατοικήσιμη ἔκταση τῆς Αἰθιοπίας, ὅπως τὸ εὐρύτερο ὑψίκοδο τῆς Σόα, τὰ νοτιοδυτικὰ ὑψίπεδα και μεγάλα τμήματα τῶν ὑψηλότερων περιοχῶν, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ εὐκρατο ἢ ὑποτροπικὸ κλίμα. Ἐδῶ τὸ ὕψόμετρο ἐξουδετερώνει τὶς δυσμενεῖς κλιματολογικὰς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴ γαίννιση τῆς χώρας μὲ τὸν Ἰσημερινὸ και καθιστᾷ τὸ κλίμα τῆς περιοχῆς ἕνα ἀπὸ τὰ εὐνοϊκότερα σ' ὀλόκληρον τὸν κόσμον⁵. Οἱ ἄφθονες βροχοπτώσεις κατὰ τὴν περίοδο τῶν βροχῶν και ἡ κανονικὴ θερμοκρασία καθιστοῦν τὸ ἔδαφος κατάλληλο γιὰ κάθε εἶδος καλλιέργειας· εὐδοκιμοῦν ἐδῶ οἱ καλλιέργειες τόσο τῶν εὐκρατων ὄσῳ και τῶν τροπικῶν κλιμάτων, ἢ δὲ συγκομιδὴ εἶναι πλούσια και γίνεται δυὸ και τρεῖς φορές τὸ χρόνο· ἡ χωρίδα και ἡ πανίδα εἶναι πλούσιαι.

Τέλος ἡ τρίτη ζώνη, ἡ χαμηλὴ [ζώνη Κόλα, κάτω τῶν 1.500 μ.] ποῦ περιλαμβάνει τὶς περιοχὰς τῆς κοιλάδας Ρίφτ⁶, τὴ δυτικὴ χαμηλὴ περιοχὴ κοντὰ στὰ αἰθιοσουδανικὰ σύνορα και τὶς νοτιοανατολικὰς περιοχὰς κοντὰ στὰ αἰθιοσομαλικὰ σύνορα, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τροπικὴν θερμοκρασίαν και τὴν τροπικὴν χωρίδα και πανίδα. Ἐδῶ ἀφθονοῦν τὰ αὐτοφυῆ φυτὰ [σαχαροκάλαμο, καρφόδενδρα κλπ.] και ἡ Φύση προσφέρει ἀφθονοὺς τοὺς καρπούς τῆς σὲ κοπιάζοντες και μὴ. Οἱ πολὺ χαμηλὰς περιοχὰς ὄσῳ, λόγω τῶν μενονεκτημάτων τῆς ἐρήμου, φιλοξενοῦν μόνο νομάδες.

Ἡ γενναιοδωρία αὐτῆ τῆς Φύσεως καθιστᾷ αὐτὴ τὴν ἑλβετίαν τῆς Ἀφρικῆς⁷, ὅπως ὀνομάζει τὴν Αἰθιοπία ὁ Coulbeaux⁷, μιά ἀπὸ τὶς πιὸ πύτάρκειαι χώρες και αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὄποιο οἱ Αἰθίοπες κατόρθωσαν νὰ ἐπιβιώσουν κατὰ τὴ μακρόχρονη περίοδο τῆς πλήρους ἀπομονώσεως τῆς χώρας τους ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον.

Ὅλοι οἱ παραπάνω παράγοντες συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ

5. Luca dei Sabelli: *Enθ'* ἀν., τ. 1, σ. 25.

6. Ἡ κοιλάδα Ρίφτ τῆς Αἰθιοπίας ἀποτελεῖ μέρος τῆς ὀμώνυμης κοιλάδας τῆς Ἀφρικῆς ποῦ σηματοῖσθηκε ἀπὸ μιὰ ταραχὴν ραγμὴν στὴ συνέχεια τῶν γεωλογικῶν στρωμάτων και εἶναι ἡ μεγαλύτερη σ' ὀλόκληρην τὴ γῆ. Ἡ κοιλάδα τῆς Αἰθιοπίας ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ λίμνη τοῦ Ροδόλοφου, συναντᾷ τὴν Αἰθιοπία στὴ νοτιοδυτικὴ εἰσοδο και τὴ διασχίζει ἐγκάρσια σὲ δυὸ παράλληλας ζώναι· οἱ ὀδοται σ' ἕνα σημείο, στὸ κέντρο περίπου τῆς χώρας, ἀποκλίνουν γὰ νὰ ἀπολοῦσθαι σὴν ἡ μία κατεῖθουση πρὸς τὸ βορρᾶ, μέχρι τὸ ἀνώτατο ὄκρο τῆς Ἐρυθραίας στήν Ἐρυθρὰ θάλασσαν και ἡ ἄλλη πρὸς τὴν Ἀνατολή, πρὸς τὰ παράλια τῆς Σομαλίας στὸν κόλπον τοῦ Ἄντεν.

7. J.-B. Coulbeaux: *Enθ'* ἀν., τ. 1, σ. 2.

Αἰθιοπία ἀποτελεῖ δυνητική ἐστία ἀναπτύξεως ἀρχαίους πολιτισμοῖ. Παρά τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀφρικανική ἤπειρος μᾶς παρέχει τὰ πρὸ ἀρχαία μνημεῖα τῆς φιλεργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνδείξεις γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς πολιτισμοῦ «στὸ λίκνο του» καὶ οἱ πρόσφατες παλαιοντολογικῆς ἐρευνες τοποθετοῦν στὴν Ἀφρική τὴν Ἔδρα τοῦ προγόνου τοῦ ἀνθρώπου, μόνον ἡ Αἰθιοπία ἀπὸ ὅλη τὴ λεγόμενη «Μαύρη Ἀφρική» συγκεντρώνει τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴ δημιουργία πολιτισμοῦ, ὅπως ἡ Αἴγυπτος ἀποτέλεσε τὸ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς ὀνομαζόμενης «Λευκῆς Ἀφρικῆς». Πραγματικὰ οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἀναπτύχθηκαν σὲ παράλιες χῶρες ἢ σὲ περιοχὲς ποῦ διαρρέονταν ἀπὸ μεγάλα ποτάμια, ὅπως ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα, ἡ Φοινίκη, ἡ Παλαιστίνη, ἡ Ἀσσυρία καὶ Βαβυλωνία, ἡ Αἴγυπτος κ.ἄ., δηλαδὴ περιοχὲς γύρω ἀπὸ τὴ Μεσόγειο θάλασσα καὶ τοποθεσίαι ποῦ διαρρέονταν ἀπὸ ποτάμια, ὅπως ὁ Τίγρης καὶ ὁ Εὐφράτης καὶ ὁ Νεῖλος. Ἡ Αἰθιοπία βρίσκεται βέβαια κοντὰ στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ τροφοδοτεῖ τὸν Νεῖλο φιλοξενώντας τίς πηγῆς τοῦ Κιανοῦ Νεῖλου, ἀλλὰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μεσογείου, ἢ ὅποια ἀπέτελεσε τὸ λίκνο τῶν ἀρχαίων πολιτισμῶν. Ἀπὸ ἀποψη γεωγραφικῆς θέσεως, ὁ Καθηγητὴς S. H. Sellassie κατατάσσει τὴν Αἰθιοπία στὶς χῶρες ποῦ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀναπτύξουν ἀξιόλογο πολιτισμὸ, στὴ συνέχεια ὅμως φαίνεται διατακτικὸς νὰ ἀναγάγει τὴν πιθανολογία σὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ χώρα τοῦ ἀξιοποίησε τὴ δυνατότητα αὐτὴ *. Τὴν ἀποψη ὅτι ἡ Αἰθιοπία ἀπέτυχε νὰ ἀξιοποιήσῃ, τουλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους ἱστορικοὺς χρόνους, τὴν ἱστορικὴ ἐπιταγὴ νὰ γίνῃ τὸ πολιτιστικὸ κέντρο καὶ ὁ πολιτιστικὸς φορέας στὴν Ἀφρική διατυπώνουν πολλοὶ μελετητές⁹. Στὴν ἀλλάστιγα τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος φαίνεται ὅτι βάρυναν ἀποφασιστικὰ τὰ δευτέρα. Σὲ καμιά ἄλλη χώρα ὅσο στὴν Αἰθιοπία, ἡ γεωγραφία δὲν ἔχει προσδιορίσῃ τόσο τὴν ἱστορία¹⁰. Ἡ φυσικὴ κατάμηση τοῦ ἐδάφους σὲ περιοχὲς σαφῶς διαχωρισμένες καὶ διακρίσιμες ποῦ δόσκολα ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους διαίωνισε τὸν πανάρχαιο χαμιτικὸ τρόπο κοινωνικῆς ζωῆς μῆσα στὰ στεγανά κλαίτια τῶν οἰκογενειακῶν ὀμάδων ποῦ ἡ μεταξὺ τους ἐπικοινωνία ἐπαίρνε κατὰ κανόνα τὴ μορφή πολεμικῶν προστριβῶν. Ὁ τρόπος αὐτὸς ζωῆς διαμόρφωσε ἕνα πνεῦμα ἀπομονωτισμοῦ καὶ ἐγωκεντρικοῦ, τὸ ὅποιο διατηρήθηκε βασικὰ ἀναλλοίωτο διὰ μέσου τῶν αἰώνων, παρὰ τὴ διεξέδουση στὴν

8. Sergew Hable Sellassie: «Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270» (Addis Ababa, 1972), Εἰσαγωγή, σ. 1.

9. L. del Sabeili: Ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 14 κ.ἄ., σ. 30, κ.ἄ.

10. Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι, τ. I, σ. 28.

Αιθιοπία πολλών σηµατικών φύλων µε εδρύτερη κοινωνική ὀργάνωση και σαφῶς ἀνώτερο πολιτισµό. Ὁ αιθιοπικός χώρος ὑπῆρξε γιὰ πολὺ τὸ θέατρο διενέξεων διαφόρων φυλῶν ποὺ ἀλληλοποβλέπονταν καὶ ἀλληλοκατακτώνταν. Ἡ ἔθνικὴ συνείδηση παρέµεινε µέχρι τὴ σύγχρονη ἐποχὴ κατακερματισµένη, ἐπειδὴ λίγες φορές τελεσφόρησαν οἱ ἐθνικὲς προσπάθειες ποὺ ἐγίναν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακραίωνος ἱστορικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Στὶς ἰδιοτροπίας τῆς Φύσεως οἱ Αἰθίοπες ἀντιπαρέταξαν στάση ὑποταγῆς καὶ προσαρμογῆς ἀντὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ τὴν ὑποτάξουν καὶ νὰ τὴ βελτιώσουν. Ἔτσι ἡ Φύση ἐπιβλήθηκε στοὺς ἀνθρώπους. Ἡ γενναϊὸδωρη καροχὴ τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν δηµιούργησε σιγὰ – σιγὰ τὴ νοοτροπία τῆς χωρὶς κόπο ἀπολαύσεως καὶ τῆς ἀποστροφῆς πρὸς τὴ σκληρὴ ἐργασία, ἐνῶ οἱ δυσχέρειες κατὰ τίς περιόδους τῆς ξηρασίας καὶ τῶν δυσπραγιῶν ἔθεσαν τίς βάσεις γιὰ τὴ διαµόρφωση μοιρολατρικῆς ἀντιµετωπίσεως τῶν πραγµάτων, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ἐγκατερέψεως καὶ ὀλιγάρκειας ἀξιοθαύµαστης, ἰδιότητες ποὺ εἶναι καὶ σήµερα ἀκόµα ἐδδιάκριτες. Ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Αἰθιοπίας ἐπῆρσε ἀποφασιστικὰ τὰ πεπωµένα της, γιὰ τὴν κατέστησε σηµεῖο συµβολῆς διαφόρων πολιτισµῶν καὶ χωνευτῆριο φυλῶν. Ἄρ' ἐνὸς ἡ γειτνιάσῃ της µὲ τὴν Αἴγυπτο, τὴν πρώτην πραγματικὴν κατοικίαν τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ¹¹, καὶ ἡ ἀποδεδειγµένη ἐπικοινωνία της µ' αὐτὴ, συνέβαλε στὴ δηµιουργία ἐνὸς πολιτιστικοῦ ὑπόβαθρου, σὰν ἀντιπόδωση, κατὰ κάποιον τρόπο, γιὰ τὴν πλοῦσια ὑδροδότηση τοῦ Νεῖλου ἀπὸ τοὺς ὀρεινοὺς αιθιοπικοὺς ὄγκους· ἀρ' ἑτέρου ἡ ἀντιπαράθεσὶς της µὲ τὴν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα ἀραβικὴν χερσόνησο τὴν κατέστησε τὸ ἀντικείμενον τῶν κατακτητικῶν διαθέσεων τῶν ἀραβικῶν λαῶν. Πέρα δὲ καὶ ἀπ' αὐτό, µετὰ τὴ συγκρότηση τοῦ κράτους τῆς Ἀξόµης, ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἀµονοφυσικοῦ¹² Χριστιανισμοῦ ἀνάµεσα στὸν ἀσφυκτικὸν κλοιὸν τοῦ Ἰσλαµισμοῦ καὶ τοῦ παγανισμοῦ καὶ, κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους, ἡ διατήρηση τῆς ἔθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Αἰθιοπίας µέσα σὲ μιὰ Ἀφρικὴ ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ ἐβρωπαϊκὴ κυριαρχία, ὀφείλεται ἀκριβῶς στὴ γεωγραφικὴν τῆς θέση καὶ στὸ ἀπόρρητον τοῦ ὀρειανοῦ φρουρίου της¹².

2. Τὸ ἔθνικὸν ὑπόβαθρον :

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων μεταναστεύσεων ἡ Ἀραβικὴ χερσόνησος, τὸ ἀκέραιον τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἡ Νεϊλωτικὴ περιοχὴ ἀποτέλεσαν τὸν

11. John Van Duijn Southworth: «The Story of the World» (Cardinal edition, New York, 1934), σ. 22.

12. Arnold J. Toynbee: «A study of History» (London, 1961), τ. II, σ. 365.

ἐλκυστικό χῶρο προσωρινῆς ἢ μόνιμης ἐγκαταστάσεως ποικιλάνυμων φύλων. Τὸ διαμέρισμα αὐτὸ καταλήφθηκε ἀπὸ λαοὺς ποὺ ἀλληλοκατακτώνταν, ἀλληλοαποθνήσκονταν καὶ ἀλληλεπιδρούσαν, ἀπὸ λαοὺς ποὺ εἶχαν συχνὲς ἐπαφὲς καὶ συχνότερες συγκρούσεις μεταξὺ τους, οἱ ὁποῖες συντελοῦσαν ὥστε ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλο οἱ λαοὶ νὰ ἀνεβαίνουν στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας καταλαμβάνοντας βίαια τὸ θέατρο, ἀλλὰ διδασκόμενοι ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἀθῆσοικοῦσιν τὴν «τέχνην» τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ παντοπερμία αὐτῆ φύλων καὶ φύλων ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ πραγματοποιηθεῖ μιά ἀπὸ τὶς πιὸ δυναμικὲς καὶ δραστήριες διασταυρώσεις καὶ συγχωνεύσεις τῶν ἀνθρώπινων φύλων στὴν παγκόσμια ἱστορία. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς ποὺ μῆς δυσκολεύει στὴν προσπάθεια διερευνήσεως καὶ ἀποκαλύψεως τῶν φυλετικῶν καταβολῶν καὶ τῆς ἔθνολογικῆς συνθέσεως τοῦ αἰθιοπικοῦ λαοῦ. Παρὰ ταῦτα, φαίνεται ὅτι ἡ ἀφομοιωτικὴ, προσαρμοστικὴ καὶ μεταπλαστικὴ ἱκανότητα τοῦ κληθισμοῦ ποὺ ἀποτελεῖσε τὸν κύριο ἔθνικὸ κορμὸ τῆς Αἰθιοπίας ἦταν μεγάλῃ, ὥστε ἀπὸ τὶς ποικιλίες ἐπιδράσεις τὶς ὁποῖες δέχθηκε νὰ προκύψει μιά εὐτυχῆς σύζευξη φυσικῶν καὶ κοινωνικοπολιτιστικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἕνα σταθερὸ ἀμάλγαμα τὸ ὁποῖο προσέδωσε στὸν αἰθιοπικὸ λαὸ ἅν ὄχι ἀπόλυτη, τουλάχιστον ἱκανοποιητικὴ ἔθνικὴ ὁμοιογένεια.

Νωότερα εἰρήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ λίθου σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Αἰθιοπίας ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ χώρα αὐτὴ ἔπληρξε ἔδρα τοῦ πρῶτου ἀνθρώπου τῶν τριῶν περιόδων τῆς λίθινης ἐποχῆς ¹³. Ἄν ἀληθεύει ἡ ὑπόθεση τοῦ Lepsius, ὀλόκληρη ἡ Ἄφρική καὶ ἐπομένως καὶ ἡ Αἰθιοπία κατοικήθηκε κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἀπὸ τὴ Νεγρικὴ φυλὴ ¹⁴. Πάντως κατὰ τὴν ἱστορικὴ περίοδο ἡ Νεγρικὴ φυλὴ δὲν ἀντιπροσωπεύεται στὴν Αἰθιοπία, παρὰ μόνο ἀπὸ ἐλάχιστα ὑπολείμματα νεγροειδῶν [πυγμαίων]. Ὁ ἴδιος ὁ Lepsius κάλι διαίρει τὴν Ἄφρική τῶν ἱστορικῶν χρόνων σὲ τρεῖς φυλετικὰς ζῶνας : τὴ νότια ἢ νεγρικὴ μὲ ὄριο τὸν ἰσημερινό, τὴν κεντρικὴ ἢ νειλωτικὴ μὲ ὄριο τὴ Σαχάρα καὶ τὴ βόρεια ἢ χαμιτικὴ ποὺ περιλαμβάνει τὴ μεσογειακὴ ζώνη, τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου, τὶς παράκτιες περιοχὰς τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας καὶ τὴ Σομαλία ¹⁵. Οἱ Νειλωτὲς δὲν ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη φυλὴ, ἀλλὰ μιά ομάδα λαῶν μὲ ἐνδιάμεσα χαρακτηριστικὰ μεταξὺ τῶν νέγρων καὶ τῶν χαμιτῶν. Ἡ διεπίδυσση τῶν νειλωτικῶν λαῶν στὴν Αἰθιοπία

13. Geoffrey Last-Richard Pankhurst: «A History of Ethiopia in Pictures» (Oxford University Press, Addis Ababa, 1974), σσ 3-4. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 18-19.

14. L. dei Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 39.

15. Αὐτόθι, σ. 39.

επέδρασε στη διαμόρφωση του χαρακτηριστικού αιθιοπικού τύπου. Ένας από τους αρχαιότερους νειλωτικούς λαούς στη μείζονα περιοχή της Αιθιοπίας, οι Μπάρια [Μεγαβάροι, κατά τόν Έρατοσθένη τόν Κυρηνάιο]¹⁶, φαίνεται ότι αποτέλεσε τόν συνδετικό κρίκο της συζεύξεως μεταξύ της νειλωτικής ομάδας λαών και τών χαμιτών¹⁷.

Τόν κύριο έθνικό κορμό της Αιθιοπίας αποτέλεσε πληθυσμός χαμιτικής προελεύσεως, τού ανατολικού κλάδου [χουσίτες]¹⁸, μέ στενή συγγένεια πρὸς τούς αρχαίους Αιγυπτίους¹⁹. Εισήλθαν στόν αιθιοπικό χώρο κατά τούς αρχαιότερους χρόνους από τή Νότια Άραβία, κατά τήν άποψη δέ τού Μητροπολίτου Άξάμης Μεθοδίου Φούγια, προέρχονται από τή Νοτιοανατολική Εβρώπη άφοδ πάρασαν από τά νησιά τού Αιγαίου και τήν Παλαιστίνη²⁰. Η συγγένειά τους μέ τούς σημίτες είναι στενότερη, γι' αυτό και από όρισμένους συγγραφείς όνομάζονται χαμιτοσημίτες²¹. Χαμιτικά φύλα τά όποια συνέβαλαν στη δημιουργία τού έθνικού υπόβαθρου τών Αιθίοπων είναι οι Βλέμιους [Bergia], οι Άγκάου, οι Σιντάμα, οι Δανακίτες και οι Σομαλοί. Οι τελευταίοι πρωταγωνιστές είναι οι Γκάλλα²², οι όποιοι κατά τόν 6ο μ.Χ. αιώνα μετακινήθηκαν μαζίκα από τίς νότιες περιοχές και κατέκλυσαν τά αιθιοπικά όρηπεδα, όπου και παρέμειναν χωρίς νά άφομοιωθούν άπό τόν έκσημιτισμένο πληθυσμό τών Amhara - Tigrai²³. Άπό τούς χαμιτικούς λαούς αξιόλογη είναι επίσης ή επίδραση τών αρχαίων Αιγυπτίων²⁴. Για τήν τελική όμοε σύνθεση τού αιθιοπικού λαού άποφασιστικό ρόλο έπαιξαν οι σημιτικές διεισδύσεις. Κατά τó τέλος της 2ης π.Χ. χιλιετηρίδας, νοτιοαραβικά φύλα σημιτικής προελεύσεως, εγκαταστημένα στην Άραβική χερσόνησο, άρχισαν νά μεταναστεύουν μαζίκα στά άπέναντι από τήν Έρυθρά θάλασσα αιθιοπικά όροπέδια, όπου άναμείχθηκαν μέ τó έγχώριο χαμιτικό στοιχείο και επέβαλαν τόν σαφέος άνώτερο πολιτισμό τους²⁵. Άπό τά πιο

16. Αιτόθι, σσ 56-57.

17. Αιτόθι, σ. 40.

18. Άπό τόν αραιότοκο υιό τού Χάμ, Χούς.

19. Dom Henri Leclercq: «Éthiopies» στο «Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgies» (Paris, 1922), τόμος 5ος, μέρος Α', σσ. 585. S.H. Sellassie: Ένθ' άν., σ. 23.

20. Μητροπολίτου Άξάμης Μεθοδίου: «Αιθιοπία» στην έγκυκλοπαίδεια «Ύδρια» (Αθήνα, 1978), τ. Δ', σ. 172.

21. L. dei Sabelli: Ένθ' άν., τ. Ι, σ. 42.

22. Αιτόθι.

23. Natsoulas, Theodore: «The Hellenic Presence in Ethiopia», στην Έλληνοαιθιοπική έπιθεώρηση «Abba Salama», τ. VIII (Athens, 1977), σ. 15.

24. S.H. Sellassie: Ένθ' άν., σ. 26. L. dei Sabelli: Ένθ' άν., τ. Ι, σσ 70-77.

25. Κατά τόν Coulbeaux, ή διείσδυση τών Σαβαίων άνάγκη σέ καλύτερους χρο-

γνωστά κράτη τῆς Νότιας Ἀραβίας, τὰ ὅποια ἐπέδρασαν στοὺς Αἰθίοπες, εἶναι οἱ Σαβαῖοι ποὺ τοὺς μετέδωσαν τὸν πολιτισμὸ τους καὶ συνέβαλαν στὴ σύσταση τοῦ βασιλείου τῆς Ἀζώμης ²⁶. Οἱ γνωστότερες νοτιοαραβικὲς φυλὲς ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο εἶναι οἱ Habasha, οἱ ὅποιοι ἔδωσαν τὸ δεύτερο ὄνομα μὲ τὸ ὅποιο εἶναι γνωστὴ ἡ χώρα, δηλαδὴ Ἀβησσυνία, οἱ Agazian [Gazé], οἱ ὅποιοι ἔδωσαν τὸ ὄνομα στὴν ἀρχαία αἰθιοπικὴ γλῶσσα «Γκέ'εζ» ²⁷, οἱ Ὀμηρίτες [ἢ Χιμοαρίτες] κ.ἄ. ²⁸.

Κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ S.H. Sellassie, δὲν πρόκειται γιὰ κατάκτηση ἢ ἀποικισμό τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὰ νοτιοαραβικὰ φύλα, ἀλλὰ γιὰ διείσδυση μὲ πολιτιστικὴ ἐπίδραση παρόμοια μὲ ἐκείνη ποὺ, mutatis mutandis, εἶχαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ²⁹.

Κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς 1ης π.Χ. χιλιετηρίδας ἔγινε μιὰ πλατιά Ἰουδαϊκὴ διείσδυση στὴν Αἰθιοπία, σὺν συνέχεια τῶν παλαιῶν οἰκονομικοεμπορικῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ³⁰. Ἡ διείσδυση αὐτὴ ἀπηχεῖται στὴ μυθοποιημένη ἐπίσκεψη τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ στὸν βασιλεὺ Σολομόντα, ποὺ ἐκμαρτυρεῖται τόσο ἀπὸ τὴν Ἀγία Γραφή ὅσο καὶ ἀπὸ αἰθιοπικὲς πηγὲς [Kebra Negast]. Ἡ Ἰουδαϊκὴ πολιτιστικὴ ἐπίδραση ποὺ ἀκολούθησε ἦταν ἐπίσης σημαντικὴ. Κατάλοιπο τῆς Ἰουδαϊκῆς διασποράς εἶναι οἱ ὀφιστάμενες καὶ σήμερα φυλὲς ποὺ ἀποκαλοῦνται Φαλάσια [Falasha ἢ Féfacha], δηλαδὴ μετανάστες, οἱ ὅποιοι διατηροῦν τὴν ἀρχαία Ἰουδαϊκὴ θρησκεία μὲ μερικὰ ἐγχώρια ἔθιμα, ἐνῶ κατὰ τὰ ἄλλα ἔχουν ἀφομοιωθεῖ μὲ τοὺς Αἰθίοπες ³¹. Μιὰ ἄλλη Ἰουδαϊκὴ διείσδυση ἔγινε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὅποτε, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς Φιλοσόφιο καὶ Νικηφόρο, μεγάλες μάζες Ἰουδαίων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ

vous, ἀρῶς κατὰ τὸ 2.000 π.Χ. ὑπάρχουν σαββαϊκὲς ἀποικίες στὴ χώρα τῶν Πουντιῶν, δηλαδὴ τῶν Αἰθίοπων. Διατηρεῖ ὅμως ὁ μελετητὴς αὐτὸς τῆς αἰθιοπικῆς ἱστορίας τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι δὲν εἶναι ἐξαιρετικὸ ἀνὸν πρόκειται γιὰ τοὺς κατιόντες τοῦ Σαβᾶ, υἱοῦ τοῦ Χοῦς ἢ τοῦ Σαβᾶ, ἀπόγονο τοῦ Σήμ. Βλ. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 92.

26. G. Last-R. Pankhurst: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 5-6.

27. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 26 κ.ἄ.

28. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 91.

29. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 33.

30. Τὴ μετανάστευση αὐτὴ ὁ Στράβων καὶ ὁ Πλίνιος τὴν ἀνάγουν στὴν ἐποχὴ τοῦ Ναυσοδόουσορα. Βλ. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 96.

31. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιου: «Αἰθιοπία», *ἔνθ' ἄν.*, σ. 174. Βλ. ἐπίσης τὸ ἴδιον: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἐν Αἰθιοπία, Νουβία καὶ Μαρόκ» (Αθήνη, 1979), ὅπου ἀμειψάναι δλόκληρο κεφάλαιο στοὺς Falasha, τ. I, σσ. 297-352. Βλ. καὶ J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 96.

τή Σορία εγκαταστάθηκαν στις ανατολικές άκτες της Αιθιοπίας³². Οι μετακινήσεις του Ίουδαϊκού στοιχείου και οι διεισδύσεις στον αιθιοπικό χώρο δεν σταμάτησαν βέβαια εδώ, αλλά συνεχίστηκαν και αργότερα και προσέλαβαν έντονότερο ρυθμό κατά την εποχή της καταλλύσεως του Ίουδαϊκού κράτους.

Γιά να ολοκληρώσουμε τον πίνακα της εθνολογικής συνθέσεως του αιθιοπικού λαού θα πρέπει να προσθέσουμε τις επιδράσεις των Έλλήνων και αργότερα των Ρωμαίων και του χριστιανικού Βυζαντίου. Η ελληνική επίδραση ιδιαίτερα, όπως θα ιδούμε στα επόμενα, συνίσταται σε εύρωστη κλίμακα στον πολιτιστικό και ειδικότερα στον θρησκευτικό τομέα και έλαχιστα στον τομέα της εθνολογικής συνθέσεως των Αιθίοπων, γιατί, παρά το γεγονός ότι η ελληνική παρουσία είναι διαρκής στην Αιθιοπία από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα, ούδέποτε πήρε τον χαρακτήρα μαζικής εγκαταστάσεως, όπως συνέβη με τους λαούς που προαναφέρθηκαν.

Τέλος, από τον 7ο μ.Χ. αιώνα η Αιθιοπία δέχτηκε την επίθεση των φαραϊκών άραβικών όρδων του Ίσλάμ, συνέπεια της οποίας είναι να υπάρχει σήμερα ένα σημαντικό κοσσοτό Αιθίοπων μααμεθανών οι οποίοι διατηρούν κολλά άραβικά έθιμα³³. Η άραβική επέλαση είχε σαν αποτέλεσμα την αποκοπή της Αιθιοπίας από τον υπόλοιπο κόσμο και τη μακρόχρονη περίοδο άπομονώσεως που ακολούθησε, κατά την οποία η χώρα προσπάθησε να σφυρηλατήσει την εθνική ενότητα και να επικύχει τη σύγκλιση των ποικίλων χαρακτηριστικών που της κληροδότησαν οι διάφορες εθνικές ομάδες.

Η εικόνα που παρουσιάζει η σημερινή εθνολογική κατάσταση των Αιθίοπων είναι η εξής : 1) Καθαροί χουσίτες, όπως είναι οι Γκάλλα και οι Σιντάμα, 2) χουσίτες με σημαντικές επιδράσεις, όπως οι Amhara - Tigrai και 3) νειλώτες. Ειδικότερα, από άποψη πληθυσμού πρώτοι έρχονται οι Amhara³⁴, ακολουθούν οι Γκάλλα, οι Σομαλοί, οι νεγροειδείς, οι Dangali και ο συνολικός πληθυσμός συμπληρώνεται από μικρότερες ομάδες³⁵.

Από άποψη φυσικών χαρακτηριστικών, οι Αιθίοπες από τη νεγρική φυλή κληρονόμησαν μόνο την «οίλοτριχία» και το χρώμα της επιδερμίδας, το όποιο όμως δεν είναι το βαθύ μαύρο των νέγρων αλλά το ήλιοκαές καστανό

32. J.-B. Coulbeaux: *ένθ' άν.*

33. Μητροπ. 'Αξάμης Μεθοδίου: «Αιθιοπία», *ένθ' άν.*, σσ 174-175.

34. Οι Amhara ή Amhara-Tigrai, όπως ονομάζονται συνηθέστερα, αποτελούν σήμερα τον κύριο χριστιανικό πληθυσμό της Αιθιοπίας και άκ' αútους προέρχεται η «ερχουσα τάξη».

35. Μ. 'Αξάμης Μεθοδίου: *ένθ' άν.*, σ. 172.

μὲ διαβαθμίσεις πρὸς τὸ ὑπόλευκο. Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ μορεῖ κανεῖς νὰ ξεχωρίσει τοὺς Αἰθίοπες ἀπὸ τὴ μεγάλη μάζα τῶν νέγρων³⁶, μολονότι ἡ κοινὴ λαϊκὴ ἀντίληψη τῶν ἴδιων τῶν Αἰθίοπων δὲν κάνει τὸν διαχωρισμὸ αὐτό. Ὁ διαχωρισμὸς εἶναι εὐκολότερος ἂν παρατηρήσει κανεῖς τὰ ἄλλα σωματικὰ χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τοὺς χαμίτες οἱ ὅποιοι ἀντιπροσωπεύουν τὸν ἐγγενέστερο καὶ τὸν φραιότερο σὲ φυσικὰ χαρακτηριστικά τύπο τῆς Ἀφρικῆς³⁷, οἱ Αἰθίοπες κληρονόμησαν τὴν κανονικότητα τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου καὶ τοῦ σώματος. Ἀπὸ τοὺς Ἀραβες καὶ τοὺς ἄλλους σημίτες κληρονόμησαν τὴ σωματικὴ συμμετρία καὶ πλαστικότητα καὶ τὸ ὑπερήφανο παράστημα³⁸. Δὲν πρέπει βέβαια νὰ περιμένουμε νὰ συναντήσουμε τὸν χαρακτηριστικὸ αἰθιοπικὸ τύπο ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρου τῆς χώρας, γιατί ἰσχυρὸν διαφοροποιήσεις ποῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ φυλετικὸ ὑπόβαθρο καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Οἱ ἴδιοι οἱ Αἰθίοπες δίνουν μεγαλύτερη ἔμφαση στοὺς δεσμοὺς τοὺς μὲ τὸ Ἰσραήλ· αὐτὸ τὸ πιστοκοιεῖ ἡ Σολομωνικὴ δυναστεία μὲ τὸ ἔμβλημά της, «τὸν λέοντα τοῦ Ἰούδα». Ἀπεναντίας θέλουν νὰ ἀγνοοῦν τὶς ἀραβικὰς ἐπιδράσεις γι' αὐτὸ καὶ ἀπορρίπτουν τὴν ὀνομασίαν Habesh.

Παρόμοια ποικιλία παρουσιάζουν καὶ τὰ πνευματικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά χαρακτηριστικά τῆς χώρας. Οἱ ἀρχαιότερες χαμιτικὲς κοινωνίες στηρίζονταν σ' ἓνα μητριαρχικὸ σύστημα μὲ βάση ὀργανώσεως τὶς ὀμάδες ποῦ δημιουργοῦνταν μὲ συνδετικὸ στοιχεῖο τοὺς δεσμοὺς αἵματος³⁹, τὸν κυριαρχικὸ καὶ ρυθμιστικὸ ρόλο δὲ ἀναλάμβανε ἡ ἰσχυρότερη ἀπ' αὐτές. Ἡ παράδοση αὐτὴ διατηρήθηκε καὶ στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο, ὅπου, μὲ τὴ συνδρομὴ καὶ τῶν φυσικῶν παραγόντων, δημιουργήθηκε ἓνα πλῆθος ἀπὸ μικρὰς κοινωνικὰς ὀμάδες μὲ ἐσωτερικὴ ὀργάνωση. Οἱ θεσμοὶ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας εἶναι χαλαροὶ καὶ ὁ δεσμὸς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ὀμάδας ἐπιτογγάνεται μὲ τὴν προσήλωσιν στὸ «δαίμον». Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ἀποδίδεται ἀπὸ τὸ συμβούλιο τῶν γερόντων, τὸ περίφημο «Moha-bera», ποῦ λειτουργεῖ καὶ σήμερα σ' ὀρισμένους περιοχὰς τῆς χώρας. Ἡ ἰδέα τῆς κοινοκτημοσύνης καὶ τῆς ἰσότητος, ἡ ἐναπόθεσις τῶν ἐλπίδων γιὰ ἐπιβίωσιν στὴ φύσιν ποῦ εἶχε σὰν συνέπεια τὴν ἀποστροφή πρὸς τὴν ἐργασία⁴⁰ καὶ τὴν ὀλιγάρκεια, ἡ ἀπεριόριστη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ὁ

36. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 88-89.

37. L. del Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 41.

38. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 89.

39. L. del Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 57-62.

40. Οἱ χειρωνακικὰς ἐργασίας ἀντιμισθίζονται καὶ σήμερα περιφρονητικὰ στὴν Αἰθιοπία (Bl. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 30-31), αὐτὸ δὲ ἀφῆσε ἐλεύθερο τὸ ἔδαφος στοὺς ἔθνοσιν γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν ποικίλων ὀργανισμῶν.

ἀτομισμός ποῦ ἀπορρέει ἀπ' αὐτή, ἡ ἔλλειψη ἐμπορικοῦ πνεύματος καὶ ὁ μισοντεμισμός ἀποτελοῦν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ πνευματικά χαρακτηριστικά τῶν χαμιτικῶν φύλων, τὰ ὅποια διακρίνουν τὸν κατακερματισμὸ σὲ μικρὰς φυλετικὰς ὁμάδες. Ἐξάλλου ἡ ἐμφυτὴ φιλειρηνικὴ διάθεση παραχώρησε τὴ θέση τῆς στήν ἀναγκαστικὴ φιλοπολεμικότητα ἑξαιτίας τῆς διαρκoῦς ἀνάγκης νὰ ἐξουδετερώνται οἱ ἐπιβουλὲς ἐναντίον τῆς φυλῆς. Ὁ θεσμός τῆς δουλείας εἶναι ἄγνωστος στὰ ἀρχαία φύλα καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ἀργότερα στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ὀφείλεται σὲ ἐξωτερικοὺς παράγοντες· ὁ θεσμός αὐτὸς πῆρε εὐρεία διάδοσιν κατὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἰσλαμισμοῦ 41.

Ὡς πρὸς τὶς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν χαμιτικῶν κοινωνιῶν θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ λατρεία τῶν νεκρῶν, γιὰ τὰ πνεύματα τῶν ὁποίων πίστευαν ὅτι δὲν ἀποχωροῦν στὸν οὐράνιον χῶρον ἀλλὰ περιφέρονται μεταξὺ τῶν ζωντανῶν καὶ ἐπιβαίνουν σὲς ἰσοθέσεις τοὺς 42. Ἐδῶ ἔχουν τὶς ρίζες τοὺς καὶ οἱ μυστηριακὰς καὶ μαγικὰς θρησκευτικὰς τελετὰς γιὰ τὸν ἐξευμενισμὸ τῶν πνευμάτων καθὼς καὶ οἱ ποικίλες δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις ποῦ εἶναι ριζωμέναι στὸ ἔθνικὸ ἰσοσυνειδητὸ τῶν Αἰθίοπων.

Τὸν πίνακα ὁμοῦ τῶν πνευματικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν χαμιτῶν ἤρθαν νὰ συμπληρώσουν τὰ νοτιοαραβικά φύλα, ἀλλοῦ ἀναπληρώνοντας τὶς ἑλλείψεις καὶ ἄλλοι δημιουργώντας τὸ ἀντίβαρο σ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ σὰν μειονέκτημα. Οἱ ἐπειράσεις τῶν Νοτιοαράβων εἶναι ἀποφασιστικὰς σὲ πολλοὺς καὶ βασικοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς τῶν ἀποχθόνων : στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς οἰκοδομικῆς τέχνης, στὸν τομέα τῆς γεωργίας μὲ τὰ ἀρδευτικὰ ἔργα καὶ τὶς βελτιωμέναις μεθόδους καλλιέργειας, στὸν γλωσσικὸν τομέα μὲ τὴ σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴ δημιουργίαν τῶν διαφόρων αἰθιοπικῶν διαλέκτων καὶ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς σαβαϊτικῆς γλώσσας καὶ γραφῆς ποῦ ἐπηρεάσαν σημαντικὰ τὴ διαμόρφωσιν τῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς γλώσσας «Γκέ'εζ». Στὸν πολιτικὸν τομέα ἐπέβαλαν τὸ σαφὲς ἀνώτερον καὶ ἐλεύτερον σύστημα κοινωνικῆς ὀργανώσεως μὲ πυρήνα τὴν οἰκογένειαν καὶ μὲ ἀνάτατο ἀρχηγό, μονάρχην μὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν καὶ μὲ θεϊκὴν, ὅπως ἦταν κοινὴ πεποιθήσις, καταγωγὴ 43. Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ

41. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 56.

42. Ἀὐτόθι, σσ 49-51.

43. S.H. Sellasia: ἐνθ' ἄν., σσ 26-34. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 102-107. Ἰσως νὰ ἔχει ἔδῳ, κατὰ ἓνα βασικὸ μέρος, τὴ βάση τῆς ἡθεώρησις ὅτι μετέπειτα χριστιανικὴ Αἰθιοπία τοῦ προσέκρου τοῦ βασιλιᾶ φε ἱεροῦ καὶ φε ἐκπροσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς πίστεως. Προβλ. καὶ τὴν αἰθιοπικὴν παροιμία: «Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βλασηφῆται καὶ ὁ Ἀὐτοκράτορας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατηγορηθῆται».

συστήματος αὐτοῦ ἐξισορρόπησε τὴν ἐγγενῆ ἀδυναμία γιὰ ὀργάνωση εὐρύτερων κοινωνιῶν καὶ ἔδωσε βάση στὴν ἐνωτικὴ προσπάθεια ἀπὸ τὴν ὅποια προέκυψε τὸ Βασίλειο τῆς Ἀξώμης. Τέλος, στὸν θρησκευτικὸ τομέα οἱ Νοτιοάραβες ἐπέβαλαν τὸν πανθεϊσμό τους καὶ κατέστησαν τὴ θρησκεία ζωτικὸ παράγοντα σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς⁴⁴. Γενικά, ἡ ἐποχὴ τῆς νοτιοαραβικῆς ἐπιδράσεως μορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς σημαντικὸ σημεῖο τροπῆς στὴν αἰθιοπικὴ ἱστορία.

Δὲν εἶναι ἀμελητέα ἐπίσης ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου στὴ διαμόρφωση τῶν πνευματικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν Αἰθίοπων. Ἀντιπαράσσοντας στὸν ἀραβικὸ πανθεϊσμὸ τὴν ὑπεροχὴ τῆς μονοθεϊστικῆς θρησκείας καὶ τῶν ἀνώτερων ἰδεῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἐπέδρασαν σημαντικὰ στὴν πνευματικὴ διαμόρφωση τῶν Αἰθίοπων καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἰουδαϊσμός ἐγινε ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἂν καὶ διαδόθηκε στὴν Αἰθιοπία, ἐπηρέασε τὴν κοινωνικὴ καὶ θρησκευτικὴ ζωὴ τῆς χώρας, ἀφοῦ ἀφησε κατάλοιπα ἄκόμα καὶ στὴ χριστιανικὴ λατρεία⁴⁵. Μολοντοῦ ὁ Χριστιανισμός στὸ Ἀξωμιτικὸ βασίλειο διαδέχθηκε τὸν παγανισμό, δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο ἡ προπόρευση τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ νὰ προλαίανε τὸ ἔδαφος καὶ νὰ δυσκόλυνε τὴν ἐξάπλωση καὶ ἐδραίωση τῆς χριστιανικῆς πίστεως σ' ὀρισμένες περιοχὰς τῆς Αἰθιοπίας.

Τέλος, σημαντικότερη εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπίδραση τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὅποιο καὶ ἔδω ἀποτελέσει τὸν προπομπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ θέμα ὁμῶς αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐκτενέστερα παρακάτω.

3. Τὸ ὄνομα⁴⁶ :

Ἡ ἱστορία τῆς Αἰθιοπίας ἡ ὅποια χάνεται στὰ βάθη τῶν αἰώνων ἐκφυλάξε στὴ χώρα παράλληλα μὲ τὶς ἱστορικὰ περιπέτειες καὶ μὴ σειρὰ ἀπὸ ὀνόματα μὲ τὰ ὅποια ἦσαν διαδοχικὰ γνωστὴ. Τὰ κοριότερα ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) **Χ α ὀ ς** : Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἔχει βιβλικὴ προέλευση ἀφοῦ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ πρωτότοκου ἀπὸ τοὺς υἱοὺς τοῦ Χάμ : «Υἱοὶ δὲ Χάμ : Χοὺς καὶ Μωρατν, Φοὺδ καὶ Χαναάν»⁴⁷. Κατὰ τὴ Βίβλο, μετὰ τὴ σύγχυση τῶν γλώσσων τῆς

44. S.H. Sellassie ἔνθ' ἄν., σσ 30-31.

45. Οἱ διάφοροι μελετηταὶ διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐπιδράσεων στὴ χριστιανικὴ λατρεία τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Βλ. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 44.

46. Βλ. Carlo Conti Rossini: «Catalogo dei nomi propri di luogo dell' Etiopia», Atti del primo Congresso Geografico Italiano (Genova, 1892).

47. «Γένεσις», I, 6.

Βαβέλ, οι υιοί του Χοός και του Μερσαύν κατηλθαν στην Άραβία, διέσχισαν την Έρυθρά θάλασσα και εγκαταστάθηκαν στο αφρικανικό έδαφος. Οι υιοί του Χοός έδωσαν το όνομά του στις άχανεις χθρες της Αιθιοπίας, του δε Μερσαύν στην Αίγυπτο⁴⁸. Το όνομα Χοός χρησιμοποιήθηκε πάρα πολύ παλιά από τους Αιγύπτιους, οι όποιοι μ' αυτό δήλωσαν τους λαούς που κατοικούσαν την έκταση από την κοιλάδα του Νείλου μέχρι την Έρυθρά θάλασσα. Το όνομα αυτό αναφέρεται από τους Αιγύπτιους χρονικογράφους στα Ιερογλυφικά τους, για να δηλωθεί ή συγκεκριμένη πιά περιοχή⁴⁹. Άργότερα υιοθετήθηκε από τους μορφωμένους Αιθίοπες, που κολακεύονταν να στηρίζουν την προέλευση του λαού τους σέ βιβλική βάση. Έτσι χρησιμοποιείται στον τίτλο των αυτοκρατορικών χρονικών, «Ίστορία των Βασιλέων της Αιθιοπίας, δηλαδή της χθρας του Χοός», παράλληλα με το έλληνικό «Αιθιοπία» με το όποιο, όπως θα ίδουμα παρακάτω, είναι ταυτόσημο⁵⁰.

β) Π ο υ ν τ - Π ο υ ν τ ι τ α ι : Το αρχαιότερο και συνηθέστερο όνομα που χρησιμοποιήσαν οι Αιγύπτιοι για την Αιθιοπία είναι το όνομα Πούντ. Έμφανίζεται στα αιγυπτιακά κείμενα από την 4η Δυναστεία (2.613 - 2.494 π.Χ.). Μά το όνομα αυτό οι Αιγύπτιοι καθόριζαν μιά σχετικά συγκεκριμένη περιοχή μεταξύ του Σουακίν [Μασσάουα] στα βόρεια και του άκρωτηρίου Bab - el - Mandeb πρὸς Νότο⁵¹. Και το όνομα Πούντ πρέπει να έχει βιβλική προέλευση, γιατί φαίνεται να ταυτίζεται με τον Φοόδ, υιό του Χάμ⁵².

Στά αιγυπτιακά Ιερογλυφικά συναντάται όρισμένες φορές και το παράλληλο όνομα Τό - Νετ ε ρ, που σημαίνει αχθρα των θεών⁵³.

γ) Α ι θ ι ο π ί α - Α ι θ ί ο π ε ς : Ή πιο παλιά αναφορά του όνόματος αυτού γίνεται στα Όμηρικά Έπη [τρεις φορές στην Όδύσσεια και δύο στην Ίλιάδα]. Ός γεωγραφικοί όμοι και έθνογραφικοί όροι τα όνοματα Αιθιοπία και Αιθίοπες έχουν μάλλον γενική και άόριστη σημασία, γιατί δηλώνουν χωρίς συγκεκριμένο προσδιορισμό τις περιοχές και τους λαούς κάτω από την Αίγυπτο και Λιβύη. Περισσότερο συγκεκριμένη γεωγραφική σημασία παίρνουν οι όροι αυτοί τρεις αϊθνες άργότερα στον Έρδδοτο. Είναι μάλλον βέβαιο ότι οι όροι προϋπήρχαν και χρησιμοποιούσταν και πριν τον

48. J.-B. Coulbeaux: Ένθ' άν., τ. I, σ. 87. Πρβλ. επίσης το άραβικό όνομα της Αιγύπτου: Μίρ ρ ή Μάορ ρ.

49. J.-B. Coulbeaux: Ένθ' άν., τ. I, σ. 81.

50. Ατότσι, σ. 79.

51. S.H. Sellassie: Ένθ' άν., σ. 21.

52. S.P. Pétridés: «Le livre d' or de la Dynastie Salomonienne d' Éthiopie» (Paris, 1964), σ. 14.

53. S.H. Sellassie: Ένθ' άν., σ. 21. L. dai Sabelli: Ένθ' άν., τ. I, σσ 72-73.

Ὁμηρο⁵⁴, παρέμειναν δὲ σὺν μνημῆς ἀρχαίων ἑκαφῶν τῶν Ἑλλαδικῶν πληθυσμῶν μὲ τὸν βορειοαφρικανικὸ χῆρο, ὅπως εἶναι ἡ ἀνεπιτυχὴ εἰσβολὴ τῶν Κρητῶν στὴν Αἴγυπτο ἐπὶ Ραμσή Γ', κατὰ τὰ μέσα τοῦ 12οῦ π. Χ. αἰῶνα⁵⁵. Στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία ἀναφέρεται ὁ Αἰθίωv, υἱὸς τοῦ Ἡφαίστου, τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲ δὲν εἶναι χωρὶς νόημα ὅπως δὲν εἶναι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κύρια ὀνόματα προσώπων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας⁵⁶. ὁ υἱὸς αὐτοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς ἀρροκόταν νὰ βοηθήσει τὸν πατέρα του στὸ σιδηρουργεῖο του καὶ ἀπὸ τῆ διαρκῆ παραμονὴ του ἐκεῖ ἀπόκτησε ὄψη μαυρωπῆ ἀπὸ τοὺς κακνοὺς⁵⁷. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει στὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τὸ ὄνομα αἰθί(ο)ψ λέξη σύνθετη ἀπὸ τὸ αἶθω [= καίω λάμω] ἀπὸ τὸ ὄποιο προέρχονται καὶ τὰ αἰθάλωv - αἰθάλη = καπνιά! καὶ ὄψ [= ὄψη], σημαίνει αὐτὸν ποὺ ἔχει ὄψη στυλπνῆ, μαυρισμένη. Ἐχοντας ὀκῶψη διὰ τοὺς Ἄρχαίους Ἑλλήνας ἐκιδίωκαν μὲ ἐπιμονὴ τὴν ἀκριβολογία, διαπιστώνουμε διὰ τὸ ὄνομα αἰθί(ο)ψ σχηματίσθηκε δίπλα στὸ μέλας, γιὰ νὰ δηλώσει αὐτὸν ποὺ ἔχει περιστασιακὰ καὶ ἐπίκτητα τὸ μελανὸ χρῶμα [τὸν ἡλιοκαὴ γιὰ τὴν περίπτωση ἡμῶν], ἐνῶ μὲ τὸ δεύτερο ἐπιθετὸ δηλωνόταν ἀπόδος ποὺ εἶχε ἐκ φύσεως τὸ μαύρο χρῶμα. Συμπεραίνουμε λοιπὸν διὰ τὸ ὄνομα Αἰθί(ο)ψ, ποὺ εἴστοχα ἀποδόθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἀποκτᾶται ἐθνογραφικὸ περιεχόμενο καὶ δηλώνει τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἀνήκουν μὲν στὴ λευκὴ φυλὴ, ἀπέκτησαν ὅμως ὑστερογενῶς τὸ δευτερεύον χαρακτηριστικὸ τοῦ στυλπνοῦ χρώματος τοῦ δέρματος. Θὰ ἦταν ὅμως σφάλμα νὰ νομίζουμε διὰ τοὺς ἀρχαίους χρησιμοποίησαν συνειδητὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα γιὰ νὰ διακρίνουν τοὺς Αἰθίωv ἀπὸ τοὺς νέγρους τῆς Ἀφρικῆς. Δεδομένου διὰ τὸ τότε γνωστὸς κόσμος περιοριζόταν πρὸς Νότο στὴν Αἴγυπτο καὶ Λιβύη, τὸ ὄνομα προσδιόριζε ἀσαφῶς τοὺς περιθωριακοὺς λαοὺς τῆς Ἀφρικῆς σὲ ἀκαθόριστο βάθος καὶ πλάτος⁵⁸.

54. Στὴν ἑλληνικὴ μυθολογία ἀναφέρεται ὁ Αἰθίωv βασιλεὺς Κηφῆς, ὁ ὅποιος πῆρε μέρος στὴν Ἀργοναυτικὴ ἑκστρατεία, καὶ ἡ κόρη του Ἀνδρομέδα, τὴν ὁποία δίδασε ὁ Περσεὺς ἀπὸ τὸ θαλάσσιον πέτρας. Βλ. Frank M. Snowden: «Blacks in Antiquity» (Cambridge, Mass., 1970), σ. 153.

55. J. Van Duijn Southworth: ἐνθ' ἄν., σ. 22. Γιὰ τὴν ἐπιδοδοσίαν τῶν Ἑλλήνων στὸν βορειοαφρικανικὸ χῆρο καὶ τὴν ἐκπαρῆ καὶ ἀλληλεπιδράσεις μὲ τοὺς λαοὺς τῆς περιοχῆς αὐτῆς βλ. John Boardman: «The Greeks Overseas» (Penguin Books, Middlesex, England, 1964, 1973), κερ. 4: The Greeks in Egypt, σσ 108-158.

56. Οἱ ἀρχαῖοι Αἰθίωv χρονικογράφοι ἐπιστηρίζουν διὰ τὸ Αἰθίωv ὁ Ἄ' βασιλεὺς κατὰ τὴν 2ῃ π.Χ. χιλιετηρίδα καὶ ἀπ' αὐτὸν προέρχεται τὸ ὄνομα Αἰθιοπία. Βλ. S.H. Sullias: ἐνθ' ἄν., σ. 45.

57. S.P. Pétridès: ἐνθ' ἄν., σ. 15.

58. Μέχρι τὸν 15ο π.Χ. αἰῶνα ὁ ὄρος Αἰθιοπία γιὰ τοὺς Ἑλληνας εἶναι συνώνυμος

Ἡ ἱστορική τύχη θέλησε νὰ καταστῆ τὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ καὶ ἐπίσημο ὄνομα τοῦ κράτους τῆς Αἰθιοπίας [στὴν Ἀρχαίῃ : *Itiopia*]. Σ' αὐτὸ βοήθησε καὶ ἡ σύζευξη τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ παράλληλόν του βιβλικὸ Χούρ. Ἡ σύζευξη αὕτη ἔγινε ἀπὸ τοὺς 72 Ἑβραίους στοὺς ὁποίους ἀνατέθ. κ.κ. κατὰ τὰ μέσα τῆς 3ης π.Χ. ἑκατονταετηρίδας στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπὶ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου, ἡ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴν ἑλληνική, ἡ γνωστὴ μετὰ τὴν δλοκλήρωσή της ὡς μετάφραση τῶν Ο' ⁵⁹. Οἱ μεταφραστές αἰσθάνθησαν τὴν ἀνάγκη, δταν συνάντησαν στὸ ἑβραϊκὸ κείμενο τὸ ὄνομα Χούρ ὡς δηλωτικὸ ὄχι τοῦ κρατοῦ τοῦ Χάι, ἀλλὰ τῶν χωρῶν ποὺ κατοικήθησαν ἀπὸ τοὺς κατιόντες του, νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν γερασμένο πλέον ὄρο μὲ τὸν ἰσοδύναμο ἑλληνικὸ ὄρο Αἰθιοπία. Ἐτσι στὸ βιβλίον τοῦ Ἑσαία [Α', 11] μετάφρασαν : «... ὃ ἂν καταλείψῃ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου καὶ Βαβυλωνίας καὶ Αἰθιοπίας...», ἀποδίδοντας μὲ τὰ «Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας» ἀντίστοιχα, τὰ ἑβραϊκὰ «Μισραϊμ καὶ Χούρ».

Ἡ οἰκιοποίηση καὶ ἡ εὐρύτερη διάδοση τοῦ ὀνόματος στοὺς Αἰθίοπες ὀφείλεται προφανῶς στὴν υἱοθέτησή του ἀπὸ τοὺς μεταφραστές τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴν ἀρχαία Αἰθιοπικὴ γλῶσσα Γικέ' εἰ, κατὰ τὸν 6ο ἢ 7ο μ.Χ. αἶωνα κατὰ μία ἄποψη, οἱ ὁποιοὶ εἶχαν ὡς πρότυπο τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα ⁶¹.

Βέβαια ἡ εἰσαγωγή τοῦ ὀνόματος στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ἔγινε κολὸ ἐνεργότερα, δταν ἡ Πτολεμαϊκὴ Αἴγυπτος κατέστησε τοὺς Ἀξωμίτες κοινωνοῦς τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ γνώστες τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Στὴν περίφημη τρίγλωσση στήλη τῆς Ἀξώμης, ἡ ὁποία χρονολογεῖται πιθανὸν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 300 - 320 μ.Χ. ⁶², διαβάζουμε στὸ ἑλληνικὸ κείμενο : «Ἀσιζάννας βασιλεὺς Ἀξωμητῶν καὶ Ὀμηριτῶν καὶ τοῦ Ραειδάν καὶ Αἰθιοπῶν...». Στὸ αἰθιοπικὸ κείμενο [Γικέ' εἰ], ὡς ἀντίστοιχος ὄρος πρὸς τὸ «Αἰθιοπῶν», ἔκάρχει τὸ ὄνομα «Habeshato» ⁶².

Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ὁ πρῶτος ποὺ χρησιμοποίησε ἐπίσημα τὸν ὄρο εἶναι ὁ πρῶτος ἀτοκράτορας τῆς ἀποκατασταθείσας Σολομωνικῆς

μὲ τὴν Ἀρακική βλ. J.-B. Coulbeaux: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 82, σμ. 2. Μὲ τὴν ἴδια εὐρύτερη σημασία χρησιμοποίησαν τὸν ὄρο καὶ οἱ Ἀραβικ. Αἰθίοθ, σ. 82.

59. Λεκτομέρειες γιὰ τὴν μετάφραση αὕτη βλ. στὴ μελέτη τοῦ Ἡλία Δ. Μουτσούλα: «Περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν Ο'», «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρο», τ. ΝΑ' (1972), σσ 38-59.

60. S.P. Pétridès: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 14. J.-B. Coulbeaux: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 79, σμ. 3.

61. S.P. Pétridès: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 14.

62. Marcel Cohen: «Traité de langue amharique (Abyssinie)» (Paris, Institut d'Ethnologie, 1936), σ. 11.

Ίστορία τῆς Ἱερῆς Μητροπόλεως Ἀζώμης

Αυναστείας [1268 μ.Χ.] Γεκοθῖνο Ἀμιλάκ, ὁ ὁποῖος δταν ἀνέβηκε στὸν θρόνο χρησιμοποίησε τὸν τίτλο «Negus Negast za - Itiyoria», δηλαδὴ «Βασιλεὺς Βασιλέων τῆς Αἰθιοπίας». Ἀπὸ τότε ὁ τίτλος αὐτὸς χρησιμοποιεῖται ἀνελλιπῶς ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπες αὐτοκράτορες μέχρι τῆ σύγχρονη ἐποχὴ ⁶³.

δ) Ἀ β η σ σ υ ν ι α : Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ἕνα ἀπὸ τὰ νοτιοαριβικά φύλα ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὰ αἰθιοπικὰ ὑψίπεδα ἦταν οἱ Habashat ἢ Habeshat. Ἀπὸ αὐτοὺς προήλθε τὸ ὄνομα Ἀβησσυνοὶ - Ἀβησσυνία ⁶⁴. Ἄν καὶ ἀπὸ τοὺς διάφορους μελετητῶν δὲν γίνεται ἄμεση συσχέτιση τοῦ ὀνόματος μὲ τὴ σημασία ποὺ ἔχει στὴν Ἀραβικὴ ὁ δρος Habesha ἢ Habesh, φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἄμεση γλωσσικὴ σχέση ⁶⁵. Ὁ δρος Habesha ἢ Habesh σημαίνει «πράγματα ἀνάμικτα, ἀμάλγμα» καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση «φυλὲς ἀνάμικτες» ⁶⁶ ἢ «μέσοι ἀνθρώπων» ⁶⁷. Τὸ ὄνομα αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, γιὰ νὰ δηλώσει τὴν Αἰθιοπία καὶ τοὺς κατοίκους τῆς, ἐξαιτίας τῆς πανοπερμίας τῶν φυλῶν ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀποτελοῦνταν, εἶχε δὲ στὰ χεῖλη τους καταφρονητικὴ σημασία ⁶⁸. Υἱοθετήθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς ἐγγυῶνους ἀλλὰ ἀργότερα ἀπορριφθῆκε ὡς ἄβριστηκὸ καὶ κροτιμήθηκε τὸ ὄνομα Αἰθιοπία ⁶⁹. Τὸ ὄνομα Ἀβησσυνία λοιπὸν [ἀγγλικά : Abyssinia, γαλλικά : Abyssinie, ἰταλικά : Abissinia] εἶναι ὁ ἐξευρωπαϊσμένος τύπος τοῦ ἀραβικοῦ Habesh[ah]. Ἀλλὰ γιὰ τοὺς Εὐρωπαίους τὰ ὀνόματα Αἰθιοπία καὶ Ἀβησσυνία δὲν εἶναι πάντοτε ταυτόσημα : τὸ ὄνομα Ἀβησσυνία χρησιμοποιεῖται κανονικὰ γιὰ νὰ δηλώσει τίς περιοχὲς τῶν βόρειων καὶ κεντρικῶν ὑψιπέδων στὶς ὁποῖες κατοικεῖ ὁ χριστιανικὸς καὶ σημιτόφωνος κληθυσμὸς, ἐνῶ ἡ Αἰθιοπία δηλώνει ὀλόκληρο τὸ σύγχρονο κράτος ⁷⁰.

ε) Ἀ ξ ω μ ῖ τ α ι : Τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐπικράτησε δταν ἡ ἀρχαία πόλη

63. S.P. Pétridés: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 15.

64. L. de Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 113. Harry Atkins: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 1. Jane et Jean Ouanna: «L'Éthiopie pilote de Γ Afriques» (G.-P. Maisonneuve et Larose, Paris, 1962), σ. 11.

65. O. Marcel Cohen (*ἔνθ' ἄν.*, σ. 11) ἀποσυνδέει σημασιολογικὰ τοὺς δύο δρους.

66. J.-B. Coulbeau: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 77.

67. Ν. Τσιτσόκου: «Ἡ Ὀρθόδοξη καὶ αὐτὸ Ἐκκλῆσια καὶ αὐτὸ Ἐκκλῆσιαστικὸς Φῶρος», τ. ΝΘ' (1977), σ. 91.

68. J.-B. Coulbeau: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 77.

69. Ἀτότσι, σ. 79. Πρβλ. τὴ δικλωματικὴ παράσταση τοῦ Αὐτοκράτορα Καλιφ Σελῶσσι πρὸς τὴν Τουρκικὴ Κυβέρνηση νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπίσημο ὄνομα τῆς χώρας ἐντὶ τοῦ ὀνόματος Habeshistan, μὲ τὸ ὅποιο εἶναι κοινὰ γνωστὴ στὴν Τουρκία ἡ Αἰθιοπία.

70. Sven Rubenson: «The Survival of Ethiopian Independence» (Richard Clay Ltd., Suffolk, England, 1976), σ. 1, σημ. 1.

Ἀξίωμα, πού βρίσκεται στή ὄψη τῆς ἐπαρχίας Τυγκρέ, ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Τό ὄνομα διαδόθηκε ἐπρότερα ἀπό τόν Ἀλεξανδρινό Ἑλληνισμὸ ὅταν ἦρθε σὲ ἀμση ἐπαφὴ μ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ θά μιλήσουμε ἐκτενέστερα παρακάτω.

στ) Τρωγλοδοῦται - Τρωγλοδουτικὴ: Ὁ ὄρος «τρωγλοδοῦται» δηλώνει ἀνθρώπους πού χρησιμοποιοῦν σάν κατοικίες τὶς τρωγλες, ὑπόγεια ὀρυγμάτων ἢ σπηλιές. Ἀποδόθηκε σὲ ποικίλους λαοὺς πού ἀκολούθησαν αὐτὸν τὸν τρόπο ζωῆς. Στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ἢ Τρωγλοδουτικὴ εἶναι ἡ παράλια ζώνη τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας ἀπὸ τὸ Σουακίμ μέχρι τὸ ἀκροτήριο Bab - el - Mandeb ⁷¹. Τὸ ὄνομα καθιερώθηκε κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐξερευνητὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας καὶ ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ γεωγράφους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, οἱ ὅποιοι ὀνόμασαν τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους.

ζ) Ἰνδία: Ὁ ὄρος αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμον καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἴδια ἀσάφεια πού εἶχε κατὰ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ ὁ ὄρος Αἰθιοπία. Οἱ ἀρχαῖοι προσδιόριζαν μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ μιὰ τεράστια ἔκταση ἀπὸ τὸν Ἰνδὸ ποταμὸ μέχρι τὶς αἰθιοπικὲς ἀκτὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας. Ὁ ὄρος χρησιμοποιοῦνταν ἀθάϊρετα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν περιοχῶν τῆς Ἄνω Ἀνατολῆς μέχρι καὶ τῆς Ἀραβίας καὶ Αἰθιοπίας, γεγονός πού προκάλεσε ἀρικετὴ σύγχυση. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους χρειάστηκε νὰ γίνῃ κάποιος διαφορισμὸς τοῦ ὄρου ὅστε νὰ δηλώνει σαφέστερα τὶς διάφορες περιοχές· εἶτι ἡ Κίνα ὀνομάστηκε «Alta India», ἢ Ἄνω Ἀνατολὴ «India Superior» καὶ ὁ χῶρος γύρω ἀπὸ τὴν Ἀραβία «India Minor» ⁷². Κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες τὸ ὄνομα ξαναπερνάει σὲ εὐρεία χρῆση ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας· γιὰ νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ περιοχὴ τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς χώρας τῶν Ὀμηρικῶν τῆς Νότιας Ἀραβίας, τὸ ὄνομα προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς λέξεις «ἐνδοτέρα» ἢ «ἐνδοτάτη» ⁷³, ὅστε νὰ γίνεταί διάκριση ἀπὸ τὶς ἄλλες περιοχές. Οἱ ὄροι ὁμοῦ περιπελάκονται τόσο κατὰ τὴ χρῆση τους ὅστε τελικὰ νὰ δημιουργηθεῖ σύγχυση στὴν ἐρμηνεία τους. Κατὰ τὴ βοζαντινὴ περίοδο πρῶτος ὁ Ἰωάννης Μαλάλας καὶ ἄλλοι σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι πού τὸν ἀντιγράφουν, χρησιμοποιοῦν τὸ ὄνομα Ἰνδία γιὰ νὰ δηλώσουν τὶς περιοχές τῶν ἀκτῶν ἀπὸ τὶς δυὸ πλευρὰς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας ⁷⁴. Τὸ ὄνομα αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε, ἄλλοτε σαφῶς καὶ ἄλλοτε

71. J.-B. Coulbœux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 82-84. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 50.

72. J.-B. Coulbœux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σ. 86.

73. Dom Henri Leclercq: *ἔνθ' ἄν.*, στ. 591.

74. J.-B. Coulbœux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σ. 86.

συγκεχυμένα, γὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ περιοχή αὐτή, μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς περιόδου τῶν νεωτέρων χρόνων.

η) Ἄλλες ὀνόμασις : Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω καὶ ἄλλα ὀνόματα ἔχουν δοθεῖ κατά καιροῦς καὶ ἔχουν σχέση εἶτε μὲ τῆς φυλῆς τοῦ κυριαρχοῦσαν στὸ προσκηνιο τῆς μείζονος περιοχῆς τῆς Αἰθιοπίας εἶτε μὲ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο ἰδρύονταν τὰ διάφορα αἰθιοπικὰ κράτη εἶτε μὲ τοὺς ἀρχηγούς τους. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι : B e h e t - G h e e z, ἀπὸ τῆ φυλῆ καὶ κυριάρχησε κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους στὸ Ἀξωμικὸ κράτος. M a κ ε δ δ α, ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς βασιλίσσης τοῦ Σαβατικοῦ κράτους⁷⁵, N o u β ι α (ἀπὸ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ αἰθιοπικὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὰ Νάπατα ἢ τῆ Μερὴ τῆς Ἄνω Νουβίας) στὴ δεύτερη μάλιστα περίπτωση ὀνομάζεται καὶ Μερωϊτικὸ Βασίλειο ἢ Μερωϊτικὸ αἰθιοπικὸ κράτος], κλπ. Τέλος, ὀνόματα τὰ ὁποῖα εἶδαν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι θὰ δοῦμε στὴν ἐπόμενη παράγραφο.

4. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς καὶ ἡ Αἰθιοπία :

α) Ἀρχαῖοι χρόνοι : Ὀμηρος. Στὸν Ὀμηρὸ ἢ μυσία τῶν Αἰθίοπων δὲν συνεπάγεται ἀσφαλῶς καὶ τὸ συμπέρασμα, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω [παρ. 3γ], ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ σύγχρονοί του ταῦτιζαν τὴ χώρα καὶ τοὺς κατοίκους τῆς μὲ τὴ συγκεκριμένη περιοχή τὴν ὁποία αὐτοὶ κατοικοῦσαν καὶ κατοικοῦν. Οἱ χρησιμοποιούμενοι ὄροι δὲν εἶναι καθοριστικοὶ μίᾳ συγκεκριμένης γεωγραφικῆς περιοχῆς, ἀλλὰ δηλωτικοὶ μίᾳ μάλλον ἐνδότερης περιοχῆς καὶ τῶν κατοίκων τῆς καὶ ταυτόσημοι μὲ τοὺς σημερινούς Ἀφρικῆ - Ἀφρικανοί, περιοριζόμενοι βέβαια γιὰ τὰ ἀρχαῖα δεδομένα σὲ μίᾳ ἀκαθόριστη ἐκταση τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς. Ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἔθνους Κωνστ. Παπαρηγόπουλος, ἐπισημαίνοντας τῆς συγκεκριμένους καὶ περιορισμένες γεωγραφικὰς γνώσεις τοῦ Ὀμήρου, γράφει : «Γνωρίζουσι δὲ τὰ ἔπη ταῦτα [τὰ Ὀμηρικὰ] ἀκριβέστερον μόνην τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων χωρῶν, ὡς πρὸς τὰς ὁποίας ἀκολουθοῦσιν ἀπλῶς τὰ ἀσαφεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον μισθώματα καὶ τὰ ἀόριστα τῶν ναυτίλων διηγήματα, μνημονεύουσι μόνον τῆς Θράκης, τῆς Φοινίκης, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῆς Αἰθιοπίας καὶ πινων νήσων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης»⁷⁶.

75. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 84-85.

76. Κωνστ. Παπαρηγόπουλος: «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους» (στ 1 τόμο, ἐκδόσεις «ΜΕΚΑ», Ἀθήναι), σ. 34.

Στὸν Ὅμηρο γίνεται πέντε φορές ἀναφορὰ τῶν Αἰθίοπων στὰ ἑπτὰ συγκεκριμένα : Ὀδύσσεια, α, στ. 22 - 25 :

«Ἄλλ' ὁ μὲν ᾿Αἰθίοπας μετακίαθε τηλόθ' ἔδοντας,
Αἰθίοπας τοὶ διχθὰ δεδαΐαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν,
οἱ μὲν δυσσομένου Ἰπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος,
ἀντιῶν ταύρων τε καὶ ἀρνεῖων ἑκατόμβης»

Ἡ ἔκφραση «ἔσχατοι ἀνδρῶν» δείχνει ὅτι ἐννοοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς κοντὰ στὰ ὄρια τοῦ γνωστοῦ στοὺς ἀρχαίους κόσμου, ἀλλὰ ὁπωσδήποτε δὲν ἐννοεῖται ἡ Αἴγυπτος μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διατηροῦσαν πολλὰς σχέσεις καὶ εἶχαν ἀπρόσκοπτη ἐπικοινωνία οὔτε ἡ Κυρήνη [Λιβύη], ἡ ὁποία ἦταν ἐπίσης γνωστὴ στοὺς ἀρχαίους καὶ κατὰ τὸν 7ο π.Χ. αἰῶνα ἔγινε ἀποικία τῶν Ἑθραίων⁷⁷, ἀλλὰ ἡ περιοχὴ πρὸς Νότον τῶν χωρῶν αὐτῶν, τὸ βῆθος τῆς ὁποίας πάντως εἶναι ἀκαθόριστο καὶ ἐκτείνεται ἀπροσδιόριστα κατὰ πλάτος τῆς κεντρικῆς Ἀφρικῆς, ἐφόσον μὲ τὸ στίχο 24 δηλώνεται ἡ ἀχανὲς ἔκτασις τῆς χώρας τῶν Αἰθίοπων.

Στῆ ραμφοδία δ [τῆς Ὀδύσσειας] ὁ Μενέλαος, ἀπαντώντας στὸν Τηλέμαχο ποὺ τὸν ἐπισκέφθηκε γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν τύχη τοῦ πατέρα του, ἀναφέρει τὶς γνωστὰς πρὸς Νότον χώρας μνημονεύοντας καὶ τὸν πλοῦτο του⁷⁸, στ. 81 - 85.

«... Ἡ γὰρ πολλὰ παθὼν καὶ κόλλ' ἐπαληθεῖς
ἠγαγόμην ἐν νηυσὶ ᾿ καὶ ὄγδοαφ ἔπει ἤλθον,
Κύπρον Φοινίκην τε καὶ Αἴγυπτίους ἐπαληθεῖς,
Αἰθίοπας θ' ἰκόμην καὶ Σιδονίους καὶ Ἑρεμβοὺς⁸⁰
καὶ Λιβύην, ἵνα τ' ἄρνες ἄφαρ κεραοὶ τελέθουσιν»

Κατὰ τὸν Ὅμηρο οἱ Αἰθίοπες εἶναι λαὸς θεοσεβέστατος, σ' αὐτοὺς δὲ καταφεύγουν οἱ θεοὶ καὶ συχνότερα ὁ Ποσειδῶν, γιὰ νὰ ἀπολαύσουν τὶς πλούσιες θυσίαι ποὺ τοὺς προσφέρων⁸¹, στ. 282 - 289

«Τὸν δ'⁸¹ ἐξ Αἰθίοπων ἀνιῶν κρείων ἐνοσίχθων⁸²
τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὄρεων ἴδεν ...
.....»

77. Ὁ Ποσειδῶν.

78. John Boardman: ἐνθ' ἀν., σ. 108 κ.ε., στ 151-152. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἀν., σ. 86.

79. Μετέφερα νὰ κτήματα, τὰ πλοῦτη.

80. Κατὰ τὸν Ἡρόδιον: «Ἑρεμβοί»=νομάδες Αἰθίοπες, Ἀραβες, Ἴνδοὶ Ἀράβιου.

81. Τὸν Ὀδυσσεύα.

82. Ὁ Ποσειδῶν.

«Ὡ πόποι, ἦ μάλα δὴ μεταβούλευσαν θεοὶ ἄλλως
ἄμφ' Ὀδυσσῆϊ ἔμφο μετ' Αἰθίοπασιν ἐόντος,
καὶ δὴ Φαιήκων γαίης σχεδόν, ἔνθα οἱ αἴσα
ἐκφυγεῖν μέγα περραοὶ δίζυος, ἦ μιν ἰκάνει . . .»

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρήση τῆς μετοχῆς «ἀνιῶν» [στ. 282] μὲ τὴν ὁποία τοποθετοῦνται σαφῶς οἱ Αἰθίοπες πρὸς Νότο τοῦ Ἑλλαδικοῦ χάρου.

Στὴν Ἰλιάδα μνημονοῦνται πάλι οἱ Αἰθίοπες, γιὰ τὴν περιοχὴν τοῦ ἀπλησίον τοῦ Ὠκεανοῦ προσελκεῖ τὴν προτίμησιν τῶν θεῶν.

Ἰλιάς, Α, στ. 423 – 424

«Ζεὺς γάρ ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπηᾶς
χθιζὸς ἔβη κατὰ δαίτα, θεοὶ δ' ἅμα πάντας ἔποντο»

Στὴ ραψωδία Ψ, κατὰ τὴν ταφὴν τοῦ Πατρόκλου καὶ ἐνθ' ἔδεεται ὁ Ἀχιλλεὺς, ἐμφανίζεται ἡ Τρις, ἡ ὁποία, καλοῦμενη ἀπὸ ὄλους νὰ ἐδραῖσει ἐκεῖ, ἀπάντησε:

Ψ, στ. 205 – 207

«οὐχ ἔδος· εἶμι γάρ αὖτις ἐπ' Ὠκεανοῖο ρέεθρα,
Αἰθιοπῶν ἐς γαίαν, ὅθι ρέζουσ' ἑκατόμβας
ἀθανάτοις, ἵνα δὴ καὶ ἐγὼ μεταδίδωμαι ἱρῶν».

Κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ὁ Ὠκεανὸς εἶναι μέγας ποταμὸς ποῦ περιβάλλει κυκλικὰ τὸν δίσκον τῆς γῆς⁸³. Στὰ πέρατα λοιπὸν τοῦ κόσμου, αὐτ' Ὠκεανοῖο ρέεθρα τοποθετοῦνται οἱ Αἰθίοπες ἀπὸ τὸν Ὀμηρο. Ἀξιοσημειώμενον εἶναι ὅτι ὁ ἀποιδὸς Ἀρκτίως ὁ Μιλήσιος [8ος αἰ. π.Χ.] εἶχε συνθέσει ἔπος μὲ τὸν τίτλον «Αἰθιοπία», ἀποτελούμενον ἀπὸ 9.100 στίχων, ποῦ ἀποτελοῦσε συνέχεια τῆς Ἰλιάδας καὶ ποῦ δυστυχῶς δὲν διασώθηκε.

Ἡσίοδος [750 – 700 π.Χ.]. Ὁ Ἡσίοδος ἔχει τίς ἴδιες ἀντιλήψεις μὲ τὸν Ὀμηρο γιὰ τὸ σχῆμα τῆς γῆς καὶ γιὰ τὴ φυσικὴ τῆς διαμόρφωσιν ἀλλὰ οἱ γεωγραφικὲς του πληροφορίες εἶναι περισσότερες καὶ ἀκριβέστερες καὶ ἀναφέρονται ἀπ' αὐτὸν πολλὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα στὶς γνωστὰς χῆρες. Τοὺς Αἰθίοπες τοὺς τοποθετεῖ στὴν περιοχὴν τῆς Λιβύης καὶ τοὺς «Ἰππημολγοὺς» τοῦ Ὀμήρου τοὺς ὀνομάζει Σκύθες⁸⁴.

Αἰσχύλος [525 – 456 π.Χ.]. Δυὸ αἰῶνες ἀργότερα ἡ θέση τῆς Αἰθιοπίας συνδέεται μὲ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα ἀπὸ τὸν ἀπατέρα τῆς τραγωδίας Αἰσχύλου. Σ' ἕνα ἀπὸ τὰ διασωθέντα ἀποσπασματά του, τὸ ἐπ' ἀριθμ. 67, διαβάζομε : « . . . Ἐκεῖ, τὰ ἱερὰ κύματα τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας σπάζουν πάνω στὴ λαμπρὴ ἔρυθρὴ ἀκτὴ, καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸν Ὠκεανὸ βρισκται μιὰ χαλ-

83. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἀν., σ. 35.

84. Διόδοσι.

κόχρωμη λίμνη⁸⁵ ή λίμνη που αποτελεί τὸν κόσμημα τῆς Αἰθιοπίας. . . ».⁸⁶
 Ἡρόδοτος [484 – 424 π.Χ.]. Ὁ «κατὴρ τῆς ἱστορίας» ὁ ὁποῖος περιέδωσε στὴ Βόρεια Ἀφρική, ἔχει σαφέστερη γνώση γιὰ τὸ θέση τῆς Αἰθιοπίας καὶ γιὰ τοὺς Αἰθίοπες. Στὸ Β' βιβλίο τῶν Ἱστοριῶν του [Εὐδέρπη, κωφ. 11] παραθέτει τὴν ἐξῆς περιγραφή: «Ἔστι δὲ τῆς Ἀραβίης χώρας, Αἰγύπτου δὲ οὐ πρόσω, κόλπος θαλάσσης ἐσέχων ἐκ τῆς Ἐρυθρῆς καλεομένης θαλάσσης. Ἔτερον τοιοῦτον κόλπον καὶ τὴν Αἰγύπτου δοκίμα γινέσθαι κούν καὶ ὁ μὲν ἐκ τῆς βορῆς θαλάσσης εἰσείχε ἐπ' Αἰθιοπίης, ὁ δὲ Ἀράβιος ἐκ τῆς νοτίης ἔφερα ἐπὶ Συρίας.» Ἐδῶ ἡ λέξη «Αἰθιοπία» προσδιορίζει μὲ λιγότερη ἀσάφεια τὴν πρὸς Νότο περιοχὴ τοῦ Νείλου, ἐφόσον «ὁ ἐκ τῆς βορῆς θαλάσσης», δηλαδὴ τῆς Μεσογείου ὑποθαλάσσιος κόλπος ἔφθανε εἰς τὴν Αἰθιοπία. Στὸ ἐκόμενο κεφάλαιο τοῦ ἴσου βιβλίου ὁ Ἡρόδοτος ἐντοπίζει ἀκριβέστερα τὴ θέση τῆς Αἰθιοπίας, μετατοπίζοντάς τὴν πρὸς τίς πηγὲς τοῦ Νείλου. Μιλώντας γιὰ τὴ φύση τοῦ ἐδάφους τῆς Αἰγύπτου [στὸ σημεῖο τῆς ἀρχῆς τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου, κοντὰ στὴν πόλη «Μέμφις»], παρουσιάζει τὴν περιοχὴ ὡς «. . . μελάγγαιόν τε καὶ καταρρηγνυμένην ὥστε ἐοῦσαν ἰλὸν τε καὶ πρόχυσιν ἐξ Αἰθιοπίας κατενηνεγμένην ὑπὸ τοῦ κοταμοῦ.» [Εὐδέρπη, κωφ. 12]. Καὶ σ' ἄλλα σημεῖα ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος τὴν Αἰθιοπία καὶ τοὺς Αἰθίοπες [ὄπως: Β, 29 – Γ, 17 – Δ, 183 – Ζ, 70 κ.ά.], μὰς δίνει δὲ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γι' αὐτούς, ὅπως γιὰ τὴν ἀρνηση τῶν μισθοφόρων τοῦ Καμβύση νὰ κελομήσουν ἐναντίον τῶν Αἰθίοπων, γιὰ τὸ ὅτι ὁ Φαραὼ Χερψὴν ἔχτισε πυραμίδα μὲ αἰθιοπικοὺς λίθους, ἀκόμα δτι, κατὰ πληροφορίες τοῦ εἶχε, ἡ Αἰθιοπία διαιρεῖτο σὲ δύο μέρη, τὸ πλησιόον τῆς Αἰγύπτου καὶ τὸ νοτιότερο καὶ ὅτι οἱ Αἰθίοπες εἶχαν ἀναπτύξει ἀξιόλογο πολιτισμὸ ἀναφέρει τοὺς Ἰχθυοφάγους», τοποθετώντας τοὺς μεταξὺ τῆς Ἐλεφαντίνης καὶ τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας καὶ τοὺς «Μακροβίους Αἰθίοπας»⁸⁷, ὡς πρωτεύουσα δὲ τῆς Αἰθιοπίας μνημονεύει τὴ Μερὸν⁸⁸. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀναφορὰ τῆς λέξεως «ἀσμάις» σὲ σχέση μὲ τοὺς Αἰθίοπες κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ψαμμετίχου στὴν Αἰγύπτο· ἡ λέξη αὐτὴ ὑπάρχει σήμερα στὴν Ἀμχαρική γλῶσσα καὶ συναντῆται ὡς β' συνθετικὸ τίτλων στρατιωτικῆς ἐξουσίας στὴν Αἰθιοπία [ὄπως: Dejazmatch, Gannazmatch, Geruzmatch κ.π.]⁸⁹.

85. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὴ λίμνη Τάνα τῆς βορειοδυτικῆς Αἰθιοπίας.

86. Jean Dorresse: «Éthiopia» (ἀγγλικὴ μετάφραση, London, 1939), σ. 7, ὅπουτ.λο.

87. Βλ. S.H. Sellasie: ἔνθ' ἄν., σσ 46, 50.

88. Theodor Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 18.

89. Anestis J. Ghanotakis: «The Greeks in Ethiopia, 1889–1970» (Ἐξέλιξι διδακτορικῆς διατριβῆς, Boston University, 1978), Εἰσαγωγή, σ. 4.

Σποραδικές πληροφορίες γιά τήν Αἰθιοπία μᾶς παρέχουν ἐπίσης ἀπό τοὺς ἀρχαίους ὁ Αἰσωπος, ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Ἀριστοτέλης κ.ἄ.

β) Ἑλληνιστικοὶ καὶ ρωμαϊκοὶ χρόνοι: Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο τὸ ἰσχυρότερο καὶ λαμπρότερο ἀπὸ τὰ κράτη ποὺ ἴδρυσαν οἱ διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἦταν τὸ κράτος τῶν Λαγιδῶν τῆς Αἰγύπτου. Οἱ Πτολεμαῖοι τῆς Αἰγύπτου, μὲ πρῶτο τὸν ἴδρυτὴ τοῦ κράτους, τὸν Πτολεμαῖο Α' τὸν Σωτήρα [323/304 – 285 π.Χ.], εἰδείαν ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐξερεύνηση τοῦ χώρου νότια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἁκτῶν τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσης. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ δικαιολογοῦνταν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ ἀναζωογονήσουν τὸ ἐμπόριο μὲ τὶς περιοχὲς αὐτὲς γιὰ νὰ προμηθεύονται τὰ ἀπαραίτητα προϊόντα καὶ εἰδικότερα τοὺς ἐλέφαντες ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ στρατιωτικοὺς σκοποὺς. Μιά σειρά ὀργανωμένων ἐξερευνησῶν τῆς περιοχῆς εἶχαν σὴν ἀποτέλεσμα νὰ καταστήσουν τὴν Αἰθιοπία ἀρκετὰ γνωστὴ στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμο. Μεταξὺ τῶν κολλῶν ἐξερευνητῶν ὀρισμένοι, κυρίως ἀρχηγοὶ ἀποστολῶν, φιλοδόξησαν νὰ ἀφίσσουν γραπτὲς μαρτυρίες τῶν παρατηρήσεών τους. Οἱ κυριότεροι ἀπ' αὐτοὺς κατὰ τὴν περίοδο τῶν τριῶν πρώτων Πτολεμαίων εἶναι: ὁ Φίλων, ὁ Ἀρίστον, ὁ Δαλίαν, ὁ Βίων, ὁ Ἀριστοκράων καὶ ὁ Σιμωνίδης. Οἱ περιγραφὲς ὅλων αὐτῶν δυστυχῶς δὲν διασώθηκαν, ἀλλὰ χρησιμῶσαν ὡς βασικὲς πηγὲς στοὺς μεταγενέστερους γεωγράφους καὶ ἱστορικοὺς. Ὁ πλοίαρχος Φίλων, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀρχηγὸς τῆς ἐξερευνητικῆς ἀποστολῆς στὴς ἁκτὲς τῆς Ἀφρικῆς, ἐπὶ τοῦ Πτολεμαίου Α' τοῦ Σωτήρος, περιέγραψε τὶς ἐντυπώσεις του στὸ βιβλίον του «Αἰθιοπικὰ», τὸ ὁποῖο δὲν διασώθηκε. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δαλίανος, ἐπὶ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλadelphou [285 – 247 π.Χ.], ἀπέβλεπε στὴν ἐξερεύνηση τόσο τοῦ Νείλου ὅσο καὶ τῶν ἁκτῶν τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσης καὶ ἐφθάσε μέχρι τὶς περιοχὲς νότια τῆς Μερῆς. Τὸ βιβλίον του ποὺ χάθηκε ἀπέτελεσε τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὶς περιοχὲς αὐτὲς ὁ Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος.⁹⁰

Ὁ ἐξερευνητικὸς αὐτὸς ὀργανισμὸς καὶ τὸ διαρκῶς ἀξενώμενο ἐνδιαφέρον τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου γιὰ τὸν αἰθιοπικὸν χῶρον ἔκανε στενότερες τὶς ἐπαφὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου μὲ τὶς αἰθιοπικὲς φυλὰς καὶ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία σὲ μιὰ πλειάδα ἱστορικῶν καὶ γεωγράφων τῆς ἐποχῆς νὰ ἀμειρώσουν λακτομρεῖς, ὄχι ὅμως καὶ ἐξίσου ἀκριβεῖς περιγραφὰς τῆς περιοχῆς καὶ τῶν κατοίκων. Ὁ Ἐρατοσθένης ὁ Κυρηναῖος [275 – 195 π.Χ.] ὁ πο-

90. S.H. Sellasie: *Ev'* ἄν., σ. 47.

λωμαθέστατος από τους λόγιους της 'Αλεξάνδρειας, στη «Γεωγραφία» του, ένα μέρος της όποιας χάθηκε, γνωρίζουμε όμως το περιεχόμενό του από το έργο του Στράβωνα, τοποθετεί σαφώς όρισμένες αιθιοπικές φυλές. Κατά τον Έρατοσθένη, στα βόρεια της Αιθιοπίας κατοικούσαν οι «Μεγαβέροι» [Baria] που έκτεινονταν από τον ποταμό Άσταβόρα [Atbara] προς το έσωτερικό της Έρυθρής, επίσης οι «Βλέμμυες» [Bergia], οι δέ «Τρωγλοδύται» διέμεναν στις άκτές⁹¹. Τους Βλέμμυες ο Θεόκριτος [310–250 π.Χ.] έκτεινει μέχρι τις πηγές του Νείλου⁹². 'Ο Άγαθαρχίδης ο Κνίδιος, που έζησε κατά το β' ήμισυ του 2ου π.Χ. αιώνα, έγραψε «Γεωγραφία» ή όποια δέν διασώθηκε, έγραψε όμως και το έργο «Περί της Έρυθρής θαλάσσης» που διασώθηκε και στο όκοφο άναφέρει τους «Ριζοφάγους» που κατοικούσαν νότια της Μερής και κατά μήκος των όχθών του ποταμού Άσταβόρα⁹³. Σέγγρονος περίτου με τόν Άγαθαρχίδα είναι ο Άρτεμίδωρος ο Έπίσιος, το έργο του όποιου χάθηκε, παίρνουμε όμως ιδέα του περιεχομένου του από τη «Γεωγραφία» του Στράβωνα⁹⁴. 'Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης, που έζησε κατά τους χρόνους του Καίσαρα και του Άδούστου, στην ιστορική του συγγραφή που επιγράφεται «Βιβλιοθήκη», όταν άναφέρεται στους Αιθίοπες γράφει έκτός των άλλων και για τη φυλή των «Ίχθυοφάγων»: «Βαδίζουν γυμνοί... και έχουν τις γυναίκες τους κοινές... και όπως οι άλλοι ιχθυοφάγοι λαοί δέν πίνουν. Ζούν σε σπηλιές, σκηνές από χόρτο, κάτω από τα δέντρα ή σε τρύπες που σκάβουν στα βράια της θάλασσας»⁹⁵. 'Ο Διόδωρος χωρίζει την Αιθιοπία σε δύο μέρη: την Αιθιοπία που βρισκόταν κοντά στην Άγυπτο και έκτεινόταν μέχρι τη Μερή και τη Νότια Αιθιοπία, της όποιας τα σύνορα προς Νότο του είναι άγνωστα. Επίσης άναφέρει ότι οι πηγές του Νείλου βρίσκονται στους πρόποδες ενός μεγάλου βουνού σε άπομακροσμένη περιοχή της Αιθιοπίας και ότι το συνολικό μήκος του Νείλου είναι 12.000 στάδιοι. Γνωστοί επίσης του είναι και οι 3 παραπόταμοι του Νείλου⁹⁶.

'Ο Στράβων [65 π.Χ. – 23 μ.Χ.] είναι ο κατεξοχήν γεωγράφος της εποχής αυτής. Στα «Γεωγραφικά» του που άποτελούνται από 17 βιβλία, άφιερώνει το τελευταίο βιβλίο στη γεωγραφία της Άφρικής⁹⁷. Το βιβλίο αυτό

91. Στράβωνος «Γεωγραφία»: I, XVII. L. dei Sabelli: ενθ' άν., τ. I, σσ 56–57.

92. Θεόκριτος «Ελλέλλας»: Η', 114.

93. S.H. Sellasie: ενθ' άν., σ. 50.

94. Αδελφί.

95. Αδελφί, σ. 51. Th. Natsoulas: ενθ' άν., σ. 21.

96. S.H. Sellasie: ενθ' άν., σ. 48.

97. Strabo, «Geography» (Hamilton and Falconer eds) βλ. A.J. Ghanotakis: ενθ' άν., εισαγωγή, σ. 6.

ἀποτελεῖ τὴν καλλίτερη σύνωψη ὄλων τῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συγγραμῶν γιὰ τὴν Αἰθιοπία ποὺ εἶχαν γραφεῖ μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ. Ὁ ἴδιος ἐπισκέφθηκε τὶς περιοχὰς νότια τῆς Μαρῶς καὶ εἶχε προσωπικὴ ἀντίληψη τῆς περιοχῆς καὶ τῶν κατοίκων. Ὁ Στράβων διαίρει τὴν Αἰθιοπία σὲ τρία μέρη : τὸ βασίλειο τῆς Κανδάκης, τὴν Ἄνω Αἰθιοπία καὶ τὴ Νότια Αἰθιοπία. Τὰ βόρεια σύνορα τῆς χώρας τὰ τοποθετεῖ στὴν Ἐλεφαντίνη καὶ Σούνη [Ἀσσοῦάν], πρὸς νότο δὲ λέγει ὅτι ἡ Αἰθιοπία ἐκτείνεται μέχρι τὴ θάλασσα. Ἀπὸ τοὺς διάφορους λαοὺς ἀναφέρει τοὺς Τρωγλοδοῦτες καὶ τοὺς Κρεωφάγους τοὺς ὁποίους περιγράφει ὡς πρωτόγονους⁹⁸. Γιὰ τὸν Νεῖλο ἔχει ἀκριβέστερη ἀπὸ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς γνώση. Γνωρίζει τὰ τρία σκέλη τοῦ ποταμοῦ, τὸν Ἄ᾽ Ἀσταβόραν [Αἰβαρα], τὸν Ἄ᾽ Ἀστακον [Κυανὸ Νεῖλο] καὶ τὸν Ἄ᾽ Ἀστασόβαν [Λευκὸ Νεῖλο], καὶ ὅτι ὁ Ἄστακος πηγάζει ἀπὸ λίμνη⁹⁹. Ἀπὸ τὶς αἰθιοπικὰς πόλεις ὁ Στράβων μνημονεύει τὴν ἌΒερνικὴν Σαβῶν ποὺ τὴν τοποθετεῖ στὴν ἴδια θέση ποὺ βρισκόταν ἡ Ἀδοῦλη, τὴν ὁποία ἀγνοεῖ¹⁰⁰.

Γίνεται σαφὲς ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν οἱ παραπάνω συγγραφεῖς ὅτι κατὰ τοὺς Πτολεμαϊκοὺς χρόνους οἱ γνώσεις γιὰ τὴν Αἰθιοπία εἶναι ὅπως ὅποτε ἀκριβέστερες σὲ σύγκριση μὲ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου αὐτῆς περιγράφουν μὴ ἐνδύτερη περιοχὴ ἢ ὁποία περικλείει τὶς περιοχὰς τῶν σημερινῶν κρατῶν τοῦ Σουδάν, τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Σομαλίας. Μᾶς δίνουν πληροφορίες γιὰ τὰ ὄρια, τοὺς κατοίκους καὶ ὀρισμένες πόλεις, ἀλλὰ οἱ πληροφορίες αὐτὲς δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένες ἀπὸ διαιωνιζόμενες προκαταλήψεις καὶ ἀνακριβείες, ἐπειδὴ τὶς περισσότερες φορὰς δὲν προέρχονται ἀπὸ προσωπικὰς ἔμπειριες. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ γεωγράφοι καὶ ἱστορικοὶ τῆς περιόδου αὐτῆς καθὼς καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων δὲν δηλώνουν τὴν ταυτότητα τῆς περιοχῆς μὲ τὸ ὄνομα Αἰθιοπία ὅτε μὲ ἄλλο γνωστὸ ὄνομα, ἀλλὰ ἀντὶ αὐτοῦ χρησιμοποιοῦν ὀνόματα τὰ ὁποία παράγουν ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν κατοίκων [κυρίως ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς τροφῆς καὶ τῆς κατοικίας]. Τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς : ¹⁰¹ «Τρωγλοδοῦται», ποὺ ζοῦσαν στὴν παραθαλάσσια ζώνη [βλ. ἄνωτέρω, παρ. 3 στ]· σ' αὐτοὺς ἀνήκουν οἱ Ἄχθσοφάγοι τοὺς ὁποίους ὁ Ἡρόδοτος τοποθετεῖ μεταξὺ Ἐλεφαντίνης καὶ Ἐρυθρᾶς θάλασσας¹⁰²

98. Ἀδόθη. S.H. Sellasiis: ἔνθ' ἄν., σ. 48.

99. S.H. Sellasiis: ἔνθ' ἄν., σ. 49.

100. Ἀδόθη.

101. S.H. Sellasiis: ἔνθ' ἄν., σ. 50.

102. Ἡρόδοτος «Ἱστορία», Γ', 20.

οι «Ριζοφάγοι», οι όποιοι κατοικούσαν νότια της Μερόης· νοτιότερα άπ' αυτούς κατοικούσαν οι «Υλοφάγοι», πλησίον οι «Κυνηγοί», οι «Σιμοί» και οι «Στρουθοφάγοι», νότια άπ' αυτούς οι «Κυναμολογοί», δυτικά άπ' αυτούς οι «Έλεφαντοφάγοι», νότια στο έσωτερικό της χώρας οι «Ακριδοφάγοι»· κατά μήκος των άκτων ζούσαν επίσης οι «Κρεωφάγοι», οι «Χελωνοφάγοι» και οι «Άγριοφάγοι».

γ) Πρώτοι χριστιανικοί αΐθνες: Κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους ή έμπορική κίνηση μεταξύ της Μεσογείου και του Ίνδικου Ωκεανού έχει έντατικοποιηθεί. Η Άδούλη άποτελει τό κυριότερο λιμάνι του διαμετακομιστικού έμπορίου, τόσο για τους Ρωμαίους όσο και για την Άξώμη ή όποια έχει γίνει πλέον πρωτεύουσα του Ισχυρού Άξωμικού Βασιλείου. Στην Άδούλη συρρέουν Έλληνες έμποροι άπό την Αίγυπτο και άρχίζει ή διεξόδηση των Έλλήνων στην Άξώμη, ή όποια δέχεται την Ισχυρή επίδραση του έλληνικού πολιτισμού. Οι έπαφές Έλλήνων και Αιθίοπων γίνονται στενότερες και ή γνώση της χώρας και των κατοίκων άκριβής. Οι συγγραφείς της περιόδου αυτής, έκτός άπό τις περιπτώσεις που άντιγράφουν τους παλαιότερους Ιστορικούς και γεωγράφους, μάς δίνουν πληροφόρηση έξακριβωμένες. Ο Διονύσιος δ Περιηγητής [1ος μ.Χ. α.] στο χαρακτηρισμένο διδακτικό του έπος «Περιήγησις της Οικουμένης» αναφέρει τους αιθιοπικούς λαούς άκολουθώντας τον Έρατοσθένη τόν Κυρηναίο, τή «Γεωγραφία» του όποιου συνοψίζει στο έργο του αυτό που είναι γραμμένο σε εξάμετρους στίχους. Ο Άρριανός [95/105 - 180 μ.Χ.], όπως μάς είναι γνωστό, άνάγει την Ιστορική του άφήγηση σε παλαιότερη έποχή, περιγράφοντας στην «Άλεξάνδρου Άνάβασιν» του τις έκστρατείες του Μεγάλου Άλεξάνδρου. Για τους Αιθίοπες αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής του κοσμοκράτορα βασιλιά στην Αίγυπτο μετέβησαν έκεί Αιθίοπες για να τον συχαρούν για την άνακήρυξή του ως αυτοκράτορα της Άσίας¹⁰³.

Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος [140 - 210 μ.Χ.], αξιόλογος Άλεξανδρινός άστρονόμος και γεωγράφος, στο έμπεριστατωμένο έργο του «Γεωγραφική έφήγησις», τό σπουδαιότερο γεωγραφικό έγχειρίδιο των άρχαίων με τό όποιο τέθηκαν οι βάσεις της γεωγραφικής έπιστήμης και της χαρτογραφικής τέχνης, έδωσε την ευκαιρία στον έλληνικό κόσμο να πληροφορηθεί περισσότερο για την Αιθιοπία και τους Αιθίοπες¹⁰⁴. Ο Πτολεμαίος καθο-

103. Arrian, «History of Alexander and India» (Loeb Classical Library, London, 1933), τ. II, σσ 254-255 βλ. S.H. Selliesie: *Evθ'* άν. σ. 52.

104. Κλαυδίου Πτολεμαίου «Γεωγραφία», βιβλ. Δ', παρ. 7 κ.ε.

ρίζει σαφέστερα τὰ ὄρια τῆς Αἰθιοπίας ἀλλὰ προσδίδει στὸ Ἀξωμικτὸ βασίλειο μεγαλύτερη ἔκταση ἀπὸ τὴν πραγματικὴ. Περιγράφοντας τοὺς κατοίκους χρησιμοποιοεὶ τὴ γνωστὴ ὀρολογία τῶν προηγουμένων γεωγράφων, ὀνομάζει ἄμας καὶ ὀρισμένες φυλὲς ἀπὸ τὸν τόπο στὸν ὁποῖο κατοικοῦσαν, ὅπως α' Ἀδουλίται, ε' Ἀξωμίται κ.ά. Ἀπὸ τὶς πόλεις μνημονεῖ τὴν Ἀδοῦλη, τὴ Χολόη [Κελόη] καὶ τὴν Ἀξόμη. Τὴν Ἀδοῦλη τὴν τοποθετεῖ στὴ σωστὴ θέση στὸν χάρτη του, τὴν Ἀξόμη δὲ εἶναι ὁ πρῶτος [ἐν ἐξαιρέσει τοῦ ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ «Περικλοῦ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης», γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο ἔζησε δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς καὶ κομμαίνεται στὴ διάρκεια μεταξὺ τοῦ Ἰου καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνα] ποὺ τὴν ἀναφέρει ὡς πρωτεύουσα τοῦ κράτους γράφοντας ὅτι εἶναι ἡ πόλη . . . ὅπου βρίσκονται τὰ ἀνάκτορα τοῦ βασιλεῦς»¹⁰⁵.

Ὁ *Αἰλιανὸς* [170 – 235 μ.Χ.] ἀναφέρει αἰθιοπικὰς φυλὰς οἱ ὁποῖες κατοικοῦσαν πλησίον τοῦ Ἀσταβόρα, τοῦ Ριζοφάγου τῶν παλαιότερων τοῦς ὁποῖους ἄμας ὀνομάζει Ἰνδοῦς.

Ἀεῖζει ἴσως ἔδῳ νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὸν ἐπιφανέστερο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μυθιστοριογράφους, τὸν *Ηλιόδορο τὸν Ἐμμεσῶ* [γύρω στὸ 300 μ.Χ.], παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μᾶς δίνει ἀμεσες πληροφορίες γιὰ τοὺς Αἰθιοπικὰς ὅπως οἱ ἄλλοι. Ἡ χρησιμοποίησις ἄμας ὡς ἠρώων, στὸ περὶ ἄλλο μυθιστορημὰ του «Αἰθιοπικὰ», μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας τῆς Αἰθιοπίας ὑποδηλώνει τὶς ἀγαθὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐγκάρδια στάση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στοὺς Αἰθιοπικὰς ἥρωας τοῦ μυθιστορηματος εἶναι ὁ Θεαγένης καὶ ἡ Χαρίκλεια, κόρη τοῦ βασιλεῦς τῆς Αἰθιοπίας Ὑδάση καὶ τῆς Περσίνας οἱ περιπέτειες τῶν δύο νέων καίρουν εὐτυχὲς τέλος στὴν πρωτεύουσα τῆς Αἰθιοπίας Μερῶη.

Πληροφορίες γιὰ τοὺς Αἰθιοπικὰς καὶ κυρίως γιὰ τὰ αἰθιοπικὰ προϊόντα ποὺ ἐρθάναν στὴν Αἴγυπτο μᾶς δίνει ὁ *Ἀθήναιος ὁ Ναυκρατίτης* στὸ ἔργου του «Δειπνοσοφισταί».

Τὸν ἀκριβῆ ἄμας καθορισμὸ τῶν συνόρων τῆς καθαυτοῦ Αἰθιοπίας, τὴν ὀργάνωσις τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους καὶ τὴν ἐμπορικὴ του δραστηριότητα, ἀλλὰ κυρίως τὶς πρῶτες σαφεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς ἑλληνικὰς ἐπιδράσεις στὴν Ἀξόμη τὶς παίρνομε ἀπὸ τὸν Ἑλληνα ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ ἔργου «Περικλοῦ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης». Ἔχουν ἐκκρασθεῖ διάφορες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸν συγγραφέα καὶ μὲ τὸν χρόνο συγγραφῆς τοῦ βιβλίου. Ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ «Περικλοῦ» τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς

105. A.J. Ghanotakis: *Ἐνθ' ἄν.*, κλουρωγῆ, σ. 7. S.H. Sellassie: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 48. Th. Natsoulas: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 21.

καλαιότερους μελετητές μέσα στα όρια του 1ου μ.Χ. αιώνα. Ἀργότερα διευρύνθηκαν τὰ όρια μεταξύ του β' ημίαιος του 1ου και του β' ημίαιος του 3ου αιώνα. Ἡ ἀνακάλυψη όμως τελευταία νέων πηγών δημιούργησε τὴν τάση παραδοχῆς του ἀρχικά ἀποδεκτου χρόνου, δηλαδή του 1ου μ.Χ. αιώνα ¹⁰⁶. Ἐπιφυλάξεις ὑπάρχουν ἔτισης γιὰ τὸ κατὰ πόσο οἱ παρεχόμενες πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ προσωπική παρατήρηση του συγγραφέα, δὲν ἀμφισβητεῖται πάντως ἀπὸ κανέναν ἢ σπουδαιότητα του συγγράμματος. Σχετικά μὲ τὸ πρόσωπο του συγγραφέα πιθανολογεῖται ὅτι ἦταν ἀξιωματοῦχος ἢ, τὸ καὶ πιθανότερο, ἔμπορος. Ἀφετηρία του ταξιδιοῦ του εἶναι ἡ πόλη Βερενίκη τῆς Αἰγύπτου, προφανῶς ἡ πατρίδα του, διέπλευσε δὲ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ ἔφθασε μέχρι τὸν Ἰνδικὸ Ὑκεανό. Περιγράφοντας τὸ ταξίδι του ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς δώσει πολυτίμες πληροφορίες γιὰ τίς πόλεις Ἀδοῦλη, Χολόη καὶ Ἀξόμη, γιὰ τὴ ζωηρὴ ἔμπορικὴ κίνηση τῆς ἔποχης καὶ γιὰ τὸ Ἀξωμικτὸ βασίλειο, του ὁποίου τὰ όρια ἔκτειναι πρὸς τὰ νοτιο-ανατολικά μέχρι τὴ Βέρβερα τῆς Σομαλίας, πρὸς τὰ δυτικὰ πέρα ἀπὸ τὸν ποταμὸ Νεῖλο καὶ πρὸς τὰ βόρεια μέχρι τὴ Μερὴ. Ὁ «Περίπλους» περιέχεται στὴ «Μυριόβιβλο» του Φωτίου, κατὰ τὴ σύγχρονη δὲ περίοδο ἔτυχε πολλῶν ἐκδόσεων ¹⁰⁷.

δ) Βυζαντινὴ περίοδος: Κατὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Ἀξόμης, πληροφορίες γιὰ τὴ χριστιανικὴ πλέον Αἰθιοπία μᾶς παρέχουν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ *Εὐσέβιος*, ὁ *Σακράτης*, ὁ *Φιλοστόργιος*, ὁ *Σωζομενὸς*, ὁ *Θεοδῶρητος* ὁ *Κόρου* στὶς «Ἐκκλησιαστικὰς Ἱστορίας» τους ¹⁰⁸, ὁ *Μέγας Ἀθανάσιος* στὴν «Ἀπολογία πρὸς Κωνσταντῖον», ὅπου καὶ μᾶς διέσωσε καὶ τὴν ἐπιστολὴ του Ἀυτοκράτορα Κωνσταντῖνου πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀξόμης Ἀσιζάνα καὶ Σασιζάνα ¹⁰⁹, κ.ἄ.

Κατὰ τὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα ἔχουμε γιὰ τὸ Ἀξωμικτὸ κράτος ἓνα πληρο-

106. Βλ. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 70, παραρ. 6η' ἀρ. 55.

107. C. Müller: «Geographi Graeci Minores» (Parisiiis Editoribus Firmin Didot et Sociis, 1882), τ. I, σσ 257-305.-J.W. Mc Crindle: «The Commerce and Navigation of the Erythraean Sea: Being A Translation of the Péripplus Maris Erythraei» (London, 1879).- W. Schoff: «The Periplus of the Erythraean Sea» (London, 1912).- H. Frisk: «Le Périphe de la mer Érythré, suivi d' une étude sur la tradion et la langue» (Göteborg, 1927). Βλ. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 70.-Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 22-23. A. Ghanotakis: *ἔνθ' ἄν.*, εἰσαγωγή, σσ 8-9.

108. Migne: P.G., τ. XX, τ. LXVII, τ. LXV, τ. LXVII, τ. LXXXII, ἀντίστοιχα.

• 109. Migne: P.G., τ. XXV, σσ. 636.

φοριακότατο καὶ πολύτιμο σύγγραμμα, τὴ «Χριστιανικὴ Τοπογραφία»¹¹⁰, τὴν ὁποία ἔγραψε ὁ Κοσμάς ὁ ἑπονομαζόμενος Ἰνδικοπλεύστης. Ὁ Κοσμάς, δραστήριος καὶ ρηξικέλευθος ἔμπορος, εἶχε διαπλεύσει τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, εἶχε ἀνοίξει στὸν Ἰνδικὸ Ὑκεανὸ καὶ ἔρθασε πιθανὸν μέχρι τὴς Ἰνδίας. Ἄφου ἔκρινε ὅτι συμπλήρωσε τὸν κύκλο τῶν ἐμπορικῶν του ταξιδιῶν, ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ ἐμόνασε στὴν Αἴγυπτο. Τότε τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ταξινομήσει τὴς ποικίλας ἐμπειρίες ποὺ εἶχαν συσσωρευθεῖ στὸν νοῦ του μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς δεξυτερκοῦς παρατηρητικότητάς του, τῆς εὐφυΐας του καὶ τοῦ ἔρευνητικοῦ του πνεύματος. Ἀσχολήθηκε λοιπὸν μὲ τὴ συγγραφὴ ἔργων περιγραφικῆς γεωγραφίας, κοσμογραφίας καὶ ἐξηγήσεως τῶν Γραφῶν. Ἀπὸ τὰ ἔργα του διασώθηκε μέχρι τῆς μέρες μας ἡ προαναφερθεῖσα «Χριστιανικὴ Τοπογραφία». Σ' αὐτὴ ὁ Κοσμάς καθορίζει τὰ ὄρια τοῦ Ἀζωμῆτικοῦ βασιλείου καὶ μᾶς παρέχει χρήσιμες γεωγραφικὰς πληροφορίες γιὰ τὴ χώρα καθὼς καὶ πληροφορίες γιὰ τὴν πλοικτικοκοινωνικὴ ὀργάνωσι τοῦ κράτους καὶ γιὰ τὴν ὀργάνωσι τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ ἀκόμη γιὰ τὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς ποὺ βρισκόταν ἀκόμα σὲ ἀνθησι καὶ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων στὴς αἰθιοπικὰς δραστηριότητες¹¹¹. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντινοῦ Ἰουστινίου τοῦ Α' [518 – 527], ὁ Κοσμάς ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀζώμη καὶ συνάντησε τὸν αὐτοκράτορα Καλέβ [Ἐλεσβάα], ὅταν ὁ τελευταῖος ἐτοιμαζόταν νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τῶν Χιμαριτῶν¹¹². Τὸ 525 μ.Χ. ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀζώμης [ὁ Καλέβ], θέλωντας νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμία του νὰ διατηρήσῃ τὴς διάφορες ἐπιγραφὰς, διέταξε τὸν διοικητὴ τῆς Ἀδοῦλης νὰ ἀντιγράψῃ τὴς ἐπιγραφὰς ποὺ ὑπῆρχαν ἐκεῖ. Ὁ διοικητὴς ἀνέθεσε τὴν ἀντιγραφὴ τῶν ἐπιγραφῶν σὲ κάποιον Μηνᾶ, Ἑλληνα ἔμπορο ποὺ διαμένε στὴν Ἀδοῦλη, καὶ στὸν Κοσμά ποὺ παρεπιδημοῦσε στὴν πόλη, κατὰ τὴ διάρκειαν ἑνὸς ταξιδιοῦ του ποὺ ἔκανε γιὰ νὰ συμβάλῃ ὅπως γράφει ὁ ἴδιος ἐπρὸς τὴν τῶν τόπων καὶ τῶν οἰκοῦντων εἰδήσιν¹¹³. Ὁ Κοσμάς, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Μηνᾶ, ἀνέγραψε δύο ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ποὺ βρισκονταν κοντὰ στὴν Ἀδοῦλη. Εἶναι εὐτυχῆς πρόνοια ἀπὸ μέρους τοῦ Κοσμά ὅτι ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα ἔκανε κράτησε ἕνα γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του καὶ

110. Βλ. J.W. Mc Crindle: «The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk» (London, 1897).

111. A. Ghanotakis: *Ἐνθ' ἂν*, εἰσαγωγή, σσ 23–24.

112. Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου: «Αἰθιοπία», *Ἐνθ' ἂν*, σ. 172.

113. Σακράτης Α. Προκοπίου: «Ἑλληνες στὴν Ἀθῆσσυνία καὶ σ' ἄλλες χώρας τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας» [Ἀθήναι, 1930], σ. 71.

συμπεριέλαβε έτσι τις επιγραφές αυτές που δεν διασώθηκαν, στη «Χριστιανική Τοπογραφία» του και έτσι γνωρίζουμε σήμερα το περιεχόμενό τους. Ή μία από τις αντιγραφές της επιγραφής βρισκόταν επάνω στον θρόνο του Πτολεμαίου, που είναι γνωστός μεταξύ των μελετητών ως «Monumentum Aethiopicum» και αποδίδεται στον Πτολεμαίο Γ' τον Εὐεργέτη, τοῦ ὁποῦ διαμνημονεύει τις κατακτητικές και άλλες δραστηριότητες στην Ἀσία και τὴν Ἀφρική¹¹⁴. Ἡ δεύτερη περιγράφει τὰ κατορθώματα ἑνὸς Αἰθίοπα ἡγεμόνα και καθορίζει τὴν ἔκταση τοῦ κράτους του. Τὸ ὄνομα τοῦ αυτοκράτορα δὲν ἀναφέρεται στὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιγραφῆς και αὐτὸ φαίνεται ὅτι συνέβη ἔπειδὴ ὁ Κοσμάς, ἔχοντας ἑλλατωματικὴ δράση, δὲν μπόρεσε νὰ ἀναγνώσει και νὰ ἀντιγράψει τις φθαρμένες ἀρχαίες γραμμὲς ὅπου περιέχονταν τὸ ὄνομα¹¹⁵. Τὸ γεγονός αὐτὸ προξένησε ἀρκετὲς δυσκολίες στοὺς μελετητὲς σχετικά μὲ τὴν ταυτότητα τοῦ αυτοκράτορα που δὲν ἀναφέρεται και κατὰ συνέπεια και μὲ τὸν χρόνο τῆς ἐπιγραφῆς. Ἡ ἐπικρατέστερη ἀποψη τοποθετεῖ τὸν χρόνο μεταξύ τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδας π.Χ. και τῆς 1ης μ.Χ.¹¹⁶. Ὅρισμένοι ταυτίζουν τὸν ἡγεμόνα μὲ τὸν αυτοκράτορα Ἀφίλα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.¹¹⁷.

Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Κοσμά στὴν Αἰθιοπία, ἐπισκέφθηκε τὸ 531 τὴν Ἀξώμη ὁ Βυζαντινὸς *Νόννος*, ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ Ἀυτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ πρὸς τὸν βασιλιά τῆς Ἀξώμης¹¹⁸. Ὁ Νόννος ἔγραψε βιβλίο στὸ ὁποῖο περιέγραψε τὸ ταξίδι του στὴν Ἀξώμη, ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπὸ αὐτὸ μόνο ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα διέσωσε ὁ *Ρώτιος* στὴ «Μυριόβιβλόν» του¹¹⁹. Τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς εἶχε προηγηθεῖ μὲ ἄλλη μὲ τὸν Ἰουλιανὸ τὴν ὁποία περιγράφει ὁ ἱστορικὸς *Προκόπιος*. Ὁ Προκόπιος, ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐπισκέφθηκε τὴν Αἰθιοπία, εἶναι πολὺ ἀξιόπιστος στὶς πληροφορίες που μᾶς παρέχει στὸ ἔργο του «Ἱστορία τῶν πολέμων»¹²⁰. Λιγότερο ἀκριβῆς στὶς πληροφορίες του εἶναι ὁ χρονογράφος *Ἰωάννης Μαλάλας*, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ γὰ

114. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σσ 53-54. A. Ghanotakis: ἔνθ' ἀν., εἰσαγωγή, σ. 24. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἀν., σ. 25.

115. S. H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 62. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἀν., σ. 25.

116. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 66. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἀν., σ. 25.

117. J. et J. Ouannou: ἔνθ' ἀν., σ. 15.

118. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 63.

119. Ἀβτόθι, σ. 139.

120. Procopius, «History of the Wars» (Loeb Classical Library, London, 1961).

τὴν Αἰθιοπία τὸ ὄνομα Ἰνδία, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐπίσκοπος Νικόου ποῦ τὸν ἀντιγράφει.

Καὶ ἄλλοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς μᾶς παρέχουν πληροφορίας γιὰ τὴν Αἰθιοπία μέχρι τὴν ἐποχὴ ποῦ ἡ Μουσουλμανικὴ ἐπέλαση διέκοψε τοὺς δεσμοὺς τῆς χώρας μὲ τὴ Μεσόγειο.

5. Ἀπὸ τὴν ἀγλὴ τοῦ μῦθου στὸ φῶς τῆς ἱστορίας [σύντομη ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὴν ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Ἀζώμης]:

«Μῦθος» καὶ «λόγος» εἶναι οἱ δύο παράλληλοι τρόποι ἀντιμετωπίσεως τῆς πραγματικότητος. Ὁ πρῶτος θέλει τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα μὲ τὴ γοητεία τοῦ φανταστικοῦ καὶ ἀσυνήθιστου, ὁ δεύτερος δίνει τὴν ἤρεμην ἱκανοποίηση ἀπὸ τὴν ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀλήθεια. Καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ γιὰ γνῶσιν καὶ αὐτογνωσία καὶ ἐκαιρὴ ἐνεργοποιῶν δύο ἐξίσου γόνιμους τομεῖς τοῦ πνεύματος, τὴ φαντασία καὶ τὴ λογικὴ, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἀλληλοσυμπληρῶνται. Ἡ μυθολογικὴ ἐξήγησι τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ κρῆιμη προσπάθεια τοῦ πνεύματος νὰ συλλάβει καὶ νὰ κατανοήσῃ τὴν πραγματικότητα καὶ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ βαθεῖα ἀνησυχία τοῦ ἀνθρώπου νὰ δῶσι ὑπόστασιν καὶ συνέχειαν στὴν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ του ἑκπαρξὴ καὶ νὰ ἀμβλύνῃ τὴν ἀκόρεστη δίψα τοῦ «ὄρθου λόγου» γιὰ ἀληθινὴ γνῶσιν. Γιὰ νὰ ἀντισταθμίσει τὶς ἀδυναμίας τῆς κριτικῆς καὶ γνωστικῆς του ἱκανότητος ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος, δραστηριοποιεῖ τὴ φαντασία του. Δὲν ἐνδιαφέρεται παρὰ γιὰ τὴν «κυρηκτικὴ» ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, τὰ δὲ ἐπὶ μέρους γεγονότα δὲν διστάζει νὰ τὰ μεταλλάξῃ καὶ νὰ τὰ ντύνῃ μὲ τὸν μανθῶα τοῦ ἐπίπλαστου καὶ μεταφορικοῦ. Ἡ στάσις αὐτὴ ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα ἀντικατοπτρίζει τὴν ποιητικὴ διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἢ ὁποῖα ὑφίσταται ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα στὸ ὑπόβαθρον τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν καὶ μᾶς δίνει, μὲ τοὺς μῦθους καὶ τὶς παραδόσεις, τὴ «λαϊκὴ ἱστορία» ποῦ στέκεται παράλληλα στὴν «ἀντικειμενικὴ ἱστορία» τοῦ ἐπιστήμονα ἱστορικοῦ, ὁ ὅποιος ἀνησυχεῖ ἀδιάλειπτα γιὰ τὴν ἀκριβὴ ἀντιστοίχιση τῶν περιγραφομένων πρὸς τὴν πραγματικότητα, χρησιμοποιεῖ δὲ τὴ φαντασία του ἀποκαταστατικὰ. Ὁ πραγματικὸς ἱστορικὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσῃ τὴ «λαϊκὴ ἱστορία», ἀπεναντίας πρέπει νὰ τὴ θεωρήσῃ σάν μιὰ ἀπὸ τὶς βασικότερες πηγὰς γιὰ τὴν ἔρευνα καὶ τὴν παρουσίασιν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐνὸς λαοῦ, προσπαθώντας νὰ ἀποκαλύψῃ τὸν κερῆνα τῆς ἀλήθειας ποῦ περιέχεται καὶ τὶς σκοπιμότητες ποῦ περικλείονται καὶ νὰ ἀποκρυπτογραφῆσι τὰ πραγματικὰ γεγονότα ἀνασύροντας τὸν πέπλον τῆς μεταφορικότητος.

Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆ ἡ Αἰθιοπία κατέχει ἀξιόλογη θέση μεταξὺ τῶν ἀρχαίων λαῶν, ἔχοντας νὰ παρουσιάσει πλούσια δείγματα τῆς μυθοπλαστικῆς δυνάμεως τοῦ λαοῦ τῆς. Ὁ πόθος τοῦ αἰθιοπικοῦ λαοῦ νὰ βεβαιωθεῖ γιὰ τὶς ρίζες του καὶ ἡ φιλοδοξία του νὰ συνδέσει τὶς τύχες του μὲ τοὺς ἀρχαίους λαοὺς τοῦ Μεσογειακοῦ χώρου, εἶδωσε τὴν ἀφορμὴ δημιουργίας ποικίλων μύθων καὶ παραδόσεων ποὺ βρίσκονται ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ χεῖλη τῶν ἀπλῶν Αἰθίοπων. Ὁ μυθικός βασιλιάς Αἰθίωψ, οἱ βιβλικὲς ἀναγωγές, ἡ μυθοποιημένη ἐπίσκεψη τῆς βασιλίσσης τοῦ Σαβᾶ στὸν βασιλιά τοῦ Ἰσραὴλ Σολομώντα, τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἀργότερα οἱ εἰσεβετικὲς χριστιανικὲς παραδόσεις, ἀποτελοῦν ὀρισμένους ἀπὸ τὶς ἀιστορίες ποὺ ἐξεθέρεψαν τὴν αἰθιοπικὴ λαϊκὴ ψυχὴ καὶ ποὺ μᾶς παραδίδονται σήμερα εἴτε μὲ τὸν προφορικὸ λόγον εἴτε μὲ τὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα τῶν χρονογραφιῶν τοῦ Fetha - Negast, Tariké - Negast κλπ. καὶ τοῦ αἰθιοπικοῦ Συναξαρίου [Senkessar].

Κατὰ τὴν αἰθιοπικὴ μυθολογία ἡ ὕπαρξις τῆς Αἰθιοπίας ἀνάγεται στὰ βᾶθη τῶν αἰώνων, γενάρχης τῆς δὲ εἶναι ὁ μυθικός Αἰθίωψ ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸν βιβλικὸν Χούζ. Μιὰ ἀρχαιότατη αἰθιοπικὴ παράδοσις διηγεῖται ὅτι δύο γενεὲς μετὰ τὸν κατακλυσμὸν, ὁ Ἀρφαζὸς υἱὸς τοῦ Σήμ, κατήλαθε στὴν Αἰγύπτου, ἀνήλαθε τὸν Νεβλο καὶ ἔφθασε στὴ Νουβία ἀπὸ ἐκεῖ ἀκολουθώντας τὸν ποτὸ τοῦ ποταμοῦ Αἰθαρα ἐγκαταστάθηκε στὰ αἰθιοπικὰ ὑψηλά. Οἱ ἀπόγονοι του ἐκτίσαν τὴν Ἀξῶμη, πρὶν ἀπὸ τὴ γέννησι τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τὴν κατέστησαν πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους τους¹²¹. Οἱ αἰθιοπικὲς παραδόσεις οἱ ὁποῖες ἀποδίδουν τίτλους ἀρχαιότητος στὴ χώρα συναγινώσκονται ἡ μία τὴν ἄλλη ὡς πρὸς τὶς ἀναφορὰς τους στὴ Βίβλον καὶ τὴ συσχέτιση τῆς Αἰθιοπίας μὲ τὴ βιβλικὴ ὀνοματολογία. Τὸ ἀποκορύφωμα δμως ἀποτελεῖ ἡ ἐνδιαφέρουσα μυθοποιημένη διήγησις αὐτοῦ ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι στὴ βάση του πραγματικὸ γεγονὸς, δηλαδὴ τῆς θρυλικῆς ἐπισκέψεως τῆς βασιλίσσης τοῦ Σαβᾶ Μακέδας στὸν Σολομώντα καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς¹²². Τὸ γεγονὸς ἐπιμαρτυρεῖται ἀπὸ κολλὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς νὰ πῶς περιγράφει τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐπισκέψεως ἡ Παλαιὰ Διαθήκη :

121. S.P. Pétridés: «Le Héros D' Adoua» (Éd. Plon, Paris, 1963), σ. 14.

122. S.H. Sellassie: Ἐθ' ἄν., σσ 34-42. J.-B. Coulbeaux: Ἐθ' ἄν., σσ 93-96 καὶ 113-121.—L. dei Sabelli: Ἐθ' ἄν., τ. I, σσ 93-95.—S.P. Pétridés: «Le livre d'or...», ὁρ. cit., σσ 77-88. Βλ. ἐπίσης τὶς εἰδικὰς μελέτας: W. Budge: «The Queen of Sheba and her son Menelik» London, 1922), ὅπου περιέχεται καὶ πλήρης μετάφρασις στὴν ἀγγλικὴ τοῦ Kebeba-Negast.—F. Prætorius: «Fabula de Regina Sabæa apud Aethiopes» (Halle, 1870). A. Chastel: «La Légende de la reine de Sabæ» στὴν ἀπεθώρησι «Revue de l'histoire des religions», 129 (1939), σσ 204-225.—N. Pezrn - V. Barlow: «Quest for Sheba» (London, 1937).—J.B. Philby: «Sheba's Daughters» (London, 1939), κ.ἄ.

«Και βασίλισσα Σαβὰ ἤκουσε τὸ ὄνομα Σαλωμών και τὸ ὄνομα Κυρίου και ἦλθε πειράσαι αὐτὸν ἐν αἰνίγμασι· και ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐν δυνάμει βαρεῖα σφόδρα, και κάμηλοι αἴρουνται ἡδύσματα και χρυσὸν κολῶν σφόδρα και λίθων τίμιον, και εἰσῆλθε πρὸς Σαλωμών και ἐλάλησεν αὐτῷ πάντα ὅσα ἦν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Και ἀπήγγειλεν αὐτῷ Σαλωμών πάντας τοὺς λόγους αὐτῆς· οὐκ ἦν λόγος παρεωραμένος παρὰ τοῦ βασιλέως, ἐν οὐκ ἀπήγγειλεν αὐτῷ. Και εἶδε βασίλισσα Σαβὰ πᾶσαν τὴν φρόνησιν Σαλωμών και τὸν οἶκον, ἐν φκοδόμησε, και τὰ βρώματα Σαλωμών και τὴν καθέδραν παιδῶν αὐτοῦ και τὴν στάσιν λειτουργῶν αὐτοῦ και τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ και τοὺς οἰνοχόους αὐτοῦ, και τὴν ὀλοκαύτωςιν αὐτοῦ, ἣν ἀνέφερεν ἐν οἴκῳ Κυρίου, και ἐξ ἑωυτῆς ἐγένετο. Και εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα Σαλωμών· ἀληθινὸς ὁ λόγος, ἐν ἤκουσα ἐν τῇ γῆ μου περὶ τοῦ λόγου σου και περὶ τῆς φρονήσεώς σου, και οὐκ ἐπίστευσα τοῖς λαλοῦσί μοι, ἕως οὗτου παρεγένωμην και ἐώρακασιν οἱ ὀφθαλμοί μου και ἰδοὺ οὐκ εἰσὶ τὸ ἦμισυ καθὼς ἀπήγγειλάν μοι· προστέθεικας ἀγαθὰ πρὸς αὐτὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἀκοήν, ἣν ἤκουσα ἐν τῇ γῆ μου· μακάριοι αἱ γυναῖκές σου, μακάριοι οἱ παῖδες σου οὗτοι· οἱ παρρητικότες ἐνώπιόν σου διόλου, οἱ ἀκούοντες πᾶσαν τὴν φρόνησίν σου· γένοιτο Κύριος ὁ Θεός σου εὐλογημένος, ὃς ἠθέλησεν ἐν σοὶ δοῦναί σε ἐπὶ θρόνου Ἰσραὴλ· διὰ τὸ ἀγαπᾶν Κύριον τὸν Ἰσραὴλ στήσαι εἰς τὸν αἰῶνα και ἐθετο σε βασίλευα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ποιῆν κρίμα ἐν δικαιοσύνῃ και ἐν κρίμασιν ἀποθῶν. Και ἔδωκε τῷ Σαλωμών ἑκατὸν εἴκοσι τάλαντα χρυσοῦ και ἡδύσματα πολλά σφόδρα και λίθων τίμιον· οὐκ ἐληλύθει κατὰ τὰ ἡδύσματα ἑκαίνα ἔτι εἰς πλῆθος, ἃ ἔδωκε βασίλισσα Σαβὰ τῷ βασιλεῖ Σαλωμών»¹²³.

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ἡ ἐπίσκεψη αὐτῆ ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ :

«Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης και κατακρινεῖ αὐτήν, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν παρατῶν τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος ὄδε»¹²⁴.

Ἡ κύρια αἰθιοπικὴ πηγὴ ποὺ περιγράφει τὴν ἐπίσκεψη τῆς βασίλισσας εἶναι τὸ Kebrā - Negast. Ἐκεῖ ἀφοῦ ἀναφέρονται τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη, ὅπως ἡ ἔμπορικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Αἰθιοπίας και Ἰσραὴλ και ἡ φήμη γιὰ τὸ μεγαλεῖο και τὴ σοφία τοῦ βασιλεῖ Σολομώντα ἡ ὁποία καταγοήτευσε τὴ βασίλισσα ὥστε νὰ ζητήσῃ τὴν ἄδεια τοῦ λαοῦ τῆς νὰ ἐπισκεφθῆι τὸν Σολομῶντα, περιγράφεται στὴ συνέχεια ἡ ἐπίσκεψη. Ἡ βασίλισσα παρέμεινε στὴν Ἱερουσαλὴμ ἕξι μῆνες και, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τῆς, ὁ

123. Βασιλειῶν Γ', Γ', 1-10.

124. Ματθαῖου, ιβ', 42 και Λουκᾶ, ια', 32.

Σολομών μιά νύχτα κατόρθωσε με τέχνασμα να συγκοιμηθεί μ' αυτή. Μετά την επάνοδο στη χώρα της ή βασίλισσα γέννησε τον υιό του Σολομώντα τον οποιο ονόμασε Μενελίκ. Ο Μενελίκ όταν ανδρώθηκε, επισκέφθηκε τον πατέρα του στην Ίερουσαλήμ και άφοσιώθηκε βασιλιάς από τον Σολομώντα άπείστρεψε στην Αιθιοπία συνοδευόμενος και από τους πρωτότοκους υιούς του Ίσραήλ. Κατά την αναχώρησή τους από την Ίερουσαλήμ, εκλεψαν και μετέφεραν στην Αιθιοπία την Κιβωτό των 10 Έντολων του Μωϋσή ¹²⁵.

Σύμφωνα με την προφορική αιθιοπική παράδοση, κατά την περίοδο αυτή έγινε ή εισαγωγή του Ίουδαϊσμοσ στην Αιθιοπία, ή δέ Κιβωτός των Έντολων πιστεύεται ότι υπάρχει ακόμη και σήμερα στην Ίερή Πόλη των Αιθίοπων, την Άξόμη, γι' αυτό και θεωρείται αυτή ως δεύτερη Ίερουσαλήμ ¹²⁶. Η ίδια ή βασίλισσα άσκάσθηκε τον Ίουδαϊσμό ¹²⁷, σ' αυτή δέ την περίοδο ανάγκαι ή δημιουργία των βάσεων της Ισχυρής Ιουδαϊκής παραδόσεως στην Αιθιοπία. Το Kebra - Negast, που μπορεί να θεωρηθεί το έθνικό έπος των Αιθίοπων ¹²⁸, τοποθετεί στην κορυφή της Σολομωνικής δυναστείας των αυτοκρατόρων τον Μενελίκ Α' ως ιδρυτή της. Δημιουργήθηκε έτσι μιá άδιαμφισβήτητη παράδοση που συνδέει τους διαδόχους του αιθιοπικοσ θρόνου με τον υιό του Σολομώντα και της βασίλισσας Μακέδας, τον Μενελίκ, ή οποία πήρε ιερό χαρακτήρα. Όλοι οι μετέπειτα αυτοκράτορες όφειλαν να άποδείξουν την καταγωγή τους από τον Μενελίκ. Η δυναστεία των Ζαγκουέ [920 - 1253 μ.Χ.] που δίκουε τή σειρά των αυτοκρατόρων της Σολομωνικής Δυναστείας, έπειδή δέν μπόρεσε να άποδείξει τή Σολομώντεια καταγωγή της, δέν έγινε άποδεκτή από τον κληρο. Για να προσδώσει νομιμότητα στην έξουσία της ή δυναστεία των Ζαγκουέ έπικαλέσθηκε προσολομώντεια καταγωγή ¹²⁹ από τή σύζυγο του Μωϋσή, τήν Αιθιοπίδα ¹³⁰. Ο τελευταίος Αιθιοπας αυτοκράτορας Χαϊλέ Σελλασσιέ ο Α' θεωρείται ο 65ος διάδοχος της άποκατασταθείσας από τον Yekuno Amhik [το 1270 μ.Χ.] Σολομωνικής Δυναστείας. Το αυτοκρατορικό έμβλημα φέρει τή φράση : «Νικητής λέων του Ίούδα» ¹³¹.

Τό πρόβλημα το οποιο άπασχόλησε τους μελετητές είναι ή δικδίκηση της βασίλισσας του Σαββ και από τους νοτιαραβικούς λαούς. Οι Έγεμενίτες

125. W. Budge: *op cit.*, σσ. 17-72.

126. S.H. Sellassie: *ένθ' άν.*, σ. 38.

127. S.P. Pétridas: «Le Héros...», *op. cit.*, σ. 15.

128. Τοσ' αυτόσ: «Le livre d' or...», *op. cit.*, σ. 85.

129. S.H. Sellassie: *ένθ' άν.*, σσ 42, 241.

130. «Άριέμοσ», ΙΒ', 1.

131. S.H. Sellassie: *ένθ' άν.*, σ. 38.

στηρίζουν τὴ διεκδίκηση στὸ Κοράνιο,¹³² ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἐπίσκεψη τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ Μπαλκίς στὸν Σολομώντα καὶ ἄλλες λεπτομέρειες οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπὸ τὴν αἰθιοπικὴ διήγηση. Δεδομένου ὅτι ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ ἐγίνε κατὰ τὶς ἀρχὲς τῆς 1ης π.Χ. χιλιετηρίδας, ὅταν τὸ κράτος τῶν Σαβαίων ἐκτεινόταν καὶ στὶς δύο πλευρὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, εἶναι ἐξίσου πιθανὸν ἡ βασίλισσα νὰ εἶχε τὴν ἔδρα τῆς τόσο στὴν αἰθιοπικὴ ὅσο καὶ στὴν ἀραβικὴ περιοχὴ. Συγκριτικὴ ὁμοῦ μελέτη τῶν στοιχείων καὶ τῶν δύο πλευρῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βασίλισσα προερχόταν μᾶλλον ἀπὸ τὴν αἰθιοπικὴ πλευρὰ.¹³³ Κατὰ τὴν ἀξωματικὴ παράδοση, ὁ τάφος τῆς βασίλισσας τοῦ Σαβᾶ βρίσκεται κοντὰ στὴν Ἀξώμη.¹³⁴ Ἡ ἰσχυρὴ ἰουδαϊκὴ παράδοση στὴ χώρα ἀποτελεῖ βασικὴ ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγονότος, ἄλλωστε ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν, τῆς Αἰθιοπίας καὶ τοῦ Ἰσραήλ, ἔχει παλαιότερες ρίζες. Ἡ παράδοση αὐτὴ ἐνισχύθηκε κατὰ τὴν μετὰ τὸν ἀγχριστιανισμὸ περίοδο, ὅταν οἱ συγγραφεῖς τοῦ *Kebra - Negast*, μὲ τὸν ζῆλο τῶν νεοφύτων καὶ χαρακτηριστικὴ ἀπλοϊκότητα καὶ ἀφέλεια, ἔσκωψαν στὴ Βίβλο γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὶς ρίζες τῆς καταγωγῆς τῶν βασιλέων τους. Κατάρτισαν λοιπὸν ἕναν πίνακα στὸν ὁποῖο περιλαμβάνονται 35 ὀνόματα, ἀπὸ τὸν Ἀδάμ μέχρι τὸν Σολομῶντα, ποὺ τὰ παρουσιάζουν ὡς *de facto* βασιλεῖς τοῦ Ἰσραήλ καὶ *de jure* τῆς Αἰθιοπίας.¹³⁵ Τὸ *Tariké - Negast* [= Ἱστορία τῶν Βασιλέων] ἀρχίζει μὲ τὴ γενεαλογία τῶν βασιλέων ὡς ἑξῆς: «Γράφουμε τὴ γενεαλογία τῶν βασιλέων τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὸν Ἀδάμ μέχρι τὶς μέρες μας. Ὁ Ἀδάμ ἐγέννησε . . . Ὁ Σολομῶν ἐγέννησε τὸν Ebné - Hakiw.¹³⁶ Ἀπὸ αὐτὸν κατ᾿έγονταν οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀξώμης»¹³⁷. Ἡ διασύνδεση αὐτὴ ἔδωσε τὴ δυνατότητα στοὺς Αἰθίοπες νὰ σχηματίσουν τὴν ἀκλόνητὴ πεποιθὴση ὅτι εἶναι κληρονόμοι τῆς πνευματικῆς ἐβραϊκῆς κληρονομίαις. Ἐχοντας συνδέσει τὴν καταγωγὴ τῶν βασιλέων τους μὲ τοὺς βασιλεῖς τῆς ἐγγενέστερης ἀπὸ τὶς φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ, τῆς φυλῆς τοῦ Ἰούδα, πίστεψαν ὅτι μετὰ τὴ σταύρωση τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, ὁ Θεὸς ἀπέστρεψε τὰ βλέμματά του ἀπ' αὐτοὺς καὶ τὰ ἔστρεψε πρὸς τοὺς Αἰθίοπες, οἱ ὁποῖοι ἐγίναν τώρα ὁ «κεριούσιος λαὸς» Του. Ἡ πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἡ Ἀξώμη, φιλοξενεῖ τὴν «Κιβωτὸν τῶν Ἐντολῶν» καὶ καθο-

132. Κοράνιο, Surah 27, 15-45.

133. Βλ. S.H. Sellassie: *ἔθ' ἄν.*, σσ 38-42. J.-B. Coulbeaux: *ἔθ' ἄν.*, τ. I, σσ 93-95 καὶ 113-121.

134. S.H. Sellassie: *ἔθ' ἄν.*, σ. 40.

135. S.P. Pétridès: «Le livre d' or . . .», *op. cit.*, σσ 39-40.

136. Τὸ ἀραβικὸ ὄνομα γιὰ τὸν Μενελέχ.

137. J.-B. Coulbeaux: *ἔθ' ἄν.*, τ. I, σ. 116.

σιώνεται ως Νέα Ίερουσαλήμ. Ὁ Αὐτοκράτορας, ἀπόγονος τοῦ Σολομῶντα καὶ ἀναγόμενος διὰ θεσμῶν αἵματος στὸν Ἰησοῦ Χριστῷ, θά ἀποβεῖ πρόσωπο ἱερό, ὁ «Ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ», ὁ «Νικητὴς Λέων καταγόμενος ἐκ τῆς Φυλῆς Ἰούδα»¹³⁸.

Καθοδηγούμενοι ἀπὸ τοὺς μύθους καὶ τὶς παραδόσεις οἱ ἱστορικοὶ, προσπάθησαν νὰ τεκμηριώσουν τὶς ὑποκρυπτόμενες ἀλήθειες ἀκολουθώντας ὀπισθοδρομικὰ τὴν ἀτραπὸ τῆς αἰθιοπικῆς ἱστορίας, ἢ ὅποια χάνεται στὰ βάθη τοῦ ἱστορικοῦ ὀρίζοντα καὶ ὅσο περισσότερο προχωροῦμε τόσο σκοτεινότερη γίνεται. Ἀδιαμφισβήτητο πάντως γεγονός παραμένει τὸ ὅτι ἡ Αἰθιοπία κατατάσσεται μεταξὺ τῶν ἀρχαιότερων χωρῶν. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀβρααμικῆς περιόδου ἔχουμε τὸ πρῶτο ἱστορικὸ στοιχεῖο ἐπὶ τῆς 4ης Αἰγυπτιακῆς Δυναστείας [27ος - 25ος αἰ. π.Χ.], μνημονεύεται στὰ αἰγυπτιακὰ ἱερογλυφικὰ ἡ χώρα τῶν Πούντ μετὰ τὴν ὁποία ἡ Αἴγυπτος διατηροῦσε συχνότατη ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία, γιὰ νὰ προμηθεῖται τὰ πολυτιμα γι' αὐτὴ προϊόντα τῆς χώρας τῶν Αἰθιοπῶν, ὅπως τὸ θυμιάμα, τὴ σμόρνα, τὶς διάφορες ἀρωματώδεις οὐσίες¹³⁹, ζῶα καὶ ζῴικα προϊόντα, χρυσὸ κ.ἄ. Οἱ ὀργανωμένες ἐμπορικὲς ἀποστολὲς τῆς Αἴγυπτου στὴν Αἰθιοπία, κατὰ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, εἶναι γεγονός συνηθισμένο. Ἡ πιὸ τεκμηριωμένη ἀπὸ τὶς ἀποστολὲς αὐτῆς εἶναι ἐκείνη τῆς βασιλισσῆς Χατσεψούτ τῆς 18ης Δυναστείας [γύρω στὸ 1500 π.Χ.]¹⁴⁰. Ἀλλὰ οἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀρχαίων αἰθιοπικῶν φύλων, τὰ ὅποια εἶχαν ἐξαπλωθεῖ σ' ὅλη τὴ Νειλωτικὴ περιοχὴ νότια ἀπὸ τὸν 1ο καταρράκτη, καὶ τῶν Αἰγυπτίων δὲν ἦταν πάντοτε σχέσεις ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἀπὸ τὴν 5η μέχρι τὴ 18η Δυναστεία, ἐπιδίωξαν καὶ κατορθώσαν νὰ κατακτήσουν ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ νότια ἀπὸ τὸν πρῶτο καταρράκτη καὶ μέχρι τὸν ποταμὸ Τακαζέ καὶ τὴν κατέστησαν πραγματικὴ ἐπαρχία τῆς Αἴγυπτου, ἀφοῦ τῆς μετέδωσαν τὸν πολιτισμὸ τους, τὴ γλῶσσα καὶ τὴ θρησκεία τους¹⁴¹. Οἱ Αἰθίοπες ὅμως δὲν παρέμειναν ἀδρανεῖς, ἀλλὰ συγκρούστηκαν πολλὰς φορὲς μετὰ τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὑποκατέστησαν περισσότερες ἀπὸ μία φορὲς τοὺς Φαραῶ μετὰ τοὺς ἱερατικοὺς ἀξιώματούχους τῆς Μερῆς. Τελικὰ, μετὰ τὴν 20ῆ Αἰγυπτιακὴ Δυναστεία, οἱ Αἰθίοπες κατέκτησαν ὀλόκληρη τὴν Αἴγυπτο καὶ ἀντικατέστησαν τοὺς Αἰγυπτίους Φαραῶ μετὰ Αἰθίοπες¹⁴². Ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει τὸν Αἰθίοπα

138. S.P. Pétridès: «Le livre d' or...», σ. 175.

139. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 23.

140. Ἀδόθθι, σ. 25. L. dei Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 74.

141. Α. Ἐπιπέδη: ἔθροο «Ἀβηθσονίας» στὸ «Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλλάδος», τ. Α', σ. 51.

142. Ἡ κανύκτηση ἔγινε τὸ 722 π.Χ. Βλ. J. Van Duyn Southworth: op. cit., σ. 22.

βασιλιά Σαβακάς, ὁ ὁποῖος κατέκτησε τὴν Αἴγυπτο καὶ βασίλευσε ἐπὶ 50 ἐτη. Ἡ Αἴγυπτος παρέμεινε κάτω ἀπὸ τὴν αἰθιοπικὴ κατοχὴ ἐκὶ 260 χρόνια, μετὰξὺ τοῦ 8ου καὶ 5ου αἰώνα, βασίλευσαν δὲ, κατὰ τὸν Ἡρόδοτο πάλι, 18 Αἰθίοπες βασιλεῖς στὴν Αἴγυπτο¹⁴³. Ἐπὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ψαμμμήτιχου οἱ Αἰθίοπες περιορίσθηκαν στὸ κράτος τῶν Θηβῶν ἀπὸ 8ου ἐκδιώχθηκαν ἀργότερα¹⁴⁴. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ Νάπατα καὶ ἡ Μερόη ἀποτέλεσαν ἐκ περιτροπῆς τὴν πρωτεύουσα τοῦ αἰθιοπικοῦ κράτους τῆς Νουβίας. Μετὰξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ταραγμένης αὐτῆς ἐποχῆς εἶναι οἱ βλῆμμυες ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο καταρράκτη μέχρι τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ οἱ Ὑξῶς ποὺ ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμόνα τους Χάκ - Χασού, οἱ ὁποῖοι προσερχόμενοι ἀπὸ τὴ βόρεια Ἀραβία κατέκτησαν τὴν Αἴγυπτο κατὰ τὸν 16ο π.Χ. αἰώνα, ἀλλὰ ἐκδιώχθηκαν τελικὰ ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τοῦ κράτους τῶν Θηβῶν¹⁴⁵. Ἡ πρὸ ἐνδιαφέρουσα ὁμῶς φυλὴ εἶναι οἱ Σαβαῖοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴ 2η π.Χ. χιλιετηρίδα ἄρχισαν νὰ διεισδύουν ἀπὸ τὴ νότια Ἀραβία στὰ αἰθιοπικὰ ὑψίπεδα καὶ νὰ προχωροῦν μέχρι τὴ Νουβία 8ου ἀναμιχθῆκαν μὲ τοὺς χουσιτικούς πληθυσμούς ἀπ' αὐτοὺς μνημονεύονται ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς οἱ Αἰγαι ἢ Αἰγαιστ. Ἡ μαζικὴ ὁμῶς μετανάστευσις τῶν Σαβαϊκῶν φύλων ἐλαβε χώρα κατὰ τὰ τέλη τῆς 2ης καὶ τὴς ἀρχῆς τῆς 1ης χιλιετηρίδας π.Χ. καὶ ἀποτέλεσε τὸν ἀποφασιστικὸ παράγοντα τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀεθμυτικοῦ κράτους καὶ πολιτισμοῦ¹⁴⁶. Οἱ ἐπήλυδες ἀναμιχθῆκαν μὲ τοὺς ἐγχθῆριους κατοίκους τῶν ὑψιπέδων τοῦ Τιγκρέ καὶ ἐπέβαλαν τὸν πολιτισμὸν τους. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς 1ης π.Χ. χιλιετηρίδας ἔχει συγκροτηθεῖ πλῆρον τὸ ἰσχυρὸ αἰθιοπικὸν κράτος τοῦ Σαβᾶ, ἡ δὲ βασιλεία αὐτοῦ πραγματοποιεῖ τὴ θρυλικὴ ἐπισεψή τῆς στὸ βασιλιά Σολομώντα.

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὰ ἐνδοξότερα ἀπὸ τὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς ἔχουν παρακμάσει ἢ ἐξαφανισθεῖ ἀπὸ τὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας. Τὸ ἰσχυρὸν κράτος τῶν Χεττιτῶν ἔπαυε ἀπότομα νὰ ὑφίσταται· τὴν ἴδια τύχη εἶχε καὶ τὸ Χαλδαϊκὸν κράτος τοῦ Χαμουραμί. Τὸ κράτος τῶν Φαραῶ καὶ τὸ Ἀσσυριακὸν κράτος τοῦ Τυγλατφαλασάρ ἔχουν εἰσελθεῖ στὴν τελικὴ καμπύλη τῆς παρακμῆς. Τὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας εἶναι ἐλεύθερο καὶ καλοῦνται νὰ τὸ καταλάβουν τὸ Ἰσραὴλ καὶ τὸ κράτος τοῦ Σαβᾶ. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ κράτος τοῦ Σαβᾶ ἔκτεινόνταν στὸν αἰθιοπικὸν ἄωρον στὴς περιοχὰς

143. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 100.

144. A. Ἐδισίδη: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 52.

145. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 99.

146. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 2 τοῦ παρόντος.

που καταλαμβάνονται από τη σημερινή Έρυθραία και το Τιγκράι και από τη θέση του αυτή μπορούσε να ελέγχει τις περιοχές από τη Νειλωτική κοιλάδα μέχρι την Έρυθρά θάλασσα. Το κύριο και ασφαλές λιμάνι μέσω του οποίου διεξαγόταν το εμπόριο που πρόσφερε πλούτη στο κράτος, ήταν το λιμάνι της Άδούλης. Η δημιουργία του ανταγωνιστικού λιμανιού του Ezziou - Gaber και η εμπορική συμφωνία μεταξύ της Τύρου και της Ίερουσαλήμ άποτελοσαν σημαντική απειλή για τα εμποροοικονομικά συμφέροντα του κράτους του Σαβά. Για να εξασφαλισθεί λοιπόν η ελεύθερη ναυσιπλοΐα στην Έρυθρά θάλασσα αποφασίστηκε η μετάβαση της βασίλισσας Μακέδας στον Σολομόνια, η οποία κατέληξε σε φιλικό διακανονισμό της υπόθεσας¹⁴⁷. Οικονομικοί συνεπώς και εμπορικοί όηροζαν οι λόγοι του περίφημου ταξιδιού της βασίλισσας του Σαβά, και όπουδήποτε κι αν αυτή είχε την έδρα της, είτε στην Άραβία από όπου θα μπορούσε να μεταφερθεί ή σχετική παράδοση κατά τη Σαβαϊκή μετοίκηση στα αιθιοπικά ύψιπεδα είτε στον καθαυτό αιθιοπικό χώρο, αποδεικνύει την πλατιά επικοινωνία μεταξύ των τριών κρατών, της Άραβίας της Αιθιοπίας και του κράτους των Έβραίων, τα οποία συνιστούσαν κατά την εποχή αυτή το οικονομικό τρίγωνο διά του οποίου διεξαγόταν ή ζωηρή εμπορική κίνηση μεταξύ των χωρών της Μεσογείου και της Έρυθράς θάλασσας. Αυτό συνέβαλε στην ισχυροποίηση και την εδημερία του κράτους του Σαβά, του οποίου ή πρόφιμη κρωτεύουσα φαίνεται ότι βρισκόταν στην πόλη Γέχα [Yeha], βορειοανατολικά της Άξώμης, και ονομαζόταν Σαβά¹⁴⁸. Οι Σαβαίοι μετέφεραν από τη Νότια Άραβία τον ύψηλό πολιτισμό τους, άφησαν δέ στα αιθιοπικά ύψιπεδα πολλά δείγματα της πολιτιστικής τους δραστηριότητας.

Οι άρχαιολογικές έρευνες και κυρίως ή Γερμανική Άποστολή στην Άξώμη¹⁴⁹, έφεραν σε φως σημαντικότερα εθρήματα: άγάλματα, μνημεία, στήλες, σιδηρά και όρειχάλκινα άντικείμενα, τεχνικά έργα, οίκοδομήματα, μαρτυρούν τον άνώτερο πολιτισμό των Σαβαίων. Ό κυριότερος όμως πολιτιστικός φορέας είναι ή Σαβαϊκή γλώσσα¹⁵⁰ γρακτά μνημεία της γλώσσας, της όποιας οι χαρακτηρισρες παρουσιάζουν συγγένεια με τους Φοινικικούς, έχουμε τις πολλές έπιγραφές που άνακαλύφθηκαν, στίς παλαιότερες από τις όποιες ό τρόπος γραφής είναι ό λεγόμενος «βουστροφηδόν». Η άρχαιότερη

147. S.P. Pétridès: «Le livre d' or...», σσ 77-80.- L. dei Sabelli: *Ενθ' άν.*, τ. I, σσ 91-95.

148. J.-B. Coulbessac: *Ενθ' άν.*, τ. I, σ. 108.

149. «Deutsche Aksum-Expedition»: Ύστερα από προπαρασκευή έξι έτών ή άποστολή δημοσίευσε τη μνημειώδη εργασία της σε 4 τόμους (Βερολίνο, 1913).

150. S.H. Sellassie: *Ενθ' άν.*, σσ 59-61.

Σαβαϊκή ἐπιγραφή, ἀπὸ ὅσες ἀνακαλύφθηκαν στὸ Ἀξωμιτικὸ βασίλειο, ἀνάγεται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς καὶ τοὺς εἰδικοὺς στὸν 5ο π.Χ. αἰ.¹⁵¹ Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ Σαβαϊκὴ γλῶσσα ἀποτελέσασε τὴ γλῶσσα τόσο τοῦ κράτους τοῦ Σαβῆ ὅσο καὶ τοῦ Ἀξωμιτικοῦ βασιλείου, τὸ ὁποῖο προήλθε ἀπ' αὐτό, καὶ ἐπέδρασε σημαντικὰ στὴ δημιουργία τῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς γλώσσας Ghe'ez, μαζὶ μὲ τὴν ὁποία, παράλληλα καὶ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ, ἐξακολούθησε νὰ συνυπάρχει γιὰ πολὺ, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν τρίγλωσση ἐπιγραφή τοῦ Ἐξάνα τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ.

Ὁ Σαβαϊκὸς πολιτισμὸς ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο, εἶναι διαφορετικὸς καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀνώτερος ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ κράτους τῆς Νότιας Ἀραβίας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν εἰρημάτων στὶς δύο περιοχάς. Αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μέτριοι ἤδραν στὴ νέα πατρίδα τους τὴν πολιτιστικὴ πραγματικότητα ἐνὸς προσαβαϊκοῦ πολιτισμοῦ¹⁵². Ἡ συγχώνευση τῶν στοιχείων τῶν δύο πολιτισμῶν ἔδωσε τὴ νέα πραγματικότητα. Δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ ἐξάλλου καὶ τὸ γεγονός ὅτι βορειοδυτικὰ τοῦ αἰθιοπικοῦ Σαβαϊκοῦ κράτους ὑφίσταται τὸ ἀνταγωνιστικὸ κράτος τῆς Μερῶης τὸ ὁποῖο εἶχε δεχθεῖ τὴν πολιτιστικὴ ἐπίδραση τῶν Αἰγυπτίων, μὲ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ἀναγκαστικὴ λόγω τῆς γεωγραφίας ἐπικοινωνία ποὺ πῆρε ὀρισμένους φορᾶς τὴ μορφή κατακτητῆ καὶ κατακτημένου ἐναλλάξ.

Τὸ τελικὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ μαζικὴ μετανάστευση τῶν νοτιοαραβικῶν φύλων στὰ αἰθιοπικὰ ὑψίπεδα εἶχε ἐνεργητικὴ ἐπίδραση στὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς Αἰθιοπίας καὶ δημιούργησε τὶς βάσεις γιὰ τὴ συγκρότηση αὐτοῦ ποὺ θεωρεῖται ὡς τὸ καθαυτὸ ἀρχαῖο αἰθιοπικὸ κράτος, δηλαδὴ τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀξώμης.

151. Αὐτόθι, σ. 60.

152. Αὐτόθι, σσ 32-34. Βλ. καὶ ἄνωτέρω, παρ. 2 τοῦ κεφαλαίου.

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΞΩΜΗΣ

Κάνουμε λόγο περί Αυτοκρατορίας της 'Αξώμης, γιατί ή πόλη 'Αξώμη ποδ βρίσκεται ανά ύψίπεδα τοῦ Τιγκρέ της Βορειοανατολικῆς Αἰθιοπίας, ἠπῆρξε τὸ πολιτικό, οἰκονομικό, πολιτιστικό καὶ θρησκευτικό κέντρο τοῦ ἀρχαίου αἰθιοπικοῦ κράτους. Ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς συγκροτήσεως τοῦ κράτους αὐτοῦ δὲν μῆς εἶναι γνωστός καὶ τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς διάφορους μελετητὲς σὲ διάφορες ἐποχές, ἀπὸ τὸν 8ο μέχρι τὸν 3ο π.Χ. αἶωνα. Πολλοὶ ἱστορικοὶ χρονολογοῦν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ 'Αξωμιτικοῦ κράτους μὸλις ἀπὸ τὴν 1η μ.Χ. ἑκατονταετηρίδα, στηριζόμενοι σὲ γεγονόσ, δτι μόνον ἀπὸ τότε ἔχομε μνεῖα τῆς 'Αξώμης καὶ τῶν 'Αξωμιτῶν στίς ἐπιγραφὰς καὶ τίς ἄλλες πηγὰς 1. 'Επιπλέον τὸ αἰθιοπικὸ κείμενον τοῦ Tariké - Neghast ἀναφέρει δτι τὴν πόλη ἱδρυσαν ὁ Abraha καὶ Atshaha [4ος αἰ. μ.Χ.] 2. Ὅμως δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσουμε τὴ σημαντικότητά ἀποκτάει ἡ 'Αξώμη ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται πολὺ νωρίτερα ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ ἐποχὴ. Πάντως θὰ πρέπει νὰ παρῆλθαν ἄρκετοὶ αἰῶνες ἀπὸ τὴ μετανάστευση τῶν νοτιοαφρικανικῶν φύλων, γιὰ νὰ γίνει ἡ φυλετικὴ καὶ πολιτιστικὴ συγχώνευση καὶ νὰ προκύψει ὁ αὐτόνομος πολιτικός καὶ πολιτιστικός χαρακτήρας τοῦ νέου κράτους. Ἄρκετός χρόνος θὰ χρειάσθηκε ὥσπου ἀμβλυνθεῖ ἡ νοσταλγία τῶν ἐποίκων γιὰ τὴ μητρόπολη καὶ ἀποκοποῦν οἱ ψυχικοὶ δεσμοὶ μὲ τὴν ἀπέναντι τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσης περιοχῆ, ὥστε τὸ φυλετικὸ ἀμάλγμα ποδ προέκυψε νὰ ἀποκτήσῃ ἀνεξάρτητὴ πολιτικὴ συνείδηση.

Οἱ Αἰθιοπες χρονικογράφοι ἀγνοοῦν τὴ μεταβατικὴ περίοδο καὶ θεωροῦν ὡς ἀφετηρία τοῦ 'Αξωμιτικοῦ κράτους τὴ βασιλεία τοῦ Menelik A' [962 - 930 π.Χ.], καταρτίζουον δὲ πίνακες βασιλέων τῆς Αἰθιοπίας ποδ ἀνάγονται σ' αὐτόν- ὀρισμένοι ἀποδίδουον τὴν ἱδρυση τοῦ κράτους στὸν βασιλιὰ 'Αξουμάτ ἢ 'Αξουμάουτ 3.

1. Μητροπολίτου 'Αξώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμός...», Ἔργο ἀναφ., τ. πρῶτος, σ. 52.

2. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 118.

3. S.P. Pétiédes: «Le livre d' or...», op. cit., σ. 15. S. H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 68

Ὅπως ὁμοῦς κι ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου καὶ ἰδιαίτερα ὅσο πλησιάζουμε στοὺς χρόνους τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, βρισκόμαστε μπροστὰ στὴν πραγματικότητα ἐνὸς ἰσχυροῦ καὶ ἀκμαίου Αἰθιοπικοῦ κράτους.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἂν τώρα θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὸ Ἀζωμικὸ κράτος τὸν ὄρο Ἀυτοκρατορία ἢ Βασίλειο, ἢ ἀπάντηση εἶναι ὅτι καὶ οἱ δύο ὄροι εἶναι ὁρθοί, γιὰτὶ καὶ οἱ δύο ἀπαντοῦν στὶς ἀνακαλυφθεῖσες ἐπιγραφές. Ἀπὸ γεωγραφικὴ ὁμοῦς ἀποψη, δεδομένου ὅτι τὸ Ἀζωμικὸ κράτος ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχία του σὲ μεγάλες ἐκτάσεις καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ συμπεριέλαβε διάφορες ἔθνικες καὶ πολιτιστικὰς ὁμάδες, ὁρθότερος εἶναι ὁ ὄρος Ἀυτοκρατορία ⁴.

1. Ἡ Ἀζώμη [Aksum]:

Ἐχουν ἐκφρασθεῖ διάφορες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση καὶ τὴ σημασία τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ἢ ὁποία ἀποτελέσει γιὰ μιὰ μεγάλη σειρὰ αἰῶνων τὴν ἔδρα τῶν βασιλείων τοῦ Αἰθιοπικοῦ κράτους. Σὺμφωνα μὲ ὁρισμένους ἢ λέξη Ἀζώμη ἔχει ἀραβικὴ προέλευσις καὶ σημαίνει ἀπλήρης ὕδατος, ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι στὴν κλατιὰ ἀζωμικὴ περιὰδα ἀφθονοῦ τὸ πηγαῖο νερὸ μῶσα δὲ στὴν πόλη κάθε σπιτί ἔχει καὶ πηγάδι ⁵. Ὅρισμένοι φιλόλογοι θεωροῦν τὴ λέξη ὀβριδική, ἀποτελούμενη ἀπὸ τὴ ρίζα «aku ἢ «akw» τῆς γλώσσας τῶν ἀρχαίων Agau, ποὺ σημαίνει νερὸ καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐπίθημα «sum», ποὺ σημαίνει ἠγεμόνας, ἀρχηγός· σύμφωνα μὲ τὴν ἐτυμολογία αὕτη ἢ λέξη σημαίνει «τὸ νερὸ τοῦ ἀρχηγοῦ» ⁶. Ὁ C. Conti Rossini ταυτίζει τὴ λέξη μὲ τὴ σημεῖο ρίζα «aksu» ποὺ σημαίνει «hortus viridis et densis herbis impletus», δηλαδὴ κήπος πράσινος καὶ γεμάτος ἀπὸ κοκκινὴ χλόη ⁷. Ἡ αἰθιοπικὴ παράδοσις παράγει τὴ λέξη ἀπὸ τὸν μυθικὸ αὐτοκράτορα Ἀζουμαί ⁸, ἀλλὰ εἶναι περίεργο ὅτι δὲν ἀποδίδει τὴν ἵδρυσιν τῆς πόλεως σ' αὐτόν ⁹. Ὅρισμένοι Αἰθίοπες μελετητὲς ἀνάγουν τὴ λέξη σὲ ρίζας τῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς γλώσσας Γκέ'αζ ¹⁰.

4. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 69.

5. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 110, σημ. 1.

6. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 68.

7. C. Conti Rossini: «Saggio sulla toponomastica dell' Eritrea tigrina» ἐντὸ «Bollettino della reale Società Geografica Italiana», Serie VII, vol. III, 10 (1938), σ. 3. S.H. Sellassie: αὐτόθι.

8. S.P. Pétridès: «Le livre d' or...», σ. 15.

9. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 68.

10. Αὐτόθι.

Ἡ μνεία τῆς Ἀξώμης καὶ τῶν Ἀξωμιτῶν, τοσάχιστον ἀπὸ τὴν 1η μ.Χ. ἑκατοναετηρίδα, γίνεται σὲ διάφορες γλώσσες. Στὶς ἐπιγραφές καὶ ἀπὸ τοὺς διάφορους συγγραφεὶς ἔχουμε ἀναφορὰς τῶν ὀνομάτων αὐτῶν στὴ Σαβαϊκῆ, τὴ Γκέ'εζ, τὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴ Λατινικὴ γλῶσσα. Στὴν Ἑλληνικὴ τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ μὲ τὴ μορφή Ἀξώμη [χειρόγραφο τοῦ Σινᾶ τῆς Λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης κ.ά.], ἀλλὰ καὶ Ἀξωμῆς [Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλευστής], Ἀξουμῆς [Στέφανος], Ἀξουμῆς [Προκόπιος], Ἀξούμη [Μαλάλας]. Οἱ κάτοικοι ὀνομάζονται Ἀξουμίται, Ἀξουμίται, Ἀξωμίται [ἀνώνομος συγγραφέας τοῦ «Περίπλου», Κλαύδιος Πτολεμαῖος] ¹¹. Στὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές καὶ τὰ νομίματα συναντοῦμε τὴ γενικὴ Ἀξωμιτῶν ἢ Ἀξωμιτῶν ¹². Στὴ Λατινικὴ ἡ πόλη ὀνομάζεται *Auxumia* καὶ οἱ κάτοικοι *Axumitae* ἢ *Aksumitae* ¹³.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ πότε ἡ Ἀξώμη ἔγινε πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἡ ἀπάντησι δὲν εἶναι ἐσκόλη. Ἀναφορὰ καὶ πληροφορίες γιὰ τὴν πόλη ἔχουμε γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ «Περίπλου», πιθανὸν τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὅτι ἡ Ἀξώμη ἀπέχε 8 ἡμερῶν ὁδὸ ἀπὸ τὴν Ἀδοῦλη καὶ ὅτι ὁ ἡγεμόνας Ζωσκάλης εἶχε ἀνεβῆ στὸ θρόνον μὲ κανονικὴ διαδοχὴ καὶ εἶχε προφανῶς Ἑλληνας στὴν αὐλὴ του, γιὰτὶ περιγράφεται ὡς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ φιλολογίας ¹⁴. Τὴν πόλη πρῶτος τὴν ἀναφέρει σαφῶς ὡς πρωτεύουσα τοῦ κράτους ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος [βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Α' παρ. 4]. Ἡ ἀρχαιότερη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή στὴν Ἀξώμη, ποὺ βρέθηκε στὴν ἐκκλησίαι τῆς μονῆς *Abba Pantalewon* καὶ ἀνάγεται στὸν 1ο μ.Χ. αἰῶνα, ἀναφέρεται στὸ Ἀξωμικὸ κράτος· ἀπὸ τὰ διασωθέντα τμήματά της συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ἀξώμη ἦταν τότε πρωτεύουσα τοῦ κράτους ¹⁵. Ἐξῆλλου ἀπὸ τὰ περιχόμενα στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἀδοῦλης, τὴν ὁποία ἀντέγραψε τὸ 525 μ.Χ. ὁ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλευστής, συμπεραίνουμε ὅτι ὁ ἀναφερόμενος αὐτοκράτορας δὲν εἶχε ὡς ἔδρα του τὴν Ἀξώμη ¹⁶. Ὁ ἡγεμόνας αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὁ προκάτοχος τοῦ ἀναφερόμενου στὸν «Περίπλου» βασιλεῖ τῆς Ἀξώμης Ζωσκάλης ¹⁷. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρῶτος αὐτὸς κατὰ τὴ χριστιαν-

11. S.P. Pétrides: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 16. Μητροπ. Ἀξώμης Μαθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμός...», *ἔνθ' ἀν.*, σ. 39.

12. S.P. Pétrides: *αὐτόθι*.

13. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 69.

14. W. Schoff: «The Periplus...», *op. cit.*, σ. 22 κ.ά. I. dei Sabelli: *ἔνθ' ἀν.*, τ. 1, σ.

132.

15. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἀν.*, σσ 69-70. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἀν.*, σσ 25-26.

16. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἀν.*, σσ 65-66. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 25.

17. *Αὐτόθι*.

νική ἐποχὴ μετέφερε τὴν ἔδρα τοῦ κράτους στὴν Ἀζώμην, ἡ ὁποία παρέμεινε πρωτεύουσα τῆς Ἀξωμικτῆς Ἀδτοκρατορίας ἐπὶ σιερά αἰῶνων.

Τότε ὅμως πῶς δικαιολογεῖται τὸ πρῶθότερο νὰ μιλάμε γὰρ Ἀξωμικτὸ κράτος πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἰερόσεως τῆς Ἀζώμης ὡς πρωτεύουσός του ; Τὸ πρῶθότερο αἴρεται ἂν δεχθῶμε, καὶ ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ νὰ στηρίζουν τὴν ἄποψη αὐτή, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ πρώτη φορὰ ποῦ ἡ Ἀζώμη διετέλεσε πρωτεύουσα τοῦ κράτους. Ἦδη, ὅπως προαναφέρθηκε, τὸ κράτος τοῦ Σαβᾶ εἶχε ὡς πρῶτημ πρωτεύουσα τὴν πόλιν Yeha κοντὰ στὴν Ἀζώμη, ἀλλὰ ἀργότερα μετέφερε τὴν ἔδρα του στὴν ἴδια τὴν Ἀζώμη, στὴν ὁποία πιθανότατα βρισκόνταν τὰ ἀνάκτορα τῆς μυθικῆς βασιλείσεως τοῦ Σαβᾶ ¹⁸. Πότε ἀκριβῶς ἐγινε πρωτεύουσα ἡ Ἀζώμη καὶ γιὰ πόσο χρόνο διατήρησε τὸν τίτλο αὐτὸ κατὰ τὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ, δυστυχῶς δὲν μῆς βοηθοῦν τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα νὰ τὸ καθορίσουμε. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ πόλις διετέλεσε ἔδρα τῶν βασιλέων καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους προχριστιανικοὺς αἰῶνες, ἔστω καὶ κατὰ περιόδους, τὸ ἐπιβεβαιώνουν τὰ διασωθέντα ἱστορικὰ μνημεῖα. Τὸ πλῆθος καὶ ἡ σπουδαιότητα τῶν ἀνυρεθέντων μνημείων τῆς προχριστιανικῆς Ἀζώμης, τῆς προσδίδουν μιά σημαντικότητα ἡ ὁποία δὲν μῆς ἐπιτρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε σὰν δευτερεύουσα πόλις. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἀπὸ ὅλα τὰ μνημεῖα προκαλοῦν οἱ μονολιθικὲς στήλες τῆς Ἀζώμης· πρόκειται γιὰ ὀγκόλιθους μὲ ἐπίμηκες σχῆμα πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους φέρουν ἐξωτερικὲς ἀναγλυφῆς ὅστε νὰ παρουσιάξουν εἰκονικὴ μορφή ὑψηλοῦ στενοῦ κυρίου. Δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία τῶν μελετητῶν σχετικὰ μὲ τὸν σκοπὸ τὸν ὁποῖο ἐκκληροῦσαν, ἡ ἐπικρατέστερη ὅμως γνώμη εἶναι ὅτι ἀποτελοῦσαν τάφους βασιλέων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ὅτι οἱ στήλες αὐτές, τῶν ὁποίων τὸν ἀριθμὸ τὸ ἀβιβλίον τῆς Ἀζώμης ἀνεβάζει σὲ 58 ¹⁹, εἶναι συγκεντρωμένες στὴν πόλιν τῆς Ἀζώμης, μία δὲ ἐπεξεργασμένη, ὕψους 21 μέτρων, στέκεται στὴ θέση τῆς σήμερα. Ἡ ἐγγλυφὴ στήλι τῆς Ἀζώμης ποῦ κατέπεσε, ὕψους 33 μέτρων, εἶναι ἡ ὑψηλότερη μονολιθικὴ στήλι τοῦ κόσμου. Δὲν ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν σιηλῶν, ἀλλὰ ἡ ἀνέγερσή τους πιστεύεται ὅτι ἐγινε κατὰ τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους. Τὰ μνημεῖα αὐτὰ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀποτελοῦν τὸ σύμβολο τοῦ Ἀξωμικοῦ πολιτισμοῦ ²⁰.

Κατὰ τὴν περίοδο τῶν πρῶτων χριστιανικῶν αἰῶνων καὶ μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ Ἀζώμη παρέμεινε συνέχεια

18. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 110. S.P. Pétridès: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 80.

19. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 61.

20. *Ἀπόθ.*, σσ 60-61.

πρατεύουσα τοῦ κράτους, δεδομένου ὅτι ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας εἶναι γεγονός συνθησιμῆνο, ἰδιαίτερα στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ὅπου οἱ περιφερειακοὶ ἡγεμόνες ποῦ ἐπερίσχυαν στοὺς ἄλλους μετέφεραν τὴν ἔδρα συνήθως σὴ μιὰ πόλη τῆς περιφέρειᾶς τους· στὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Αἰθιοπίας ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μενελίκ Β' εἶχε ἔξει διαδοχικὰς πρωτεύουσας²¹. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ παίρνεται κυριολεκτικὰ καὶ ἡ προαναφερθεῖσα πληροφορία τοῦ Tariké - Neghast ὅτι ἱδρυτὲς τῆς Ἀξῶμης εἶναι ὁ Abraha καὶ Atsbaha ποῦ βασιλεύσαν κατὰ τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα.

Ἡ οὐσιαστικὴ διαπίστωση εἶναι ὅτι ἡ Ἀξῶμη, κληρονόμος ἐνὸς ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ φορέας μιᾶς ἀξιόλογης πνευματικῆς κινήσεως ποῦ ὀφείλεται σὲ πολλὰ σημεῖα στίς ἐπιδράσεις τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶναι ἔτοιμη πλῆον νὰ δεχθεῖ ἀπὸ τὸν Φωτιστὴ τῆς Φρουμέντιο, τὸ 328 περίπου μ.Χ., τὸ πανευθρόπιο μήνυμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ καταστεῖ τὸ χριστιανικὸ κέντρο τῆς Αἰθιοπίας.

2. Ἡ Ἀδοῦλη :

Ἡ πόλη αὐτὴ καὶ σημαντικό λιμάνι τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς βρισκόταν στὸν μυχὸ τοῦ ὁμώνυμου κόλπου στὸ ἀρχιεπίσκοπος Dahlak τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, κοντὰ στὴ σημερινὴ Μασσάουα. Ἡ θέση τῆς συμπίπτει περίπου μὲ τὴ θέση τῆς σημερινῆς πόλεως τῆς Αἰθιοπίας Ζούλα. Τὸ ἑλληνικὸ τῆς ὄνομα (ἀπὸ τὸ α σταθητικὸ καὶ δοβλος) φαίνεται ὅτι τὸ ὀφείλει στὸ γεγονός ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση ἐκεῖ Ἑλλήνων τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου ἀποτέλεσε ἀποικία ἀπελευθερωμένων Αἰθιοπῶν δούλων, οἱ ὅποιοι ἀφοῦ διέφυγαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κατέφυγαν στὸν μυχὸ τοῦ κόλπου ὅπου ἔκτισαν μικρὸ χωριό. Τὴν πληροφορία μιᾶς παρέχει ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος [23 - 79 μ.Χ.], ὁ ὁποῖος τονίζει στὸ ἔργο του τὴ σημασία τῆς Ἀδοῦλης ὀνομάζοντάς τιν «*Emporium Troglodytarum, etiam Aethiopyum*»²². Γιὰ τὴν πόλη γράφουν ἐπίσης ὁ Ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ «Περίπλου», ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος ποῦ τὴν τοποθετεῖ σωστὰ στὸν χάρτη του, ὁ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπελάστης, ὁ Προκόπιος κ.ἄ.

Ἡ σημασία τοῦ ἀσφαλῆος καὶ φιλόξενοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἀδοῦλης εἶχε ἐκτιμηθεῖ ἀπὸ πολλοὺς καλιὰ. Ἦδη οἱ ἑπὶ ἡκοὶ τοῦ Σαβαϊκοῦ κράτους τῆς θρυλικῆς Μακέδας χρησιμοποιοῦσαν τὸ λιμάνι ποῦ ἀπέτρεξε ὀκτὸς ἡμερῶν ὁδὸ ἀπὸ τὴν Ἀξῶμη, σάν τὴ φυσικὴ διέξοδος πρὸς τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα

21. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 119 καὶ σημ. 2 τῆς ἴδιας σελίδος.

22. Plinius: «*Historia Naturalis*», L. XI, C. 67. ΒΑ. καὶ J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 3 σημ. 3 καὶ σσ 126-127.

καὶ σὰν διαμετακομιστικὸ κέντρο τῆς ζωηρῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ποὺ διεξαγόταν διὰ μέσου τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης πρὸς τὸν Ἰνδικὸ Ὑκεανό. Τὸ λιμάνι εἶχε γιὰ τοὺς Αἰθίοπες πρωταρχικὴ σημασία, γιὰτὶ ἦταν ἡ πύλη ἀπὸ τὴν ὁποία εἰσέρρεε πολλὸς πλοῦτος σιτῶν.²¹

Τῇ μεγαλύτερῃ ὁμῶς ἀνάπτυξη καὶ ἀκμῇ γνώρισεν ἡ Ἀδοῦλη κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου [304 – 31 π.Χ.]. Ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποία ἀκολούθησαν οἱ Πτολεμαῖοι συνίστατο ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ στὴν ἐμπορικὴ ἐξάπλωση, γι' αὐτὸ πρῶτο μέλημά τους ὑπῆρξε ἡ ἀναγνώριση τῆς περιοχῆς νότια τῆς Αἰγύπτου, τόσο τῆς ἐνδοχώρας ὅσο καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης καὶ ἡ ἴδρυση ἐκεῖ σταθμῶν διακινήσεως τῶν προϊόντων. Τὰ ἐμπορικὰ σχέδια τῶν Πτολεμαίων ἐξυπηρετοῦνταν καλύτερα μὲ τὴν δυτικὴ παράλια ζώνη τῆς Ἐρυθρᾶς ἢ ὁποία προσεῖλκυσε ἀμέσως τὸ ἐνδιαφέρον τους. Ὁ ἄριστος διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιὰ τὸ κράτος τῆς Αἰγύπτου, Πτολεμαῖος Α' ὁ Σωτήρ [304 – 285 π.Χ.] ἐγκαίνιασε τὴν τακτικὴ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς γνωστῆς ἑξεραινητικῆς ἀποστολῆς στὴς αἰθιοπικῆς ἀκτῆς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Φίλωνα. Ὁ διάδοχός του Πτολεμαῖος Β' ὁ Φιλάδελφος [285 – 247] ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου του ἀλλὰ καὶ προχώρησε περισσότερο μὲ τὴν δημιουργία καὶ ἀποίκηση κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν δυο λιμανιῶν, τῆς Πτολεμαίδος Ἐπιθήρας στὴ θέση τῆς σημερινῆς Μασσάουα, ἢ ὁποία, ὅπως δηλώνει καὶ τὸ ὄνομά της, προοριζόταν ὡς σταθμὸς γιὰ τὰ προϊόντα τῆς θήρας καὶ κυρίως τῶν ἐλεφάντων, καὶ τῆς Ἀδοῦλης, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἀποβεῖ τὸ κύριο λιμάνι τῆς Ἀξωμικῆς Αὐτοκρατορίας, μὲ τὸ ὅποιο, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συγγραφῆς τοῦ «Περίπλου», ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον συμμετέχοντας σ' ἓνα ἄρτια ὀργανωμένο ἐμπορικὸ δίκτυο μαζὶ μὲ τὸν μεσογειακὸ χῶρον, τὴν Αἴγυπτον, τὴ Ν. Ἀραβίαν, τὴν Περσίαν καὶ τὴν Ἰνδίαν. Ἡ ἴδρυση τῆς Ἀδοῦλης, ἢ ὁποία περιγράφεται ὡς ἐλληνικὴ ἀποικία ποὺ κτίσθηκε ἀπὸ Ἕλληνας τῆς Συρίας, ἔδωσε ἀλματώδη ὄθηση στὶς ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τὴν περιοχὴ²². Ὁ ἐπόμενος Πτολεμαῖος Γ' ὁ Ἐδεργέτης [247 – 222], ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἴδρυσε νέα λιμάνια καὶ ἐμπορικὸς σταθμὸς καὶ τόνωσε περισσότερο τοὺς ἐμπορικὸς δεσμοὺς μὲ τὸν αἰθιοπικὸ χῶρον, ἀνακαίνισεν τὴν Ἀδοῦλην²³. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὁ πληθυσμὸς τοῦ λιμανιοῦ ποικνώθηκε τόσο ἀπὸ Ἕλληνας ἐμπόρους ὅστε νὰ διεκδικεῖ ἐπάξια τὸν τίτλον τῆς ἐλληνοαιγυπτιακῆς πόλεως. Σημαντικὸ βῆμα γιὰ τὴν

21. S.P. Pétridès: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 80. J.-B. Coulbeau: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σ. 126.

22. J.-B. Coulbeau: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σ. 126. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 20. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 47. L. del Sabeli: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σσ 121-22.

23. Μητροπ. Ἀζόμης Μεθοδίου: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 49.

δντατικοποίηση των εμπορικών σχέσεων αποτέλεσε ή επιτευχθέντα πολιτικοεμπορική συμφωνία μεταξύ του Πτολεμαίου Γ' του Εὐργέτη και του Αιθιοπα ηγεμόνα. Μὲ τὴ συμφωνία αὐτὴ παραχωρεῖτο στοὺς Ἕλληνας τῆς Αἰγύπτου ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀκτῶν τοῦ κόλπου τῆς Ἀδοῦλης καὶ τῆς γύρω περιοχῆς, μὲ σύγχρονη ἐξασφάλιση τῶν εμπορικῶν συναλλαγῶν μὲ τὸ Ἀξωμικτὸ κράτος²⁶. Συνέπεια τῆς συμφωνίας αὐτῆς ἦταν νὰ καταστῆ ἡ Ἀδοῦλη ἡ βάση ἐξορμήσεως καὶ εἰρηνικῆς διεισδόσεως τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου στὰ αἰθιοπικὰ ἐπιπέδα μὲ ἐπακόλουθο τὴν πύκνωση τῶν εμπορικῶν ἀνταλλαγῶν μὲ τὴ διοχέτευση στὸ λιμάνι πολλῶν αἰθιοπικῶν προϊόντων, ὅπως τοῦ χρυσοῦ, τοῦ ἐλεφαντόδοντου, τῶν δερμάτων, τοῦ μόσχου, τοῦ κεριοῦ, τῶν ζώων κλπ.²⁷

Τὸ ὅτι ἡ Ἀδοῦλη εἶχε καταστῆ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Γ' μία πραγματικὴ ἑλληνικὴ ἀποικία καὶ τὸ ὀρμητήριο τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου γιὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς τῆς καὶ στὶς δύο ἀκτὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης²⁸ τὸ ἀπιβεβαιώνει ἡ ἐπιγραφή τοῦ «Ἀδουλιτικοῦ Μνημείου» στὸ θρόνο τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτη, ποὺ ἀντιγράφηκε τὸ 525 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Κοσμᾶ τὸν Ἰνδικοκλεῦστη²⁹. Στὴν ἐπιγραφή αὐτὴ γίνεται λόγος γιὰ τὸ Πτολεμαϊκὸ βασίλειο τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπικράτεια εἶχε ἐξαπλωθεὶ στὴν Ἀσία καὶ τὴν Ἀφρική καὶ γιὰ τὴ θήρα τῶν ἐλεφάντων στὴν Αἰθιοπία³⁰. Ἡ σημαντικότητά τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἀδοῦλης διατηρήθηκε καὶ ἐπὶ τῶν ὑπόλοιπων Πτολεμαίων. Ἐπὶ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Σατήρος Β' [116 - 80 π.Χ.] ἡ Ἀδοῦλη ἔγινε τὸ κυριότερο ἐμπορικὸ λιμάνι τῆς Ἐρυθρᾶς ἀπὸ τὸ ὅποιο διέρχονταν ὅλα τὰ ἀγαθὰ ποὺ προέρχονταν τόσο ἀπὸ τὴν Ἀσία ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία³¹. Κατὰ τὸν 1ο μ.Χ. αἰῶνα ἡ πόλις διατηρεῖ τὴ θέση τῆς ὡς ἐμπορικὸ κέντρο καὶ τὸν ἑλληνικὸ τῆς χαρακτήρα. Ὁ συγγραφέας τοῦ «Περὶ πλοῦ» τὴν ὀνομάζει «λιμάνι ἰδρυμένο διὰ νόμου σὺν τῶν μυχῶν τοῦ κόλπου ποὺ ἐκτείνεται πρὸς νότον»³². Ἡ φράση «ἰδρυμένο διὰ νόμου» ὑπονοεῖ ὅτι οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου καὶ τῆς Ἀξωμῆς στηρίζονταν σὲ συμφωνίες καὶ ὅτι ἡ Ἀδοῦλη ἀποτελοῦσε χῶρο ὅπου οἱ ἐμπορευόμενοι καὶ τὸ ἐμπόριο

26. J.-B. Coulibeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 126-127.

27. *Ἀπόθι*, σ. 127.

28. Μητροπ. Ἀξωμῆς Μεθοδίου: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 50.

29. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Α' παρ. 46.

30. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 53-54. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 24-25.

31. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 54. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 22.

32. W. Schoff: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 22. Βλ. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 22. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*,

προστατεύονταν ἀπὸ νόμους. Τὸ καθεστῶς αὐτὸ διατηρήθηκε μέχρι τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα, ὅποτε κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Ρουφίνου, διαλύθηκε ἡ συμφωνία μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Ἀζωμιῶν ³³.

Ἡ σημασία τῆς Ἀβούλης προσλαμβάνει στὴν προκειμένη περίπτωση χαρακτηριστικὴ ἰδιαιτερότητα γιατί ἀποτελέσασε τὴν ἀνοιχτὴ πύλη ἀπὸ τὴν ὁποία εἰσχώρησαν στὴν Ἀζώμη τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, ποὺ ἀποτελέσασαν παράγοντες καθοριστικοὺς γιὰ τὴν περαιτέρω ἱστορικὴ πορεία τῆς Αἰθιοπίας.

3. Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Ἀζώμης :

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν Αἰθιοπία ὀφίστατο, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, κατὰ τοὺς μετακλασσικοὺς ὅμως χρόνους ἀκολούθησε ἀνιούσα κλίμακα. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ δευτέρου ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ (800 - 600 π.Χ.) οἱ Μιλήσιοι ἔδρουν στὴν Αἴγυπτο τὴ Ναύκρατη ἢ ὁποία κατέστη διεθνὴς ἑλληνικὴ ἀποικία καὶ ἀποτελέσασε τὸ ἐμπορικὸ ὄρμητήριον τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀποκτήσουν στενότερες σχέσεις μὲ τὴν Αἰθιοπία. Ἄν καὶ δὲν ἐπιμαρτυρεῖται ἱστορικὰ τὸ γεγονός, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἴγυπτου, τολμηροὶ Ἕλληνες θαλασσοπόροι καὶ ἔμποροι βρῆκαν τὴν ὁδὸ πρὸς τὰ ὕδατα τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας ³⁴.

Ὅπως ὀφείμουν ὅμως κατὰ τὴν περίοδο τῆς κατακτητικῆς - ἐπολιτιστικῆς ἐποποιίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, οἱ ἐπαφῆς τῶν Ἑλλήνων μὲ τὸν αἰθιοπικὸ χῶρον ἔγιναν συχνότερες. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀργότερα τὸ πρόσωπο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου θεωρήθηκε οἰκεῖο καὶ ἡ ἡμιθεϊκὴ μορφή του προσέλαβε τὸν χαρακτῆρα λαϊκοῦ ἥρωα στὴν ψυχὴ τῶν Αἰθίοπων καὶ ἔγινε τὸ ἰδανικὸ πρότυπο γιὰ τοὺς βασιλεῖς τῆς χώρας, γιὰ τὴ χριστιανικὴ δὲ Αἰθιοπία πῆρε τὴν ἰσότητα χριστιανοῦ Ἁγίου ³⁵.

Ἄν καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Νικίου [5ος αἰ. μ.Χ.] στὸ ἱστορικὸ συμπλήμμά του μὲ τὸν τίτλο «Γενικὴ Ἱστορία» ἀναφέρει μετάβασιν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Αἰθιοπία καὶ σχέσεις μὲ τὴ βασίλισσα Κανδάκη, εἶναι βέβαιο ὅτι παρόμοιο γεγονός δὲν συνέβη ³⁶. Ὁ βιογράφος ὅμως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου,

33. Αὐτόθι.

34. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 19.

35. Αὐτόθι. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 52.

36. Αὐτόθι.

ὁ Ἄρριανὸς ἀναφέρει, ὅπως γράφηκε σὶὰ προηγουμένα, ἐπίσκεψη Αἰθίοπων στὸν Μακεδόνα βασιλιά δταν βρισκόταν στὴν Αἴγυπτο. Ἄλλὰ γιατί ὁ Μ. Ἀλέξανδρος δὲν προσπάθησε νὰ προσθέσει στίς ἀπέραντες κτήσεις του καὶ τὴν Αἰθιοπία; Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ του τὸ κράτος τῆς Ἀζωμῆς δὲν ἦταν γνωστὸ ἢ τουλάχιστον ἐξίσου γνωστὸ ὅσο τὰ κράτη τὰ ὁποῖα κατάρκτησε. Ἴσως νὰ ἐμποδίστηκε ἀπὸ τὴ φλεγόμενη ζώνη τῆς ἐρήμου. Ἴσως πάλι νὰ ἀποτέλεσε γι' αὐτὸν ἀποτρεπτικὸ παράδειγμα ἡ προηγηθεῖσα ἀνεπιτυχὴς προσπάθεια τοῦ Καμβύση. Πάντως κίνησε καὶ αὐτοὺ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως καὶ τῶν παλαιότερων, ἡ ὑπόθεση τῶν πηγῶν τοῦ Νεῖλου καὶ ἀπέστειλε, κατὰ τὴ μαρτυρία ὀρισμένων ἱστορικῶν, μιὰ ομάδα γιὰ τὴν ἀνακάλυψή τους³⁷.

Τὰ ὑποτιθέμενα ὄμοια σχέδια τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τέθηκαν σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ τοὺς διαδόχους του στὸ κράτος τῆς Αἰγύπτου, τοὺς Λαγίδες ἢ Πτολεμαίους. Ἡ πολιτικὴ τῶν Πτολεμαίων ἀπέβλεπε στὴν πολιτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐπικράτηση στὴν Ἀσία καὶ τὴν Ἀφρική. Ἀπὸ τὸν πρῶτο Πτολεμαῖο τὸν ἐπονομαζόμενο Σωτήρα [323/304 – 285 π.Χ.] ἐκδηλώθηκε ἐνδιαφέρον γιὰ τίς πρὸς νότο τῆς Αἰγύπτου περιοχὲς καὶ κυρίως γιὰ τὴν Αἰθιοπία. Ἐντὶ τῆς κατακτήσεως μὲ τὰ ὄπλα τῶν περιοχῶν αὐτῶν οἱ Πτολεμαῖοι προτίμησαν τὴν τακτικὴ τῆς εἰρηνικῆς διεισδύσεως καὶ τοῦ ἐλέγχου βασικῶν ἐμπορικῶν σταθμῶν. Προηγήθηκε μιὰ περίοδος ἀναγνωρίσεως τῆς περιοχῆς ἐπὶ τῶν δύο πρώτων Πτολεμαίων μὲ τὴν ὀργάνωση πλήθους ἀποστολῶν πρὸς νότο, στὴν ἐνδοχώρα καὶ στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀναγνωριστικῶν αὐτῶν ἀποστολῶν ἦταν ἡ δημιουργία μιᾶς ζωηρῆς ἐμπορικῆς κινήσεως μετὰ τὴν ἐγκατάσταση φρουρῶν σὲ καίρια σημεῖα καὶ τὴν ἰδρυση καὶ τὸν ἐποικισμό ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες τῆς Αἰγύπτου μιᾶς σειρᾶς λιμανιῶν καὶ ἐμπορικῶν σταθμῶν, ὅπως ἡ Πτολεμαῖς Ἐπιθήρας, στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ λιμανιοῦ τῆς Μασσάουα, ἡ Ἀδοῦλη, ἡ Φιλοθήρα στὴν Τρωγλοδυτικὴ, ἡ Βερενίκη πλησίον τοῦ Ἀσσαμ, ἡ Ἀρσινόη στὸν πορθμῷο τοῦ Bah – el – Mandeb, ἡ Ἐλεφαντίνη, ἡ Χολόη [Κελόη] κ.ἄ.

Ὁ Πτολεμαῖος Β' ὁ Φιλάδελφος [285 – 247 π.Χ.] πέτυχε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀπρόσκοπη μεταφορὰ τῶν προϊόντων ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ κυρίως τῶν ἐλεφάντων τοὺς ὁποίους οἱ Πτολεμαῖοι χρησιμοποίησαν γιὰ στρατιωτικὸς σκοποὺς ἐπειδὴ οἱ σχέσεις τους μὲ τοὺς ἄλλους διαδόχους τοῦ ἐπράστιου κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ κυρίως μὲ τοὺς ἀνταγωνιστῆς τους τοὺς Σελευκίδες τῆς Συρίας ἦταν μᾶλλον ἐχθρικές. Αὐτὸ τὸ κατόρθωσε μὲ τὴν κατασκευὴ διὰ μέσου τῆς ἐρήμου ἀσφαλοῦς

37. Αὐτόθι.

ὁδοῦ μεταξύ τῆς Βαρενίκης τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κόπτου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ πολεμικὸς καὶ ἐμπορικὸς στόλος τῆς Αἰγύπτου ὑπολογίζεται σὲ 4.000 πλοῖα³⁸. Τὸ κινήγι τῶν ἐλεφάντων στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο ποῦ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὸν Δεύτερο Πτολεμαῖο, ἐξακολούθησε νὰ ἀποτελεῖ βασικὴ ἐπιχείρηση καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων του ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ μέχρι τὴν κατάληψη τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους [31 π.Χ.], ἡ ἐμπορικὴ κίνηση διὰ μέσου τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης γνώρισε τὴ μέγιστη ἀκμὴ τῆς, ἐξακολούθησε δὲ νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Γ' ὁ Ἐδεργάτης [247 – 222 π.Χ.] διαμνημόνευσε τὴν ἐμπορικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξάπλωση τῆς Ἑλληνικῆς Αἰγύπτου μὲ τὴν ἐπιγραφεὶ τοῦ «Ἀδουλιτικοῦ Μνημείου», ὁ Πτολεμαῖος Δ' ὁ Φιλοπάτωρ ἐπεξέτεινε τὸ ἐμπόριο περισσότερο πρὸς νότο καὶ ἀβήτησε τίς συναλλαγὰς μὲ τοὺς Αἰθίοπες, ὁ Πτολεμαῖος ὁ Ἐδεργάτης Β' [145 – 115 π.Χ.] ἐνίσχυσε τίς φρουρὰς στὴν ὁδὸ Βαρενίκης – Κόπτου καὶ ἐπὶ Πτολεμαῖοι τοῦ Σωτήριος Β' ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα μὲ βασικὸ λυμᾶνι τὴν Ἀδοῦλη ἔγινε ἡ κύρια ὁδὸς ἐνὸς ἐκτεταμένου ἐμπορίου μεταξύ τῆς Μεσογείου καὶ τῶν Ἰνδίων³⁹.

Ἐπεὶ ἐπειδὴ πειθαναγκάσθηκαν εἴτε ἐπειδὴ τὸ ἔκριναν σκόπιμο οἱ Ἀζωμίτες εἰσῆλθαν στὸν κύκλο τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος ποῦ ἀνέπτυξαν οἱ Ἑλληνας τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου καὶ ἀποκόμισαν διπλὴ ὄφελεια: ἀνέπτυξαν στὸ ἔσκαρο τὴν ἐμπορικὴ τους ἐπικοινωνία καὶ δέχθηκαν παράλληλα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προϊόντα ποῦ ἀντάλλαζαν, τὴν ἀναγεννητικὴ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ὁποίου κέντρο κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν ἡ Ἀλεξάνδρεια. Τὸ ἀνήσυχο πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, ἡ δίψα γιὰ ἀπόκτηση νέων ἐμπειριῶν, ὁ πορετὸς τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας ἐστρεψε τὴν πορεία τους πρὸς νότο. Κυριάρχησαν στὴ Νουβία τὴν ὁποία ἀξέμληγνισαν⁴⁰, ὁ Διόδωρος ὁ Συκελιώτης ἀναφέρει σχετικὰ ὅτι ὁ βασιλιάς τῆς Μερῶς Ἐργαμένης προσελκίσθηκε στὴν αὐλὴ τῶν Πτολεμαίων ὅπου ἐκπαιδεύθηκε ἑλληνοκρεπῶς καὶ ἔμαθε τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα⁴¹. Ἰδρυσαν καὶ ἐκάνθησαν τὴν Ἀδοῦλη, ἔχτισαν τὴ Κολῶν μὲ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο παρόμοιο μὲ αὐτὸ τῆς Ἀδοῦλης καὶ σὲ μιὰ δεδομένη στιγμὴ ἀρχισαν νὰ διοχετεύονται εἴτε διὰ μέσου τῆς Ἀδοῦλης εἴτε ἀπὸ ἄλλα σημεῖα, μὲ τὴν

38. Κ. Παπαρρηγοπούλου: ἔνθ' ἀν., σ. 328.

39. Σχετικὰ μὲ τίς δραστηριότητες τῶν Πτολεμαίων στὶς ἀκτὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης καὶ στὴ βορειοανατολικὴ Ἀφρική βλ.: S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σσ 52-54, Th. Natsouka: ἔνθ' ἀν., σσ 20-22, J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἀν. τ. I, σσ 125-128, L. dei Sabelli: ἔνθ' ἀν., τ. I, σσ 121-125, H. Leclercq: ἔνθ' ἀν., στ. 585.

40. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 52. Κ. Παπαρρηγοπούλου: ἔνθ' ἀν., σ. 328.

41. L. dei Sabelli: ἔνθ' ἀν., τ. I, σ. 122.

ιδιότητα του εμπόρου, του τεχνίτη, του επισκόπου, του επιστήμονα στην πρωτεύουσα του κράτους με το όποιο τους συνδέσαν πάρα πολλοί έμπορικοί δεσμοί, την 'Αξώμη. Τελικά η έλληνική κοινότητα της 'Αξώμης έγινε τόσο πολυάριθμη και τόσο σημαντική ώστε να επιβληθεί πολιτιστικά στον υπόλοιπο πληθυσμό της πρωτεύουσας του 'Αξωματικού κράτους ⁴². Η έλληνική γλώσσα έγινε η γλώσσα της αάλης των βασιλέων της 'Αξώμης και το έπίσημο όργανο έπικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Συνικηρήε η υποκατέστησε τη Σαβαϊκή η όποια έπιμαρτυρείται από τις έπιγραφές από τον 6ο π.Χ. αιώνα, όποτε παραχώρησε τη θέση της στη Γκέ'εζ ⁴³. Χρησιμοποικήθηκε στις έπιγραφές και στα νομίσματα και έπδρασε στην εξέλιξη της Γκέ'εζ. Στον θρησκευτικό τομέα οι θεοί του έλληνικού πανθέου άντικατέστησαν τις νοτιοαραβικές θεότητες.

Γενικά η έλληνική πνευματική καλλιέργεια και ό έλληνικός πολιτισμός συμπορεύθηκαν αρχικά με τον υπάρχοντα σαβαϊκό πολιτισμό και τελικά υπερίσχυσαν. 'Από τότε η 'Αξώμη συνδέθηκε πνευματικά με το κέντρο του έλληνιστικού πολιτισμού, την 'Αλεξάνδρεια και δέχθηκε ποικίλες έπιδράσεις οι όποιες υπήρξαν καθοριστικές για τις εξελίξεις στην Αιθιοπία μέχρι σήμερα. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στην 'Αξώμη, όπως προηγουμένως στον Μεσογειακό χώρο, το έλληνικό πνεύμα υπήρξε ό προπομπός της διαδόσεως του Χριστιανισμού. Η έξουκείωση των 'Αξωματών αυτοκρατόρων και, μπορούμε να συμπεράνουμε, ενός εδρύτερου κύκλου γύρω άπ' αυτούς, με τις έννοιες του έλληνικού πολιτισμού και η άναστροφή τους με τη γλώσσα του Εβαγγελίου, την έλληνική Κοινή, διζύρναν τους πνευματικούς τους όρίζοντες και προπαρασκεύασαν το έδαφος ώστε η χριστιανική άλήθεια να σπαρθεί σε άγρό γόνιμο. Δίκαια λοιπόν η περίοδος αυτή της έπικρατήσεως του έλληνικού πολιτισμού θεωρείται περίοδος άποφασιστικής ιστορικής καμπής για την 'Αξωματική Άτοκρατορία, γιατί ό έλλογισμός της 'Αξώμης συντέλεσε βασικά στη δημιουργία κράτους αξόλογου και ίκανού να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ιστορία ⁴⁴ και γιατί το έλληνικό πνεύμα άποτέλεσε, έκτός των άλλων, τό σέκ των άν ούκ άνευ» στοιχείο για την έπικράτηση του Χριστιανισμού ό όποιος καθόρισε τα πεπρωμένα του αιθιοπικού λαού.

42. S.H. Sellassie: *Ενθ' άν.*, σσ 34-35. Κ. Παπαρηγοπούλου: *Ενθ' άν.*

43. Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σ. 24.

44. S.H. Sellassie: *Ενθ' άν.*, σ. 62.

4. Μνημεῖα καὶ στοιχεῖα τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Αἰθιοπία :

α) Γ λ ὅ σ σ α : Ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Παρίπτου» ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τὴν Ἀζώμην πιθανὸν κατὰ τὰ μέσα τοῦ Ιου μ.Χ. αἰώνα παρατηρεῖ μὲ ἱκανοποίηση ὅτι : «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα χρησιμοποιεῖτο ἐκεῖ μὲ εὐχέρεια καὶ ἦταν ἐπίσημη στὴν Αἰθίῃ»⁴⁵. Τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ ἐπίσημη προφορικὴ καὶ γραπτὴ γλῶσσα τῆς Ἀζώμης, παράλληλα μὲ τὴ Σαβαϊκὴ, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ποὺ ἀνευρέθησαν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀζώμης καὶ τῆς Ἀδοῦλης καὶ σ' ἄλλα σημεῖα τῆς Βόρειας Αἰθιοπίας. Ἡ χρῆση δεξιᾶν τῆς Ἑλληνικῆς στὰ νομίσματα τῶν βασιλέων τῆς Ἀζώμης ἀποδεικνύει ὅτι αὐτοὶ τὴν εἶχαν υἱοθετήσῃ γιὰ τὶς ἐμπορικὰς τοὺς συναλλαγὰς μὲ τὰ ἄλλα κράτη γιατί ἡ Ἑλληνικὴ ἦταν ἡ ἐμπορικὴ «lingua franca» τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς⁴⁶. Ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἡ εὐρύτερη καὶ σημαντικότερη εἶναι ἡ γλωσσικὴ ἐπίδραση. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀποδεικνύεται ὅτι ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς γλώσσας Γκέ'εζ' ἢ ὅποια εἶναι ἡ διάδοχος τῆς Σαβαϊκῆς, πολλὰς δὲ ἐπιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς εἶναι ἐμφανεῖς καὶ σήμερον στὴ διάδοχο τῆς Γκέ'εζ', τὴν Ἀμχαρικὴ. Μιὰ πρώτη ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς στὴ Γκέ'εζ' φαίνεται νὰ εἶναι στὸν τρόπο τῆς γραφῆς τῆς ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιὰ ἀντὶ τῆς ἀπὸ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερὰ γραφῆς τῆς Σαβαϊκῆς καὶ τῶν ἄλλων σημητικῶν γλωσσῶν⁴⁷. Δεύτερη πιθανὴ ἐπίδραση εἶναι ἡ φωνηεντοποίηση τῆς Γκέ'εζ' ἐνὸς ἢ Σαβαϊκῆ δὲν χρησιμοποιοῦσε φωνήεντα⁴⁸. Παρὰ τὴν ἐλλείψη ἐμφανῶν στοιχείων, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι ἀσχετὴ μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἡ δημιουργία τῶν ἐκτὰ φωνηεντικῶν σημεῖων τῆς Γκέ'εζ' καὶ τῆς θυγατέρας τῆς τῆς Ἀμχαρικῆς⁴⁹. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ φθόγου P, ἐμφατικὸς ἢ δασύος ἀνύπαρκτος στὴ Σαβαϊκὴ, εἶναι δάνειο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν⁵⁰. Ἡ ἀνεγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ φθόγγου προέκυψε κατὰ τὴν μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴ Γκέ'εζ' ἀπὸ τὴν μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα οἱ μεταφραστὰς βρέθησαν στὴν ἀνάγκη νὰ μεταγράψουν λέξεις ποὺ παρ-

45. J.-B. Coulboux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 127. I. dei Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 124.

46. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 28.

47. Μητροκ. Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 25. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 29. Μιχαήλ Π. Λάμπρου: «Ἡ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα ἐν Ἀβησσυνίᾳ» σὺν «Ἀπτεκὸν Ἡμερολόγιον» (Ἀθήναι, 1869) σσ 133-138.

48. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ. 107-108. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 29.

49. Ὁ Carlo Conti Rossini δέχεται παρόμοια ἐπίδραση: «Storia di Etiopia» (Bergamo, 1928), σ. 222.

50. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., Μητρο. Ἀ. Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 25.

μειναν αμετάφραστες και περιείχαν τον φθόγγο P, όπως «τοπάξιον», «Π/ι/ έτρος, Ραουίος [: Παύλος], Ιτιορία [: Αιθιοπία]. Στην ουσία δὲν ἀπαντάει ὁ φθόγγος αὐτός, τόσο στὴ Γκέ'εζ ὅσο καὶ στὴν Ἀμχαρική, παρὰ μόνο σὲ δάνειες ἀπὸ τὴν Ἑλληνική λέξεις ⁵¹. Ὅρισμένοι χαρακτηριστὲς τῆς Ἀμχαρικής εἶναι ἐπίσης δάνεια ἀπὸ τὴν Ἑλληνική. Ἀλλὰ ἡ πιὸ φανερὴ καὶ ἀδιαμφισβήτητη ἐπίδραση τῆς Ἑλληνικῆς συνίσταται στὸν δανεισμὸ τοῦ ἀριθμητικοῦ τῆς συστήματος. Ὅπως εἶναι γνωστὸ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες χρησιμοποιοῦσαν τὰ γράμματα τῆς ἀλφαβήτου γιὰ τὸν συμβολισμό τῶν ἀριθμῶν, χρησιμοποιοῦντας δύο εὐθύγραμμα τμήματα πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα γιὰ νὰ διακρίνεται ὡς ἀριθμητικὸ σύμβολο. Τὸ ἀριθμητικὸ αὐτὸ σύστημα υιοθέτησε ἡ Γκέ'εζ, χρησιμοποιοῦντας τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, συνήθως ἐλαφρὰ παραλλαγμένα. Μαρτυρία γιὰ τὴ χρήση τοῦ συστήματος αὐτοῦ ἔχουμε ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνα στὴν ἐπιγραφή σὲ γλώσσα Γκέ' εζ ποὺ ἀνακαλύφθηκε στὸ Mariam Anza ⁵². Τὸ σύστημα χρησιμοποιεῖται καὶ σήμερα στὴν Ἀμχαρική, ὀρισμένα ὅμως σύμβολα ἔχουν προσαρμοσθεῖ στυχοῦς χαρακτηριστὲς τοῦ αἰθιοπικοῦ συλλαβαρίου : ⁵³

Α	Ἰ	1	θ	Ἰ	9	Ξ	Ἰ	60
Β	Ἰ	2	Ι	Ἰ	10	Ο	Ἰ	70
Γ	Ἰ	3	ΙΑ	Ἰ	11	Π	Ἰ	80
Δ	Ἰ	4	ΙΒ	Ἰ	12	Ϛ	Ἰ	90
Ε	Ἰ	5	Κ	Ἰ	20	Ρ	Ἰ	100
Σ'	Ἰ	6	Λ	Ἰ	30	Σ	Ἰ	200
Ζ	Ἰ	7	Ν	Ἰ	40	Α	Ἰ	1000
Η	Ἰ	8	Ξ	Ἰ	50			

Κατὰ τὴν πρώιμη περίοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀξόμης ἐπιθέτουμε βᾶσιμα ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα ἦταν ἡ Ἑλληνική ⁵⁴, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ Γκέ'εζ βρισκόταν ἀκόμα στὸ στάδιο τοῦ σχηματισμοῦ της, ἡ δὲ

51. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 79 σημ. 3. M. Cohen: ἔνθ' ἄν., σ. 32.

52. W. Budge: «A History of Ethiopia Nubia and Abyssinia» (London, 1928), τόμος 2, σ. 257. C. Conti Rossini: ἔνθ' ἄν., σ. 222. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 89-91. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σσ 26-27.

53. Marcel Cohen: ἔνθ' ἄν., σ. 26 καὶ πίνακας V.

54. Claude Sumner: «Ethiopian Philosophy», τόμος 2 (Addis Ababa, 1974), τ. I, σ. 27.

Ίστορία τῆς Ἱερῆς Μητροπόλεως Ἀζώμης

Σαβατική εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀπαρχαιώνεται. Ὄταν ἡ Γκ'εζ' ἀντικατέστησε τὴν Ἑλληνική διατήρησε ἀπ' αὐτὴ πολλοὺς θρησκευτικούς, φιλολογικοὺς καὶ τεχνικοὺς ὄρους καὶ ὀνόματα ποὺ κληροδότησε τὸ πῶς πολὺ στὴν Ἀμχαρική. Ἐνα μικρὸ δεῦγμα τέτοιων λέξεων παραθέτοισι κατωτέρω : ⁵⁵

Gheenna	Γέννηση/Χριστούγεννα, «Γέννα» τῶν Βυζαντινῶν/	Dabilos	Διάβολος
Senkessar	Συναξάριον	Manokse	Μοχαχός
Tarapeza	Τράπεζα	Ouangel	Εὐαγγέλιο
Falasma	Φιλόσοφος	Paraclitos	Παράκλητος/Χριστός/
Paguemen	«Ἐπαγόμενα: Ἡμέραν» ⁵⁶	Fasika	Πάσχα
Analaguestia	Ἀναγνώστης	Diakon	Διάκονος

Ἐπάρχουν ἐπίσης στὴν Ἀμχαρική καὶ ἀρκετὲς κοινὲς λέξεις, ὁρισμένους ἀπὸ τὶς ὁποῖες μέλλον εἶναι νεότερες ἐπιδράσεις ἢ εἰσήλθαν στὴν αἰθιοπική γλῶσσα διὰ μέσου ἄλλων γλωσσῶν, ὅπως :

Askagiami	Ἀσχημος	Papas	Ἱερεὺς/Παπὰς/
Zenar	Ζώνη	Ruz	Ρύζι
Messek	Μίσχος	Sabuna	Σαπούνη
Bertukan	Πορτοκάλι	Teater	Θέατρο
Oukegianos	Ὡκεανός		

Πολλὰ κύρια ὀνόματα προσώπων εἶναι ἑλληνικά, τὰ ἔφρασαν δὲ συνήθως Αἰθίοπες αὐτοκράτορες καὶ κληρικοί. Τὰ συνηθέστερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς :

G/y/orgis	Γεώργιος	Kyrkos	Κυριακός
Paulos	Παῦλος	Petros	Πέτρος
Teofilos	Θεόφιλος	Tewodros	Θεόδωρος
Yohannes	Ἰωάννης	Mikael	Μιχαήλ

Περαιτέρω ἐπιδράσεις τῆς Ἑλληνικῆς στὴ σύνταξη τόσο τῆς γραπτῆς ὅσο καὶ τῆς προφορικῆς ἀρχαίας αἰθιοπικῆς γλώσσας Γκ'εζ' εἶναι πολὺ πιθανές ⁵⁷, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει συστηματικὴ μελέτη ἢ ὁποῖα θὰ

55. Βλ. M. Cohen: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 32. Th. Natsouias: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 30. I. A. Θεωμοκόλου: «Ἡ ἐκπαίδευση στὴν Αἰθιοπία» στὸ περιοδικὸ «Νέα Ἑστία» (Ἀθήνα, ἔτος κη', τόμος 56ος, τεῦχος 650, 1-8-1954), σσ 1126-8.

56. Μήνας πέντε ἢ ἕξι ἡμερῶν στὸ τέλος τοῦ ἔτους.

57. C. Sumner: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 26.

μᾶς ἐπέτρεπε νὰ διαπιστώσουμε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἔκταση τῆς ἐπιρροῆς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν αἰθιοπικὴ. Οἱ Μουσουλμανικὲς ἐπιδράσεις κατὰ τὸν 7ο καὶ 8ο αἰῶνα ἀπέκοψαν τὴν Αἰθιοπία ἀπὸ τὸν Μεσογειακὸ χῶρο μὲ συνέπεια ἢ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ νὰ ἀρχίσει νὰ φθίνει. Κατὰ τὸν 9ο αἰῶνα ἡ Ἑλληνικὴ ἔκαψε νὰ ὀμιλεῖται στὴν Ἀξῶμη καὶ ἡ ἐπίστρωση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀρχισε νὰ ἐξασθενεῖ καὶ τελικὰ ἐξαφανίσθηκε⁵⁸. Σ' αὐτὸ συνετέλεσε καὶ ἡ βαθμιαία ἀντικατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ Ἀραβες στὰ χέρια τῶν ὁποίων περιήλθε τὸ ἐμπόριο τῶν περριοχῶν τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας, τὸ ὁποῖο ἐπὶ αἰῶνες ἐλεγχοῦσαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες.

β) Ἐπιγραφές : Ἀδιάφωστα τεκμήρια τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Ἀξῶμης ἀποτελοῦν οἱ ἐπιγραφές τῶν Αἰθίοπων βασιλέων στὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, κυρίως ἀπὸ τὸν 1ο μέχρι καὶ τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα. Τὰ πολῦτα αὐτὰ ἱστορικὰ μνημεῖα, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θφίστανται ἀκόμα καὶ σήμερα στὴ θέση τους σὰν σιωπηλοὶ μάρτυρες τῆς ἐποποιίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στὸ χῶρο αὐτό, ἔχουν διπλὴ σημασία ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων στὴν Ἀξῶμητικὴ Αὐτοκρατορία συνιστοῦν διαφωτιστικὰ στοιχεῖα, γιὰτὶ παρέχουν ἀνεκτίμητες πληροφορίες γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν Αἰθιοπία καὶ ἐπιπλέον γιὰ τὶς φιλολογικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ὑπόλοιπες ἐπιρροὲς τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντα ἀφ' ἑτέρου, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀξῶμητικοῦ κράτους ἀποτελοῦν ἀναντικατάστατες πηγὲς πληροφορήσεως γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κατάστασι τοῦ κράτους, γιὰ τοὺς βασιλεῖς καὶ τὶς κατακτήσεις τους, γιὰ τὴ συγκρότησι καὶ ἔκτασι τῆς αὐτοκρατορίας καὶ γιὰ ἄλλα στοιχεῖα, σὲ ἐποχὴ ποὺ σπανίζουν ἄλλες ἱστορικῆς μαρτυρίες.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν καθαυτὴ ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Ἀδοῦλης, τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Ἐδεργέτη, τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα, ἢ ὁποῖα διακηρύσσει τὴν πολιτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐπικράτησι τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀλεξάνδρειας στὶς περριοχὲς τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας⁵⁹, ἢ ἀρχαιότερη αἰθιοπικὴ ἐπιγραφὴ στὴν Ἑλληνικὴ εἶναι ἡ δευτέρη ἐπιγραφὴ ἀπὸ αὐτῆς ποὺ ἀντέγραψε ὁ Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλεύστης στὴν Ἀδοῦλη τὸ 525 μ.Χ.⁶⁰ Ὁ Κοσμάς ἀντέγραψε τὶς ἐπιγραφὰς τοῦ λεγόμενου α' Αὐδουλικῶν Μνημείου [Monumentum Adulitaniu] ἐνωμένως, ἀλλὰ εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται

58. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 29.

59. Bl. ἀνωτέρω, παρ. 2.

60. Bl. ἀνωτέρω, κεφ. Α' παρ. 46.

Ίστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζώμης

γιά δύο ξεχωριστές ἐπιγραφές πού ἀφοροῦν σέ διαφορετικά πρόσωπα. Τό κείμενο τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς εἶναι τό ἑξῆς : 61

«Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος, υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Ἀρσινόης θεῶν Ἀδελφῶν, τῶν βασιλέω[ς] Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης θεῶν Σωτήρων, ἀπόγονος τὰ μὲν ἀπὸ πατρὸς Ἡρακλείους τοῦ Διός, τὰ δὲ ἀπὸ μητρὸς Διονόσου τοῦ Διός, παραλαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς τὴν βασιλείαν τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης καὶ Συρίας καὶ Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Λυκίας καὶ Καρίας καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἐξοστράτευσεν εἰς τὴν Ἀσίαν μετὰ δυνάμεων πεζικῶν καὶ ἱππικῶν καὶ ναυτικοῦ στόλου καὶ ἐλεφάντων Τρωγλοδυτικῶν καὶ Αἰθιοπικῶν, οὓς ὁ τε πατὴρ αὐτοῦ καὶ αὐτὸς κρᾶτο[ι] ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐθήρευσεν καὶ καταγαγόντας εἰς Αἴγυπτον κατασκευάσας πρὸς τὴν πολεμικὴν χρῆσαν. κυριεύσας δὲ τῆς τε ἐντὸς Εὐφράτου χώρας πάσης καὶ Κιλικίας καὶ Παμφυλίας καὶ Ἰωνίας καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ Θράκης καὶ τῶν δυνάμεων τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις πασῶν καὶ ἐλεφάντων Ἰνδικῶν, καὶ τοὺς μονάρχους τοὺς ἐν τοῖς τόποις πάντας ὑπηκόους καταστήσας διέβη τὸν Εὐφράτην ποταμὸν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν καὶ Βαβυλωνίαν καὶ Σουσιανὴν καὶ Περσίδα καὶ Μηδίαν καὶ τὴν λοιπὴν πᾶσαν ἕως Βακτριανῆς ὑπ' αὐτοῦ ποιησάμενος καὶ ἀναζητήσας ὅσα ἀπὸ τῶν Περσῶν ἱερὰ ἐξ Αἰγύπτου ἐξήχθη καὶ ἀνακομίσας μετὰ τῆς ἄλλης Γάζης τῆς ἀπὸ τῶν τόπων εἰς Αἴγυπτον δυνάμεις ἀπέστειλαν διὰ τῶν ὀρυχθέντων ποταμῶν . . . ».

Καὶ ἡ δευτέρα ἐπιγραφή :

2. . . . μεθ' ἃ ἀνδρείως [ας] τὰ μὲν ἔγγιστα τοῦ βασιλείου μου
- 3 ἔθνη εἶρη / νεύσθαι κελεύσας ἐπολέμησα καὶ ὑπέταξα μάχαις τὰ
- 4 ὑπογεγραμμένα ἔθνη· Γάζη ἔθνος ἐπολέμησα, ἔπειτα Ἀγάμης καὶ
- 5 Σιγόνη, καὶ / νικήσας τὴν ἡμίσειαν πάντων τῶν παρ' αὐτοῖς καὶ
- 6 αὐτῶν ἐμερισάμην. Ἀδὰ / καὶ Ζιγγαβηνὲ καὶ Ἀγγαβὲ καὶ Τιαμὰ
- 7 καὶ Ἀθαγαοὺς καὶ Καλαὰ / καὶ Σεμήνης ἔθνος πέραν τοῦ Νεῖλου
- 8 ἐν δυσβάτοις καὶ χιονώδε/σιν ὄρεσιν οἰκοῦντας, ἐν οἷς διὰ παντός
- 9 νιφτοὶ καὶ κρῦη / καὶ χιόνες βαθεῖαι ὡς μέχρι γονάτων καταδύνειν
- 10 ἄνδρα / τὸν ποταμὸν διαβάς ὑπέταξα, ἔπειτα Λασινὲ καὶ Ζαὰ καὶ
- 11 / Γαβαλά, οἰκοῦντας παρ' ὄρεσ[ι] θερμοῦν ὕδατων βλύοντι
- 12 καὶ / καταρρότῳ, Ἀταμιῶ καὶ Βεγά καὶ τὰ σὺν αὐτοῖς ἔθνη πάντα

61. Οἱ ἐπιγραφὲς δημοσιεύονται στὸ προαναφερθὲν ἔργο τοῦ Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς. . . », σσ 51 καὶ 53-55, ἀπὸ οἷου καὶ τῆς ἀντιγράφοιμου.

13 /Ταγγαιτῶν τοὺς μέχρι τῶν τῆς Αἰγύπτου ὀρίων οἰκοῦντας ὑποτάξας
14 /κατέβησθαι ἐποίησα τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῶν τῆς ἡμῆς βασιλείας τόπων
15 /μέχρι Αἰγύπτου ἔπειτα Ἄννινε καὶ Μεινίε, ἐν ἀποκρήμνους
16 οἰκοῦν/τας ὄρεσιν, Σασσά ἔθνος ἐπολέμησα, οὗς καὶ μέγιστον καὶ
17 δυσβατάτατον δρος ἀνελθόντας περιφρουρήσας κατήγγαγον καὶ ἀπέλ-
18 εξάμην /ἐμαυτῷ τοὺς τε νέους αὐτῶν καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας
19 καὶ παρθέ/νους καὶ πᾶσαν τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς κτίσιν. Ῥαῦσαν
20 ἔθνη /μεσόγεια λιβανοτοφόρων βαρβάρων, οἰκοῦντα ἐντὸς πεδίων
21 μεγάλων /ἀνιδρῶν, καὶ Σωλατὲ ἔθνος ὑπέταξα, οἷς καὶ τοὺς
22 αἰγιαλοὺς τῆς θα/λάσσης φυλάσσειν ἐκέλευσα. ταῦτα δὲ πάντα
23 τὰ ἔθνη δρῶσιν ἰσχυροῖς κερουορημένα αὐτὸς ἐγὼ ἐν ταῖς μάχαις,
24 παρὸν νικήσας καὶ /ὑποτάξας ἐχαρισάμην αὐτοῖς πάσας τὰς
25 χώρας ἐπὶ φόροις. Ἄλλα δὲ / πλεῖστα ἔθνη ἔκοντα ὑπειάγη μοι ἐπὶ φόροις,
26 καὶ πέραν δὲ τῆς Ἐρυθρῆς / θαλάσσης οἰκοῦντας Ἄρραβίταις καὶ
27 Κιναιδοκοπιταῖς στρατεύμα ναυτικὸν καὶ πεζικὸν διαπερψάμενος
28 καὶ ὑποτάξας αὐτῶν τοὺς βασιλέας φόρους τῆς γῆς τελεῖν ἐκέλευσα
29 καὶ ὀδεύεσθαι μετ' εἰρήνης καὶ πλέεσθαι, / ἀπὸ τε Λευκῆς κόμης ἕως
30 τῶν Σαβαίων χώρας ἐπολέμησα. πάντα δὲ ταῦ/τα τὰ ἔθνη κρῆτος καὶ
31 μόνος βασιλέων τῶν πρὸ ἡμοῦ ὑπέταξα δι' ἣν ἔχω /πρὸς τὸν μέγιστον
32 θεόν μου Ἄρην εὐχαριστίαν, ὅς με καὶ ἐγέννησεν, δι' /οὗ πάντα
33 τὰ ἔθνη τὰ ὁμοροῦντα τῇ ἡμῆ γῆ ἀπὸ μὲν ἀνατολῆς μέχρι / τῆς Λιβανω-
τοφόρου, ἀπὸ δὲ δύσεως μέχρι τῶν τῆς Αἰθιοπίας καὶ
34 Σάσου /τόπων, ὅπ' ἑμαυτὸν ἐποίησα, ἃ μὲν αὐτὸς ἐγὼ ἐλθὼν
35 καὶ νικήσας, ἃ δὲ / διαπεμπόμενος, καὶ ἐν εἰρήνῃ καταστήσας
36 πάντα τὸν ὅπ' ἔμοι κόσμον / κατήλθον εἰς τὴν Ἀδοῦλιν τῷ Διῖ
37 καὶ τῷ Ἄρει καὶ τῷ Ποσειδῶνι θυ/σιάσαι ἔπερ τῶν κλοῖζομένων.
38 ἄθροισας δὲ μου τὰ στρατεύματα καὶ /ὄψ' Ἐν ποιήσας, ἐπὶ τούτῳ τῷ
39 τόπῳ καθίσας τόνδε τὸν δῖφρον παρα/θήκην τῷ Ἄρει ἐποίησα ἕτει
τῆς ἡμῆς βασιλείας εἰκοστῷ ἑβδόμῳ.

Ἡ περιληπτικὴ ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου τῆς ἔκτενος αὐτῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἡ ἑξῆς : Ὁ βασιλεὺς ποδ δὲν κατονομάζεται περιγράφει τὴς κατακτητικῆς του δραστηριότητος ἐπὶν περιοχῇ τῆς Ἀζώμης καὶ ἐπὶ συνέχεια πρὸς βορρᾶ· ἔπειτα ἀναφέρει ὅτι στράφηκε πρὸς τὰ νότια καὶ δυτικὰ καὶ ὑπέταξε ὅλους τοὺς λαοὺς μέχρι τῆς χώρας τοῦ θυμαμάματος· τέλος δὲ διέπλευσε τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα καὶ κατέκτησε ὀρισμένους περιοχὰς τῆς Νότιας Ἀραβίας. Ἰκανοποιημένος ἀπὸ τῆς ἐπιτυχίας του γράφει ὅτι πῆγε ἐπὶν Ἀδοῦλῃ γιὰ νὰ προσφέρει θυσίας ἐπὶν Δία καὶ τὸν Ἄρη, κροστᾶτη

θεοῦ του, καὶ στὸν Ποσειδῶνα καὶ ὅτι ἀνήγειρε τὸν θρόνον πρὸς τιμὴ τοῦ Ἄρη⁶².

Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ τοῦ ἀγνωστοῦ Αἰθίοπα ἡγεμόνα, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε τὴν ἔδρα του στὴν Ἀξώμη, θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸν προκάτοχο τοῦ Ζωσκάλη τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ συγγραφέας τοῦ «Περὶ πλου», δηλαδὴ σὲ χρόνον μεταξὺ τοῦ 1ου π.Χ. καὶ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰώνα. Τὸ σημαντικό, ἀπὸ αἰθιοπικὴ ἀποψη, εἶναι ὅτι ὁ βασιλιάς αὐτὸς εἶναι ἰδρυτὴς τῆς αὐτοκρατορίας ποῦ ἐκτείνεται καὶ στὶς δύο πλευρὰς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης. Ἀπὸ ἀποψη ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων ἢ σημασίας τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἀναμφισβήτητη. Σχετικὰ μ' αὐτὸ παρατηρεῖ ὁ Natsoulas : «Ἡ ἐπιγραφή καὶ ὁ ἴδιος ὁ θρόνος, ὅπως περιγράφεται ἀπὸ τὸν Κοσμά, ἀντανακλοῦν τὴν ἀποφασιστικὴ ἑλληνικὴ ἐπίδραση στὴν Αἰθιοπία. Ἡ Σαβαϊκὴ καὶ ἡ Γκ'εζ' ἀπουσιάζουν ἐντελῶς, ἡ γραμματικὴ δομὴ καὶ ἡ σύνταξις εἶναι τέλειες, καὶ, ἐφόσον ἡ ἐπιγραφή ἦταν συντεταγμένη σὲ πρῶτο πρόσωπο, εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Αἰθίοπας βασιλιάς ἦταν ἐξοικειωμένος μὲ τὴ γλῶσσα. Ὁ ἴδιος ὁ θρόνος ἦταν κτισμένος σὲ σχῆμα ἑλληνικοῦ θυσιαστηρίου καὶ ἦταν ἀφιερωμένος στὸν ἑλληνικὸ θεὸ τοῦ πολέμου, τὸν Ἄρη, στὸν ὁποῖο ὁ Αἰθίοπας ἡγεμόνας ἐμπιστεύθηκε τῆς νίκης του. Τὸ κείμενο ἐπίσης παρῶλ'εβανε τὰ ὄνόματα δύο ἀπὸ τοὺς βασικότερους Ὀλύμπιους θεοῦς, τοῦ Δία καὶ τοῦ Ποσειδῶνα καὶ στὴν κορυφὴ τοῦ θρόνου ἐπῆρχε ἀνάγλυφο τοῦ ἡμίθεου Ἡρακλῆ καὶ τοῦ ἀγγελιαφόρου τῶν θεῶν Ἑρμῆ. Ἐπιπλέον βρέθηκε τμήμα μαρμάρινης πλάκας ποῦ ἔφερε τρία ἑλληνικὰ γράμματα ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Ἡφαίστου»⁶³.

Μᾶς προξενεῖ ἐκπληξῆ, ὅστερα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, ὄχι μόνον ἡ εὐχερέστατη χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλῶσσας ἀλλὰ καὶ ἡ βαθιὰ ἐξοικείωσις μὲ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία καὶ θρησκεία· κροστᾶτης τοῦ αὐτοκράτορα ἔγινε ὁ ἑλληνικὸς θεὸς τοῦ πολέμου Ἄρης καὶ οἱ ἄλλες παραδοσιακὰ νοτιοαραβικὰ θεότητες παραχώρησαν τὴ θέση τους στοὺς θεοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου⁶⁴.

Στὸν πρῶτον μ.Χ. αἰώνα ἀνάγεται ἡ ἀνευρεθεῖσα καὶ σωζόμενη στὴ Μονὴ τοῦ Abba Panteléων [Pantélémon] ἑλληνικὴ ἐπιγραφή⁶⁵. Δυστυχῶς

62. Γὰ τὸ πλήρες κείμενο καὶ σχόλια πᾶσι σ' αὐτὸ βλ. ἐπίσης: W. Budge: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 238-39, J. W. Mc Crindle: «The Christian Topography...», ὁρ. cit., σ. 37 κ.λ., S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 62-63. S.P. Pétridès: «Sur l'Épigraphie Éthiopienne de la Langue Grecque», «Proceedings of the Third International Conference of Ethiopian Studies», I (Addis Ababa, 1966) σσ 10-14.

63. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 25. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 96.

64. Μητροκ. Ἀξώμης Μεθοδίου: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 42.

65. R. Littmann: *Deutsche Aksum Expedition* (Berlin, 1913), τόμοι 4, τ. IV, σ. 3.

ή φθορά τοῦ χρόνου μᾶς παρέδωσε ἀπὸ τὶς ὀκτώ γραμμὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀποτελεῖται, μόνο τὴν τέταρτη δλόκληρη. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπὸ ὄσας βρέθηκαν στὴν περιοχή τῆς Ἀζώμης γραμμένες στὴν Ἑλληνικὴ καὶ περιέχει τὴν πρώτη μνεία τῆς Ἀζώμης στὴν Αἰθιοπία. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῆς συνάγεται ὅτι πρωτεύουσα τοῦ ἰσχυροῦ κράτους ποῦ ἐκτεινόταν μέχρι τῆ Ν. Ἀραβία, ἦταν πλέον ἡ Ἀζώμη. Ἡ ἔβδομη καὶ ἡ ὄγδοη γραμμὴ περιέχουν ἀφιέρωση στὸν ἀθέτητον Ἄρην Ἀζωμίτῶν, ὁ ὅποιος ἦταν προστάτης τῆς πόλεως μέσα στὴν ὁποία τὸ ἱερό του βρισκόταν, καὶ ἀπ' αὐτὸ μπορούσε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ κράτος εἶχε ἀναλάβει μεγάλη ἐπακτατικὴ προσπάθεια. Τὸ ὄνομα τοῦ βασιλιᾶ δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ ἡ ὁμοιότητα τοῦ περιεχομένου μὲ αὐτὸ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀδοῦλης καὶ ἡ γραφὴ τῆς λέξεως Ἀζωμίταιι ὅπως ἀκριβῶς ἀναγράφεται στὸν «Περικλοῦν» μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται γιὰ ἕμμεσο διάδοχο τοῦ μὴ κατονομαζόμενου βασιλιᾶ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀδοῦλης, πιθανὸν γιὰ τὸν Ζωσκάλη τοῦ «Περικλοῦ». Ἐξάλλου ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή συνάγεται τὸ σημαντικό συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ θρησκεία εἶχαν εἰσχωρήσει στὴν ἐνδοχώρα τῆς Αἰθιοπίας⁶⁶.

Ἡ ἐκόμενη γνωστὴ ἐπιγραφή εἶναι τοῦ βασιλιᾶ Σεμβροῦθῆ ὁ ὅποιος κρέπει νὰ βασιλεύσει μεταξὺ τοῦ Ἰου καὶ τοῦ Ζου μ.Χ. αἰώνα. Ἀνευρέθηκε τὸ 1906 ἀπὸ τὸν Σουηδὸ ἱεραπόστολο Sundström στὸ χωριὸ Deqe – Mehari τῆς Βόρειας Ἐρυθραίας καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀναφέρεται τὸ περιστατικὸ μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ὁποίου ἀναγράφηκε οὔτε ὑπάρχει ἀφιέρωση σὲ κάποιο θεό, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἀκολούθησε μετὰ ἀπὸ κάποια πολεμικὴ κατάκτηση τῆς Ἀζώμης καὶ συνεπῶς τὸ Ἀζωμικὸ κράτος ἦταν ἰσχυρὸ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ⁶⁷. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὸ ἀκόλουθο :

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΚ ΒΑΣΙ
 ΛΕΩΝ ΑΕΩΜ
 ΕΠΩΝ ΜΕΓΑΣ
 ΣΕΜΒΡΟΥΘΗΣ
 ΕΛΘΩΝ ΚΑΘ
 ΕΙΔΡΥΣΕ ΚΑ'
 ΣΕΜΒΡΟΥΘΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ
 ΒΑΣΙΛΕΟΣ⁶⁸

66. S.H. Sellassie: *Evθ' ἄν.*, σσ. 69-70. Th. Natsoulas: *Evθ' ἄν.*, σσ 25-26.

67. S.P. Pétridès: «Le livre d' or...», op. cit., σσ 188-89. S.H. Sellassie: *Evθ' ἄν.*, σσ 81-82. Th. Natsoulas: *Evθ' ἄν.*, σ. 26. L. dei Sabelli: *Evθ' ἄν.*, τ. I, σ. 133.

68. S.P. Pétridès: *Evθ' ἄν.*, σ. 188. B. Littmann: DAE, τ. IV, σ. 3.

Τὸ ἀνδιαιφρόν σημεῖο τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς εἶναι ὁ τίτλος τοῦ Σαμβροῦθι «Βασιλεὺς ἐκ βασιλέων», ὁ ὅποιος χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη φορά καὶ ἐμφανίζεται πάλι στὴν τρίγλωσση ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐζάνα μὲ τὴ μορφή «Βασιλεὺς βασιλέων»⁶⁹, καὶ ὁ τίτλος «Μέγας», ὁ ὅποιος χρησιμοποιεῖται γιὰ πρώτη ἐπίσημη ἀλλὰ καὶ μοναδική φορά. Ὁ Pétridès πιστεύει ὅτι ὁ Σαμβροῦθης στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰπτολεμαίου Γ' τοῦ Ἐβεργέτη ποὺ χρησιμοποίησε τὸν τίτλο «Μέγας Βασιλεὺς» στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Ἀδοῦλης, γι' αὐτὸ πιθανολογεῖ τὸν χρόνο τῆς ἐπιγραφῆς στὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ⁷⁰. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁμοῦ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ δεῖχνει τὴ σημαντικὴ θέση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὸ Ἀξωματικὸ κράτος.

Ἄλλη ἐλληνικὴ ἐπιγραφὴ ποὺ ἀνάγεται στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἀποδίδεται στὸν πατέρα τοῦ Ἐζάνα, τὸν Ella - Amida, ἀνευρέθηκε τὸ 1909 ἀπὸ τὸν A. Saye σὲ στήλη ποὺ βρισκόταν στὴν ὁδὸ ἀπὸ τὴ Μερὸν πρὸς τὴν Ἀζόμην. Διασώθηκε σὲ ἀποσπασματικὴ μορφή καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς :⁷¹

- 1 [... βασιλεὺς τῶν Ἀξουμαϊτῶν καὶ Ὁμηρεϊτῶν/
- 2 ... [ἐμπροθεν] Ἀρεως ἀντιδίκησαν Γ ...
- 3 ... [αὐτὸν παρακούσας ἀπὸ τῆς ...
- 4 ... ε[ι] λους καὶ ἐξεκόρησα τὰς ...
- 5 ... [τὸ κατ]α κλειθὲν παρελθὼν ἐν ἔ ...
- 6 ... γεννῶται ἕτερον δὲ κα ...
- 7 ... σὸν τῷ βασιλεὶ μέχρι τ[οῦ]
- 8 ... [τὰ] ἄγια εἰς τὰ ἐν τῇ σκ ...
- 9 ... ατηγούς καὶ τέκνα ...
- 10 ... [καρ]ήλθον αὐτά ...
- 11 ... σ[ι]σομαι οἰκι [ις] ...
- 12 ... ἐπίφοροι ...
- 13 ... χάλκεον
- 14 ... ὦν καὶ

69. Οἱ Εἰρηναῖοι μελετητές, ὅπως οἱ Kammerer, ὁ Littmann καὶ ὁ Budje μετέφρασαν τὸν τίτλο τοῦ Σαμβροῦθι ὡς «Βασιλεὺς βασιλέων» (Roî des rois—Der König der Könige, DAE, τ. IV, σ. 4—King of Kings), παραλείποντας ὁλοσπῆ τὴν πρόθεση «EK» καὶ ἀμφιρόντας ἔτσι τὴν ἔννοια τῆς προελεύσεως ποὺ περιέχει. Γιὰ τὴ σημασία καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ τίτλου βλ. S.P. Pétridès: ἐνθ' ἄν., σ. 189 κ.δ.,

70. S.P. Pétridès: ἐνθ' ἄν., σ. 190.

71. A. Saye: «A Greek inscription of a king of Axum found at Meroe», Proceedings of the Society of Biblical Archaeology, 31, (1909)», σ. 190. B3. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σσ 91-92, καὶ Μητροπ. Ἀζόμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 58.

Ἡ ἐπιγραφή διαμνημονεύει τὴν κατάληψη καὶ καταστροφή τῆς Μερόης ἀπὸ τὸν ἀγνωστο Αἰθιοπία βασιλιά· ἡ Μερὸη ἀπὸ τότε δὲν πρόκειται νὰ ἀνταγωνισθεῖ τὴν Ἀξώμη, ἡ ὁποία θὰ καταστεῖ ἡ σημαντικότερη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ δύναμη τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας. Ἡ ἀναφορά τοῦ Ἄρη δείχνει τὴν προσήλωση τῶν Αἰθιοπῶν αὐτοκρατόρων καὶ κατ' αὐτὴ τὴν περίοδο στοὺς θεοὺς τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας⁷². Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀξώμης ἐφθάσε στὸ ἀπόγειο τοῦ μεγαλείου της ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Μεροϊτικῆς ἐπιγραφῆς, τοῦ Ἐξάνα ἢ Ἀειζάνα, τοῦ ἐκονομαζόμενου Κατακτητῆ. Ἡ Ἀξωμιτικὴ Αὐτοκρατορία ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του πῆρε τὴ μεγαλύτερη ἔκταση στὶς δύο ἀκτὲς τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας ἔχοντας ἐξαπλωθεῖ πρὸς τὰ βόρεια καὶ δυτικὰ μέχρι τὰ ὄρια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς πεδιάδας τοῦ Νείλου, ἀφοῦ ὑπέταξε τὴ Νουβία καὶ περιόρισε τοὺς Βλέμμυες, πρὸς τὰ νότια καὶ ἀνατολικά μέχρι τὸν Ἰνδικὸ Ὦκεανὸ καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου⁷³. Τὶς κατακτήσεις του ὁ Ἐξάνας τὶς παρέδωσε στὴν ἱστορία μὲ μὴ στερὰ ἀπὸ ἐπιγραφάς, οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι δύο· ἡ πρώτη εἶναι τρίγλωσση (στὴ Σαβαϊκῆ, Γκέ'αζ καὶ Ἑλληνικῇ) καὶ ἡ δεύτερη ἑλληνικῆ. Ἀκόμα καὶ σήμερα ὁ ἐπισκέπτης μπορεῖ νὰ ἴδῃ τὴν τρίγλωσση ἐπιγραφή ἐπάνω στὴ στήλη ποὺ στέκεται ὀρθὰ στὴν εἰσοδο τῆς Ἀξώμης. Τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τῆς τρίγλωσσης ἢ εἰδωλοατρικῆς ἐπιγραφῆς, ὅπως χαρακτηρίζεται αὐτὴ σὲ ἀντιδιαστολῇ μὲ τὴ δεύτερη ποὺ παρέχει τὴν ἀπόδειξη τοῦ σημαντικοῦ γεγονότος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, εἶναι τὸ ἑξῆς:⁷⁴

ΑΙΖΑΝΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΞΩΜΙΤΩΝ ΚΑΙ
ΟΜΗΡΙΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΡΑΕΙΔΑΝ ΚΑΙ ΑΙΘ/Ι/
ΟΠΩΝ ΚΑΙ ΣΑΒΑΕΙΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΙΑΕΗ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΙΑΜΩ ΚΑΙ ΒΟΥΓ'ΑΕΙΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΚΑΣΟΥ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΥΙΟΣ ΘΕΟ /Υ/
ΑΝΙΚΗΤΟΥ ΑΡΕΩΣ ΑΤΑΚΤΗΣΑΝΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΚΑΙΡΟΝ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΤΩΝ ΒΟΥΓ'ΑΕ /Ι/
ΤΩΝ ΑΠΕΣΤΙΑΛΑΜΕΝ ΤΟΥΣ ΗΜΕΤΕΡΟΥΣ

72. Th. Natsoulas: ἐνθ' ἀν., σσ 26-27. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἀν., σ 91-92. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 140-141.

73. J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἀν., τ. I, σ. 140. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 142-145. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἀν., σσ 92-95.

74. DAE, τ. IV, σ. 4. Corpus Inscriptionum Graecarum, τ. III, ἀρ. 5128. G. Last-R. Pankhurst: ἐνθ' ἀν., σ. 10, S.P. Pétridès: «Le livre d' or...», op. cit., «εὐεκόσ κείμενον μεταξὺ τῶν σελέφων 96-97 καὶ σ. 191. J.-B. Coulbeaux: συμπλήρωμα στὸ γνωστὸ ἔργο του «Histoire... d' Abyssinie».

ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΣΑΙΑΖΑΝΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΔΗΦΑ /Ν/
ΤΟΥΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΗΣΑΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΔΩ
ΚΟΤΩΝ ΑΥΤΩΝ ΥΠΟΤΑΞΑΝΤΕΣ ΑΥΤΟΥΣ
ΗΓΑΓΟΝ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΡΕ /Μ/
ΜΑΤΩΝ ΑΥΤΩΝ ΒΟΩΝ ΤΕ - ΓΡΙΒ - ΚΑΙ ΠΡ /Ο/
ΒΑΤΩΝ ΣΚΑ ΚΑΙ ΚΤΗΝΩΝ ΝΩΤΟΦΟΡ /ΩΝ/
ΘΡΕΨΑΝΤΕΣ ΑΥΤΟΥΣ ΒΟΕΣΙΝ ΤΕ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤ /Σ/
ΜΩ ΑΝΝΩΝ [: ΑΜΝΩΝ ;] ΠΟΤΙΖΟΝΤΕΣ ΑΥΤΟΥΣ ΖΥΤΩ [: ΖΥΘΩ] ΤΕ
ΚΑΙ ΟΙΝΩ ΚΑΙ ΥΑΡΕΥΜΑΣΙΝ ΠΑΝΤΑ ΕΙΣ ΧΟ /Ρ/
ΤΑΣΙΑΝ ΟΙΤΙΝΕΣ ΗΞΑΝ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟΝ ΒΑΣΙΑ /Ι/
ΣΚΟΙ ΕΞ ΣΥΝ ΤΩ ΟΧΛΩ ΑΥΤΩΝ ΤΟΝ ΑΡΙΘΜΟΝ Δ. [= 4.000]
ΑΝΝΩΝΕΥΟΜΕΝΟΙ [;] ΚΑΘ ΕΚΑΣΤΗΝ ΗΜΕΡΑΝ ΑΡ
ΤΟΥΣ ΕΠΙΤΟΥΣ Κ, Β [= 22.000] ΚΑΙ ΟΙΟΝΟΝ ΕΠΙ ΜΗΝΑΣ Υ [= 400]
ΑΧΡΕΙΣ ΟΥ ΑΓΑΓΟΥΣΙΝ ΑΥΤΟΥΣ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ Τ /ΟΥΤ/
ΟΥΣ ΟΥΝ ΔΩΡΗΣΑΜΕΝΟΙ ΑΥΤΟΙΣ ΠΑΝΤΑ [ΤΑ ΕΠΙΤ]
ΗΛΙΑ ΚΑΙ ΑΜΦΙΒΕΣΑΝΤΕΣ ΑΥΤΟΥΣ ΜΕΤΟΙΚΗΣΑΝ [ΤΕΣ]
ΚΑΤΕΣΤΗΣΑΜΕΝ /Ε/Σ ΤΙΝΑ ΤΟΠΟΝ ΤΗΣ ΗΜΕΤΕΡΑ [Σ ΧΩ]
ΡΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΜΑΤΑΙΑ ΚΑΙ ΕΚΕΛΕΥΣΑΜΕΝ Α /Υ/
ΤΟΥΣ ΠΑΛΙΝ ΑΝΝΩΝΕΥΕΣΘΑΙ ΠΑΡΑΣΧΟΜΕΝΟΙ
ΤΟΙΣ ΕΞΑΣΙΝ ΒΑΣΙΛΙΣΚΟΨ ΒΟΑΣ ΚΣ' ΥΠΕ [ΡΑΕΙΣ ΕΥ]
ΧΑΡΙΣΤΙΑΣ ΤΟΥ ΕΜΕ ΓΕΝΝΗΣΑΝΤΟΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ ΑΡΕΩΣ
ΑΝΕΘΗΚΑ ΑΥΤΩ ΑΝΑΡΙΑΝΤΑ ΧΡΥΣΟΥΝ Α' ΚΑΙ [ΑΡΓΥ]
ΡΑΙΟΝ ΕΝΑ ΚΑΙ ΧΑΛΚΟΥΣ Γ' ΕΠΙ ΑΓΑΘΩ.

Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ γίνεται φανερό ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παράδοση εἶναι ἀκόμη ἰσχυρὴ καὶ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, παρὰ τὴ χρῆσιν τῆς Γκ'εζ, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐπίσημη γλῶσσα τῆς αὐτοκρατορίας. Δυὸ ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὰ ἑξῆς : Στὸ ἑλληνικὸ κείμενον χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα «Αἰθίοπες» στὴ θέση τοῦ ἀντιστοίχου «Habashato» τῶν παράλληλων στὴ Σαββαϊκὴ καὶ στὴ Γκ'εζ κειμένων ⁷⁵. Ἐπίσης ὁ Ἐζ'άνας καὶ ὁ ἀναφερόμενος ἀδελφός του Σαιαζ'άνας ὅν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς Ἀιζανῶ καὶ Σαζανῶ πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Βυζαντινὸς Ἀυτοκράτορας Κωνσταντῖνος [337 - 361] ἔστειλε τὸ 356 τὴ γνωστὴ ἐπιστολή ⁷⁶.

Ἡ δευτέρη ἑλληνικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐζ'άνα, ἡ ἐπινομαζόμενη χριστιανικὴ, ἔρχεται σὲ ἐπιμαρτυρία τοῦ γεγονότος καὶ ἀποτελεσε τὴν κτὶ ἀποφα-

75. Bl. S.H. Sellhasie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 94.

76. H. Leclercq: *ἔνθ' ἄν.*, στ. 589.

οιστική καμπή στην Ιστορία της 'Αξώμης, δηλαδή του έκχριστιανισμού της. 'Η έπιγραφή άνωρέθηκε πρόσφατα [1969] και παρέχει την πέρα από κάθε άμφισβήτηση έπιβεβαίωση της μεταστροφής του 'Εξάνα στον Χριστιανισμό. Κατωτέρω παρατίθεται τó περιεχόμενο της έπιγραφής σύμφωνα με την άγγλική μετάφρασή της 77:

α'Εν τῇ πίστει τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Πα-
τρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τὸ ὄποσον
δέσσωσε τὸ βασιλεῖόν μου. Πιστέω εἰς τὸν
Υἱόν σου Ἰησοῦν Χριστόν ὁ ὄποκος μὲ ἐβοήθησεν
ὁ ὄποκος θά μὲ βοηθῆ πάντοτε ἐγὼ
'Ασάνας βασιλεὺς τῆς Ἁξώμης καὶ τῶν Ὀμη-
ριτῶν καὶ τοῦ Ρασιδάν καὶ Σαβασιτῶν καὶ
τοῦ Σαλχέλ καὶ τοῦ Κάσου καὶ Βουασιτ(ῶν)
καὶ τοῦ Τιάμο, Βίσι Ἁλένε, υἱὸς τοῦ Ἑλλε
'Αβλαμι] δ /α/ [υ]ῆδς Χριστοῦ. Εὐχαριστῶ Κύριον
τὸν Θεόν μου. Καὶ δύναιμι νά εἶπω ὅτι εἶμαι πλήρης
εὐγνωμοσύνης πρὸς Αὐτόν, διότι δὲν δύναιται
..... καὶ πᾶν τὸ πνεῦμα μου
βεβαιώνει εὐχαριστίας πρὸς Αὐτόν, διότι Αὐτὸς ... μετ'
ἐμοῦ. Διότι κατ[ενί]κησε μετὰ ... [ισχύος καὶ δυνάμεως
καὶ ἔδωκε εἰς ἐμὲ μεγάλην [νίκη]ν διὰ τοῦ Υἱοῦ Του
εἰς τὸν Ὄποσον ἐπίστευσα. [Καὶ κατέστη] δι' ἐμὲ ὁ ὄδη-
γὸς παντὸς τοῦ βασιλείου μου. Ἐν τῇ πίστει
τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τῇ θελήσει Του καὶ
ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Χριστοῦ, διότι Αὐτὸς ὄδηγησέ
μὲ. Καὶ πιστέω ἐν Αὐτῷ καὶ Αὐτὸς κα-
τέστη εἰς ἐμὲ ὄδηγὸς

.....».

Σ' ὀλόκληρη τὴν έπιγραφή κοριαρχεῖ ἡ θέληση τοῦ νεοφώτιστου νά διατρανώσει τὴν πίστη του· οἱ ἀναφορὲς στὸ ἀντικείμενο τῆς πίστεώς του κατέχουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χριστιανικῆς ταπεινοφροσύνης εἶναι διάχυτο, σ' ἀντίθεση μὲ τὴν εἰδωλολατρικὴ έπιγραφή του. Ὁ βασιλιάς ἀποδεικνύεται κάτοχος τόσο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ὡσο καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀρολογίας καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ τρόπου ἐκφράσεως στὴ γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Πατέρων, γεγονός ποῦ ἐπι-

77. S.H. Sellassie: *ibid'* ἄν., σ. 103.

σχέι τῇ γνώμῃ ποῦ διατυπώσαμε στὰ προηγούμενα, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ ὑπῆρξε ἡ πρῶτῃ ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης⁷⁸. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἕμμεση ἀναγνώριση γιὰ τὸ μονιμότερο καὶ ποῦ ὑπέροχο ἔθρο ποῦ χάρισε ὁ ἑλληνικὸς κόσμος στὴν Αἰθιοπία, τὴ διάδοση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας.

Ἐκτός ἀπὸ αὐτὲς ποῦ παρατέθηκαν ἢ ἀναφέρθηκαν παραπάνω εἶναι πολὺ πιθανὸ τὸ αἰθιοπικὸ ἔδαφος νὰ κρύβει καὶ ἄλλες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, μνημεῖα τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος στὸν χῶρο αὐτὸ τὰ ὅποια ἢ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη δὲν ἔφερε ἀκόμα στὸ φῶς.

γ) Ν ο μ ι σ μ α τ α :⁷⁹ Μιὰ ἐπιπλέον εὑχλωττὴ μαρτυρία γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὴν Ἀξωμικὴ αὐτοκρατορία ἀποτελοῦν οἱ ἑλληνικὲς ἐπιγραφές στὰ νομίσματα ποῦ ἔκοβαν οἱ Αἰθίοπες αὐτοκράτορες. Τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα ἦσαν τὰ πρῶτα ποῦ χρησιμοποιοῦνταν στὴν Ἀξώμη καὶ ἔκδόθηκαν ἀπὸ ἕνα ἐπολογιζόμενο ἀριθμὸ 18 αὐτοκρατόρων ἀπὸ τὸν 3ο μέχρι τὸν 9ο μ.Χ. αἰῶνα· δυὸ ἀπ' αὐτοὺς χρησιμοποίησαν ἐναλλακτικὰ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ τὴ Γκέ'εζ· στὶς ἐπιγραφές τῶν νομισμάτων⁸⁰. Οἱ κυριότεροι αὐτοκράτορες ποῦ ἔκοβαν ἑλληνικὰ νομίσματα, κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρά ποῦ υἱοθετεῖ ὁ Anfay⁸¹, εἶναι οἱ ἑξῆς : Ἐνδουβίς, Ἀφίλας, Οὐσάνγας Α' [τοῦ 3ου αἰ.], ὁ γνωστός Ἐξάνας, Οὐαζήβας [4ος αἰ.], Καλέβ [ὁ ὀνομαζόμενος Ἐλεσβόας ἢ Ἐλεσβόας ἀπὸ τὸν Κοσμά τὸν Ἰνδικοκλεῖστη, 6ος αἰ.], Ἰσαήλ [6ος αἰ.], Ἰωήλ [6ος ἢ 7ος αἰ.] καὶ Γερσέμ [8ος ἢ 9ος αἰ.]. Οἱ δύο τελευταῖοι ἔκοβαν χρυσὰ νομίσματα μὲ ἑλληνικὲς ἐπιγραφές καὶ ἀπὸ ψευδάργυρο μὲ ἐπιγραφές στὴ Γκέ'εζ· αὐτὸ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα ἀπὸ πολὺτιμο μέταλλο χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, ἐνῶ τὰ νομίσματα μὲ ἐπιγραφές στὴ Γκέ'εζ ἀπὸ κατώτερα μέταλλα προορίζονταν γιὰ τὶς συναλλαγές στὸ ἐσωτερικόν, διότι παρὰ τὴν πλατὴ

78. Βλ. ἄνωτέρω, παρ. 4α.

79. Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα τῆς Ἀζώμης βλ. R. Pankhurst: «The Greek Coins of Aksum» στὴν Ἑλληνοαιθιοπικὴ ἐπιθεώρηση «Abba Salama», τ. VI (1975), σσ 70-83, ὅπου περιέχεται καὶ ἀναλυτικὴ ἔκθεση τῶν ἐργασιῶν καὶ μελετῶν γύρω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο αὐτό. Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ: «An Introduction to the History of Ethiopia from Early Times to 1800» (London, Lalibela House, 1961), σσ 32, 402-405. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 82-84, 161, 201-202. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 28. E. Littmann: DAE, τ. I, σσ 45-60. Βλ. ἰσαίτερα: A. Anzani: «Numismatica Axumita» στὴν ἐπιθεώρηση «Rivista Italiana di Numismatica e Scienze Affini», τ. III, Serie Terza-XXXIX-1926 (IVe), σσ 5-96.

80. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 28.

81. F. Anfay: «Les rois d' Aksum après la numismatique» στὴν περιοδικὴ ἐπιθεώρηση «Journal of Ethiopian Studies» (1968), τ. VI, ἀρ. 2, σσ 1-5. Μὲ τὴ σειρά αὐτὴ παρουσιάζει τοὺς αὐτοκράτορες καὶ ὁ R. Pankhurst στὸ κρουνομερθεῖν ἀριθμὸ του, σσ 78-81.

διάδοση της Ἑλληνικῆς στίς μεγάλες πόλεις τοῦ κράτους εἶναι μᾶλλον βέβαιο διὰ τὸ πληθυσμὸς τῆς ὑπαίθρου δὲν τὴν κατεῖχε⁸². Τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα τῆς Ἀζώμης μποροῦμε νὰ τὰ χωρίσουμε σὲ δύο κατηγορίες, τὰ πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό καὶ τὰ μετὰ ἀπ' αὐτόν. Τὰ πρῶτα ἔχουν ἑλληνικὴς ἐπιγραφές καὶ τὰ παγανιστικὰ νομισματικά σύμβολα τῆς ἡμισελήνου καὶ τοῦ δίσκου [ἥλιου], πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει τὴ σύζευξη τῶν δύο πολιτισμῶν στὴν Ἀζώμη, τοῦ Σαβαϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἡ μεταβατικὴ περίοδος συμπίπτει μὲ τὴ βασιλεία τοῦ Ἐζάνα, ὁ ὁποῖος πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό του ἔκοψε νομίσματα τὰ ὁποῖα φέρουν τὰ παγανιστικὰ σύμβολα, μετὰ δὲ τὸν ἐκχριστιανισμό του νομίσματα μὲ σύμβολο τὸν σταυρὸ, κάτι παράλληλο δηλαδὴ μὲ δ,τι παρατηροῦμε καὶ στίς ἐπιγραφές του. Τὸν σταυρὸ ὡς σύμβολο φέρουν καὶ τὰ νομίσματα τῶν μετέπειτα Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, μέχρι τοῦ τελευταίου ποὺ ἐξέδωσε ἑλληνικὰ νομίσματα καὶ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ Γερσέμ⁸³. Οἱ μελετητὲς δὲν ἔχουν καταλήξει σὲ ἀσφαλὲς συμπέρασμα σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον ποὺ κόπηκαν τὰ πρῶτα νομίσματα· οἱ ἐνδείξεις ὁμοῦ μᾶς ὀδηγοῦν στὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα, τὰ πρῶτα δὲ μεταξὺ τῶν αὐτοκρατόρων διεκδικοῦν ὁ Ἀφίλας καὶ ὁ Ἐνδυβίς⁸⁴. Στὰ νομίσματα τοῦ Ἀφίλα [χρυσά, ἀργυρά καὶ ὀρειχάλκινα] στὴν ἐμπρόσθια ὄψη εἰκονίζεται ἡ κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορα, πάνω δὲ ἀπὸ αὐτὴ τὰ νομισματικά σύμβολα τῶν θεῶν [ἡμισέληνος καὶ δίσκος]· στὴν περιφέρεια ὑπάρχει ἡ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή :

Α Φ Ι Λ Α Σ Β Α Σ Ι Α Ε Υ Σ

καὶ στὴν ἀντίστροφη πλευρὰ :

Α Ε Ω Μ Ι Τ Ω Ν Β Ι Σ Ι Δ Ι Μ Η Λ Η

Δὲν γνωρίζουμε τὴ σημασία τῶν δύο τελευταίων λέξεων τῆς ἐπιγραφῆς : ΒΙΣΙ ΔΙΜΗΛΗ· ὀρισμένοι ἀποδίδουν στίς λέξεις τοπικὴ σημασία, ἄλλοι ἐρμηνεύουν : «ἐκ τῆς φυλῆς ΔΙΜΗΛΗ»⁸⁵.

Ὁ Ἐνδυβίς ἔκοψε νομίσματα ποὺ φέρουν τίς ἐπιγραφές, στὴν ἐμπρόσθια ὄψη :

Ε Ν Δ Υ Β Ι Σ Β Α Σ Ι Α Ε Υ Σ

καὶ στὴν ἀντίστροφη :

82. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 28. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 82.

83. R. Panikurst: *«The Greek Coins...»*: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 81.

84. S. H. Sellasie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 82. R. Panikurst: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 78-79.

85. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 82-83. R. Panikurst: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 79-83. S.P. Pétridès: *«Le livre d' or...»*, op. cit., σ. 190.

Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζόμης

ΑΞΩΜΙΤΩΝ ΒΙΣΙ ΔΑΚΛΟΥ⁸⁶

Ὁ Ἐξάνας ἐξέδωσε νομίσματα καὶ πρὶν καὶ μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό του· τὰ πρῶτα φέρουν τὸ εἰδωλολατρικὸ ἔμβλημα τῆς ἡμισελήνου καὶ τοῦ δίσκου, τὰ δευτέρα τὸ χριστιανικὸ ἔμβλημα τοῦ Σταυροῦ. Οἱ ἐπιγραφές εἶναι, στὴν ἐμπρόσθια ὄψη :

ΗΖΑΝΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

καὶ στὴν ἀντίστροφη :

ΑΞΩΜΙΤΩΝ ΒΙΣΙ ΑΛΕΝΕ⁸⁷

Νόμισμα τοῦ Οὐαζήβα φέρει τὶς ἐπιγραφές :

ΟΥΑΖΗΒΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Καί :

ΤΟΥΤΟ ΑΡΕΣΗ ΤΗ ΧΩΡΑ⁸⁸

Νομίσματα τῶν βασιλέων, πιθανὸν τοῦ 5ου αἰῶνα, μὲ τὰ ὀνόματα ΟΥ-ΣΑΣ καὶ ΝΕΖΑΝΑΣ φέρουν στὴ μία ὄψη τὴ φράση :

ΧΑΡΙΤΙ ΘΕΟΥ⁸⁹

Νομίσματα τοῦ Ἰσὴλ φέρουν τὴ φράση :

ΧΡΙΣΤΟΣ ΜΕΘ' ΗΜΩΝ⁹⁰

Τέλος τὰ ἐλληνικὰ νομίσματα τοῦ βασιλεῦς Ἰσραὴλ φέρουν στὴν ἐμπρόσθια ὄψη τὸ ὄνομά του διακοπτόμενο ἀπὸ σταυροῦς καὶ στὴν ἀντίστροφη τὸν τίτλο του :⁹¹

ΙΣ + ΡΑ + Η + Λ +

ΒΑΣΙΛΕ[ΥΣ] ΑΞΩΜΙ[ΤΩΝ]

Τὰ χρυσὰ νομίσματα τῆς Ἀζόμης ποῦ ἀνευρέθησαν καὶ εἶναι γνωστὰ μέχρι τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀνέρχονται στὸν ἀριθμὸ τῶν 120 περίπου. Εἶναι

86. R. Pankhurst: *ibid* ἀν., σ. 78. S.H. Sellassie: *ibid* ἀν., σ. 83.

87. R. Pankhurst: *ibid* ἀν., σ. 79. Σ.Π. Πετρίδου: ἀνάδοξη ἐργασία γιὰ τὶς νομισματικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Ἀζόμης.

88. R. Pankhurst: *ibid* ἀν., σ. 83.

89. *Αὐτόθι*, σ. 80.

90. *Αὐτόθι*, σ. 81.

91. S.H. Sellassie: *ibid* ἀν., σ. 161.

μικροῦ μεγέθους, λεπτά, κακοκοιμένα καὶ στρογγυλοποιημένα σχήματος. Τὰ νομίσματα τῆς κρήτης περιόδου μοιάζουν μὲ τὰ ρωμαϊκά, τῆς δεύτερης δὲ μὲ τὰ βυζαντινά [Κωνσταντινάτα, φλουριά] ⁹². Εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι κόβονταν στὴν Ἀζώμῃ καὶ ὅτι εἶχαν προσελκυσθεῖ ἕκαστ' αὐτὸ τὸν σκοπὸ ἕξνοι τεχνίτες ⁹³. Μποροῦμε δὴμος νὰ συμπεράνουμε ὅτι Ἕλληνες χαράκτες καὶ τεχνίτες τῆς ἑλληνικῆς παροικίας βοήθησαν τοὺς ἀγχώριους στὴν κοπή τῶν νομισμάτων.

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἑλληνικῶν νομισμάτων ἀποδεικνύει τὴν ἐξακολουθητικὴ ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων στὴν Ἀζώμῃ καὶ τὶς ἀγαθὲς σχέσεις αὐτῆς μὲ τὸν Βυζαντινὸ Ἑλληνισμό μέχρι τὸν 8ο ἢ 9ο αἰώνα, καθὼς καὶ τὴν τοποθέτησιν αὐτῆς ἐν πρῶτῳ ἐπίπεδῳ τῆς χριστιανικῆς κίστεως ἀπὸ τοὺς Ἀζωμίτες αὐτοκράτορες.

δ) Φιλολογία: Εἶναι ἀδιανόητο νὰ ὀμιλοῦμε γιὰ αἰθιοπικὴ φιλολογία κατὰ τὴν πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό περίοδο, δεδομένου ὅτι ἡ κλασσικὴ αἰθιοπικὴ γλῶσσα Γκέ'εζ δὲν εἶχε ἀκόμα διαμορφωθεῖ ἢ δὲ Σαβαϊκῆ, τουλάχιστον ἀπὸ ὅ,τι γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ μέχρι στιγμῆς ὑπάρχοντα στοιχεία, δὲν μᾶς παρέδωσα ἄλλα γραπτὰ κείμενα στὸν αἰθιοπικὸ χῶρον ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐπιγραφικά. Ἡ αἰθιοπικὴ φιλολογία στὴ Γκέ'εζ ἀρχίζει μὲ τὸν ἐκχριστιανισμό καὶ εἶναι βασικὰ μεταφραστικὴ καὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ⁹⁴. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀζώμῃς ἐνισχύει τοὺς δεσμούς της μὲ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ κόσμον μὲ τὴ μετάφραση ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν στὴ Γκέ'εζ τῶν ἱερῶν κειμένων, τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τῶν θρησκευτικοφιλοσοφικῶν μελετῶν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ⁹⁵. Παρὰ ταῦτα δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν ὑπαρξὴ προφορικῆς φιλολογικῆς παραδόσεως στὴν προχριστιανικὴ Ἀζώμῃ καὶ μάλιστα ἐπηρεασμένης ἐν σημαντικῷ βαθμῷ ἀπὸ τὸ προχριστιανικὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Βέβαια ἡ διείσδυσις προσεκρατικῶν, Σακρατικῶν, Πλατωνικῶν καὶ Ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν στὴν αἰθιοπικὴ φιλοσοφία ὀφείλεται ἐν μεταγενέστερῃ ἐπιδράσει πού ἐπιβλήθηκα διὰ μέσου τῆς χριστιανικῆς σκέψεως ⁹⁶, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ στὴ νεώτερη Αἰθιοπία μύθων πού ἀνηθοῦν ἐν πνεύμα τοῦ Αἰσώπου ⁹⁷ καὶ ἡ ἑκτενὴς φιλολογία γύρω ἀπὸ τὸ θρυλικὸ πρόσωπον τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουν τὶς

92. Σ.Π. Πετρίδου: προαναφερθεῖσα μελέτη: «ἀνεκδοτὴ ἐργασία...».

93. S.H. Sellasie: ἐνθ' ἄν., σ. 84.

94. Claude Sumner: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 26.

95. Αἰθίοβι, σσ 27-28. Bernd M. Weischer: «Historical and Philological Problems of the Axumite Literature (especially in the Qéteillos) στὴν ἐπιθεώρησις «Abba Salama», τ. VI (1975), σσ 163-173.

96. C. Sumner: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 44-53.

ρίζες τους στην ἀρχαία ἑλληνοτραφή σὲ πολλά σημεῖα παράδοση τῆς Ἀ-
ξέμης τῶν πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό χρόνων. Ἰδιαιτέρα ἡ θρωλικὴ
μορφή τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μὲ τὶς ἡρωϊκὲς διαστάσεις ποὺ προσέλαβε, μετὰ
τὴ μεγαλειώδη ἐκστρατευτικὴ δραστηριότητά του χάρις στὴν ὁποία συνέ-
νωσε κάτω ἀπὸ τὸ σκῆπτρο του ὅλους τοὺς μεγάλους λαοὺς τῆς ἀρχαίας
ἐποχῆς καὶ τοὺς κατέστησε κοινωνός τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν εἶναι
δυνατὸν νὰ μὴ συγκίνησε τὴν εὐφάνταστη λαϊκὴ ψυχὴ τῶν Αἰθιοπῶν ὥστε
νὰ συμμετάσχουν στὴ μυθοποιητικὴ ἐπίδοση ὅλων τῶν λαῶν γύρω ἀπὸ τὸ
πρόσωπο τοῦ μεγάλου Μακεδόνα βασιλιᾶ καὶ ἡ ὁποία ἔδωσε πλουσιότατη
φιλολογία ἐπάνω στὸ θέμα αὐτὸ σὲ παγκόσμια κλίμακα. Ἄν λάβουμε ὑπόψη
τὴν ἀδιάκοπη καὶ στενὴ ἐπικοινωνία τῶν Αἰθιοπῶν μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον
ἀπὸ τὴν Πτολεμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ μετὰ, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ πρό-
σωπο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἔδωσε ἀφορμὴ στὴ δημιουργία προφορικῆς φι-
λολογίας στὴν Ἀξέμη, ἡ ὁποία ἀποτελεσε τὴ βάση γιὰ τὴ μετέπειτα πλα-
τιὰ διάδοση τῶν «μυθιστοριῶν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», προσαρμοσμένων
στὰ νέα δεδομένα τῆς χριστιανικῆς Αἰθιοπίας. Πάντως, ὅπως κι ἂν ἔχουν
τὰ πράγματα, ἀξίζει νὰ παρακολουθήσουμε μὲ συντομία τὴν ἐξέλιξη ποὺ
πῆρε ἡ φιλολογικὴ δραστηριότητα στὴν Αἰθιοπία, ἡ σχετικὴ μὲ τὴ μυθι-
στορηματικὴ παρουσίαση τῆς ἱστορίας τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου⁹⁷, δῆγμα καὶ
αὐτὸ τῶν βαθῶν ριζῶν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως στὴ χώρα αὐ-
τῆ. Ἀρχικὰ θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ὑπάρχουν διάφορα αἰθιοπικὰ
κειμένα ποὺ πραγματεύονται τὴν ἱστορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπὸ αὐτὰ
τὰ παλαιότερα, ἐπεὶδὴ ἔχουν κάποια, ὑποτυπώδη ἔστω, ἀντιπόκριση πρὸς
τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἱστορικὰ μυθι-
στορήματα· τὰ νεώτερα εἶναι καθαρὰ φανταστικά⁹⁸. Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος
κατέχει ἐξέχουσα θέση στὴν αἰθιοπικὴ φιλολογία τὰ δὲ μυθιστορήματα ποὺ

97. R. Pankhurst: «Echoes of the Greek Fable in Ethiopia» στὴν ἐπιθεώρηση «Abba Salama», τ. VII (1976), σσ 228-230.

98. Ἡ βιβλιογραφία ἢ ἀναφερόμενη στὰ αἰθιοπικὰ «μυθιστορήματα τοῦ Μ. Ἀλε-
ξάνδρου» εἶναι ἑπταετής. Ἀναφέρεται ἐδῶ τὶς κυριότερες μελέτες: H. Zotenberg: «Chroni-
que de Jean énéque de Nikiou», Texte éthiopien. (Paris, 1883). R.H. Charles: «The Chronicle
of John, Bishop of Nikiou, translated from Zotenberg's texts» (London, 1916). W. Budge:
«The life and exploits of Alexander the Great» (London, 1896). Τοῦ αὐτοῦ: «The Alexander
Book in Ethiopia» (London, Oxford Press, 1933). E. Sylvia Pankhurst: «Ancient Ethiopic
Literature» στὸ «New Times and Ethiopian News...», ἀρ. 908-910 (London, October 1933).
I.A. Θαμποπούλου: ἐνθ' ἄν., ὅπου καὶ γενικότερη βιβλιογραφία γιὰ τὰ «μυθιστορήματα τοῦ
Μ. Ἀλεξάνδρου» σὲ παγκόσμια κλίμακα. -Μητροπ. Ἀξέμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 146-
156.

99. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 52.

αναφέρονται στη ζωή και τὰ κατορθώματά του, ἐξέβρεψαν ἐπὶ γενεάς ὀλόκληρης τὴν αἰθιοπικὴ λαϊκὴ ψυχὴ εἴτε σὰν λαϊκὰ ἀναγνώσματα ἠρωτικῶν περιπετειῶν εἴτε σὰν χριστιανικὰ ἀναγνώσματα, στίς παραλλαγές ποῦ ὁ Μ. Ἀλεξάνδρος παρουσιάζεται ὡς χριστιανὸς Ἅγιος. Τὸ πρόσωπο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀποτελοῦσε μέχρι τοὺς νεώτερους χρόνους τὸ ἰδανικὸ πρότυπο γιὰ τοὺς Αἰθίοπες αὐτοκράτορες¹⁰⁰: ὁ αὐτοκράτορας Θεόδωρος [1818 – 1868] ἔφερε μαζί του τὸ χειρόγραφο μὲ τὴν αἰστορία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Μ. Ἀλέξανδρος δὲν ἀποχωριζόταν τὴν «*Τριάδα*» τοῦ Ὁμήρου. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ περιήλθε στοὺς Ἄγγλους μετὰ τὴν ἥττα καὶ αὐτοκτονία τοῦ Θεοδώρου στὰ Μάγδαλα, βρίσκεται δὲ στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο [Oriental 826]: εἶναι περγαμινὴ ἀπὸ 296 σελίδες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ ἀντιγραφή ἀπὸ παλαιότερο ἔγνωστο χειρόγραφο¹⁰¹. Τὴν αἰστορίαν αὐτὴ ἐξέδωσε ὁ Budge τὸ 1896¹⁰². Ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ ὁ Θεόδωρος εἶχε στὴ βιβλιοθήκη του καὶ ἄλλα δύο χειρόγραφα, συνολικὰ δὲ ὑπάρχουν ὀκτὼ χειρόγραφα μὲ ἰσάριθμες παραλλαγές τοῦ «μυθιστορήματος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου», τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρίσκονται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο¹⁰³. Τὸ μυθιστόρημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου φαίνεται ὅτι εἰσήλθε στὴν Αἰθιοπία ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ψευδο – Καλλισθένη ἢ ἀπὸ νεώτερες παραλλαγές¹⁰⁴. Μιὰ αἰθιοπικὴ διασκευὴ¹⁰⁵ παρουσιάζει τὸν Μ. Ἀλέξανδρο ὡς ἅγιο καὶ ἀρχίζει μὲ τὰ ἐξῆς: ¹⁰⁶

«Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παντοδυνάμου, τρισυποστάτου, αἰωνίου, ἀγεννήτου καὶ ἀθανάτου Θεοῦ ἀρχίζομεν τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου τούτου περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ βασιλέως Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἐκλεκτοῦ τοῦ Θεοῦ». Στὴ συνέχεια περιγράφεται ἡ πᾶλη τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ κακοῦ οἱ ὁποῖες ἐπιβουλεύονταν τοὺς κυλοὺς τοῦ ἀνθρώπου· ἀφοῦ κατανικάει τίς δυνάμεις αὐτὲς ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴ χώρα τῶν Ἁγίων ὅπου συνομιλεῖ μὲ τοὺς Προφήτες. Ἀφοῦ παρεμβληθεὶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸ ἀθάνατο νερό», περιγράφεται τὸ τέλος τοῦ βασιλιᾶ. Κατὰ τίς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ «Κρότος ἠκούσθη κεραυνὸς

100. Th. Natsoulas: ἐνθ' ἄν., σ. 19. Μητροκ. Ἀζόμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 146.

101. I.A. Θωμοπούλου: ἐνθ' ἄν., σσ 1128–29.

102. W. Budge: «The life and exploits...», βλ. ἀνωτέρω.

103. I.A. Θωμοπούλου: ἐνθ' ἄν., (σσ 1128–29).

104. Ἀδόθι, σ. 1128.

105. Ἀχρονολόγητο χειρόγραφο ἀγνωστῆς συγγραφῆς ποῦ βρίσκεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο (Oriental 827), τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε ἡ Sylvia Pankhurst: βλ. ἀνωτέρω.

106. I.A. Θωμοπούλου: ἐνθ' ἄν., σσ. 1129–30. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 52. Μητροκ. Αἰθιοπ. Ἀζόμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ. 152–156.

καὶ φωνῇ ἐξ οὐρανοῦ : ἔλθε ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ! ».

Τὸ «χριστιανικὸν» μυστήριον τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου προοριζόταν κυρίως γὰρ τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς πίστεως τῶν μοναχῶν, διότι ὁ Ἀλέξανδρος παρουσιάζεται μὲ τὴν αὐστηρὴ μορφή τῶν Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης, οἱ δὲ ἐπιτυχίαι του προβάλλονται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς δυνάμεως τὴν ὅποιαν ἀντλοῦσε ἀπὸ τὴν ἐγκράτεια καὶ τὴν προσευχή ¹⁰⁷.

Ἡ ἀεγκριστιάνισις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Αἰθιοπία ἐφάσσε μέχρι τὸ σημεῖον νὰ συμπεριληφθῆ αὐτὸς στὸ ἑορτολόγιον τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ μνήμη του ὡς ἁγίου ἑορτάζεται καθῆμερον στίς 28 Ἰουνίου, καὶ ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του θεωρεῖται ἀπὸ ὀρισμένους Αἰθιοπίας ἡ ἀρχὴ νῆς ἐποχῆς καὶ τὴν χρησιμοποιοῦν ὡς ἀφετηρία μᾶς ἐναλλακτικῆς χρονολογήσεως ¹⁰⁸.

ε) Ἀλλες ἐπιδράσεις : Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις ποὺ ἐκθέσαμε παραπάνω, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε καὶ τὶς ἐπιδράσεις τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, στὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τὴν τέχνη, τὴν τεχνικὴ καὶ στοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν Ἀζωμιτῶν. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε, πρὶν κλείσουμε τὴν ἐνόητα αὐτῇ, ὅτι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀξιόλογους μελετητὲς θεωροῦν τοὺς ὀβελίσκους τῆς Ἀζώμης ἔργα ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως καὶ κατασκευῆς. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος δέχεται τὴν ἄποψιν αὐτῇ, ἐπιστρατεύοντας γιὰ ἐπιβεβαίωσιν τῆς γνώμης του τὰ συμπεράσματα στὰ ὅποια κατέληξεν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ δύο ἀπὸ τοὺς γνωστότερους μελετητὲς τῶν αἰθιοπικῶν πραγμάτων, ὁ James Bruce καὶ ὁ Henry Salt, καθὼς καὶ τὴ μαρτυρίαν ἐνὸς αἰθιοπικοῦ χειρογράφου ¹⁰⁹.

Τέλος, σ' ὀρισμένους τομεῖς οἱ ἑλληνικαὶ ἐπιδράσεις θὰ παρουσιασθοῦν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ στὴν Αἰθιοπία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς μέχρι καὶ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

5. Ἡ Δεσποκρατορία τῆς Ἀζώμης καὶ ἡ Ρώμη :

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου ΙΕΤ' τοῦ Καισαριᾶνα, ἐνῶ ὀδισιατικὰ κυβερνοῦσε τὴν Αἴγυπτον ἡ ὀνομαστὴ βασίλισσα Κλεοπάτρα, οἱ ρωμαϊκὰς λεγεῶνες τοῦ Καισαρᾶ ἐσῆλθον στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ κατέστησαν τὴν Αἴγυπτον ρωμαϊκὴ ἐπαρχία [31 π.Χ.]. Οἱ νέοι κύριοι τῆς Αἴγυπτου ἀνέτρεψαν τὴν πολιτικὴ τῶν Πτολεμαίων, ποὺ ἀπέβλεπε, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ, στὴν πρὸς νότον ἐμπορικὴ διεξόδου βασιζόμενη στίς φιλικὰς σχέσεις

107. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 20.

108. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 52. Th. Natsoulas: αὐτόθι.

109. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιου: ἔνθ' ἄν., σσ 44-45.

μέ τους γαυτονικούς λαούς. Οι Ρωμαίοι, για να εξασφαλίσουν τα προτόντα τὰ ὁποῖα ἐφθάναν στή Μεσόγειο μέ τὸ ἀνήγηρὸ ἐμπόριο τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης, θέλησαν νὰ ὑποτάξουν τὴν Αἰθιοπία¹¹⁰. Γιὰ νὰ φτιάσουν ὁμοῦ στὸ Ἄξωμικὸ κράτος, ὄφειλαν πρῶτα νὰ ὑποτάξουν τὸ αἰθιοπικὸ κράτος τῆς Νουβίας. Στὴν οὐσία ἠπῆρχαν δύο κράτη στή Νουβία, ἓνα μέ πρῶτεύουσα τὰ Νάπατα κοντὰ στὸν τέταρτο καταρράκτη καὶ δεύτερο μέ πρῶτεύουσα τὴ Μερὴ, πρὸς νότο, μεταξὺ τοῦ πέμπτου καὶ τοῦ ἕκτου καταρράκτη. Τὰ δύο αὐτὰ κράτη ὁμοῦ συνένωσαν τίς προσπάθειές τους μπροστὰ στὸ ρωμαϊκὸ κίνδυνο. Στὰ Νάπατα κυβερνοῦσε μιὰ δυναστεία κοῦ ἀντιπροσωπεύονταν ἀπὸ βασίλισσες κοῦ ἔφεραν τὸν τίτλο «κανδάκη»¹¹¹. Ἀργότερα, μετὰ τὴν παρακμὴ τοῦ κράτους τῶν Ναπάτων, βρίσκουμε τὴν «κανδάκη» στή Μερὴ. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι τὸ προσηγορικὸ αὐτὸ ὄνομα τῶν βασιλισσῶν, θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὡς κύριο ὄνομα καὶ ἐτσι ἔχουμε τὴ βασίλισσα Κανδάκη τῆς Αἰθιοπίας [Μερῆς], ἡ ὁποῖα σύμφωνα μέ τὴν παράδοση μεταστράφηκε κατὰ τοὺς πρόιμους χριστιανικοὺς χρόνους στὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὸν ἐνόνοχο τῆς.

Μετὰ τὴν καταστροφή τῶν Ναπάτων ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους ἡ Κανδάκη μετέφερε τὴν ἔδρα τῆς στὸ βορειότατο ἄκρο τοῦ Τιγκρέ, στήν πόλη Βαγκα [Barka], γηγόνος κοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία δημιουργίας στενῶν σχέσεων μέ τὸ Ἄξωμικὸ κράτος καὶ τὴ δυνατότητα πραγματοποίησης πλατιοῦ πληθυσμακοῦ συγχρωτισμοῦ¹¹². Τελικᾶ, ὅπως προαναφέρθηκε, τὸ Μερουϊτικὸ κράτος συμπεριλήφθηκε στήν Ἀξωμικὴ Αὐτοκρατορία.

Οἱ Νουβαῖοι λοιπὸν μαζί μέ τοὺς Ἀξωμίτες, ἐπειδὴ δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ δεχθοῦν τὴ νέα πραγματικότητα, βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τίς πολεμικὲς νομαδικὲς φυλὲς τῶν Βλαμμῶν κοῦ θεώρησαν τὴ δημιουργηθεῖσα κατάσταση ὡς εὐκαιρία γιὰ μεγαλύτερη ἐξάπλωσή τους στήν περιοχὴ, κατόρθωσαν νὰ ματαιώσουν τὰ κατακτητικὰ σχέδια τῶν Ρωμαίων¹¹³.

Ἡ πρώτη κατακτητικὴ προσπάθεια τῶν πρὸς νότο περιοχῶν ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὸν πρῶτο ἑπαρχο τῆς Αἰγύπτου κοῦ εἶχε διοριθεῖ ἀπὸ τὸν Αὐγουστο καὶ ἦταν ὁ Cornelius Gallus [30 – 27 π.Χ.]¹¹⁴. Ἡ ρωμαϊκὴ στρατιωτικὴ δύναμη, πεζικὸ καὶ ἱππικὸ, κατανίκησε τοὺς Νουβαίους, εἰσέβαλε στὰ Νάπατα καὶ κατέλαβε πολλὰς ἄλλες πόλεις. Μαρτυρία τοῦ γεγονότος αὐ-

110. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 55.

111. H. Leclereq: *ἔνθ' ἄν.*, στ. 585.

112. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 128–29.

113. L. dei Sabeili: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 129–30.

114. Αἰτόθθ, τ. I, σ. 130. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 128.

τοῦ εἶναι ἡ ἀνέγερση ἀναμνηστικῆς στήλης ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους στὴν πόλη Φιλαί, μὲ ἐπιγραφεὶς στὴν αἰγυπτιακὴ, τὴ λατινικὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Οἱ Νουβαῖοι ἀναγνώρισαν τὸν Αἰγυπτο ὡς ἀνώτατο ἄρχοντα καὶ ὀποχρῶθηκαν νὰ πληρώνουν φόρους στοὺς Ῥωμαίους ¹¹⁵. Δὲν παρέμεινε ὁμοῦ γιὰ πολὺ ἡ κατὰστασις αὐτὴ. Οἱ Νουβαῖοι, ἀφοῦ ἀναστῶνταξαν τὶς δυνάμεις τοὺς καὶ βοηθούμενοι ἀπὸ τοὺς Βλέμμους καὶ τοὺς Ἀξωμίτες, ἀνταπῆθησαν καὶ κατέλαβαν ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ μέχρι τὴν πόλη Ψέλχις. Στὴ συνέχεια ὁ Γάιος Πετρώνιος, νέος διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου, ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τοὺς, κατὰστρεψε τὰ Νάπατα καὶ ἀνάγκασεν τοὺς Νουβαίους νὰ ὀποχωρῶσιν. Τελικὰ ἡ συμφωνία μεταξὺ ἀποστολῆς τῶν Νουβαίων καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Αἰγυπτοῦ, ὁ ὀποῖος βρισκόταν τότε στὴ Σάμο, καθόρισεν ὡς νότιο ὄριο τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας τὴν πόλη Πρίμις στὴν ἀρχὴ τῆς νοβιανῆς ἐρήμου καὶ ἀποτείλεσεν τὴν ἀρχὴ φιλικῶν σχέσεων στοὺ ἐξῆς μεταξὺ τῆς Ῥώμης καὶ τῶν Νουβαίων ¹¹⁶.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Νέρωνα [54 – 68 μ.Χ.], ἐπιχειρήθηκε μιὰ ἄλλη προστάθεια κατακτιήσεως τῆς Αἰθιοπίας. Ὁ Νέρων συγκέντρωσεν γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ τὶς Γερμανικὰς λεγεῶνες στὴν Αἰγυπτο, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία μιᾶς προκομοῦ στρατιωτικῆς ἀποστολῆς, μὲ τὴν πρόφασις τῆς ἀνακαλύψεως τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου, νὰ προχωρήσει στοὺ ἐσωτερικὸ τῆς Νουβίας, ματαίωσεν τὸ σχέδιόν του ¹¹⁷.

Τελικὰ, ἡ παρεμβολή, μεταξὺ τῆς Ῥωμαϊκῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους, τῆς ἐρήμου καὶ ἡ ὀπαρξῆ, στὴν ἐνδιάμεση περιοχὴ, τῶν Βλεμμύων οἱ ὀποῖοι ἀκολούθησαν πάντοτε ἐπιθετικὴ τακτικὴ ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων, ἀπέκλεισεν γιὰ τὴν Ἀξώμη τὸ ἐνδεχόμενον τῆς κατακτιήσεώς της ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀντιῬωμαϊκὴ πολιτικὴ τῆς Ἀξωμικῆς Αὐτοκρατορίας πῆρε τέλος μετὰ τὴν πρώτη καὶ μόνη ἄμειση ἀναμέτρηση τοῦ στρατοῦ της μὲ τὶς Ῥωμαϊκὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τοῦ Αὐρηλιανοῦ, κατὰ τὴν ὀποία κατακτιήθηκε ¹¹⁸.

6. Ἡ ὀθησκαιτικὴ κατὰστασις στὴν Ἀξώμη πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμό ¹¹⁹

Τὸ ὀθησκαιτικὸ ὀπόβαθρον τῶν Αἰθιοπῶν παρουσιάζει σύνθεσις ἀνά-

115. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 55. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σ. 130.

116. *Ἄδῶθι*.

117. S.H. Sellasie: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 56. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σ. 131.

118. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἀν.*, τ. I, σ. 139.

119. Γιὰ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς κατὰστάσεως βλ. τὸ ὄρθρον τοῦ S.H. Sellasie στὴν ἐκδοσις τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλῆσιας: «The Church of Ethiopia, A panorama of History and Spiritual Life» (Addis Ababa, 1970), σσ 1-3.

λογη με αυτή του εθνικού υποβάθρου. Η λατρεία των νεκρών των νεκρών στους αρχαίους Χαμίτες, ο πανθεϊσμός των νοτιοαφρικανών φύλων, ο μονοθεϊσμός των Ιουδαίων, ή πολυθεία των Αρχαίων Έλλήνων αποτελούν τα κυριότερα στοιχεία που συνθέσαν το θρησκευτικό πλαίσιο των Αιθίοπων της αρχαίας εποχής.

Σύμφωνα με μία παράδοση, που διατηρεί ακόμα και σήμερα ρίζες στην πίστη των ειδωλολατρικών πληθυσμών της Αιθιοπίας¹²⁰ και ή οποία επιμαρτυρείται και από το Kebra - Neghast, της δυναστείας στην όποια ανήκει ή θρυλική βασίλισσα του Σαββ προηγήθηκε με όφεικη δυναστεία της όποιας ιδρυτής ήταν ο βασιλεύς - θεός ορις Arwón¹²¹. Η παράδοση αυτή επιβεβαιώνει τή λατρεία του φιδιού και στην Αιθιοπία που ήταν διαδεδομένη σ' όλες τις σημαντικές χώρες, και παρουσιάζει όμοιότητες με την παράδοση της αρχαίας Περσίας όπως επιβεβαιώνεται και από το ιερό βιβλίο των Περσών Avesta.

Με τή διεύθυνση των νοτιοαφρικανών φύλων στα αιθιοπικά ύψιπεδα μεταφέρθηκε εκεί και ή θρησκεία των νοτιοαράβων. Ναοί και άλλα ιστορικά μνημεία μαρτυρούν τή λατρεία των νοτιοαφρικανών θεών μέχρι τους προχριστιανικούς χρόνους, όπως του Almuqah, του κυριότερου θεού της Αραβίας, του Astar, θεού του οθρανοθ και του Sin, θεού της Σελήνης, παράλληλα με τους έγχώριους θεούς μεταξύ των όποιων πρωτεύουσα θέση κατείχε ο θεός του πολέμου Mahrem¹²².

Όπως είδαμε άνωτέρω, μεταξύ των επιδράσεων του έλληνισμού στην Αξώμη βασική θέση κατέχει και ή έπιβολή της αρχαίας έλληνικης θρησκείας. Οι θεοί του έλληνικού πανθέου συμπλήρωσαν ή αντικατέστησαν τις νοτιοαφρικανικές ή έγχώριες θεότητες.

Τό Kebra - Neghast έπιμένει ότι ή θρησκεία των Αιθίοπων κατά τους προχριστιανικούς χρόνους ήταν μονοθεϊστική. Κατά τους βασιλικούς χρονογράφους ή βασίλισσα του Σαββ μεταστράφηκε στον Ιουδαϊσμό ό όποιος έδραιώθηκε στην Αιθιοπία μετά την έπιστροφή του Menelik από την Ίερουσαλήμ μαζί με τους πρωτότοκους υιούς του Ισραήλ¹²³. Όσο κι αν ύπαγορεύονται όμως οι διαβεβαιώσεις αυτές από τους εδωσειές πόθους των συγγραφέων των βασιλικών χρονικών, ή πραγματικότητα παραμένει και βεβαιώνει την έπαρξη ίσχυρης Ιουδαϊκής παραδόσεως στην

120. J.-B. Coulbeaux: *Éth' άν.*, τ. I, σ. 109 και σημ. 2.

121. Αδτόθι. S.H. Sellassie: *Éth' άν.*, σσ 95-96.

122. Αδτόθι, σ. 96.

123. Βλ. άνωτέρω, κεφ. Α' παρ. 5.

Ίστορία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζόμων

Αιθιοπία, ὅπως μᾶς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ τονίσουμε στὰ προηγούμενα. Ἡ ἄκυρξη τῆς θρησκευτικῆς Ἰουδαϊκῆς κοινότητος τῶν Falashas ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία εἶχε εἰσαχθεῖ καὶ ἀσκοθύνταν στὴν Αἰθιοπία, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα, πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ¹²⁴. Βέβαια οἱ Ἰουδαϊκὲς κοινότητες, οἱ ἰδρυμέναι στὴν Ἀραβία καὶ τὴν Αἰθιοπία, ἔκαναν κάθε τί τὸ δυνατό γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐξοικείωση ἑνὸς τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τίς ἀνώτερες ἰδέαις τῆς Μεσσαϊκῆς ἀποκαλύψεως δισκόλωνε ὀπωσδήποτε τὴν ἐξάπλωσὴ του¹²⁵. Τὸ ὅτι ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία δὲν ἦταν ἐπίσημη θρησκεία τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους κατὰ τοὺς πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ αἰῶνας, ἐπιβεβαιώνεται σαφῶς ἀπὸ τίς ἐπιγραφὰς στίς ὁποῖαι γίνεται ἀναφορὰ στοὺς νοτιοαραβικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς. Ἰδιαιτέρως γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Ἐζάνα [4ος μ.Χ. αἰῶνας] κατὰ τὴν ὁποία εἰσῆχθη ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἀζώμη, ἔχουμε τὴν ἀπόδειξιν ἀπὸ τὴν τρίγλωσση καὶ τίς ἄλλαις εἰδωλολατρικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ὅτι ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους ἦταν ἡ εἰδωλολατρικὴ πολυθεϊστικὴ νοτιοαραβικὴ καὶ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκεία.

124. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθοδίου: *Ἑνθ' ἄν.*, σσ 297 κ.ἀ. S.H. Sellasia: *Ἑνθ' ἄν.*, σσ 96-97.

125. Edward Gibbon: «The Decline and Fall of the Roman Empire» in 6 volumes, (J.M. Dent and Sons Ltd, London, 1954), τ. II, σ. 243.

Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ. ΦΡΟΥΜΕΝΤΙΟΣ [Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΑΞΩΜΗΣ]

Σε μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία τὸ Ἄξωμικὸ κράτος εἶχε φθάσει στὸ ἀπόγειο τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς του δυνάμεως καὶ ἐνῶ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀπολαμβάνει τοὺς πρώτους καρποὺς τῆς ἔντονης ἀφομοιωτικῆς προσπάθειας τῶν ποικίλων πολιτιστικῶν ρευμάτων τὰ ὁποῖα εἶχαν κατορθώσει νὰ διεισδύσουν καὶ νὰ ἐδραιωθοῦν στὰ αἰθιοπικὰ ὑψίπεδα, δέχεται τὴν ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια ἀποτελεῖ στὴν κρίσιμη αὐτὴ στιγμὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Αἰθιοπίας, τὸν παράγοντα ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ ὀλοκληρώσει τὴ σύγκλιση τῶν ἐτερόκλητων στοιχείων τῶν πολιτιστικῶν παραδόσεων τῶν Νοτιοαράβων, τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἀμβλύνει τὸν ἀνταγωνιστικὸ χαρακτήρα τους. Ἡ τιμὴ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Ἄξωμη ἐκαφυλάχθηκε ἀπὸ τὴ Θεία Πρόνοια στὸν Ἑλληνισμὸ ὁ ὁποῖος, στὴν εὐγενή του προσπάθεια νὰ ἐπικρατήσῃ πολιτιστικὰ στὸ χῶρο αὐτό, χάρισε στὴν Αἰθιοπία τὸ πολυτιμότερο καὶ μονιμότερο πνευματικὸ δῶρο του¹ καὶ σὰν ἀνταπόδοση πῆρε τὴν ὑπερίσχυση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπέναντι στις ἄλλες πολιτιστικὰς παραδόσεις στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο.

Μὲ τὴν ἀποδοχὴ καὶ υἰοθέτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Ἄξωμη εἰσέρχεται στὴν ἀξιολογότερη καμπὴ τῆς ἱστορίας της καὶ διεκδικεῖ ἐπάξια μιὰ σημαντικὴ θέση στὴ χορεία τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν περίπτωσή εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Αἰθιοπία ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴ σχεδὸν χώρα στὴν ὁποία ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ξεκίνησε σὰν θρησκεία τῶν λαϊκῶν μαζῶν γιὰ νὰ καταστῆι ἐν συνεχείᾳ ἡ ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, ἀλλὰ ἀντίστροφα ἔγινε πρῶτα ἡ ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀλλῆς καὶ ἔπειτα ἐξακλόβθηκε στὸν λαό. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ βασικότερος λόγος γιὰ τὸν θεοκρατικὸ χαρακτήρα ποὺ προσέλαβε καὶ διατήρησε μέχρι τὶς μέρες μας τὸ αἰθιοπικὸ κράτος καὶ γιὰ τὸν ἀδιάσπαστο δεσμὸ ποὺ σφωρηλατήθηκε μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας.

1. I. dei Sabelli: *Enō' An.*, τ. I, σσ 149-150.

Ἡ σημαντικότητα τῆς εξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Αἰθιοπία θεματίζεται ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς². Γιὰ τὴν ἴδια τὴν Αἰθιοπία ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεσε τὴν ἰσχυρὴ πνευματικὴ δύναμη ποῦ ἐξομάλυνε τὶς ὑφισταμένες διαφορὰς μεταξὺ τοῦ χαμιτικοῦ καὶ σημιτικοῦ στοιχείου, ποῦ δὲν εἶχαν κατορθώσει ἀκόμη νὰ συμφιλιωθοῦν, καὶ ἔγινε ἀνεκτίμητος ἐνωτικὸς παράγοντας. Ἐξάλλου ἡ ἠθικὴ δύναμη τῆς νέας θρησκείας ὀρθώθηκε ἐπιτόδιο στὴν πνευματικὴ ὀπισθοδρόμηση τῶν Αἰθιόπων κατὰ τὴ μακραίωνη ἱστορικὴ πορεία τους καὶ τοὺς διέσωσε μὲ σθένος ψυχῆς ἱκανό, ὥστε νὰ ἀντισταθοῦν στὶς ἐπιβουλὰς κατὰ τῆς ἔθνικης καὶ πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας τους καὶ κυρίως στὴν ἐπικινδυνότερη ἀπὸ αὐτὰς ποῦ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ ἐπέλαση. Ἡ ἐδραίωση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Αἰθιοπία εἶναι γεγονός σημαντικὸ γιὰ τὴν ὅλη πορεία τῆς εξαπλώσεώς του, ἡ δὲ διατήρηση τῆς πίστεως μέχρι σήμερα, παρὰ τὶς ποικίλες ἀντίξοες συνθήκες, χάρισε στὴ χώρα τὸν τιμητικὸ τίτλο τοῦ μοναδικοῦ χριστιανικοῦ κράτους στὴν Ἀφρικανικὴ ἥπειρο καὶ τοῦ ἀρχαιότερου ἀνεξάρτητου χριστιανικοῦ κράτους ποῦ ὑφίσταται μέχρι σήμερα.

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου ἐδραζόταν στὴν Ἰουδαϊκὴ θρησκεία, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ προέκταση, συμπλήρωση ἢ ἐπανόρθωση, ἔδωσε τὴ δυνατότητα τῆς ὁμαλῆς ἐνωματώσεως στὴ χριστιανικὴ πίστι τῆς ἰσχυρῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως ποῦ ὑπῆρχε στὴν Αἰθιοπία πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ καὶ ἄφησε ἔτσι ἐλεύθερο τὸ πεδίο ὥστε νὰ λάβει ἐπίδοση ὁ ἔντονος ἑλληνότροπος χαρακτήρας τῆς νέας πίστεως. Ἡ πορεία ποῦ ἀκολούθησε ὁ Φωτιστὴς τῆς Αἰθιοπίας, ὁ Ἑλληνας Φρουμέντιος, ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Μεσογείου μέχρι τὰ ὕψιμα τῆς Ἀζόμων, ἔγινε ἀμφίδρομη καὶ ἐξασφάλισε στὴ χώρα τὴν ὁδὸ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μεσογείου καὶ μὲ τὸ Βυζάντιο. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἱστορικὲς συγκυρίαι ὀδηγήσαν τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησίαι νὰ βρεθεῖ κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τοῦ Κοπτικοῦ Πατριαρχείου, ἢ Ἐκκλησίας αὐτῆ, τόσο στὴν ἀφετηρία τῆς ὁσο καὶ στὴν μέχρι σήμερα πορεία τῆς, φέρει ἐμφανῆ τὰ στοιχεῖα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων. Τὸ ἑλληνικὸ πολιτιστικὸ ἐπόβαθρο ποῦ εἶχε δημιουργήσει στὴν Ἀζόμη ὁ Πτολεμαϊκὸς Ἑλληνισμὸς τῆς Αἰγύπτου προπαρασκεύασε ἕδαφος γόνιμο γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὁ ζήλος τῶν Ἑλλήνων πρωταγωνιστῶν τοῦ ἐκχριστιαν-

2. Ἀνῶθι. Th. Natsoulas: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 30. S.H. Sellassie: *Ἐνθ' ἄν.*, σσ 97, 108. S. P. Fétitidie: «Essai sur l'Évangélisation de l'Éthiopie, sa date et son Protagoniste», στὴν Ἑλληνοαιθιοπικὴ ἐπιθεώρηση «Abba Salama», τ. II (1971) σσ 77-104 καὶ τ. III (1972) σσ 208-233, καὶ ἀνάτοκο ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐπιθεώρηση μὲ τὴν ἴδια ἐπιθεώρηση σσ 77-78.

νισμοί της Αιθιοπίας βρήκε πολύτιμο συμπαραστάτη για τη διδασκαλία της νέας πίστωσης την εξουκείωση των 'Αξωμιτών με τις ιδέες του ελληνικού πνεύματος και τη συμπάθεια με την οποία αγκάλιαζαν κάθε τι το ελληνικό. Έτσι η νέα Έκκλησία πήρε έναν καθαρά ελληνικό χαρακτήρα στην πρώτη συγκρότησή της και στην παραπέρα οργάνωση. Έκφράσαμε στα προηγούμενα την εικάσια ότι η πρόωγη γλώσσα της νέας Έκκλησίας θα πρέπει να ήταν η Έλληνική, αλλά κι αν αυτό δεν συνέβη, παραμένει αναμφισβήτητο το γεγονός ότι το πρότυπο για την οργάνωσή της σ' όλους τους τομείς ήταν ελληνικό. Η εκκλησιαστική φιλολογία που ήταν μεταφραστική, τα λειτουργικά και θρησκευτικά βιβλία, η οργάνωση της μοναστικής ζωής, η εκκλησιαστική τέχνη και αρχιτεκτονική, το κανονικό και άστικό δίκαιο, η εκκλησιαστική μουσική και γενικά οι τάσεις και κατευθύνσεις της Έκκλησίας της 'Αξώμης καθοδηγούνται από τα ελληνικά πρότυπα και πολλές φορές έχουν Έλληνες πρωταγωνιστές³. Το πνεύμα που επικρατεί στην Έκκλησία της 'Αξώμης, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο, είναι το πνεύμα της Έλληνικής 'Ορθόδοξης Έκκλησίας κι αυτό δικαιώνει υπέρ αυτής την πραγματικότητα ότι προέκυψε και παρέμεινε για πολύ ως συγαστική Έκκλησία της Έλληνικής Έκκλησίας της 'Αλεξανδρείας. Γι' αυτό και θεωρούμε ότι η Μητρόπολη της 'Αξώμης, με πρώτο επίσκοπο τον Άγιο Φρουμέντιο, είναι η Έλληνική Μητρόπολη της Αιθιοπίας, τουλάχιστο κατά το σκέλος της οργάνωσης και της πνευματικής ζωής της. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεώρηση έχει νόημα η συγγραφή της Ιστορίας της 'Ιεράς Μητροπόλεως 'Αξώμης από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα και μ' αυτό το πνεύμα θα κάνουμε λόγο, όταν φθάσουμε στη σύγχρονη περίοδο, για επανασύσταση και όχι για ίδρυση της Μητροπόλεως 'Αξώμης.

Βέβαια το κοίμνιο της Έκκλησίας της 'Αξώμης αποτέλεσθηκε βασικά από Αιθίοπες, αλλά οι πρωταγωνιστές της εδραιώσεως της πίστωσης και της οργάνωσης της εκκλησιαστικής ζωής ήταν Έλληνες και έκτος αυτού, η παρουσία του ελληνικού στοιχείου μεταξύ των Χριστιανών Αιθίοπων είναι αδιάκοπη από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Για τους λόγους αυτούς η γραμμή πλεύσεως που ακολούθησε η Αιθιοπική Έκκλησία είναι γραμμή συμπορεύσεως με την Έλληνική 'Ορθόδοξη Έκκλησία που διαρκεί επί

3. Βλ. Μητροπολίτου 'Αξώμης Μεθοδίου: «Ο Χριστιανισμός και ο 'Ιουδαϊσμός...», έργα άναφερθέν, σ. 37 κ.λ. Α. Ghanotakis: *Evθ' άν.*, κρη. Γ κρη. 3.

4. Χρυσ. Παπαδοπούλου: «Η 'Ορθόδοξος 'Ανατολική Έκκλησία: Γενική ιστορική επισκόπηση» (Εκδ. 'Αποστολικής Διοκονίας της Έκκλησίας της Έλλάδος, 'Αθήναι, 1954), σ. 44.

πολλοὺς αἰῶνες μετὰ τὴν τοπικὴ ὑκαγωγή τῆς στοῦ Κοπτικῆ Πατριαρχεῖο τῆς Ἀλεξανδρείας 5.

Μετὰ τὴν ἐξάρτηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία, ἡ μητέρα Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας οὐδέποτε ἀπέβηκε τὸν πόθο καὶ οὐδέποτε ἐγκατέλειψε τὶς προσπάθειες νὰ τὴν ἐκαναφέρει στοὺς κόλπους τῆς, ἐνισχυόμενη ἀπὸ τὴ διαρκὴ διαπίστωση ὅτι ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἐξακολουθοῦσε οδισιαστικὰ νὰ εἶναι Ἐκκλησία τοῦ Ἑλληνορθόδοξου ρυθμοῦ. Ὅταν τέλος, κατὰ τὴ σύγχρονη περίοδο, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας βεβαιώθηκε ὅτι ὁ πόθος τῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ καὶ διαπίστωση ὅτι ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἔπαιρνε καθαρὰ ἔθνικὸ χαρακτῆρα παρουσιάζοντας ἰσχυρὰς τάσεις ἀνεξαρτοποιήσεως καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ Κοπτικὸ Πατριαρχεῖο, προτίμησε νὰ διατηρήσει μὲν τοὺς ἠριστάμενους πνευματικοὺς δεσμοὺς μ' αὐτὴ, ἀλλὰ παράλληλα δραστηριοποιήθηκε στὸν τομέα τῆς ἰδρύσεως τῆς Ἑλληνικῆς Μητροπόλεως Ἀζόμων γιὰ νὰ προστατεύσει κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς τοῦ Ἑλληνε τῆς Αἰθιοπίας καὶ νὰ ἀνανεώσει καὶ συνεχίσει τὴν παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἀξωμικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ συνέχεια λοιπὸν τῆς μελέτης μας, χωρὶς νὰ εἶναι ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰθιοπίας 6, θὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ σύσταση καὶ περαιτέρω πο-

5. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., τ. Α', Εἰσαγωγή, σ. 14.

6. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν πολλὰς ἀξιόλογες ἀντικειμενικὲς μελέτεις μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρουμε τὶς ἑξῆς: Michael Geddes: «The Church History of Ethiopia...» (London, MCMXCVI). Harry Middleton Hyatt: «The Church of Abyssinia» (London, Luzac and Co., 1928). R. Hammerschmidt: «Äthiopien. Christliches Reich zwischen Gestern und Morgen» (O. Harrassowitz, Wiesbaden, 1967). F. Heyer: «Die Kirche Äthiopiens» (Berlin, 1971). Ignatio Guidé: «La chiesa abissina» στὴν ἐπιθεώρηση «Oriente Moderno» II (1922). Tadesse Tamrat: «Church and State in Ethiopia, 1270-1527» (Oxford, Clarendon Press, 1972). Tadesse Tamrat-S.H. Sellassie et al.: «The Church of Ethiopia» (A publication of the Ethiopian Orthodox Church, Addis Ababa, 1970). The Ethiopian Orthodox Mission: «The Ethiopian Orthodox Church» (Addis Ababa, 1970). Ν. Γουτέκου: «Ἡ Ὀρθοδοξία καὶ αἱ Ἐπίσκοποι: Ἀνατολικά Ἐκκλησία, τερ. Γ': Ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία», ἐνθ' ἄν., σσ 91-110, κ.δ. Ἐπίσης γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας μπορεῖ νὰ ἀνατρέξει κανεὶς σ' ὅλας τὶς ἱστορίας τῆς Αἰθιοπίας, ὅπου θὰ βρεῖ ἱκανὸ ἀριθμὸ σελίδων ποὺ ἀναφέρονται στὸ θέμα ἐπὶ, λόγο καὶ τοῦ στυλοῦ δεσμοῦ ποὺ ὑπάρχει μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ Πολιτείαν στὴν Αἰθιοπία. Ἄν παραλείψουμε νὰ μνημονοῦσαμε καὶ πάλι εἰδὼ τὴν προαναφερθεῖσα ἡμερησίως ἀναγινωσκόμενη καὶ καταξοχὴν Ἑλληνο αἰθιοπικὴ καὶ διακεκριμένη Θεολόγου, Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθοδίου Φωστία: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἐν Αἰθιοπία, Νοβῆρι καὶ Μέρου» (Ἀθήναι, 1979), τ. Πρῶτος, ἡ ὁποία εἶναι σημαντικώτατη, ἰσχυρὰ καὶ ὅτι ἀφορᾷ στὸν Ἑλληνικὸ χαρακτῆρα καὶ τὶς Ἑλληνικὰ ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας, καὶ

ρεία αυτής, ιδιαίτερα σε ό,τι άφορᾷ στον ἑλληνότροπο χαρακτήρα της και στη συμβολή τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ παράγοντα στη διαμόρφωση τῆς ιστορικής της ζωῆς καθώς και στις σχέσεις της με τὸν Ἑλληνισμό και τὴν Ἑλληνική Ἐκκλησία, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας, ὅποτε και θὰ κεραιοριθεῖ στο καθωυτὸ ἀντικειμένο της, δηλαδὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξοῦ Μητροπόλεως Ἀξῶμης ἀπὸ τὴν ἀνασῦστασή της μέχρι σήμερα.

1. Παράδοση και πραγματικότητα :

Μολονότι οἱ αἰθιοπικὲς πηγὲς δὲν μνημονεύουν κάποιο ἀξιόλογο γεγονός κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες και κυρίως μέχρι τὸ 330 μ.Χ. περίκου, ὅποτε, κατὰ κοινή παραδοχή, διαδόθηκε ὁ Χριστιανισμός στὴν Ἀξῶμη ⁷, οἱ ἐλλαβεῖς θῆλοιο τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ποὺ βασίζονται σὲ σκοπιμότητα παρόμοια με ἐκεῖνη βάσει τῆς ὁποίας οἱ ρίζες τῆς καταγωγῆς τοῦ αἰθιοπικοῦ λαοῦ στηρίχθηκαν σὲ βιβλικὲς βάσεις, ἀνάγων τὸν ἑχριστιανισμό τῆς Αἰθιοπίας στοὺς Ἀποστολικούς χρόνους ⁸. Αὐτὴ τὴ φορά φαίνεται ὅτι ἡ παράδοση ἔχει βασιμότερα βιβλικὰ ἐρείσματα. Πραγματικά στις Πράξεις τῶν Ἀποστόλων γίνεται λόγος γιὰ τὴ βάπτισι τοῦ Εὐνούχου τῆς βασιλισσας Κανδάκης ὡς ἐξῆς : ⁹

« Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον λέγων ἀνάστηθι και πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἐρημος. Και ἀνωστὰς ἐπορεύθη. Και ἰδοὺ ἀνὴρ εὐνούχος δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλείσης Αἰθιοπῶν, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γᾶζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ, ἦν τε ὑποστρέφων και καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ, και ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν. Ἐπεὶ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Φίλιππου κρόσελεθε και κολλήθητι τῷ ἄρματι τοῦτω. Προσδραμιὸν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, και εἶπεν· ἄρα γε γινώσκεις ἂ· ἀναγινώσκεις ; Ὁ δὲ εἶπε· πῶς γὰρ

στὴν ὁποία ἀναστυάζονται ὀσαυμένως ἀπόψεις γνωσθῶν μελετητῶν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἱστορίας σχετικὰ με τὸν ρόλο τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος στη διαμόρφωση τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος και συνάγονται σπουδαία και καινοφανῆ συμπεράσματα.

7. Metropolitan Methodios of Aksum: «The introduction of Christianity Into Aksum», μελέτη ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὴν ἐπετηρίδα «Abba Salama» (τ. 1, 1970, σσ 186-190) στὸν Α' τόμο τῆς Σειλλογῆς Δημοσιευμάτων του με τὸν τίτλο: «Θεολογικὰ και Ἱστορικὰ Μελέματα» (Ἀθήνα, 1979), σ. 356.

8. Ν. Τσιτσάκου: «Ἡ Ὁρθοδοξία...», 8ῆν' ἀν., σ. 92.

9. Πράξων η', 26-40.

ἀν δυνάμειν, ἐὰν μὴ τις ὀδηγήσῃ με ; παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ. Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἦν ἀνεγίνωσκεν ἦν αὐτῷ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρονος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ; Ὅτι αἶραιται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἐθνοβχος τῷ Φιλίππῳ εἶπε· δόμοί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο ; Περὶ ἐαυτοῦ ἢ περὶ ἑτέρου τινός ; Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης ἐηγγελίστατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν. Ὡς δὲ ἐκορευόντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπὶ τι ὕδωρ, καὶ φησιν ὁ ἐθνοβχος· Ἰσοῦ ὕδωρ· τί καλοῖαι μὰ βαπτισθῆναι ; Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξοσιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε· πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ ἐκέλευσε στήναι τὸ ἄρμα, καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὃ τε Φίλιππος καὶ ὁ ἐθνοβχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. Ὅτι δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐδέτι ὁ ἐθνοβχος· ἐκορευέτο γάρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων. Φίλιππος δὲ ἐρέβη εἰς Ἀζωτον, καὶ διερχόμενος ἐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτόν εἰς Καισάρειαν».

Ὁ ἱστορικός τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας Εἰδοΐβιος ἀναφέρει στήν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του ὅτι ἡ παράδοσις θέλει τὸν ἐθνοβχον δυνάστην αὐτὸν νὰ εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοῦς «Ἐθνηκοῦς» ποῦ εὐαγγελίσθηκε τὸν θεοὸ λόγο καὶ ὁ πρῶτος ποῦ ἐπέστρεψε στὴν-χώρα του καὶ κήρυξε τὸ Εὐαγγέλιο. Μὲ τὴν θεάρεστη δρᾶση του ἐκκληρώθηκε ἡ προφητεία τῶν Ψαλμῶν :¹⁰ «Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ»¹¹.

Ἀπὸ τὴν πληροφόρια αὐτὴ ὁ S. H. Sellassie, ἀξιοποιώντας τὰ στοιχεῖα ὅτι ὁ ἐθνοβχος ἦταν μνημένος στήν Ἰουδαϊκὴ θρησκεία πρὶν βαπτισθεὶς Χριστιανὸς καὶ ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ παράδοσις ἦταν ἰσχυρὴ στὸ Ἀζωμικὸ κράτος, ἐνφ ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴ Νουβία, καὶ ὅτι ἀκόμη ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου ποῦ ἀφιερῶναι ἀρκετὴ ἔκτασι στήν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Νουβίας, δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν χριστιανικὴ δρᾶση τοῦ ἐθνοβχου, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τόπος στὸν ὁποῖο ἀνέπτυξε τὴ δρᾶση του ὁ ἐθνοβχος ἦταν ἡ Ἀζώμη καὶ ὅχι ἡ Μερόη¹². Φυσικὰ πρόκειται γιὰ τὴν ἐπανάληψη μιᾶς θέσεως παλαιότερων μελετητῶν, οἱ ὅποιοι, στηριζόμενοι σὲ ἀπλῆς εἰκασίς, θέλησαν νὰ ἀναγάγουν

10. S.H. Sellassie: «Ancient and Medieval...» Ἐνθ' ἀν. σ. 97.

11. «Ψαλμῶν» ΕΖ' (ΞΗ'), 32.

12. S.H. Sellassie: Ἐνθ' ἀν.

τόν εθνόχο της Κανδάκης σέ έκχριστιανιστή τών περιοχών αὐτῶν ¹³. Δὲν ἀμφισβητεῖται βέβαια ἡ ἀξιοπιστία τοῦ συγγραφέα τῶν «Πράξεων τῶν Ἀποστόλων», ἀλλὰ δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσουμε τὸ γεγονός ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ γεωγραφικῆς γνώσεις θὰ πρέπει νὰ χαρακτηρίζονταν ἀπὸ τὴν ἴδια ἀσάφεια καὶ σύγχυση τῶν συγχρόνων του. Τὸ «ἀνήρ Αἰθίοψ» λοιπὸν τῶν Πράξεων δὲν μᾶς βοηθεῖ στὸν ἐντοπισμὸ τῆς χώρας ἀπὸ τὴν ὁποία καταγόταν καὶ στὴν ὁποία ἐπιστρέφοντας δίδαξε τὴ νέα πίστη. Ἐχοντας ὁμῶς ὁπόμεν μας ὅτι τὸ ὄνομα «Κανδάκη» δὲν εἶναι κύριο ὄνομα μιᾶς βασιλείας, ἀλλὰ ὁ κοινὸς τίτλος ἕλων τῶν βασιλείων τῆς Μερῶης, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ χώρα τοῦ εθνόχου ἦταν τὸ Νουβιανὸ βασίλειο τῆς Μερῶης ¹⁴. Πάντως σὺν τελικῇ διαπίστωση, ἡ ὁποία ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ σιωπὴ τῶν τοπικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν τῆς Ἐκκλησίας ἢ τῶν συγγραμμένων καὶ ἀδισταβρωτῶν πληροφοριῶν τους σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, παραμένει τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐκχριστιανιστικὴ δραστηριότητα τοῦ εθνόχου τῆς Κανδάκης στὸν αἰσιζὸνα αἰθιοπικὸ χῶρον θὰ πρέπει νὰ ἦταν στενῆς κλίμακας. Ἐπεὶ ὁ εἰσεβῆς πόθος τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἰδρύσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας στοὺς Ἀποστολικοὺς χρόνους ἀποδεικνύεται χωρὶς ἱστορικὸ ἔρεισμα. Σχετικὰ μ' αὐτὸ ὁ Dom Henri Leclercq εἶναι κατηγορηματικὸς γράφοντας ὅτι ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῆς φαντασίας καὶ ὅτι «πρόκειται γιὰ ἐκινόηση ποὺ δὲν ἀξίζει καν νὰ συζητηταῖ» ¹⁵.

Τὴν ἴδια στάση θὰ πρέπει νὰ τηρήσουμε καὶ ἀπέναντι στὴν ἄλλη ἐκδοχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία θεωρεῖται Ἀποστολική. Οἱ Ἄπόκρυφοι Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἀναφέρουν ὅτι κατὰ τὴ διανομὴ τῶν περιοχῶν γιὰ τὴ διάδοσι τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ μεταξὺ τῶν Ἀποστόλων, στὸν μὲν Ἀπόστολο Ματθαῖο ἔλαχε ἡ Αἰθιοπία στὸν Βαρθολομαῖο δὲ ἡ Ἰνδία ἢ ἐνδοτέρα ¹⁶. Τὴν πληροφορία παρέχει ὁ Ρουφίνος στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του μὲ τὰ ἑξῆς: ¹⁷

«In ea divisione orbis, quae ad praedicandum verbum Dei, sorte, per apostolos celebrata est, cum aliae aliis provinciae obvenissent, Thomae

13. Βλ. Α. Wiedemann: «L'Éthiopie au temps de Tibère et le trésorier de la reine Candace» σὺν «Le Muséon» 1894 τ. III, σσ 117-126.

14. S.P. Pétridès: «Essai...» ἔνθ' ἄν. σ. 82.

15. H. Leclercq: «Éthiopie», ἔνθ' ἄν. στ. 586.

16. S.P. Pétridès: ἔνθ' ἄν., σ. 82. Ν. Τσιτσίκου: ἔνθ' ἄν., σ. 92. H. Leclercq: ἔνθ' ἄν., S.H. Sellasié: ἔνθ' ἄν., σ. 98.

17. Rufinus: «Historia Ecclesiastica», Migne P. L., τ. XXI, στ. 479.

Parthia et Matthaeco Aethiopia, eique adhaerens citerior India Bartholomaeo dicitur sorte decretam»¹⁸.

Πέρα ἀπὸ αὐτῆ ὁμοῦ τὴν πληροφορία ὁ Ρουφίνος σὲ κανένα σημεῖο τοῦ βιβλίου του δὲν μᾶς παρέχει τὴ διαβεβαίωση ὅτι πραγματικά ὁ Ἀπόστολος Ματθαῖος ἀναποκρίθηκε στὴν ἀποστολὴ γιὰ τὴν ὁποία κληρώθηκε, ἐξάλου ἀπὸ τὴ βιογραφία τοῦ Ἁγίου Ματθαίου γνωρίζουμε ὅτι οὐδέποτε μπόρεσε αὐτὸς νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Αἰθιοπία¹⁹. Τὸ ἴδιο ἀσφαλῆς καὶ ἀσθηρικτὲς εἶναι καὶ οἱ παρόμοιες πληροφορίες ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Ὁ Εὐσέβιος, γιὰ παράδειγμα, ἀναφέρει, μὲ ἀριετὴ ἐπιφύλαξη – εἶναι ἀλήθεια –, ὅτι ὁ Πάνταινος πιθανὸν νὰ δίδαξε τὸ Εὐαγγέλιο μεταξὺ τῶν Ἰνδῶν²⁰, καὶ μὲ μεγαλύτερη ἀκόμα ἐπιφύλαξη μνημονεύει τὸ γεγονός ὅτι βρῆκε ἡδὴ ἐκεῖ Χριστιανούς ποὺ διάβαζαν τὸ «κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον» στὴν Ἑβραϊκῆ, ὅπως τοὺς τὸ εἶχε μεταφέρει ὁ ἐκχριστιανιστῆς τους ἀπόστολος Βαρθολομαῖος. Ὁ Ἅγιος Ἰερώνυμος μᾶς πληροφορεῖ, χωρὶς νὰ στηρίζει τὴν πληροφορία του αὐτῆ, ὅτι ὁ Πάνταινος δίδαξε τοὺς Βραχμᾶνες, ἢ λεπτομέρεια ὁμοῦ ὅτι οἱ Ἰνδοὶ Χριστιανοὶ γινώριζαν ἑβραϊκὰ μᾶς κάνει, δεδομένης καὶ τῆς ἀσάφειας καὶ εὐρύτητος ποὺ εἶχε γιὰ τοὺς ἀρχαίους ὁ ὅρος Ἰνδία²¹, νὰ πιστεύουμε ὅτι γιὰ τὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ ταίριαζε περισσότερο ἢ Ἀραβία καὶ ἢ Αἰθιοπία καὶ ὅχι ἡ σημερινὴ Ἰνδία²². Ἄλλωστε οἱ «Βυζαντινοὶ κατάλογοι τῶν δώδεκα ἀποστόλων» ἀποστελλουν τὸν Βαρθολομαῖο «Ἰνδοῖς τοῖς καλουμένοις εἰδαίμοσι»²³. Ὅπως ὁμοῦ κι' ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, οἱ ἀνωτέρω πληροφορίες καθὼς καὶ ἡ σχετικὴ πληροφορία τοῦ Ψευδο-Ἀβδία, οἱ ὁποῖες ἐλέγχονται ὡς ἀβάσιμες ἀπὸ τὴ σιγὴ σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ τῶν ἐπίσημων ἱστορικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πηγῶν, δὲν μποροῦν νὰ στηρίζουν τὴν ἀποστολικότητα τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Στὶς πληροφορίες αὐτές, γράφει ὁ L. Duchesne²⁴,

18. Δηλαδή: «Ὁ ἄπὸ τὸν διαιμοισμὸ τῆς οἰκουμένης, ὁ ὁποῖος γιὰ τὴν κηρυξὴ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, μὲ κλῆρον ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους ἔθηκε, ἐνθ' ἄλλαις ἐπαρχίαις σ' ἄλλους εἶχαν τὴν τύχη, στὸν Θεωδὸ ἢ Παρθία καὶ στὸν Ματθαῖο ἢ Αἰθιοπία, ἢ γαιωνικὴ δὲ μ' αὐτὴ ἐνδοτέρα Ἰνδία στὸν Βαρθολομαῖο λέγεται ὅτι ἔλαχε».

19. S.F. Pétridas: «Essai...» ἐνθ' ἄν. σ. 82.

20. Εὐσέβιος: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» I, V, c. X, P. G. τ. XX, στ. 453.

21. Ἐδ. ἀνωτέρω: καθ. Α' παρ. 35.

22. H. Leclercq: ἐνθ' ἄν., στ. 586.

23. Ἀπόθθ.

24. L. Duchesne: «The Churches Separated from Rome», μεταφρασὴ στὴν ἀγγλικὴ ἀπὸ τὸν A.H. Mathew (London, 1907), σ. 195, στὸ προαναφερθὲν ἔργο τοῦ Μητροπολίτου Ἀζώου Μεθοδίου «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 61-62, σημ. 1' (ἡ μετάρθρωση τοῦ ἀποστόλου εἶναι δική μας).

«ελάχιστη ή καθόλου πίστη πρέπει να δοθεί, όπωςσδήποτε, ιδιαίτερα σ' εκείνες τών οποίων ὁ Ψευδο - Ἀβδίας εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας, όπως οἱ ἀποδιδόμενες στοὺς Ἁγίους Ματθαῖο καὶ Βαρβολομαῖο». Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἀνεπιφύλακτη εἶναι ἡ θέση τοῦ Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος γράφει χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς :²⁵ «Αἱ εἰδήσεις περὶ μμενονωμένων προσηλυτισμῶν εἰς τὸν χριστιανισμόν ἐν Αἰθιοπία στηρίζονται ἐπὶ εἰκαστῶν τῶν διηγήσεων τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων 8, 22 - 40. Διότι ἐάν ὄντως εἶχεν εἰσχωθῆ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν Αἰθιοπίαν κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴν, ἀσφαλῶς μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Φρουμεντίου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε σημαιωθῆ πρόδοός τις, ὥστε νὰ ὑφίσταται ἔστω καὶ ἡκοινηθῆς Ἐκκλησία. Τοιοῦτόν τι δὲν εἶναι γνωστόν, ὅτε χριστιανικαὶ κοινότητες, ὡς ὑποθέτουσιν αἰθίοπες ἱστορικοὶ, ὑφίσταντο ἐν Αἰθιοπία πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Φρουμεντίου. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦτον ὅτι ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Ἐβανγγελιστοῦ Ματθαίου ἢ τοῦ Διακόνου Φιλίππου ἀποβλέπει εἰς τὴν μείωσιν τῆς σημασίας τοῦ ἔργου τοῦ Φρουμεντίου».

Εἶναι μᾶλλον βέβαιο λοιπὸν ὅτι μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνα ἡ Αἰθιοπία δὲν δέχθηκε καμιά ὀργανωμένη χριστιανικὴ προσηλυτιστικὴ ἀποστολή, δὲν μοροῦμε ὅμως νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ὑπαρξὴ Χριστιανῶν μεταξὺ τῶν κατοίκων τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους. Ἡ ὑπαρξὴ πυκνῶν ἐμπορικῶν ἐπαφῶν μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης ἔφεραν ἐκεῖ χριστιανούς, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στὸν τόπο αὐτό²⁶. Τὸν πρῶτο χριστιανικὸ πυρῆνα θὰ τὸν βροῦμε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων ποὺ εἶτε ἦταν ἐγκαταστημένοι μόνιμα εἶτε ἐπανερχόνταν περιοδικὰ στὰ κυριότερα αἰθιοπικὰ κέντρα. Ἡ Ἀδοῦλη μὲ τὸν ἑλληνικὸ τῆς χαρακτῆρα θὰ πρέπει νὰ φιλοξενόσσε τοὺς περισσότερους Ἑλληνας χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἀζώμη δὲν πρέπει νὰ ἦταν ἀμελητέος ὁ ἀριθμὸς τους. Τὸ ὅτι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν συμπεριλαμβάνονταν καὶ Αἰθίοπες, ιδιαίτερα ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἔρχονταν σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τοὺς Ἑλληνας, εἶναι πολὺ πιθανόν. Ἡ σχετικὴ ἀνεξίθρησκεια τῶν Ἀζωμιτῶν ἀτοκρατόρων διευκόλυνε τὰ πράγματα γιὰ τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς ἐπέτρεψε νὰ ὀργανώσουν, παίρνοντας βέβαια τῆς στοιχειώδεις προφυλάξεις, τὴν κοινὴ λατρεία σὲ εὐκαιριακοὺς εὐκτήριους οἴκους. Ἐξάλλου ἡ ἀπρόσκοπη ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης κατέστησε τὴν Αἰθιοπία ἀσφαλῆς καταφύγιο γιὰ τοὺς χριστιανούς ποὺ ἤθελαν νὰ ἀποφύγουν τῆς συνέπειας τῶν

25. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἐν., σσ 61-62, σμ. 1.

26. H. Leclercq: ἔνθ' ἐν., στ. 587.

χριστολογικῶν ἐρίδων στό Βυζάντιο. Ἐπει ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν τῆς Αἰθιοπίας θὰ πρέπει νὰ ἀυξήθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Φρουμεντίου ἀπὸ τὴν καταφυγὴ στὴ χῆρα αὐτῆ πολλῶν ἀρειανιζόντων, μετὰ τὴν καταδίκη τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀρείου ἀπὸ τὴν Α΄ ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδο τὸ 325²⁷.

Δὲν ἀφελεῖ ὁμως νὰ στηριχθοῦμε σὲ ὑποθέσεις, ὅπως ἔκαναν ὀρισμένοι μελετητῆς²⁸, γιὰ νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Αἰθιοπίας εἶχαν προχωρήσει στὴν ὀργάνωσι τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τους καὶ εἶχαν συστήσει Ἑκκλησία ἔστω καὶ σὲ σπαργανικὴ μορφή, ἀφοῦ δὲν διασώθηκαν ἀσφαλεῖς μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀπαραίτητων ὀργανωτῶν, ἱερέων καὶ ἐπισκόπων, πρὶν ἀπὸ τὸν Φρουμέντιο. Ἀπόδειξη αὐτοῦ ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Αἰθιοπίας περιμέναν τὸν Φρουμέντιο γιὰ νὰ τοὺς ὀργανώσει καὶ νὰ τοὺς συναθροίσει σὲ κοινὸς ἐκτεήριους οἴκους, τοὺς ὁποίους ἴδρυσε ὁ ἴδιος γιὰ χάρι τούς, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἀζώμῃ πρὶν ἀπὸ τὴ χειροτονία του σὲ ἐπίσκοπο. Τὴν κατάστασι τῶν ὑπαρχόντων χριστιανῶν στὴν Αἰθιοπία κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ συνοψίζει ἐπιγραμματικὰ ὁ Μητροκ. Ἀζώμης Μεθόδιος ὡς ἑξῆς: »

«Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν Ἀζώμῃ, πρὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου ὑπῆρχον Ἕλληνες χριστιανοὶ ἐκ τῶν ἐν Ἀζώμῃ ἐμπόρων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ὁ Φρουμέντιος, καθ' ὃν χρόνον εὗρίσκετο ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ πρὸ τῆς χειροτονίας του εἰς ἐπίσκοπον, εἶχε δημιουργήσει ἐκτεήριους οἴκους. Τοιοῦσιτρόπως ὁ Χριστιανισμὸς ἦτο γνωστὸς ἐν Αἰθιοπία, μάλιστα δὲ μεμαρτυρημένως ὑπὸ τοῦ Ἐριγένους, τοῦ Ρουφίνου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους. Διὰ τοῦτο δέον νὰ θεωρηθῇ ἡ χειροτονία τοῦ Φρουμεντίου ὡς πρῶτον ἐπισκόπου τῆς Αἰθιοπικῆς Ἑκκλησίας ὡς ἀφετηρία τῆς ἐισόδου τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ χῆρᾳ ταύτῃ».

Γεγονὸς λοιπὸν εἶναι ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ χριστιανικοῦ αὐτοῦ πυρήνα στό Ἀζωμικὸ κράτος διευκόλυνε πολὺ τὸν Φρουμέντιο στὴν ὀλοποίηση τοῦ ἐμπνευσμένου σχεδίου του γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς χῆρας. Ἡ ἀφετηρία ἐδῶ, ὅπως προαναφέραμε, τοποθετήθηκε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ καὶ δὲν χρειάσθηκε, γιὰ νὰ ἐδραιωθῇ ἡ χριστιανικὴ πίστις, νὰ ἀκολουθηθῇ ἡ ἐπάδουνη καὶ μαρτυρικὴ πορεία ποῦ ἀπαιτήθηκε σ' ἄλλες περιοχές, ὅπου ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια ποτίστηκε μὲ τὸ ἅγιον αἷμα τῶν μαρτύρων. Ὁ Φρουμέντιος, ἀφοῦ γοήτασε μὲ τίς ἐξαιρετικὰς πνευματικὰς του ἱκανότητας τὸν με-

27. Th. Natsoulas: *ἐνθ' ἄν.*, σσ 30-31.

28. J.-B. Coulbess: *ἐνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 141.

29. Μητροκ. Ἀζώμης Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», *ἐνθ' ἄν.*, σ. 62, σμμ. 1.

γάλο αυτοκράτορα Έζάνα, κατόρθωσε να τον προσηλυτίσει στη χριστιανική πίστη και να επιτύχει έτσι την επίσημοποίηση του Χριστιανισμού· όσττερα από αυτό έγινε άσφαλέστρη και εύκολότερη ή προσπάθεια για την έδραωση και τή διάδοση τής νέας πίστως στο λαό, άφοδ ο Φρουμέντιος στον ένθεο ζήλο του βρήκε πολύτιμους συμπαριστάτες το χριστιανικό και το έλληνικό πολιτιστικό υπόβαθρο που προϋπήρχε στην Άξώμη. Έτσι, μετά την εύδωση των προσπαθειών του, κατέκτησε επάξια τον τιμητικό τίτλο του έκχριστιανιστή τής χώρας και την πρώτη θέση στις χριστιανικές καρδιές των Αιθιοπίων, ώστς κατά τή χαρακτηριστική έκφραση του Coulbeaux αή Αιθιοπία με εύγνωμοσύνη θά προσβλέπει πάντοτε στον Άγιο Φρουμέντιο σάν "Φωτιστή" τής»³⁰.

2. Φρουμέντιος ό Φωτιστής τής Αιθιοπίας:³¹

α) Τά γεγονότα και τά κείμενα: Ή παρουσία και παραμονή του Φρουμεντίου στην Άξώμη και ή έκχριστιανιστική του δράση κατά τή διάρκεια ατής δέν ήταν άστολέστια προκαθορισμένου σχεδίου, αλλά ή εύτυχη προέκταση τής άπρόοκτης καταλήξιας ενός ταξιδιού. Τή συγκυρία των γεγονότων τά όκοια έφεραν τον Φρουμέντιο και τον άδελφό του Αιδέσιο στην αόλη τής Άξώμης, και την πολιτεία και τή δράση τους μέχρι την άναχώρηση του δευτέρου στη γενέτειρά του και την επάνοδο του πρώτου από την Άλεξάνδρεια στην Άξώμη ως επισκόπου τής νέας Έκκλησίας,

30. «Et l' Ethiopie reconnaissante regardera toujours saint Frumence comme son "Illuminateur": J.-B. Coulbeaux: ένθ' άν., τ. Ι, σ. 141.

31. Για τον έκχριστιανισμό τής Αιθιοπίας και γενικότερα στην ιστορία τής Αιθιοπίας και τά όκοια παραθέσαμε στην προηγούμενη παράγραφο του κωφαλαίου αυτού, μπορεί ό ένδιαφερόμενος να άνατρίξει και στα έξης: Metropolitan Methodios of Aksum: «The Introduction of Christianity into Aksum», ένθ' άν., καθώς και στη συλλογή του ίδιου «Συμβολή εις την Ιστορίαν τής Ίσρας Μητροπόλεως Άξώμης» (Άθήνα, 1976) στις άνωτέρω μελέτες γίνεται παράθεση των κειμένων και τής σχετικής βιβλιογραφίας και έλεγχος των θέσεων των διαφόρων μελετητών.- S.P. Pétridou: «Essai sur l' Evangélisation...», έργο άναφερόν, ένθ' άν.-Α. Daskalakis: «Evangelization of Ethiopia and Relations Between Greeks and Ethiopians in the Byzantine Era» (διόλεξη που δόθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 1963 στο Πανεπιστήμιο τής Άδδς Άμπέμπα) κολυγραφημένο.- Έγκυρη παρουσίαση των γεγονότων μπορούμε να βρούμε στοός δύο άξιόλογοις Ευρωπαίους αιθιοπιστές Ludolf και Bruce: J. Ludolf: «Historia Aethiopicæ» (Frankfurt, 1681), J. Bruce: «Travels to discover the Source of Nile», 5 τόμοι, (Edinburgh, 1790). Βλ. επίσης R. Basset: «Études sur l' Histoire d' Éthiopie» (Paris, 1882).- Άπό τούς συγγραφείς σχετικών άρθρων στις διάφορες έγκυκλοκείσεις άναφέρουμε τον dom H. Leclercq: «Éthiopie», ένθ' άν.

μῆς τίς περιγράφει ὁ λατῖνος ἱστορικός τῆς Ἐκκλησίας Ρουφίνος Τυράντιος στὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» του³² ἀναδιήγησι τῶν γεγονότων μὲ ἀνεπίσθητες παραλλαγές ἔχουμε ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας ἐκκλησιαστικοῦς συγγραφεῖς³³ Φιλοστόργιο³⁴, Σωκράτη³⁵, Σωζόμενο³⁶, Θεοδόρητο³⁷, Γελάσιο³⁸ κ.ἄ.³⁹ Λόγω τῆς προφανοῦς σπουδαιότητος τοῦ παρουσιάζει ἡ διήγησι τῶν γεγονότων αὐτῶν, παραθέτομε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» τοῦ Ρουφίνου στὸ πρωτότυπο :⁴⁰

«Metrodorus quidam philosophus, inspicieudorum locorum et orbis perscrutandi gratia, ulteriorem dicitur Indiam penetrasse. Cuius exemplo invitatus Meropius quidam, Tyrius philosophus, simili ex causa, adire Indiam voluit, habens secum duos pueros, quos liberalibus litteris⁴¹, utpote propinquos, instituebat ; quorum, unus qui erat junior, Aedesius, alter Frumentius vocabatur. Igitur pervasis et in notitiam captis his quibus animus pascerebatur, cum philosophus redire coepisset, aquae vel ceterorum necessariorum causa, ad portum quemdam navis quae vehebatur applicuit⁴². Moris est inibi barbarorum, ut si quando foedus sibi cum Romanis turbatum vicinae nuntiaverunt gentes, omnes qui apud eos ex Romanis inventi fuerint

32. Rufinus: «Historia Ecclesiastica», ἐνθ' ἀν.

33. S.P. Pétrides: «Essai...», ἐνθ' ἀν., σ. 86 καὶ Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», ἔργο ἀνωθ., σσ 62-63, σημείωσι.

34. Migne, Patrologia Graeca, τ. LKV, στ. 481-489.

35. Migne, P. G., τ. LXXII, στ. 125.

36. Migne, P. G., τ. LXXVII, στ. 996.

37. Migne, P.G., τ. LXXXII, στ. 969.

38. «Geschichte der Christlichen Schriftsteller» (Berlin, 1918), σσ 148-150.

39. Ἀπλὴ μνεία τοῦ γεγονότος ἔχουμε ἀπὸ τοῦς Βυζαντινοῦς χρονικογράφους Θεοφάνη, Ἰωάννη Μαλάλα καὶ Ζωναρόν. Ἐπιβεβαίωσι τοῦ ἕκχριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου ὡς πρώτου ἐπισκόπου Ἀζώμης ἔχουμε καὶ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιτομὴ τοῦ Πατριάρχου Θεοπίου (Migne, P.G., τ. LKV). Τὸ ἱστορικὸ τῶν γεγονότων μῆς παρουσιάζει ἐπίσης τὸ «Αἰθιοπικὸ Συναξάριον», ποῦ ἀκολουθεῖ σὲ γενικὰς γραμμὰς τὴ διήγησι τοῦ Ρουφίνου [βλ. E.A.W. Budge: «The Book of the Saints of Ethiopia» (Cambridge, 1928), τ. IV, σσ 1164-65].

40. Rufinus: «Historia Ecclesiastica», βιβλ. I, κεφ. IX, Migne, Patrologia Latina ἐνθ' ἀν. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δημοσιεύει στὸ πρωτότυπο καὶ ὁ H. Leclercq στὸ ἄρθρο του, «Ethiopia», ἐνθ' ἀν., στ. 587-588 καὶ ἀναδημοσιεύει ὁ Pétrides στὸ «Essai...», ἐνθ' ἀν., σσ 91-92.

41. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ οἱ λατῖνοι ἔννοουσι τὶς ἐγκλίσεις, δηλαδὴ τὶς ἀνθρωπιστικὰς σποδὰς, ποῦ ἔκανον κυρίως οἱ Ἑλληνας νεοί.

42. Πιθανὸν εἶναι πρόκειται γιὰ τὸ λιμάνι τῆς Ἀδοῦλης, ὅπου σημειώθη καὶ ὁ H. Leclercq: ἐνθ' ἀν., στ. 587, σημ. 3.

jugulentur. Invaditur navis philosophi, cuncti cum ipso pariter perimuntur ; pueruli reperti sub arbore meditantes et lectiones suas parantes, barbarorum miseratione servati, ducuntur ad regem. Horum ille alterum, id est Aedesium sibi pincernam fecit ; Frumentio vero, quem quasi perspicacem deprehenderat et prudentem, rationes suas scriniaque commisit, ex quo et honore magno apud regem habiti et in amore.

At vero moriens rex uxorem cum parvulo filio regni reliquit haeredem ; adolescentibus autem quid vellent agendi dedit liberam facultatem ; quos tamen regina suppliciter exorat, tanquam quae nihil haberet in toto regno fidelius ut secum, usquequo adolesceret filius, regendi regni sollicitudinem partirentur, et praecipue Frumentium, cujus prudentia ad moderandum sufficeret rectorum : nam alius fidem puram et sobriam mentem simpliciter exhibebat. Idque dum agerent et regni gubernacula Frumentius haberet in manibus, Deo mentem ejus et animos instigante, requirere sollicitus coepit, si qui inter negotiatores Romanos christiani essent, et ipsis potestatem maximam dare, ac monere ut conventicula per loca singula facerent, ad quae romano ritu, orationis causa, confluerent ; sed et ipse multo magis eadem facere, et ita caeteros cohortari, favore et beneficiis invitare, praestare quidquid opportunum fuisset, loca aedificiis aliisque necessaria praebere, et omnino gestire ut christianaorum ibi semen exurgeret. Sed cum regius puer adolevisset, qui [? cui] procuracionem regni gerebant, expletis omnibus et fide traditis, multum licet detinentibus et rogantibus ut manerent, regina vel filio ad orbem tamen nostrum revertuntur. Aedesio festinante Tyrum, parentes propinquosque revisere, Frumentius Alexandriam pergit, dicens aequum non esse opus occultare dominicum. Igitur rem omnem ut gesta est exponit episcopo, ac monet ut provideat virum aliquem dignum, quem congregatis jam plurimis christianis, et ecclesiis constructis in barbarico loco, episcopum mittat. Tum vero Athanasius, nam is super sacerdotium acceperat, attentius et propensius Frumentii dicta gesta que considerans, in concilio sacerdotum ait : «Et quem alium invenimus virum talem, in quo sit Spiritus Dei sicut in te, qui haec possit implere ? » Et tradito ei sacerdotio, redire cum cum domini gratia unde venerat jubet. Quique cum episcopus perrexisset ad Indiam, tanta ei data esse a Deo virtutum gratia dicitur, ut signa per eum apostolica fierent, et infinitus numerus barbarorum converteretur ad fidem. Ex quo in Indiae partibus et populi christianorum et ecclesiae factae sunt et sacerdotium coepit. Quae nos ita gesta, non opinione vulgi, sed ipso Aedesio Tyri presbytero postmodum facto, qui Frumentii comes prius fuerat, referente cognovimus».

Δηλαδή : 43

«Κάποιος Μητροδωρος φιλόσοφος, γὰρ νὰ ἰδεῖ τοὺς τόπους καὶ νὰ διεραυνήσῃ τὴν οἰκουμένην, λέγεται ὅτι ἐφθασε στὴν ἀπώτερη Ἰνδία 44. Ἀπὸ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἐκπαῖδη παρακινήθηκε κάποιος Μερόπιος, Τύριος φιλόσοφος, γιὰ τὴν ἴδια αἰτία, θέλησε νὰ μεταβῆ στὴν Ἰνδία, ἔχοντας μαζί του δύο παιδάκια, στὰ ὅποια τὰ ἐλευθέρια γράμματα, ἐπειδὴ ἦταν συγγενεῖς, δίδασκε ἀπ' αὐτοῦς, ὁ ἓνας ὁ ὅποιος ἦταν κώτερος, Αἰδέσιος, ὁ ἄλλος Φρουμέντιος ὀνομαζόταν. Λοιπὸν ἀφοῦ εἶδε καὶ γνόρισε αὐτὰ μὲ τὰ ὅποια τὸ πνεῦμα τρεφόταν, ὅταν ὁ φιλόσοφος εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐπιστρέφει, γιὰ νερὸ ἢ ἄλλα ἀναγκαῖα, σὲ κάποιο λιμάνι τὸ πλοῖο μὲ τὸ ὅποιο μεταφερόταν προσορμίσθηκε. Εἶναι ἔξιμο σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῶν βαρβάρων, ἂν κάποτε δεῖ ἔχει διαταραχθεῖ ἡ συμφωνία τους μὲ τοὺς Ρωμαίους 45 τὰ γειτονικὰ ἔθνη ἀναγείλουν, ὅσοι βρεθοῦν κοντὰ τους ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους νὰ σφάζονται. Γίνεται εἰσβολὴ εἰς τὸ πλοῖο τοῦ φιλοσόφου, ὅλοι ἀνεξαίρετως κι αὐτοῖς ὁ ἴδιος σκοτώνονται: οἱ νεανίες ποὺ ἀνευρέθησαν κάτω ἀπὸ ἓνα δένδρο νὰ μαλετοῦν καὶ νὰ ἐτοιμάζουν τὴν ἀνάγνωσή τους, ἀφοῦ διασωθήσαν χάριτι στή

43. Ἡ μετάφραση ποὺ παρατίθεται εἶναι δική μας καὶ ἀκολουθεῖ μὲ κάθε δυνατὴ πιστότητα τὸ λατινικὸ κείμενο. Μετάφραση τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ τοῦ Ροσθίνου ἢ ἀπόδοσίν του σὲ γενικὲς γραμμὲς στίς σύγχρονες γλώσσες παρέχουν: ὁ Pétitides: «Essai...», ἐνθ' ἄν., σσ 92-95, στὰ γαλλικὰ, ὁ S. H. Sellassie: «Ancient and Medieval...», σσ 98-99, ποὺ παραθέτει τὴν ἀγγλικὴν μετάφραση τῶν A. Jones καὶ E. Monroe στὸ ἔργο τους «A History of Ethiopia» (Oxford, 1955), σσ 26-27, ὁ J.-B. Coulbeaux στὸ προαναφερθὲν ἔργο του «Histoire Politique...», τ. I, σσ 145-146, στὰ γαλλικὰ, ὁ L. dei Sabbelli: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 152-153, στὰ ἰταλικὰ, καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ἱστορίας τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Στὴν ἑλληνικὴ ἔχομε τὴν μετάφραση τοῦ Μητροπολίτη Ἀζώμης Μεθοδίου στὸ προαναφερθὲν ἔργο του «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 61-64 καὶ τὴν ἑλληνικὴν μετάφραση τῆς ἀποδόσεως τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν Ρωμαῖον Καθηγητὴ Ν. Τσιτσίκου στὴν ἐργασία του «Ἡ Ὀρθοδοξία...», ἐνθ' ἄν., σ. 92.

44. Ἐχει γίνῃ ἡδὴ λόγος γιὰ τὴν ἀσάμεια καὶ τὴ γεωγραφικὴ ἀπεπνεῖα μὲ τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦνται ὁ ὄρος Ἰνδία ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους (βλ. ἄνωτέρω, κωφ. Α' παρ. 3C.) Κατὰ τοὺς κρήτους χριστιανικοὺς αἰῶνες γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου γιὰ νὰ δηλωθῶν οἱ περιοχὲς γύρω ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσαν καὶ ποὺ συγκεκριμένα ἢ Ἀραβικὴ χερσόνησος καὶ ἡ Αἰθιοπία, ἴδιος ὅταν τὸ ὄνομα συνοδεύεται ἀπὸ τὰ ἐπιθετὰ «ἐνδοτέρα» ἢ «ἐνδοστέρη» σ' ἀντίθεση μὲ τὸ ἢ «Ἐσπέρη Ἰνδία». Ὅμοιος ἢ χρῆσις τῶν ὄρων αὐτῶν ἀπὸ τοῦς ἐκκλησιαστικοῦς πατέρες εἶναι τόσο ἀβθαίρητη ὥστε νὰ δημιουργεῖται σύγχυσις: βλ. Pétitides, ἐνθ' ἄν., σσ 92-93, σμμ. 7.

45. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος ἀποδίδει τὸν ὄρο αὐτὸ εἰςτοχα μὲ τὸ ὄνομα Ἑλληνικὴ ἢ Ῥωμαϊκὴ, ἐνθ' ἄν., σσ 62, 64 κ. ἑ., γιατί εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ Ροσθίνος ἔνοιε εἶδ' ὅτι τοὺς ἱσχυροὺς τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ συγκεκριμένα τοὺς Ἑλληνας, Αἰγύπτιους, Φοίνικας κλπ. βλ. καὶ Pétitides: «Essai...», ἐνθ' ἄν., σ. 94, σμμ. 8, καὶ J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 146, σμμ. 3.

φιλευσπλαγχνία τῶν βαρβάρων, ὀδηγοῦνται στὸν βασιλιά. Ἀπὸ αὐτοὺς ἐκεῖνος τὸν ἕνα, δηλαδὴ τὸν Αἰδέσιο τὸν ἕκανε οἰνοχόου τοῦ τὸν Φρουμέντιο δὲ, τοῦ ὁποίου εἶχε διακρίνει τὴν εὐφροσύνη καὶ τὴ σύνεση, τὸν ἕκανε οἰκονόμου καὶ γραμματέα του, καὶ ἀπὸ τότε τοὺς εἶχε καὶ σὲ μεγάλη τιμὴ καὶ πολὺ τοὺς ἀγαποῦσε.

Ὅμως πεθαίνοντας ὁ βασιλιάς τὴ γυναῖκα του μὲ τὸ μικρὸ γιό του ἄφησε κληρονόμους τοῦ βασιλείου· στοὺς νέους δὲ ἔδωσε ἐλευθερία ἐκλογῆς νὰ κάνουν ὅ,τι θέλουν· αὐτοὺς ὁμοίως ἡ βασίλισσα ἱκετευτικὰ τοὺς παρακαλεῖ, καθὼς αὐτὴ δὲν εἶχε τίποτε πιστότερο σ' ὀλόκληρο τὸ βασίλειο, ὥσπου ἐνηλικιωθεῖ ὁ γιός της, νὰ μοιρασθοῦν μαζί της τὴ φροντίδα τῆς διακυβερνήσεως τοῦ βασιλείου, καὶ προκάντων τὸν Φρουμέντιο, τοῦ ὁποίου ἡ σύνεση ἐπαρκοῦσε γιὰ τὴ διοίκηση τοῦ βασιλείου : γιὰτὶ ὁ ἄλλος τὴν ἀγνήπιστη καὶ τὸ συντόν πνεῦμα μὲ ἀπλότητα παρουσίαζε. Καὶ αὐτὸ ἐνῶ ἕκαναν [δηλ. παρέμεναν ἐκεῖ] καὶ ὁ Φρουμέντιος εἶχε στὰ χέρια του τὰ ἥνια τοῦ βασιλείου, μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ Θεοῦ στὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ του, ἄρχισε ἐπίμονα νὰ ἀναζητᾷ ἐν μερικοῖς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ἐμπόρων χριστιανοὶ ἦταν, καὶ σ' αὐτοὺς νὰ δίνει μέγιστη ἐξουσία καὶ νὰ τοὺς παρακαλεῖ νὰ ἱδρῶσουν σὲ διάφορα μέρη τόπους συναθροίσεως, ὅπου κατὰ τὸν ρωμαϊκὸ τρόπο [λατρείας] νὰ συνέρχονται καὶ νὰ προσεύχονται· ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος πολὺ περισσότερο (ἄρχισε) νὰ κάνει τὰ ἴδια, καὶ ἔτσι τοὺς ὑπόλοιπους νὰ παρακαλεῖ, μὲ τὴν εὐνοία καὶ τίς εὐεργασίας νὰ τοὺς προσελκύει, νὰ τοὺς παρέχει ὅτιδήποτε θὰ ἦταν χρήσιμο, τόπους γιὰ τὰ οἰκοδομήματα καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα νὰ τοὺς παραχωρεῖ, καὶ γενικὰ νὰ ἐπιθυμῆι πολὺ νὰ ἀναβλαστῆσι ἐκεῖ ὁ σπόρος τῶν χριστιανῶν. Ἀλλὰ διὰ τὸ βασιλόπουλο, γιὰ λογαριασμὸ τοῦ ὁποίου ἀσκοῦσαν τὴν ἐπιτροπεία τοῦ βασιλείου, εἶχε ἐνηλικιωθεῖ, ἀφοῦ ὅλα (ὅσα τοὺς εἶχαν ἀνατεθεῖ) ἐκπλήρωσαν καὶ πιστὰ παρέδωσαν, μολονότι πολὺ ἐπέμεναν καὶ παρακαλοῦσαν νὰ παραμείνουν, ἡ βασίλισσα καὶ ὁ γιός της στὴ δικὴ μας ὁμοίως ἐπικράτεια ἐπιστρέφουν. Ἐνῶ ὁ Αἰδέσιος ἔοικε στὴν Τύρο γιὰ νὰ ζαναθεῖ τοὺς γονεῖς καὶ συγγενεῖς του, ὁ Φρουμέντιος στὴν Ἀλεξάνδρεια μεταβαίνει, λέγοντας ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ νὰ ἀποκρύπτει τὸ ἔργο τοῦ Κυρίου. Λοιπὸν ὅλη τὴν ὑπόθεσιν ὅπως ἔγινε ἐκθέτει στὸν ἐπίσκοπο, καὶ τὸν προτρέπει νὰ φροντίσει νὰ βρεῖ κάποιον κατάλληλο ἄνδρα γιὰ νὰ τὸν στείλει ὡς ἐπίσκοπο, ἀφοῦ συναθροίσθησαν ἤδη πάρα πολλοὶ χριστιανοὶ καὶ κατασκευάστηκαν ἐκκλησίαις στὸν βαρβαρικὸ τόπο. Τότε πραγματικὰ ὁ Ἀθανάσιος, γιὰτὶ αὐτὸς πρόσφατα εἶχε ἀναλάβει τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα, προσεκτικότερα καὶ προθυμότερα ἐξετάζοντας τὰ λόγια καὶ τὰ ἔργα τοῦ Φρουμέντιου, στὴ σύνοδο τῶν ἱερέων λέγει : «Καὶ ποιὸν ἄλλον τέτοιον ἄνδρα θὰ βροῦμε, στὸν ὁποῖο νὰ ὑπάρ-

χει τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὅπως σὲ σένα, ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἐπιτελέσει αὐτὰ τὰ πράγματα ; » Καὶ ἀφοῦ τοῦ παρέδωσε τὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα [τὸν χειροτόνησε], τὸν διατάσσει νὰ ἐπιστρέψει μὲ τὴ χάρις τοῦ Κυρίου ἐκεῖ ἀπὸ ὅπου εἶχε ἔλθει. Καὶ αὐτὸς ὅταν ὡς ἐπίσκοπος εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ἰνδία ⁴⁶, τόσο μεγάλη χάρις ἀρετῶν λέγεται ὅτι δόθηκε σ' αὐτὸν ἀπὸ τὸν Θεό, ὥστε ἀποστολικά σημεῖα [θαύματα] γίνονταν ἀπὸ αὐτόν, καὶ ἀπεριόριστος ἀριθμὸς βαρβάρων μεταστρεφόταν εἰς τὴν πίστη. Ἀπὸ τότε στὰ μέρη τῆς Ἰνδίας καὶ λαοὶ χριστιανῶν καὶ ἐκκλησίαι δημιουργήθηκαν καὶ ἡ ἱερωσύνη ἄρχισε. Αὐτὰ ἔμελλε ὅτι ἔτσι ἔγιναν, ὅχι ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ [λαϊκὴ διήγησις], ἀλλὰ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἴδιου τοῦ Αἰδέσιου ποὺ ἔγινε ἔπειτα προσβύτερος τῆς Τύρου, ὁ ὅποιος ἦταν προηγουμένως συνοδὸς τοῦ Φρουμεντίου, τὰ γνωρίσαμε».

Ἡ διήγησις αὐτὴ τοῦ Ρουφίνου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ἀσάφειες ποὺ παρουσιάζει σ' ὀρισμένα καιρῖα σημεῖα δημιουργεῖ πολλὰ ἐρωτηματικά, δὲν πρέπει νὰ ἀμφισβητηθεῖ στὸ σύνολό της γιὰτὶ ἐπιβασιώνεται στὰ βασικὰ της στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ μαρτυρίες σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες. Ἐξἄλλου οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν συγγραφεῖα καὶ τὸ ἔργο του μᾶς ὀδηγοῦν στὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι πρόκειται περὶ ἀξιόπιστου καὶ μᾶλλον ὑπεύθυνου ἀνθρώπου ⁴⁷. Ἀκομῆναι λοιπὸν νὰ ἀνακλιρῶσουμε τὰ στοιχεῖα ποὺ λείπουν καὶ νὰ ἔρουμε τὶς ἀσάφειες καὶ τὶς φαινομενικὰς ἀντιφάσεις τῆς διηγήσεως, γιὰ νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ κύρος της ὡς θεμελιακῆς μαρτυρίας γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Αἰθιοπίας.

Ἡ πρώτη βασικὴ παράλειψις τοῦ Ρουφίνου εἶναι ἡ ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλιᾶ εἰς τὴν αὐτὴ τοῦ ὁποῦ ὀδηγήθησαν ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος. Ἡ παράλειψις αὐτὴ θὰ ἦταν μικρότερης σημασίας ἂν δηλωνόταν μὲ σαφήνεια ἡ χώρα καὶ ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο συνέβησαν τὰ γεγονότα. Ἡ δυσκολία τοῦ ἐντοπισμοῦ, ἰδιαίτερα τοῦ δεύτερου στοιχείου, ὀδήγησαν τοὺς διάφορους μελετητὰς εἰς τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων μὲ τὰ ὅποια μετατοπίζεται, σκόπιμα ἢ ἀθέλητα, ὁ χρόνος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας. Ὁ Σ. Η. Sellassie βρῖσκει ἀδικαιολόγητη τὴν ἀπὸ μέρους τοῦ Ρουφίνου παράλειψιν τοῦ συγκεκριμένου ὀνόματος τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς χώρας εἰς τὴν ὁποία συνέβησαν τὰ γεγονότα, μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀμφισβητηθεῖ

46. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος γράφει ὅτι ὁ Αἰδέσιος εἰς τὴν διήγησιν τῶν γεγονότων πρὸς τὸν Ρουφίνου χρησιμοποίησε τὸν ἄνω Ἰνδία γιὰ νὰ κατονομάσῃ τὴν Αἰθιοπία, ἀκολουθῶντας τὴν ὀρολογία τῆς ἐποχῆς τού: ἐνθ' ἂν., σσ 64-65.

47. S.P. Pétrides: ἐνθ' ἂν., σ. 83.

την αξιοπιστία του συγγραφέα και να θεωρήσει ως αναληθή τη διαβεβαίωση του ότι κατέχει τα γεγονότα άπνευστίας από τον Αϊδέσιο. Προσφέρει πάντως την εναλλακτική άποψη ότι ίσως να πέρασε πολλός καιρός από τη στιγμή που του τὰ διηγήθηκε ο Αϊδέσιος μέχρι τη στιγμή τῆς καταγραφῆς τους, ὅποτε δικαιολογείται νὰ ἔσχασε ὀρισμένες λεπτομέρειες μεταξύ τῶν ὁπίων καὶ τὰ ὀνόματα αὐτά ⁴⁸. Ἐν πρῆπι νὰ διαλέξουμε μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἀπόψεων, θὰ προτιμούσαμε τὴ δεύτερη, ἀλλὰ ἐν πάσει περιπτώσει καὶ πληροφοροῖται αὐται τοῦ Ρουφίνου δὲν πρέπει νὰ τεθῶσιν ὀπὸ ἀμφιβολίαν, κατὰ τὴν ἀκριβῆ ἔκφραση τοῦ Μητροπ. Ἀξῳμῆς Μεθοδίου ⁴⁹. Ὑπάρχει ἐπίσης τὸ ἐνδεχόμενον τὰ ὀνόματα Ἰνδία καὶ ἐχώρα τῶν βαρβάρων, δηλ. Βαρβαρία ⁵⁰, νὰ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Ἰδιο τὸν Ρουφίνο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς Αἰθιοπίας ⁵¹, ἀφοῦ καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα χρησιμοποιῶνταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γιὰ τὴ δῆλωση τῆς γεωγραφικῆς ταυτότητας τῶν περιοχῶν τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, ⁵² μάλιστα δὲ τὸ πρῶτο χρησιμοποιῶνταν κατὰ προτίμησιν ἀπὸ τοὺς δυτικούς μέχρι τὰ τέλη τοῦ Μεσαιῶνα ⁵³. Ἀλλῶστε ὁ Ἰδιος ὁ Αἰδέσιος δικαιολογείται στὴν προτίμησιν τοῦ ὀνόματος Ἰνδία ἀντὶ Αἰθιοπία, ἂν αὐτὸς ὑπαγόρευσε τὸ ὄνομα αὐτὸ στὸν Ρουφίνο, γιὰτὶ ἀκολούθησε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ γεωγραφικὴ ὀρολογία τῆς ἐποχῆς του ⁵⁴. Ὅπωςὅποτε ὁμως ἡ ὀνομασία αὐτὴ τῆς Αἰθιοπίας προκάλεσε πολλὴ σύγχυση ἢ ὀκοία ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν ἀβασάνιστη χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων πὸ ἀναδιηγοῦνται τὴν ἱστορία τοῦ Ρουφίνου ⁵⁵. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ ὄνομα τοῦ βασιλιά τῆς Ἀξῳμῆς, μιὰ ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ὁ μὲν Αἰδέσιος τὸ ἀνέφερε στὸν Ρουφίνο, ἐκεῖνος ὁμως, καὶ ἂν ἀκόμα δὲν τὸ λησμόνησε, μπορεῖ νὰ τὸ παρέλειψε ἐπειδὴ δὲν τὸ ἔκρινε ἀναγκαζοῦ. Σχετικὰ τῶρα μὲ τὴν ἀντίφρασιν τὴν ὀκοία διαπιστώνει ὁ Καθηγητῆς S.H. Sellassie ⁵⁷, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ

48. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 100.

49. Μητροπολίτου Ἀξῳμῆς Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 64.

50. Πριβλ. τὸ σημερινὸ λιμῆνι τῆς Σομαλίας Βέρβερα, πὸ εἶναι μιὰ ἐπιβίωση τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ὀνόματος.

51. Μητροπ. Ἀξῳμῆς Μεθοδίου: ἔνθ' ἀν., σ. 65.

52. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἀν., τ. I, σ. 4.

53. Ὁ ἐξερυννητῆς Marco Polo (13ος αἰ.) γιὰ νὰ ἐντόπισει ἀκριβέστερα τὴν Αἰθιοπία τὴν ὀνομάζει «Μῆση Ἰνδίας» βλ. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἀν., τ. I, σ. 86.

54. M. Ἀ. Μεθοδίου: ἔνθ' ἀν., σσ 64-65.

55. Dom H. Leclercq: «Éthiopies», ἔνθ' ἀν., στ. 586. S.P. Pétridiès: «Essai...», ἔνθ' ἀν., σσ 92-93, σμμ. 7.

56. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἐκφράζει ὁ M. Ἀ. Μεθοδίου, ἔνθ' ἀν., σ. 65.

57. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 100.

Ἰδιος ὁ Ρουφίνος ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ περιγράφει τὴν Ἀζώμην ὡς πολιτισμένο τόπον καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ ἀναφέρει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς εἶχαν βάρβαρες συνήθειαι, ἀφοῦ κατὰ τίς περιόδους διακοπῆς τῆς συνθηκῆς μὲ τὸ Ῥωμαϊκὸ κράτος κατέσφαζαν τοὺς Ῥωμαίους ὑπηκόους, πράγμα ποῦ συνέβη καὶ στὴν περίπτωσιν τῶν ἐπιβατῶν τοῦ κλοίου ποῦ μετέφερε τὸν Φρουμέντιο καὶ τὸν Αἰδέσιο, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσδιορίζει τοὺς Ἀζωμίτες· ἂν λάβουμε ὑπόψιν μας ὅτι τὸ Ἀζωμικὸν κράτος περιστοιχιζόταν ἢ καὶ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πολλὰ ἔθνη καὶ ὅτι ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ χώρου στὸν ὁποῖο διαδραματίσθηκαν τὰ γεγονότα δὲν εἶναι ἀκριβής, θὰ μπορούσαμε κάλλιστα νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ βάρβαρη συμπεριφορὰ βάρυτε ὀρισμένα νομαδικὰ φύλα τῆς περιοχῆς καὶ ὅχι τοὺς Ἀζωμίτες· ἴσως στοὺς Ἀζωμίτες νὰ καταλογίζαμε τὴν ἀνοχὴ μῆς τέτοιας συμπεριφορᾶς, ἂν παραδεχθόμασθε ὅτι εἶχαν κἀπὸ ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο Ἐλεγχὸ τοὺς δόλοκληρῆ τὴν παρὰκτια περιοχὴ. Οἱ Ἀζωμίτες βέβαια εἶχαν τὸν ἔλεγχον τῆς Ἀδούλης, ποῦ τὴ χρησιμοποιοῦσαν σὰν τὸ κύριον λιμάνι ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρεαίωναν τίς ἐμπορικὰς τοὺς συναλλαγὰς, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον ὅτι εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἐγγυηθοῦν καὶ τὴν ἀκίνδονη ναυσιπλοῖα σ' ὅλη τὴν ἐκτασὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, νὰ ὑπάρχουν διάφορες ἀνεξέλεγκτες ὁμάδες ποῦ προέβαιναν, δταν τοὺς δίνονταν ἡ εὐκαιρία ἢ ἡ πρόφασις, σὲ ληστρικὰς πειρατικὰς ἐπιδρομὰς. Μῆς τέτοιας ἐπιδρομῆς θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἔπεσαν θύματα οἱ ἐπιβάτες τοῦ κλοίου τοῦ Μερόπιου. Ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος, ποῦ εἶχαν ἀποβιβασθεὶ στὴν ξηρὰ σύμφωνα μὲ τὴ διήγησιν, θὰ πρέπει νὰ ἀνευρέθησαν ἀπὸ Ἀζωμίτες καὶ ὅχι ἀπὸ τοὺς ἴδιους βαρβαρούς οἱ ὁποῖοι κατέσφαζαν τοὺς συνεπιβάτες τους· ἔτσι δικαιολογεῖται ἄλλωστε ἡ ξαφνικὴ φιλευσπλαχνία τῶν βαρβάρων, χάρις στὴν ὁποία χαρίστικη ἢ ζωὴ στοὺς δύο νέους καὶ δηγγήθησαν αὐτοὶ στὴν αὐλὴ τοῦ ἀυτοκράτορα. Ἐτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ ὑπόδοξίς τῆς ὁποίας ἔπυχαν ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος στὴν αὐλὴ τῆς Ἀζώμης, ποῦ προϋποθέτει εὐμενὴ στάσιν τῶν Ἀζωμιτῶν ἀπέναντι στοὺς ξένους καὶ ἰδιαίτερα σ' ἐκείνους στοὺς ὁποίους διέβλεπαν χρήσιμες ἰκανότητες. Ὁ Sellassie διερωτᾶται ἐπιπλέον πῶς εἶναι δυνατόν ὁ Αἰδέσιος ποῦ ἔζησε ἀρκετὸ χρόνον στὴν πρωτεύουσα τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους, ποῦ ἦταν ἀπὸ πολὺ νωρίτερα γνωστὸ στὸν Ἑλληνιστικὸν κόσμον, δὲν κατονόμασε στὴ διήγησίν του πρὸς τὸν Ρουφίνο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βασιλεῖα καὶ τὴν Ἰδία τὴν Ἀζώμην⁵⁸. Ἀλλὰ τὸ λογικότερον εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ μὲν Αἰδέσιος ἀνέφερε τὸ

58. Αἰ. 68.

όνομα της 'Αξώμης, ο Ρουφίνος όμως που δὲν εἶχε τις προσαμβάνουσες παραστάσεις τοῦ Αἰδέσιου, προτίμησε νὰ κατονομάσει τὴν περιοχὴ μὲ τὸν κοινὰ καθιερωμένο ὄρο, πιστεύοντας ἴσως ὅτι ἔτσι γίνεται σαφέστερος.

Τελικὰ, ὅσοι κι ἂν εἶναι οἱ λόγοι τῶν παραλείψεων καὶ τῶν ἀσφαιδῶν τῆς διηγήσεως, γεγονός παραμένει ὅτι τὰ περιγραφόμενα συνέβησαν καὶ μάλιστα ὄχι σὲ κάποιο ἀκαθόριστο μέρος ἀλλὰ στὴν 'Αξώμη. Αὐτὸς εἶναι ἄλλωστε καὶ ὁ λόγος ποῦ δοῦ ἀπὸ τοὺς πρὸ ἀξιόλογους μελετητῆς, ὁ dom H. Leclercq⁵⁹ καὶ ὁ Carlo Conti-Rossini⁶⁰, χαρακτηρίζουν ὡς ἀθηντική τὴ διήγηση τοῦ Ρουφίνου. Μιὰ πρόχειρη συνεκτίμηση τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν στοιχείων καὶ τῶν στοιχείων τῆς διηγήσεως θὰ μᾶς ὀδηγήσει ἐπίσης στὴν ἔδρα διαδραματίσεως τῶν γεγονότων αὐτῶν, τὴν 'Αξώμη. Ὁ Ρουφίνος μᾶς λέγει ὅτι ὁ βασιλιάς μπροστὰ στὸν ὁποῖο ὀδηγήθηκαν οἱ δύο νέοι ἐκτίμησε τίς πνευματικὰς τοὺς ἱκανότητες καὶ τοὺς ἀνέθεσε τὰ γνωστὰ καθήκοντα. Ἀλλὰ ἡ ἐκτίμηση τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων προϋποθέτει ἀπαραίτητα προφορικὴ θρακοινωνία. Σὲ ποιά γλώσσα λοιπὸν συνομιλήσαν οἱ νέοι μὲ τὸν βασιλιά ; Ὁπωσδήποτε ὄχι στὴν τοπικὴ, τὴν ὁποία ἀποκλείεται νὰ κατεῖχαν οἱ νέοι, ἀλλὰ στὴ δική τους γλώσσα, δηλαδή τὴν ἑλληνική⁶¹. Ἀλλὰ πόσες βασιλικὰς αὐλὲς καὶ πόσους βασιλεῖς, σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ ποῦ οἱ ἀρχαῖοι δριζαν μὲ τὸ ὄνομα Ἰνδία, δηλαδή ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία μέχρι καὶ τὴ σημερινὴ Ἰνδία, θὰ μπορούσαμε νὰ κατονομάσουμε ποῦ νὰ ἔχουν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑποστεί τὴν ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν μὲ ἀνεση σὰν μέσο συνεννοήσεως τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα ; Κι ἂν ἀκόμη θὰ εἴχαμε νὰ διαλέξουμε μεταξὺ πολλῶν, ἀσφαλῶς θὰ ξεχωρίζαμε τὴν 'Αξώμη, τῆς ὁποίας μᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἔντονη ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση⁶². Στὴν αὐτὴ τῆς 'Αξώμης λοιπὸν, μὲ τὸν ἑλληνόφωνο βασιλιά καὶ τοὺς διακείμενους εὐνοϊκὰ πρὸς κάθε τι τὸ ἑλληνικὸ 'Αξωμίτες, εἶχαν τὴν τύχη ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος νὰ ὀδηγηθοῦν καὶ νὰ δεῖξουν τίς ἱκανότητές τους οἱ ὅποιοι ἐκτιμήθηκαν σὸ ἐπακρο ὥστε νὰ καρδίσουν καὶ οἱ δύο καὶ ἰδιαίτερα ὁ Φρουμέντιος τὴν ἀνυπό-

59. Ὁ H. Leclercq, «Éthiopies, IVe éd.», στ. 587, γράφει κατὰ λέξη τὴ ἔξη; «Ruffin nous a conservé un récit curieux, puisé par lui à bonne source et dont l'ensemble est incontesté...».

60. Ὁ Rossini στὸ προαναφερθὲν ἔργο του «Storia di Etiopia», σ. 151, χαρακτηρίζει τὴ διήγηση ὡς «un documento sicurissimo». Ἐξάλλου τὴ δρᾶση τοῦ Φρουμέντιου στὴν 'Αξώμη παραδέχονται ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ τῆς Αἰθιοπίας.

61. Θὰ ἀποδειχθεῖ κατωτέρω ὅτι ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος ἦταν τουλάχιστον ἑλληνοτραφεῖς, ἂν ὄχι καθαρὸ Ἕλληνας.

62. Βλ. ἀνωτέρω, κερ. Β'.

κριτὴ ἐκτίμησι τοῦ Ἀξωμίτη ἡγεμόνα. Σὲ ἐνίσχυση τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ ἔρχεται καὶ τὸ τεκμηριωμένο γεγονός τῆς μεταστροφῆς στὸν χριστιανισμό τοῦ μεγάλου Αἰθίοπα αυτοκράτορα Ἐζάνα, κατὰ τὸ πρῶτο ἡμῖς τοῦ 4ου αἰώνα, ἐποχὴ δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐγίνε ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὸν Φρουμέντιο. Ἀδιάνευστα τεκμήρια τῆς μεταστροφῆς αὐτῆς ἔχουμε τὴ χριστιανικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἐζάνα, ποὺ ἀκολούθησε τὶς εἰδωλολατρικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἴδιου, τὸ καίμενο τῆς ὁποίας παρατέθηκε σὺν προηγούμενο κεφάλαιον ⁶³ καὶ τὰ νομίσματα τὰ ὅποια ἔκρινε μετὰ τὴν προσχώρησίν του στὸν χριστιανισμό καὶ στὰ ὅποια ἀντικαταστάθηκαν τὰ εἰδωλολατρικὰ μὲ τὰ χριστιανικὰ σύμβολα ⁶⁴. Ἐπιπλέον ἐπιβεβαιωτικὰς μαρτυρίας γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Ἀζώμης καὶ τὸν κραταρχικὸ ρόλο τοῦ Φρουμεντίου σ' αὐτὸν ἔχουμε καὶ ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χριστιανικὸ κόσμον, μερικὰς ἀπὸ τὶς ὁποίας θὰ παρουσιαστοῦν λεπτομερέστερα στὰ ἐπόμενα· ἐδῶ ἀπλῶς τὶς κατονομάζουμε : Ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὁ ὁποῖος χαιροτόνησε ὁ ἴδιος τὸν Φρουμέντιο καὶ τὸν ἀπέστειλε ὡς πρῶτο ἐπίσκοπο στὴν Ἀζώμη, μὲς παρέχει τὶς σχετικὰς πληροφορίες στὰ συγγράμματά του ⁶⁵· ὁ ἄρειανος ἀτοκράτορας Κωνσταντῖος ἐπίσης, μὲ τὴ δράση του ἐναντίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ Φρουμεντίου, παρέχει ἑμμεση ἐπιβεβαίωσι τῶν γεγονότων μὲ τὴν ἐπιστολὴν ποὺ ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Ἀζανά καὶ Σαζζανά, βασιλεῖς τῆς Ἀζώμης ⁶⁶, τῆς ὁποίας τὸ καίμενο θὰ παραθέσουμε στὰ ἐπόμενα, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀζώμης τοῦ Θεοφίλου, ὁ ὁποῖος ἐπονομάσθηκε «Ἰνδός» ἀπὸ τὸν Φιλοστόργιο ὁ ὁποῖος καὶ περιγράφει τὴν ἀποστολὴν αὐτῆ ⁶⁷, «Βλεμμύς» ἀπὸ τὸν Γρηγόριον τὸν Νύσσης καὶ «Λίβυς» [: Λιβυκός — Ἀφρικανός] ἀπὸ τὴ σὺνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 358 ⁶⁸. Τέλος, ἐνῶ καμία ἄλλη Ἐκκλησία δὲν διεκδικεῖ τὸν Φρουμέντιο ὡς ἐκχριστιανιστὴ τῆς, ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας τὸν ἀναγνωρίζει ὡς ἰδρυτὴ τῆς. Τὸ Kebra - Neghast τὸ ὁποῖο συνοψίζει τὶς τοπικὰς προφορικὰς παραδόσεις, ἐκφράζει τὴν κοινὴν παραδοχὴν γιὰ τὸν ρόλο τοῦ Φρουμεντίου. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριον, ἂν καὶ χρονολογεῖται μόλις ἀπὸ τὸν 14ο αἰώνα, ὅχι μόνον ἐκναλαμβάνει τὴ διήγησιν τοῦ Ρουφίνου,

63. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Β' παρ. 4β.

64. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Β' παρ. 4γ.

65. Βλ. Μ. Ἀθανασίου «Oratio de Incarnatione» (Λόγος περὶ Ἐνσωμάτωσις), Migne, P.G., τ. XXV, στ. 188.

66. Τὴν ἐπιστολὴν εἶδασκε ὁ Μ. Ἀθανάσιος συμπιπλαιμβάνοντάς τὴν στὴν «Ἀπολογία πρὸς τὸν Βασίλεα Κωνσταντῖνον».

67. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», I, III κεφ. X.

68. H. Leclercq: *ibid* ἀν., στ. 591.

άλλα και συμπληρώνει τις παραλείψεις και αποσπληνίζει τις ασάφειές της. Ο Μητροκ. Ἀζόμης Μεθόδιος γράφει ἐπὶ λέξει: «Ὁ Αἰθιοπικὸν Συναξάριον, ἐν πάσῃ περιπτώσει, διαρ διήλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Κοπιτῶν, οἵτινες εἶχον κάθε λόγον νὰ νοθεύσῃσιν τὴν διήγησιν, καλύπτει τὰ ὑποτιθέμενα κενὰ τοῦ Ρουφίνου καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία παραμένει περὶ τῆς ἀθεντικότητος τῶν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου ἱστορουμένων».

Τὸ Αἰθιοπικὸν Συναξάριον τῆς 26ης τοῦ αἰθιοπικοῦ μήνα Hamle [ἀντιστοιχεί μετὰ τὴν 2 Ἀγούστου], ποῦ εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου γιὰ τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἡ, παρέχει τὴν ἐξῆς ἀναφορά τῶν γεγονότων: ἡ

«Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀπέθανεν Abba Salama ἡ, ὁ ἀποκαλούμενος τὸ φῶς, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Αἰθιοπίας» νῦν δὲ ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐπομένη:

Ἂνθρωπὸς τις ἐκ τῆς χώρας τῶν Ἑλλήνων, διδάσκαλος τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ὄποιου τὸ ὄνομα ἦτο MERPES [Μερόπιος] ἦλθεν ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτοῦ νὰ ἴδῃ τὴν Αἰθιοπίαν, καὶ εἶχε μετ' αὐτοῦ δύο νέους συγγενεὺς αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐνὸς ἦτο FERÉ MENATOS [Φρουμέντος] καὶ τὸ τοῦ ἄλλου Adesyos [Αἰδέσιος]· νῦν ὑπάρχουν τινὲς οἵτινες καλοῦσιν αὐτὸν Sidrakos. Καὶ αὐτὸς ἀφίχθη ἐπὶ πλοίου εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης τῆς Αἰθιοπίας, καὶ εἶδε πάντα τὰ φρακὰ πράγματα, ὅτινα ἐπεθύμησεν ἡ καρδία αὐτοῦ, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν αὐτοῦ πατρίδα, ἐχθροὶ ἐπέτεθσαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἐφόνευσαν αὐτόν, καὶ πάντας τοὺς μετ' αὐτοῦ. Καὶ αὐτοὶ οἱ δύο νέοι ἔμειναν (ζῶνταί), καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς πόλεως ἤχημαλῶτισαν αὐτούς, καὶ ἐδίδασκαν αὐτούς τὸ ἔργον τοῦ πολέμου, καὶ παρέδωσαν αὐτοὺς ἕως ὁθρονος πρὸς τὸν βασιλεῦτα τῆς Ἀζόμης, τοῦ ὄποιου τὸ ὄνομα ἦτο Alameda. Καὶ ὁ βασιλεὺς διώρισεν τὸν Ἀδγος (Αἰδέσιον) διευθυντὴν

69. Μητροκ. Ἀζόμης Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 65-66.

70. Ἀξιοσημείωτον στὴν προκειμένη περίπτωσι εἶναι οἱ ἐνά, ἐκτὸς τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ Ὁρθόδοξη καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐορτάζουν τὴν μνήμην τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου, στίς 30 Νοεμβρίου ἢ μία καὶ στίς 27 Ὀκτωβρίου ἢ δευτέρῃ, ἢ Κοπική Ἐκκλησία δὲν τὸν μνημονεῖ μετὰ τῶν ἁγίων της.

71. Ἀναδημοσιεύοιμε ἐδῶ τὴν μετάφρασιν τοῦ Μ. Ἀ. Μεθοδίου, τὴν ὁποία παρέχει στὸ γνωστὸ ἔργον τοῦ «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 69-70. Τὸ σχετικὸν καίμενον τοῦ Συναξαρίου στὴν Ἀγγλικὴν παρατίθεται ὁ S.H. Sellassie, ἐνθ' ἂν., σσ 99-100, μεταφέροντας τὴν ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ W. Budge στὸ ἀναφερθὲν ἔργον τοῦ «The Book of the Saints of the Ethiopian Church», τ. IV, σσ 1164-65. Ἐπίσης ὁ Pétrides στὴ γνωστὴ μελέτῃ του «Essai...», σσ 97-99, παρέχει φωτοτυπία τοῦ πρωτοτύπου καίμενον στὴ Γαλ' αὖ καὶ τὴ γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Ignazio Claudi.

72. Ὁ τίτλος Abba Salama ποῦ ἀποδόθηκε ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπες στὸν Φρουμέντιον σημαίνει «Πατὴρ τῆς Εἰρήνης».

(οἰκονόμον) τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, καὶ τὸν Φρουμέντιον νομοφύλακα καὶ γραμματέα τῆς Ἀζώμης, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ὁ βασιλεὺς ἀπέθανε, καὶ ἀφῆκεν ἕνα μικρὸν υἱὸν μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ AZGAGAS ἐβασίλευσε μετ' αὐτοῦ. Καὶ ὁ Αἰδέσιος καὶ ὁ Φρουμέντιος ἐφρόντιζον τὰ παιδία καὶ ἐδίδασκον αὐτὰ ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀνῆγαγον δι' αὐτοῦς οἶκον προσευχῆς, καὶ συνήγαγον ἐν αὐτῷ τὰ παιδία καὶ ἐδίδασκον αὐτὰ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους. Καὶ ὅτε ἔφερον τὸ παιδίον εἰς τὴν πρώτην ἀνδρικήν ἡλικίαν, ἐζήτησαν ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀπολύσῃ αὐτοῦς, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν γενέτειραν αὐτῶν. Καὶ ὁ Αἰδέσιος [Adydsés] μετέβη εἰς τὴν χώραν τῆς Τύρου, ἵνα ἴδῃ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, καὶ ὁ Φρουμέντιος ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθανάσιον, καὶ εῖρήκε αὐτὸν ἀποκατεστημένον ἐν τῷ ὑπουργήματι αὐτοῦ⁷³. Καὶ διηγήθη αὐτῷ πάντα ὅσα συνέβησαν αὐτῷ συνεκείᾳ τῆς πίστεως αὐτῶν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Αἰθιοπίας, καὶ πῶς ὁ λαὸς πιστεύει ἐν Χριστῷ, ἀλλὰ οὐτε ἐπίσκοπον οὐτε ἱερεῖς ἔχει. Καὶ τότε ὁ Πατὴρ Ἀθανάσιος διώρισε τὸν Φρουμέντιον Ἐπίσκοπον τῆς χώρας τῆς Αἰθιοπίας, καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν μετὰ πολλῆς τιμῆς. Καὶ ἀφίχθη εἰς τὴν χώραν τῆς Αἰθιοπίας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Abreha καὶ Asbeha, καὶ ἐδίδαξε τὴν εἰρήνην τοῦ Χριστοῦ ἐν ὅλῃ τῇ περιοχῇ. Τοῦτου ἕνεκεν ἀνεκλήθη Abba Salama. Καὶ ἀποχαριτίσαστοὺς ἀνθρώπους τῆς Αἰθιοπίας ἀπέθανεν ἐν εἰρήνῃ⁷⁴.

Ἡ διήγησις αὐτῆ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Συναξαρίου, παρὰ τὸ γεγονός διότι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ παρὰ ἕμμεση καὶ συμπληρωματικὴ πηγὴ λόγῳ καὶ τῆς μεγάλῃς χρονικῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς διαδραματίσεως τῶν γεγονότων, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς κοινῆς παραδοχῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἰδίων τῶν Αἰθιοπῶν τοῦ εὐαγγελιστικοῦ ρόλου τοῦ Φρουμεντίου ἐπὶ τὴν χώραν αὐτήν. Θὰ ἦταν ἀνεδαφικὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ παραδοχὴ τῶν ἱστορουμένων ἀπὸ τὸ Συναξάριον εἶναι μεταγενέστερη ἀπὸ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς του. Ἀπεναντίας εἶναι φυσικὸ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ παραδοχὴ τοῦ Συναξαρίου στηρίζεται στὸ γεγονός ὅτι συμπεκνώνεται τὶς ζωντανῆς προφορικῆς αἰθιοπικῆς παραδόσεως ποῦ διαδόθηκαν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ ἀπὸ τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα. Ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ τὸ ὅτι, διὰν ἐμφανίστηκες ἐπὶ τὴν Αἰθιοπία τὸ

73. Στὴ μετάφραση ἐπὶ γαλλικὰ τοῦ Ignazio Guidi, τὴν ὁποία παραθετῶ ὁ Pétricides, ἐνθ' ἀν., σ. 99, ἀντὶ τῆς φράσεως αὐτῆς ὑπάρχει ἡ φράσις: «qu' il trouva réoussment installé», δηλ. «ἐπὶν ὁποῖον ἦν ἔτι νεοσπὶ ἐγκατεστημένον», ἡ ὁποία προκύπτει ἀπὸ τὴν παραλλογὴν τοῦ Αἰθιοπικοῦ Συναξαρίου ποῦ αὐτὸς εἶχε ὑπόψην του κατὰ τὴν μετάφρασην.

74. Ἡ μετάφραση τοῦ I. Guidi (Pétricides, ἐνθ' ἀν., σ. 99) ἔχει ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτῆς τὴν πρότασιν: «Après avoir converti à la foi les habitants de l' Ethiopie, il mourut en paix», δηλ. «Καὶ μετεστρέψας εἰς τὴν πίστιν τοὺς κατοικοὺς τῆς Αἰθιοπίας, ἀπέθανεν ἐν εἰρήνῃ».

Συναξάριο, το κείμενο που αφορά στον εκχριστιανισμό της χώρας δεν προκάλεσε καμιά αντίδραση μεταξύ των κληρικών και των μορφωμένων Αιθίοπων, αλλά έγινε αναντίρρητα δεκτό, παρά την ύπαρξη της παλαιάς έκδοχης για την αποστολική προέλευση της Αιθιοπικής Έκκλησίας [Απόκρυφοι Πράξεις των Άποστόλων] ή την εκχριστιανιστική δράση του Εδνούχου της Κανδάκης [Πράξεις των Άποστόλων]⁷⁵. Το ίδιο συμβαίνει και με το ιστορικό συμπλήρωμα των βασιλικών χρονικών, το *Kebrä Neghast*, που άρχισε να συντίθεται κατά τον 14ο αιώνα και έπιβεβαιώνει τα γεγονότα αυτά. Έξάλλου δεν είναι δυνατόν οι δοξαστικοί τίτλοι που αποδίδονται στον Άγιο Φρουμέντιο, όπως «*Abba Salama*» και «*Kessaté Berhan*» [= ο Φωτιστής], να δημιουργήθηκαν από τον μεταφραστή ή συντάκτη του Αιθιοπικού Συναξαρίου, αλλά φαίνεται ότι προήχθησαν και χρησιμοποιούνταν από παλιά από τους Αιθίopes, όπως παρατηρεί ο *Pétridés*⁷⁶.

Το γεγονός πάλι ότι η Αιθιοπική Έκκλησία, παρά την τυπική της ύπαγωγή στο Κοπτικό Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, συμπληρώνει στο σημείο αυτό τη σιωπή της κοπτικής εκκλησιαστικής παραδόσεως, απ' ενός επιβεβαιώνει την αλήθεια των γεγονότων και απ' άλλου έρχεται να ένωχώσει τη διαπίστωση που εκφράσαμε στα προηγούμενα, ότι δηλαδή η ζωντανή παράδοση της Αιθιοπικής Έκκλησίας συμπορεύεται στα πιο κείρια σημεία με την παράδοση της Όρθοδόξου Έκκλησίας, ενώ έρχεται σε αντίθεση σε πολλά σημεία με την παράδοση της Κοπτικής Έκκλησίας. Πραγματικά, ενώ η Κοπτική Έκκλησία δεν μνημονεύει καθόλου τον Φρουμέντιο και το έργο του ούτε τον συμπεριλαμβάνει μεταξύ των αγίων της⁷⁷, η Όρθόδοξη Έκκλησία παρουσιάζει τα γεγονότα κατά τρόπο που αποδεικνύει την άμεση σχέση της παραδόσεως της Έλληνικής Έκκλησίας με το κείμενο του Ρουφίνου και τη ζήτηση του Αιθιοπικού Συναξαρίου. Ο λόγος για τον οποίο η Κοπτική Έκκλησία τηρεί σιγή σχετικά με το θέμα αυτό είναι προφανής: μάς τον παρουσιάζει σαφέστατα ο Μητροπολίτης Αξώμης Μεθόδιος, γράφοντας: «*Η ελληνικότης του αγίου δεν επιτρέπει εις τους Κόπτας να τιμήσουν τον άνθρωπον, ουτις συνέδεσε τον θρόνον του Αγίου Μάρκου μετά της Αιθιοπικής Έκκλησίας διά τουτο τον δεσμόν των δύο τούτων Έκκλησιών (έννοει: της Κοπτικής και Αιθιοπικής) εστήριξαν εις νόθους κανόνας της Α' Οικουμηνικής Συνόδου, ως θά ίδωμεν, και οχι έπι του πραγματικού γεγονότος, οπερ εξέτεινε την δικαιοδοσίαν του Πατριάρχ-*

75. Βλ. S.P. Pétridés: *Ενθ' άν.*, σ. 88.

76. *Απόθθ.*

77. Μητροπολίτου Αξώμης Μεθοδίου: *Ενθ' άν.*, σ. 68.

χου Ἀλεξανδρείας καὶ ἐπὶ τῆς Αἰθιοπίας»⁷⁸. Ἀπεναντίας τὸ Ἑλληνικὸ Συναξάριον τῆς 30ῆς Νοεμβρίου, ἡμέρας ἑορτῆς τῆς μνήμης τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου ἀπὸ τῆν Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία, παρέχει τὴν ἐξῆς ἐξεισαγωγήσιν τῶν γεγονότων :⁷⁹

«Τῆ αὐτῆ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Φρουμεντίου, ἐπισκόπου Ἰνδίας.

Ἐν ταῖς ἡμέραις Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου βασιλέως, Τύριος τις φιλόσοφος ἀπήλθεν ἱστορήσων τὴν ἐσχάτην Ἰνδίαν, λαβὼν δύο νεανίσκους ἀδελφοὺς. Ἐν δὲ τῷ ἵπποστρέφειν αὐτὸν σὺν αὐτοῖς, προσορμισαντες λιμὲν διὰ χρεῖαν ὄδατος, βαρβάρους περιέπεσον καὶ οὗς μὲν τῶν ἐν τῷ πλοίῳ οἱ βάρβαροι πρὸς θάλασσαν κατηκόντισαν, οὗς δὲ κατέσφαξαν, ἐξ ὧν καὶ ὁ Τύριος, φόνου παρανόλημα γεγονώς· τοὺς δὲ περιλειφθέντας, μεθ' ὧν καὶ οἱ νεανίσκοι, δεσμῆσαντες, προσήγαγον τῷ βασιλεῖ τῆς Ἰνδίας. Τοῦταν ὁ μὲν Αἰδέσιος, ὁ δὲ Φρουμέντιος ἀνομάζοντο.

Ὁ γοῦν Βασιλεὺς, τοὺς νεανίσκους ἰδὼν εὐφραδῆς ἔχοντας πρὸς ὃν κατὰ νοῦν εἶχε σκοπὸν, τῶν Βασιλείων ἐπιμελητὰς καὶ οἰκονόμους προεβίβαλλετο. Εἰθ' ὕστερον, τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως, μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ πατρὸς τῆς βασιλείας ἐπιλαβομένου, κλεινοῦς ἔτι τῆς τιμῆς ἀξιωθέντες οἱ νεανίσκοι παρ' αὐτοῦ, τῶν ἐκείσε ἐμπορῶν ἀφικνουμένων, θαρροῦντες παρεκελεύοντο αὐτοῦ, κατὰ τὸ τῶν Ρωμαίων ἔθος συναθροίζεσθαι, καὶ θείας ἐπιταλῆν λειτουργίας. Χρόνον δὲ τιναν διελθόντων, τῷ βασιλεῖ προσίασι, καὶ τῆς εὐνοίας ἀπαιτοῦντες μισθὸν τῆς πρὸς τὴν ἀνεγκαμένην ἐξελιπάρουν ἐπάνοδον. Τοῦτου δὲ τυχόντες, εἰς τὴν τῶν Ρωμαίων ἀφίκοντο γῆν. Καὶ ὁ μὲν Αἰδέσιος τὴν Τύρον κατέλαβε, τοὺς γεννήτορας καὶ τὰ οἴκητα ἐκίχητων. Φρουμέντιος δὲ τὴν περὶ τὰ θεῖα σκουδῆν τῆς τῶν γεννητόρων προτετιμικῆς θέας. Καὶ τὴν Ἀλεξάνδρου καταλαβὼν πόλιν, τῷ τῆς Ἐκκλησίας δεδήλωκε Προέδρῳ, ὡς Ἰνδοὶ λίαν κοθοῦσι τὸ τῆς εὐσεβείας δέξασθαι φῶς· Πρὸς ὃν ὁ μακάριος Ἀθανάσιος [οὗτος γὰρ ἦν ὁ τὴν Ἐκκλησίαν τότε τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ τὸν θρόνον κοσμήων]. Καὶ τίς σου ἡμῖν κρείττων, ἔση τῆς ἀγνοίας τὴν ἀχλὶν ἀποσκεδάσαι τοῦ ἔθνους, καὶ τοῦ θείου κηρύγματος ἀντεπιστάξαι τὴν ἀγλῆν ; Καὶ ταῦτα εἰπόν, καὶ τῆς Ἀρχιερατικῆς αὐτῷ μεταδοῦς χάριτος, εἰς τὴν τοῦ ἔθνους ἐξέπεμψε γεωργίαν.

Ὁ δὲ, καὶ τὴν πατρίδα καταλιπὼν, καὶ τοὺς γονεῖς ἀφείς, καὶ τοῦ μεγίστου πελάγους ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καταφρονήσας, κατέλαβε τὸ ἀγεώργη-

78. Αὐτόθι, σσ 68-69.

79. Ἀναδημοσιεύομε τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναξαρίου ὁσας τὸ παραθεῖται ὁ Μ. Ἀ. Μεθόδιος, ἐνθ' ἂν., σσ 66-68.

τον έθνος. Ήγειώρησε δὲ προθύμως, ἔχων συνεργόν τὴν θεοδόξου χάριν. Ἀποστολικῆς γὰρ κεκρημένος διδασκαλίαις καὶ θαυματουργίας, οὐ μόνον τοῖς δαιμονώντας ἐθεράπευε, καὶ πᾶν ὄτιον νόσημα, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀντιλέγουσι, καὶ μὴ ταχέως τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα δεχομένοις, ὄν μὲν δαίμονι ἐδίδο, κατὰ τὸν λέγοντα Ἀπόστολον. Παράδοτε αὐτὸν τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ· ὄν δὲ ξηρὸν ἐκόϊε, ἄλλου δὲ τὸ φῶς εἰς ἀβλεψίαν μετέβαλλε. Οἱ δὲ εὐθίως προσπίπτοντες, καὶ τῆς ἰάσεως ἀκολαμβάνοντες, ἐπίστευον τῷ Χριστῷ. Αἱ καθ' ἑκάστην δὲ γινόμεναι θαυματουργαί μαρτυροῦσι περὶ αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ὡς παμπληθεῖ ἅπαν, τὸ ἔθνος πρὸς θεογνωσίαν διήλαινον. Διὸ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ μόνος σὺν Θεῷ, πάσαν τὴν τῶν Ἰνδῶν βακτίσας χώραν, καὶ ἱερεῖς ἐξ αὐτῶν χειροτονήσας, καὶ ναοὺς διαφόρους ἐγείρας, καὶ εἰδικαῖα καταστρέψας, καὶ τὰ ξόανα πάντα συντρίψας, ἅπαν τὸ ἔθνος εἰς θεογνωσίαν μετέβαλεν.

Ἐθαύμαζον δὲ ἅπαντες, καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, λέγοντες. Οὐκ ὀλίγους χρόνους σὺν ἡμῖν ὄν διαβέβασας, οὐδὲν τι ἐκ τῶν παρὰ σοῦ θαυμασιῶν κοτὲ ἐκόϊσας, καὶ νῦν πόθεν σοι, παμφίλιε, ἡ τοιαύτη χάρις ἐδόθη, δι' ὀλίγου καὶ ταῦτα καιροῦ; Ὅκ ἐμόν, ἀπεκρίνατο, τὸ δῶρον, ὡ τιμῶταί τοι Χριστοῦ φίλοι ἀλλὰ τῆς ἱερωσύνης, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἰδὼν γὰρ τὴν ἀγαθὴν ὑμῶν γνώμην, ἔασας διὰ τοῦτο πατρίδα καὶ συγγένειαν, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν, κατέλαβον τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὸν μέγαν Ἀθανάσιον τὰ περὶ ὑμῶν ἀναδιόξας, καὶ χρίσματος ἁγίου χρισθεὶς παρ' αὐτοῦ, καὶ ἀποστολικῷ χαρίσματι λαμπρυνθεὶς, τῇ πρὸς Θεὸν αὐτὸς ἐντεύξει πρὸς ἡμᾶς ἀπεστάλην. Ὑμῶν δὲ πιστῶς ἐμὲ δεξαμένων, ἡ τῆς ἱερωσύνης χάρις μᾶλλον δὲ τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖ, ὡς ὄρατε δι' ἐμοῦ. Οὗτος ἐπὶ χρόνοις οὐκ ὀλίγοις ζήσας θεαρέστως ἐν αὐτοῖς, καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολὰς διδάξας, καὶ πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐργασίαν παραδόξως μεταρρυθμίσας κατὰ τὸ δυνατόν ἐκάστη, ἀμφὶ τὰ ἑκατὸν ἔτη πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν. Ὅθ τὸ τίμιον λείψανον παντοδαπὰς τὰς ἰάσεις, τοῖς προσιοῦσι παρέχει, εἰς δόξαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Ἡ διήγησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναξαρίου εἶναι σημαντικὴ γιὰτί, ἂν καὶ ἀναλῶνεται στὴ μεγαλύτερη ἐκτασή της στὴν παρουσίαση τοῦ πνευματικοῦ ἔργου τοῦ Φρουμεντίου, ἐντούτοις παρέχει καὶ τὴν ἐκθεσι τῶν γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν, ἀκολουθώντας τὸ πλαίσιο τῆς διηγήσεως τοῦ Ρουφίνου, καὶ βεβαιώνει ἔτσι τὴν ἀρχαία παράδοσι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν Ἅγιο Φρουμέντιο⁸⁰. Τὸ νέο καὶ σημαντικό στοιχεῖο σὲ σχέση μὲ

80. Μητροκ. Ἀζόμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἂν., σ. 66.

τῆ διήγησι τοῦ Ρουφίνου εἶναι διὰ προσδιορίζει καὶ τὸν χρόνον τῆς δραματισμοῦ τῶν γεγονότων, τοποθετώντας τα μέσα πρὸς ἓνα ἀρκετὰ περιορισμένον χρονικὸν πλαίσιον μὲ τὴν ἐναρκτήρια φράσι «Ἐν ταῖς ἡμέραις Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου βασιλέως».

β) Ὁ χρόνος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ: Μετὰ τὴν παράθεσι τῶν κειμένων καὶ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ὑπαρχόντων σ' αὐτὰ στοιχείων, μποροῦμε νὰ προχωρήσομε μὲ μεγαλύτερη ἄνση στὴν ἀναπλήρωσι τῆς παραλείψεως τῶν σύγχρονων ἢ καὶ μεταγενέστερων πηγῶν καὶ ἀφορᾷ στὸν χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖο διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα καὶ δῆγησαν στὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Αἰθιοπίας. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ διάφοροι ἱστορικοὶ καὶ μελετητὲς προβληματίστηκαν γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ στοιχείου αὐτοῦ καὶ κατέληξαν πρὸς τόσο διαφορετικὰ συμπεράσματα, μᾶς κάνει νὰ πιστεῦομε ὅτι ἡ ἐκτίμησι τῶν δεδομένων δὲν συνοδεύτηκε ἀπὸ τὴν πρέπουσα προσοχή ἢ ὅτι ἡ αἰτία τῆς παραδοχῆς διαφορετικῶν χρονολογιῶν ἀνίγεται ἐν τῇ διαφορετικῇ συλλογιατικῇ ἀφειτηρίᾳ τοῦ καθενός· ἀκόμη δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ περίπτωση ἢ στιγμιαία προχειρότητα ἐνὸς μελετητοῦ νὰ δῆγησῃ ἐπὶ τὴν παραδοχὴ ἀσφαλμένης χρονολογίας, τὴν ὁποία ἀβασάνιστα ἐπανάλαβαν οἱ ἐπόμενοι ἐπειδὴ στηρίχθησαν ἐπὶ τὴν ἀθθεντία τοῦ πρώτου. Ἔτσι καταλήξαμε νὰ ἔχομε μὴ κοικιλία χρονολογιῶν ἐπὶς ὁποῖες τοποθετεῖται τὸ γεγονός τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Ἀζόμης. Πραγματικὰ οἱ διάφοροι μελετητὲς τοποθετοῦν τὴν χειροτονία τοῦ Φρουμεντίου ὡς πρῶτου ἐπισκόπου Ἀζόμης, καὶ εἶναι καθοριστικὸς σταθμὸς γιὰ τὴν ἔδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζόμης, πρὸς διάφορας χρονολογίας, ὅπως τὸ 330, 333, 340 καὶ 370⁸¹. Οἱ χρονολογίας αὗτὲς ἐξανιλοῦν ἄλλο τὸ εἶδος τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποία θὰ μποροῦσε νὰ χειροτονηθεῖ ὁ Φρουμέντιος ἀπὸ τὸν Μ. Ἀθανάσιον, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, μὲ ἐνδιάμεσους διακοπὰς, ἀπὸ τὸ 328 μέχρι τὸ 373. Ὅσοι ὅμως μεταθέτουσιν τὸν χρόνον τῆς χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου πέρα ἀπὸ τὸ 330, φαίνεται ὅτι παραβλέπουσιν ἢ ἀμφισβητοῦσιν αὐθαίρετα τοὺς χρονικοὺς προσδιορισμοὺς καὶ ὑπάρχουσιν ἐπὶς πηγὰς.

Εἶδαμε ἤδη ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἐναξάρτιον ἐντοπίζει χρονικὰ τὰ γεγονότα ἐπὶ τὴν περίοδον τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου [306/323 – 337]. Κυρίως ὅμως ἡ πρώτη πηγή, ἡ διήγησι τοῦ Ρουφίνου, περιέχει τὴν προσδιοριστικὴν φράσιν: «Tum vero Athanasius, nam is n u p e r sacerdotium acceperat. . .» μὲ τὴν ὁποία τίθεται ἓνας terminus post quem γιὰ τὴν χειροτονία τοῦ Φρουμεντίου καὶ συγχρόνως καὶ terminus ante quem. Ἐχόντας ὑπόψην μᾶς ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος χειροτονήθηκε Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας ἐπὶς 8

⁸¹ Μητροκ. Ἀζόμης Μεθοδίου: *ἐνθ'* ἀν., σ. 71.

Ἰουλίου τοῦ 328^α, ἠχοχρῶνόμεστε ἀπὸ τὸ «*apure*» τοῦ Ρουφίνου καὶ τὸ ἰσοδύναμο «*νεωστὶ*» τοῦ ἱστορικοῦ τῆς Ἐκκλησίας Σωκράτη νὰ τοποθετήσουμε τὴ χειροτονία τοῦ Φρουμεντίου μέσα στὴ διάρκεια τοῦ ἔτους τῆς ἀναρρήσεως στὸ θρόνο τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τοῦ ἐνὸς ἢ δύο προσεχῶν ἐτῶν, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 328 μέχρι τὸ 330.

Ὁ dom H. Leclercq ἀμφισβητεῖ ἀδικαιολόγητα τὸν χρονικὸ προσδιορισμὸ τοῦ Ρουφίνου καὶ τοῦ Σωκράτη γράφοντας ὅτι «τὸ "*apure*" τοῦ Ρουφίνου, ὅπως καὶ τὸ "*νεωστὶ*" τοῦ Σωκράτη, χρειάζεται διόρθωση»⁸¹. Τοποθετεῖ τὸν χρόνο χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου λίγο πρὶν τὸ 340 ἢ λίγο μετὰ τὸ 346, μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι στὸ μεταξύ διάστημα τῶν ἑξὶ χρόνων ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν βρισκόταν στὴν Ἀλεξάνδρεια· ἡ δικαιολογία αὐτὴ ὅμως εἶναι ἀνεπαρκής, γιατί ὁ Leclercq δὲν ὑπολογίζει τίς προηγουμένους περιόδους παρουσίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ κυρίως τὴν πρώτη περίοδο τοῦ 328 - 331, στὴν ὁποία ἀνταποκρίνεται τὸ «*apure*» καὶ τὸ «*νεωστὶ*» τῶν προαναφερθέντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων⁸². Ἐξῆλλου ἡ περίοδος αὐτὴ ἦταν ἡ πιὸ ἡρεμὴ γιὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο καὶ κατὰ τὰ δύο ἔτη μετὰ τὴν ἀνάρρησή του στὸν θρόνο εἶχε τὴν εὐκαιρία καὶ τὴν ἀνεση νὰ ἀναπτύξει τὴν ποικίλη καὶ θεάρεστη κοινωνική του δραστηριότητα⁸³. Βέβαια ὑπάρχει ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Φρουμέντιος χειροτονήθηκε κατὰ μία ἀπὸ τίς πολλὰς ἀποκαταστάσεις τῆς ταραγμένης θητείας τοῦ Μ. Ἀθανασίου στὸ θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας· σ' αὐτὸ μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ συνηγορήσει καὶ ἡ φράση τοῦ Αἰθιοπικοῦ Συναξαρίου: «καὶ εἰρήκε αὐτὸν ἀποκατεστημένον ἐν τῷ ὑπουργήματι αὐτοῦ». Ἀλλὰ μὲλλον ἐδῶ πρόκειται γιὰ κακὴ διατύπωση τοῦ συγγραφέα τῆς παραλλαγῆς τὴν ὁποία εἶχε ὑπόψη του καὶ μετέφρασε στὴν ἀγγλικὴ ὁ Budge⁸⁴, ἀφοῦ τὰ ἄλλα χειρόγρα-

82. Βλ. «Μ. Ἀθανασίου ἔργα», τ. 1, τῆς σειράς «Ἑλληνικαὶ Πατέρες τῆς Ἐσολησίας», Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμάς» (Θεσσαλονίκη, 1973), Εἰσαγωγή, σ. 13.

83. «Le "*apure*" de Rufin, comme le "*νεωστὶ*" (sic) de Socrate, mérite correction» H. Leclercq: ἴδ. ἄν., στ. 588.

84. Ὁ S.P. Pétzold στὴν προαναφερμένη μελέτη του ἀπειράνει ὀλοκληρῆ ἐνότητα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς χρονολογίας τῆς χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου (στ. 209-215) καὶ παρέχει λεπτομερῆ πίνακα τῶν περιόδων παρουσίας καὶ ἀπουσίας τοῦ Μ. Ἀθανασίου ἀπὸ τὸν θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας (στ. 212-213).

85. Βλ. Παναγιώτου Κ. Χρήστου: Εἰσαγωγή στὰ ἔργα τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τ. 1, σ. 14, στὴν προαναφερθεῖσα σειρά «Ἑλληνικαὶ Πατέρες τῆς Ἐσολησίας». Στὴ σελίδα αὐτὴ ἐντοπίζεται καὶ ὁ χρόνος χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου μὲ τὰ ἑξῆς: «Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν (τῶν 2 πρώτων ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Μ. Ἀθανασίου στὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας) ἐχειροτονήθη τὸν Φουρμέντιον ὡς ἐπίσκοπον Αἰθιοπίας (Αἰξήμης) καὶ συνέβαλε μεγάλως εἰς τὴν ἐκχριστιάνωσιν τῆς Αἰθιοπίας».

86. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 2α.

φα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀντίς Ἀμπέμπας, πού μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἤλεγξε ὁ Pétridès⁸⁷, περιέχουν τὴ φράση ἐτὸν ὅποιο ἡρθε νωστί ἐγκατεστημένον». Ἄλλωστε ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ ἔρχεται σὲ προφανῆ ἀντίθεση μὲ τὸν σαφῆ προσδιορισμὸ τῶν ἄλλων πηγῶν. Ὅσο γὰρ τὴν προβολὴ τοῦ 370 ὡς χρονολογίας χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου, δὲν χρειάζεται νὰ γίνῃ λόγος γιατί ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα, ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι προηγούνται κατὰ πολὺ δύο στοιχεῖα ἀδιάφευκτα τῆς ἐδραίωσης τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Αἰθιοπία, δηλαδὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίου καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἐξάνα. Τὴν περίοδο τοῦ 328-330 παραδέχονται ὡς χρόνον χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου οἱ περισσότεροι παλαιότεροι καὶ σύγχρονοι μελετητές. Ὁ Ludolf, θεμελιωτὴς τῶν αἰθιοπικῶν σπουδῶν, γράφει γύρω στὸ 1680 γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὰ ἑξῆς: «Οἱ Αἰθίοπες, Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς βεβαιώνουν ὁμόθυμα ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Αἰθίοπων ἔγινε κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, κατὰ τὸ ἔτος 330, ἢ λίγο μετὰ»⁸⁸. Ὁ J. Bruce, ὁ ἑκῶτος ἐξερευνητής, ὁ ὅποιος ἔγραψε τὸ ἀξιόλογο πεντάτομο ἔργο γιὰ τὴν Αἰθιοπία⁸⁹, ὑστερα ἀπὸ ὀρισμένους ἱκολογισμοὺς πού κάνει βάσει τῶν στοιχείων, καταλήγει νὰ δεχθῆ τὸ 333 ὡς χρονολογία χειροτονίας τοῦ Φρουμεντίου⁹⁰. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ἔδῃ καὶ ἡ ἀποψη τῆς ἐπίσημης Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δέχεται τὸ 330 ὡς χρονολογία τῆς ἀφίξεως τοῦ Φρουμεντίου καὶ τὸ 333 ὡς τὸ ἔτος τῆς διακηρύξεως ἀπὸ τὴν Αὐλὴ τῆς Ἀζώμης τῆς μεταστροφῆς στὴν νέα πίστι⁹¹.

Ὅπως ἴσως ἀπὸ τὸν χρόνον τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Φρουμεντίου ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια μέχρι τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους, θὰ πρέπει νὰ πέρασε ἕνα εὐλογο χρονικὸ διάστημα. Δεδομένου δὲ ὅτι εἶναι φυσικὸ νὰ θεωρεῖται ἡ ἀνακήρυξη αὐτὴ ὡς χρόνος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς χώρας, ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Αἰθιοπίας⁹² θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ γύρω στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 330-340. Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀποψη τοῦ Μ. Ἀ. Μεβοδιου, ὁ ὅποιος γρά-

87. S.P. Pétridès: ἔνθ' ἄν., σ. 97.

88. Βλ. S.P. Pétridès: «Essai...», σ. 211 καὶ σημ. 17, ὅπου καὶ ἡ παραπομπή: «A new history of Ethiopia», Book III, ch. II, p. 250.

89. James Bruce: «Travels to discover the Source of the Nile» (Edinburgh-London, 1790), op. cit.

90. S.P. Pétridès: ἔνθ' ἄν., σ. 103.

91. «The Church of Ethiopia», A publication of the Ethiopian Orthodox Church, op. cit., σ. 3 κ.λ., καὶ Pétridès: ἔνθ' ἄν., σ. 215.

92. Ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἐορτάζει τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς στὶς 26 Ἰουλίου.

φει: «Ἐάν ἡ χειροτονία τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου ἐταλάσθῃ τὸ 330 καὶ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Αἰθιοπίαν, ἀσφαλῶς δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἄμα τῇ ἐπιστροφῇ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ ἠσπάσθη τὸν Χριστιανισμόν. Θὰ ἔπρεπεν ὡς εὐφυῆς βασιλεὺς νὰ ἀνάμισθῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας τοῦ πρώτου ἐπισκόπου ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ καθὼς καὶ τὴν ὑποδοχὴν αὐτοῦ ἀπὸ μέρους τῶν ὑπηκόων του. Τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπὸ τοῦ Littmann δημοσιευθεῖσα αἰθιοπικὴ ἐδικογραφία τοῦ Ἀεζιανῆ ὡς Χριστιανὸς πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐντὸς τῶν χρονικῶν ὁρίων 333 καὶ 340.» ..

Ὁ Pétridés παραθέτει ἕναν πίνακα τῶν κυριότερων χρονολογιῶν καὶ γεγονότων ποῦ ἀφοροῦν στὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Αἰθιοπίας, τὸν ὁποῖο καὶ μεταφέρουμε ἐδῶ γιὰ νὰ κλείσουμε τὴν ἐνότητα αὕτη: ⁹⁴

- α) 328 : ἔτος τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀθανασίου.
- β) 329 – 30 : ἔτος τῆς ἀφίξεως τοῦ Φρουμεντίου στὴν Ἀλεξάνδρεια.
- γ) 330 – 31 : ἔτη τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Φρουμεντίου στὴν Αἰθιοπία.
- δ) 333 : ἔτος τῆς διακρήσεως ἀπὸ τῆ Βασιλικῆ Αὐλῆ τῆς Ἀζῶ-
μης τῆς μεταστροφῆς τῆς στὸν Χριστιανισμό.

γ) Ἡ προσωπικότητα τοῦ Φρουμεντίου: Οἱ πηγὲς ἀφίουν νὰ διαφανῆ ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ συνιστοῦσαν τὴν προσωπικότητα τοῦ Φρουμεντίου, μολοντὶ δὲν καταγίνονται ἄμεσα μὲ τὴ σκιαγραφία τῶν γνωρισμάτων τοῦ χαρακτῆρα του καὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν του χαρισμάτων. Ἡ ἐκτίμησις τῆς δράσεως καὶ τοῦ ἔργου του καθὼς καὶ ἡ ἀξιολογήσις ἄλλων πληροφοριῶν ποῦ ἔχουμε στὴ διάθεσὶ μας, θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ὀλοκληρώσουμε τὴν εἰκόνα γιὰ τὴ λαμπρὴ προσωπικότητα τοῦ ἐκχριστιανιστῆ καὶ πρώτου ἐπισκόπου τῆς Αἰθιοπίας.

Τὸ πρῶτο στοιχεῖο εἶναι ὅτι ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ ἀδελφός του Αἰδέσιος κατάγονταν ἀπὸ κλοῦσια καὶ γνωστὴ οἰκογένεια τῆς Τύρου, ἀφοῦ κατὰ τὴν πληροφορία τοῦ Ρουφίνου καὶ κατὰ τὴ διήγησις τοῦ Αἰθιοπικοῦ Συναξαρίου ἦταν συγγενεῖς τοῦ Τύριου ἐμπόρου καὶ φιλοσόφου Μερσίου, πιθανὸν ἀνεψιὸς του ⁹⁵ ἢ οἰκογενειακὴ τους κατῴστασις τοὺς ἐπέβαλε καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἄνεσις τοὺς ἐπέτρεψε νὰ λάβουν τὴν κατάλληλὴ μόρφωσις καὶ νὰ ἐντρυφήσουν στὶς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς μὲ διδάσκαλό τους τὸν ἴδιο τὸν Μερσίο. Ἡ ἐφεσὶς τους γιὰ μάθησις καὶ ἡ ἀφοσίωσις τους στὴ μελέτη εἶναι φανερὴ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οὔτε οἱ πειρασμοὶ οὔτε οἱ κίνδυνοι τοῦ

93. Μ. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 71· βλ. καὶ τὸ ἴδιον «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», ἔργο ἀναρ., τ. Α', σ. 334.

94. S.P. Pétridés: ἐνθ' ἄν., σ. 214.

95. Αὐτόθι, σ. 226.

ταξιδίου κατόρθωσαν νὰ τοὺς ἀποσπάσουν ἀπὸ τὰ βιβλία τους, στὰ ὅποια ἦταν σκυμμένοι καὶ κατὰ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ ἄνθρωποι τοῦ βασιλεῖ τῆς Ἀζώ-
μης τοὺς αἰχμαλώτισαν. Ἡ εὐφορὰ τοῦ Φρουμεντίου καθὼς καὶ ἡ ἀγαθότητα
καὶ ἀπλότητα τοῦ χαρακτήρα τοῦ Αἰδέσιου εἶναι τὰ προσόντα ἐκεῖνα τῶν
δύο νέων, μὲ τὰ ὅποια κατόρθωσαν νὰ ἀποσπάσουν τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν
ἀγάπην τοῦ Ἀξωμίτη ἡγεμόνα καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογέ-
νειας. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀζώμης ἀγνόησε τὸ γεγονός
ὅτι οἱ νέοι ἦταν ξένοι καὶ ξεπέρασε τὴ δικαιολογημένη καχυποψία του γι'
αὐτοὺς, ὥστε νὰ ἀναθέσει στὸν πρῶτο ἐμπιστευτικὰ καὶ στὸν δεύτερο τιμη-
τικὰ καθήκοντα, ἀποδεικνύει τὶς ἐξαιρετικὰς ἱκανότητες, ἰδιαιτέρως τοῦ Φρου-
μεντίου, ποὺ ἐπαξίαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἡγεμόνα, χωρὶς
νὰ ἀγνοοῦμε βέβαια ὅτι τὴν ἐνοικίη στάσιν του ἀπέναντι στοὺς νέους διευ-
κόλυσε καὶ ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τους⁹⁶. Κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθη-
κόντων τοῦ Φρουμέντιου, καὶ κυρίως ὅταν παρακλήθηκε ἀπὸ τὴ βασίλισσα
καὶ δέχθηκε νὰ τὴ βοηθήσει εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας μέχρι τὴν ἐνη-
λικίωσιν τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀξιοποιήσῃ τὶς
ἐξαιρετικὰς πνευματικὰς του ἱκανότητες καὶ νὰ δείξῃ τὰ διοικητικὰ του
προσόντα ἔτσι κατόρθωσε, ἂν καὶ ἦταν ξένος, νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴ συνέλιξιν
ὅχι μόνον τῶν αὐλικῶν ἀξιωματούχων ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ⁹⁷.

Δραστήριος, διορατικὸς, μὲ εὐρύτητα πνεύματος, γνώστης τῆς πολιτικο-
θρησκευτικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς, ἐνθουσιώδης, συνετός, ἐπί-
μονος καὶ μεθοδικὸς ὁ Φρουμέντιος, ὅταν, κατὰ τὴν ἐκφοράν τοῦ Ρουφίνου,
δέχθηκε εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ τῆ θεϊκῆς παρόρμησιν, ἀφιέρωσε ὅλας τὶς πνευματι-
κὰς του δυνάμεις εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ λόγου τοῦ Ἐδωγγελίου. Ἀντίθετα μὲ
τὸν Αἰδέσιον ποὺ ἦταν περισσότερο συνασθηματικὸς χαρακτήρας, ὁ Φρου-
μέντιος εἶναι ὁ ἰδεολόγος, ὁ ἄνθρωπος ὁ προωρισμένος νὰ διαπρεθῆσιν μὲ
ὅλο του τὸ εἶναι καὶ πέρα ἀπὸ κάθε συγκινησιακὴ δέσμευσιν τὴν ἰδέαν τὴν
ὁποία πίστευσε εἶναι προωρισμένος νὰ ὑπηρετήσῃ. Γι' αὐτὸ, ὅταν, με-
τὰ τὴν ἐνηλικίωσιν τοῦ διαδόχου, πῆραν τὴν ἀδεια νὰ φύγουν, «ὁ μὲν Αἰ-
δέσιος τὴν Τύρον κατέλαβε, τοὺς γεννήτορας καὶ τὰ οἴκια ἐπιζητήσῃ. Φρου-
μέντιος δὲ τὴν χερὶ τὰ θεῖα σπουδὴν τῆς τῶν γεννητόρων προτετιμῆκε
θέας», μετὰ δὲ τὴ χειροτονία του ὡς ἐπισκόπου Αἰθιοπίας καὶ τὴν ἀποστολὴν
του ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Ἀθανάσιον «καὶ τὴν πατρίδα καταλιπὼν, καὶ τοὺς γονεῖς
ἄφεις, καὶ τοῦ μεγίστου πελάγου ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας καταφρονήσας, κατέ-
λαβεν τὸ ἀγαθόργητον ἔθνος», κατὰ τὶς χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις τοῦ Ἐλ-

96. Th. Natsoulas: *ἐνθ' ἄν.*, σσ 31-32.

97. Μητροκ. Ἀζώμης Μεθοδίου: *ἐνθ' ἄν.*, σ. 65.

ληνικού Συναξαρίου⁹⁸. Μετά την επιστροφή του στην Αιθιοπία ο Φρουμέντιος, προικισμένος με τὰ χαρισματικά άποστολικά δώρα, ολοκλήρωσε τὴ μεγάλη άποστολή του στὸν τόπο στὸν ὅποιο τὸν εἶχαν φέρει άρχικά οἱ συγκορίαις τῶν γεγονότων καὶ ἐκπέλεσε ἱεραποστολικὸ ἔργο ποῦ εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ τὸ κατόρθωνε ἀκόμα καὶ ἡ καλύτερα ὀργανωμένη προσχρ-διασμένη άποστολή· ἡ ἐκχριστιανιστικὴ του δράση προσέλαβε πραγματικά άποστολικὰς διαστάσεις, ἀφοῦ, κατὰ τὸ Ἑλληνικὸ πάλι Συναξάριο, «ἔβαν τὸ ἔθνος εἰς θεογνωσίαν μετέβαλεν», γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία δίκαια τὸν προσαγορεύει ἅγιο καὶ ἱσπεδοτολό⁹⁹, ἡ δὲ Αἰθιοπικὴ τὸν ἀναγόρευσε Ἄποστολό της.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο ποῦ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν προσφορά τοῦ Φρουμεντίου εἶναι ἡ μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ ποῦ δίδαξε στὴν Αἰθιοπία. Ἀρχικά διαπιστώνουμε ὅτι οἱ πηγὲς δὲν ἀναφέρουν καν τὴ σχέση τῶν δύο νέων μὲ τὸν Χριστιανισμό καὶ τὴ θέση τους στὴ χριστιανικὴ κοινωνία πρὶν βρεθοῦν στὴν Ἀξόμη, ἀλλὰ ὅτε καὶ οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ διάφοροι μελετητὲς, ἀπὸ ὅσο μπορούμε νὰ γνωρίζουμε, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ θέμα αὐτό. Τὸ ὅλο πνεῦμα ὁμῶς τῶν σχετικῶν διηγήσεων μᾶς ἀφίνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος ἦταν ἤδη ἀπὸ τὴν παιδικὴ τους ἡλικία μυημένοι στὸν Χριστιανισμό καὶ κατὰ πιθανότητα ἀνήκαν σὲ χριστιανικὴ οἰκογένεια. Ἡ πληροφορία τοῦ Ρουφίνου ὅτι οἱ δύο νέοι ἐκπαιδεύονταν ἀπὸ τὸν φιλόσοφο Μερόπιο στὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα δὲν ἐρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὴν ὑπόθεσή μας, ἂν ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ἦταν ὄχι μόνον συνήθεια ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη τῆς ἐποχῆς νὰ συμπληρῶνουν οἱ ἑλληνοτραφεῖς χριστιανοὶ νέοι τὴ μόρφωσή τους μὲ τὴ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων μᾶς εἶναι ἐξάλλου γνωστὸ ὅτι τόσο ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι μεγάλοι Ἑλληνες Πατέρες τῆς πρώτης περιόδου τῆς Ἐκκλησίας ἐκδόθησαν στὶς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς, γιὰ τὶς θεωροῦσαν ὡς τὴν ἀπαραίτητη προαίρεση γιὰ τὴν ἐμβάθυνση στὰ ἑψηλὰ νοήματα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας.

Ὁ Αἰθίοπας Blatta Mersié - Hazen, στὴν ἀναφορὰ του πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ 1949, ὅπου καθορίζεται τὴ φῶση καὶ τὶς θέσεις τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, γράφει μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι ὁ Φρουμέντιος ἦταν Ἑλληνας ἱερέας ἀπὸ τὴ Συρία¹⁰⁰. Φαίνεται ὁμῶς ἀπι-

98. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 2α.

99. Βλ. Μητροπολίτου Ἀξόμης Μεθοδίου: «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀξόμης», ἔργο ἀνεκ., - Ἀκτοῦαθία τοῦ ἂν Ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Φρουμεντίου-, σ. 125 κ.ά.

100. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν ἐπιθεώρηση «The Ecumenical Review» (No 2, 1949) βλ. S.P. Pétridis: ἐνθ' ἂν., σ. 104.

θανο νὰ εἶχε ὁ Φρουμέντιος πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξή του στὴν Ἀζώμη τὸν βαθμὸ τοῦ Ἱερέως, λόγω τοῦ νεαροῦ τῆς ἡλικίας του, γιὰ τὸ Ρουφίνος χαρακτηρίζει αὐτὸν καὶ τὸν ἀδελφὸ του Αἰδέσιο ὡς «*puerulos*», ποὺ εἶχαν δηλαδὴ ἡλικία τὸ πολὺ 14 – 15 ἐτῶν. Ὅσο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς καταγωγῆς τοῦ Φρουμεντίου ἀπὸ τὴ Σορία, θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια ὅτι εἶναι ἐπίσης ἐσφαλμένος.

Ἐὰν ἐπανέλθουμε ὁμῶς στὸ θέμα ποὺ ἀφορᾷ στὴ μορφή τοῦ Χριστιανισμοῦ ποὺ διδάξε ὁ Φρουμέντιος στὴν Αἰθιοπία. Διέδωσε ἄραγε τὴ χριστιανικὴ πίστιν σὲ κάποια αἰρετικὴ τῆς μορφῆ ἔχοντας πᾶρει μία ἀπὸ τίς πολλὰς θέσεις ποὺ δημιουργήσαν οἱ Χριστολογικῆς Ἰριδες τοῦ 3ου αἰῶνα καὶ ἦταν ἀποστάτης τῆς καθολικῆς πίστεως, ὅπως σκόπιμα ἰσχυρίσθηκαν ὅσοι εἶχαν κάθε συμφέρον νὰ μειώσουν τὴν προσωπικότητα τοῦ Φρουμεντίου καὶ σύγχρονον καὶ τὸ κύρος τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας; ¹⁰¹ Ἀλλὰ ἐνῶ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ποὺ νὰ διατρέκουν νὰ πιστεύουμε κάτι τέτοιο, ἀπεναντίας ὅλα τὰ στοιχεῖα πείθουν ὅτι ὁ Φρουμέντιος διδάξε τὴν Ὀρθόδοξην πίστιν ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε αἰρετικὸ στοιχεῖον καὶ ὅπως καθορίσθηκε ἀπὸ τὴν Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδῳ τοῦ 325 ¹⁰². Μιὰ πρώτη καὶ κλειστικὴ ἀπόδειξη γι' αὐτὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Φρουμέντιος, ὅταν ἔκρινε ὅτι εἶχε φθάσει ἢ κατὰλληλῆ στιγμῇ, ὅτι δηλαδὴ εἶχε μεταστραφῆ στὴ νέα πίστιν ἰκανοποιητικῶς ἀριθμῶς Αἰθιοπῶν ὥστε νὰ χρειάζεται πλῆθος συστηματικῆ ὀργάνωση, προσέφυγε στὸν Μ. Ἀθανάσιο, τὸν «*στόλο τῆς Ὀρθοδοξίας*» ὅπως ἐπονομάστηκε, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν χειροτόνησε ἐπίσκοπον. Ἀδιαμφισβήτητῃ ἐπίσης ἀπόδειξη ἀποτελεῖ ἡ ἀποτυχημένη προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίου νὰ ἀντικαταστήσει τὴν ὀρθόδοξην πίστιν μὲ τὸν Ἀρειανισμὸ στὴν Αἰθιοπία· ἀλλὰ τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει στὰ ἐπόμενα.

Συναφῶς μὲ τὸ παραπάνω θέμα εἶναι καὶ τὸ «*πρόβλημα*» τῆς καταγωγῆς τοῦ Φρουμεντίου τὸ ὁποῖο προκάλεσε ὀρισμένες διχογνωμίας, ἰδίως στὴ διάρκεια τοῦ αἰῶνα μας, γιὰτὶ ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἑλληνας μελετητὰς ἄλλα καὶ γιὰ τοὺς Αἰθιοπας, τόσο τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων ὅσο καὶ τοὺς κοινούς θρησκευόμενους ἀνθρώπους, οὐδέποτε τέθηκε θέμα ἀμφισβήτησεως τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ παιδείας τοῦ Φρουμεντίου, ὀρισμένοι ἔξνοι μελετητὰς ἀναφέρονται σ' αὐτὸν ὡς Σύρο ἢ ὡς Τύριο χωρὶς νὰ κάνουν καθόλου λόγο γιὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἢ πνευματικοὺς δεσμοὺς του μὲ τὸν ἑλληνικὸ

¹⁰¹. Τὴν προκαταληψιμὴν αὐτὴ θέσιν ἀναφέρει μὲ κλειστικὸν τρόπον ὁ Pétitès στὴν προαναφερθεμένη μελέτη του· βλ. ἰδίαιτερα σσ 78-79.

¹⁰². S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 100. N. Τσιτσέκου: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 92-93. J. Btuce: *ἔνθ' ἄν.* (Γαλλικὴ μετάφρασις ἀπὸ τὸν J.H. Castera μὲ τὸν τίτλον «*Voyage aux sources du Nil, en Nubie et en Abyssinie*», Paris, 1890), τ. I, σ. 548.

κόσμο ¹⁰³. 'Ακόμη χειρότερα, Εύρωπαίοι μελετητές της περιόδου του μεσοπολέμου και ιδιαίτερα της δεκαετίας του 1930 - 40, παίρνουν μέρος σε μία ένορχηστρωμένη προσπάθεια πολιτικοθησκευτικής προπαγάνδας που άποσκοπεί στην άποκοπή του αιθιοπικού λαού από τις ρίζες της παραδόσεώς του και στην εξασθένηση της θελήσεώς του για αντίσταση, ώστε να γίνει εύκολη λεία στις άνομολόγητες προσπάθειες πολιτικής και θρησκευτικής έπικουριαρχίας ¹⁰⁴. 'Αν ή Κοπτική 'Εκκλησία, με την πλήρη άποσιώπηση κάθε στοιχείου που άφορρά στον Φρουμέντιο και τó έργο του, κρατάει μιά παθητική στάση στο θέμα αυτό, άπεναντίας ή Καθολική προπαγάνδα της συγκεκριμένης περιόδου έπαναλαμβάνει άσύστολα τις καινοφανείς όσο και άστήρικτες θέσεις της, στηριζόμενη στη γνωστή άρχή ότι ψέμα που συχνά έπαναλαμβάνεται καταναίει να γίνει πιστευτό. Τό λυπηρό είναι ότι παρασύρθηκαν και υιοθέτησαν τις ψευδείς αυτές θέσεις και μελετητές που δέν ήταν άντεταγμένοι στην άντιεπιστημονική αυτή προσπάθεια ¹⁰⁵. Δέν δίστασαν λοιπόν να δνομάσουν τόν Φρουμέντιο «Σόβρο», μη κάνοντας σκόπιμα τή διάκριση μεταξύ τών δύο ξεχωριστών περιοχών της Συρίας και τής Φοινίκης, στην όποία άνηκε ή γενέτειρα του 'Αγίου Φρουμεντίου, ή Τύρος που είχε φυσιογνωμία έλληνικής πόλεως από τήν έποχή της κατακτησεώς της από τόν Μ. 'Αλέξανδρο ¹⁰⁶, έπειδή γνώριζαν τή μειωτική σημασία που είχε ή λέξη αυτή για τούς άρχαίους ¹⁰⁷. 'Ακόμα περισσότερο, τόν δνόμασαν «άποστάτη» της καθολικής πίστεως και «άκαλείθερο», ξεκινώντας γι' αυτόν τόν τελευταίο χαρακτηρισμό από τή φειδρή άρετηρία ότι ο Φρουμέντιος αιχμαλωτίστηκε από τούς Αιθίοπες και άπελευθερώθηκε από τόν αυτοκράτορα. 'Η κακόβουλη αυτή προπαγάνδα δημιούργησε κατά τή μεταπολεμική περίοδο μιά σύγχυση επί ένός θέματος για τó όποιο ή θέση τών παλαιότερων Εύρωπαίων μελετητών ήταν κατηγορηματική. Βαθυστόχαστοι μελετητές όπως ο Ludolf και ó Bruce, όχι μόνο δέν διανοήθηκαν

103. Th. Natsoulas: ένθ' άν., σ. 33.

104. S.P. Petridés: ένθ' άν., σσ 78-79.

105. Αδούθι, σ. 79, σημ. 5.

106. 'Ενθ' άν., σσ 218-226, όπου ο μελετητής παρακολουθεί τά διάφορα στάδια από τά όποια πέρασε ή Τύρος μέχρι τήν άποχή του Φρουμεντίου, κατά τήν όποία διατηρούσε τόν έλληνικό χαρακτήρα της έπίσης αναφέρεται και μιά πλειάδα 'Ελλήνων έπιφανών άνδρων που άνέδειξε κατά τούς άρχαίους χρόνους ή Τύρος.

107. 'Ο P. Petridés γράφει σχετικά: «Κατά τήν αρχαιότητα, ή ΣΥΡΙΑ και ή ΦΟΙΝΙΚΗ άντιπροσώπωναν δύο διαφορετικές και άποκλίουσες μορφές πολιτισμού, κάτι σάν τήν ΑΘΗΝΑ και τή ΒΟΗΘΙΑ. 'Η λέξη «ΣΥΡΟΣ» είχε τή μεωτική σημασία του άγρότη χωρικού, του άγροίκου» άντίθετα ο «ΦΟΙΝΙΞ» ήταν ο έπιχειρηματίας, ο εφάναστος (διάνοηση του άλαφρήτου), ο καλλιεργημένος, ο κοσμοπολίτης». 'Ενθ' άν., σ. 79, σημ. 2.

νά ἀμφισβητήσουν τὴν ἐλληνικὴ καταγωγή τοῦ Φρουμεντίου, ἀλλὰ ἀντίθετα τὴ θεωροῦν ἀπτόνητη κατὰ τὴ διαπραγμάτευση τῶν σχετικῶν θεμάτων στὰ ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένα ἔργα τους ¹⁰⁸. Ἀδιάγνωστα στοιχεῖα ποὺ στηρίζουν ἀπόλυτα τὴν ἀλήθεια ὅτι ὁ Φρουμέντιος ἦταν ἐλληνικῆς καταγωγῆς εἶναι τὰ ἑξῆς : πρῶτα – πρῶτα ἡ πεποιθήση τῶν ἴδιων τῶν Αἰθίοπων ὅτι ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος ἦσαν Ἕλληνας δὲν κλονίστηκε ποτὲ οἱ Αἰθίοπες μάλιστα, γιὰ νὰ τιμήσουν τὴ μνήμη τοῦ Αἰδέσιου ὁ ὁποῖος εἶχε διοριστεῖ «Διευθυντὴς τοῦ Ἱμαιοφυλακίου καὶ Οἰκονόμος» τοῦ βασιλεῖα τῆς Ἀξώμης, ὄρισαν νὰ κατέχεται ἡ θέση αὐτὴ ἀπὸ ξένο ὄπως αὐτὸς καὶ τῆς ἴδιας ἐθνικότητος ¹⁰⁹, τὰ γεγονότα δὲ ἀποδεικνύουν ὅτι κρατήθηκε ὅσο ἦταν δυνατό ἡ παράδοση αὐτῆ, ἀφοῦ π.χ. ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Iyassou II [1730 – 1754] τὴ θέση αὐτὴ τὴν κατέχευε ὁ Ἕλληνας Γεώργιος Μπράχος ἀπὸ τῆ Χίο, τὸν ὁποῖο διαδέχθηκε πάλι Ἕλληνας μὲ τὸ ὄνομα Πέτρος ἀπὸ τῆ Ρόδο ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Iyous, καὶ ἐπὶ Takla Haimanot II βρισκόταν στὴ θέση αὐτὴ ὁ Ἕλληνας Ἀνθούλης ἀπὸ τῆ Ρόδο ¹¹⁰. Δεύτερο στοιχεῖο εἶναι τὰ ἐλληνικὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα ἔχουν οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς διηγήσεως τοῦ Ρουφίνου καὶ τῶν ἄλλων πηγῶν. Τρίτο στοιχεῖο εἶναι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία καὶ κυρίως ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα τὴν ὁποῖα χρησιμοποίησαν σὰν μέσο συνεννοήσεως ὁ Φρουμέντιος καὶ ὁ Αἰδέσιος μὲ τὴν Αὔλη καὶ τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀξώμης, ὁ Φρουμέντιος μὲ τὸν Μ. Ἀθανάσιο στὴν Ἀλεξάνδρεια ¹¹¹ καὶ πιθανὸν καὶ ὁ Αἰδέσιος μὲ τὸν Ρουφίνο κατὰ τὴ συνάντησή τους στὴν Τόρο ¹¹².

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε δὲν μὲνει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐλληνικὴ καταγωγή τοῦ Φρουμεντίου, ὅπως δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτε γιὰ τὸ ἔδρι εἶναι ἡ ἐλληνικὴ θρησκεία ἐκείνη τὴν ὁποῖα δέχτηκαν οἱ Ἀβησσουνοὶ μεταστροφόμενοι στὸν Χριστιανισμό· καὶ ὅλοι οἱ λατρευτικοὶ τοὺς τόποι, ὅλο τὸ ἐκτελεργικὸ τους ἔχουν παρθεῖ ἀπὸ τὴν Ἕλληνικὴ Ἐκκλησία . . .», ὅπως συγκεφαλαιώνει συμπερασματικὰ τὸ σχετικὸ κεφάλαιο ὁ Bruce ¹¹³.

108. Βλ. J. Bruce, *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 548 καὶ Ludolf στὴν ἀρραμφερόμενη μελέτη τοῦ Pétridès, σ. 100.

109. J. Bruce: *ἔνθ' ἄν.*, τ. IV, σ. 111.

110. S.P. Pétridès: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 228.

111. *Ἀδελφί,* σσ 95-96, σμ. 9.

112. *Ἀδελφί,* σσ 84-85.

113. J. Bruce: *ἔνθ' ἄν.*, τ. III, σ. 364.

3. Η πρώτη περίοδος της Έκκλησίας της Αξόμης :

α) Η πολιτική κατάσταση στην Αιθιοπία κατά την εποχή του έκχριστιανισμού: Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο [Β', 4β] ότι ο 4ος μ.Χ. αιώνας, και ιδιαίτερα οι πρώτες δεκαετίες του, αποτέλεσε για την Αξόμη την περίοδο κατά την οποία η κατακτητική της δραστηριότητα έφθασε στο απόγειό της. Το Αξωμικό κράτος ανήλθε στον κολοφόνα του μεγαλείου και της δυνάμεώς του έχοντας συντρίψει και υποτάξει το ανταγωνιστικό γειτονικό κράτος της Μερώνης και έχοντας εξαπλώσει την επικράτειά του προς τις δύο πλευρές της Έρυθρής θάλασσας και μέχρι τον Ίνδικό Ωκεανό. Πρωταγωνιστές της δραστηριότητας αυτής ήταν ο αυτοκράτορας Ella Amida και ο υιός του και διάδοχος στον θρόνο, ο γνωστός μας Έζάνας ή Αειζάνας. Είναι βέβαιο λοιπόν και τεκμηριωμένο γεγονός το ότι η εισοδος του Χριστιανισμού στην Αιθιοπία συνέπεσε με μία περίοδο άκμης του κράτους και συγκεκριμένα έγινε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του μεγάλου Έζάνα που θεωρείται ως ο Μ. Κωνσταντίνος της Αιθιοπίας¹¹⁴. Όμως αν λάβουμε υπόψη μας τις αιθιοπικές πηγές βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα πρόβλημα που δημιουργείται εξαιτίας των διαφορετικών ονομάτων που αναφέρονται εκεί. Πραγματικά η αιθιοπική παράδοση, όπως καταγράφεται στα τοπικά χρονικά, τους αιθιοπικούς καταλόγους και το Αιθιοπικό Συναξάριο, αναφέρει ότι ο Χριστιανισμός εισήλθε στην Αιθιοπία κατά την περίοδο του Abreha και Asbeha [η Aitsbeha]. Ο Μ. Ά. Μεθόδιος εκθέτει το δημιουργούμενο πρόβλημα ως εξής :¹¹⁵ « Από τις επιγραφές γνωρίζουμε ότι ο Χριστιανισμός είχε εισαχθεί στην Αξόμη κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βασιλιά Έζάνα ο οποίος θεωρείται ως ο Μ. Κωνσταντίνος της Αιθιοπίας. Άλλα οι επιγραφές μας δείχνουν σαφώς ότι ο Έζάνας, για μία περίοδο, ήταν ειδωλολάτρης και ότι αργότερα έγινε χριστιανός. Συνεπώς λοιπόν ότι ο Ίδιος και ο αδελφός του Σαειζάνας δεν ήταν οι μικρότεροι πρίγκιπες που βρέθηκαν κάτω από την εποπτεία του Φρουμέντιου και του Αιδέσιου, γιατί διαφορετικά και οι δύο θα έπρεπε να είχαν γίνει χριστιανοί από την περίοδο ακόμα της Ευρωπαϊκής. Το πρόβλημα είναι εξαιρετικά δύσκολο. Είτε ο Έζάνας και ο Σαειζάνας πήραν νέα ονόματα όταν έγιναν χριστιανοί¹¹⁶ είτε ήταν έντελως διαφορετικά πρόσωπα ή είναι δυνατόν να πρόκειται για άλλα πρόσωπα που έζησαν πριν

114. Metropolitan Methodios of Aksum: «The Introduction of Christianity...», 50^ο άν., σ. 362.

115. Αιτόθε: (καιά μετάφραση από το άγγλικό κείμενο).

116. Δηλαδή να ονομάται Abreha και Asbeha, αντίστοιχα.

ἀπὸ τὸν Ἐζάνα καὶ Σαιζάνα». Καὶ στὴ συνέχεια προτείνει μὴ λύσει ὑπὸ προϋποθέσεις : «Ὁ Ἐζάνας ὀνομάζεται στὴν ἐπιγραφή υἱὸς τοῦ Ella – A-
pida, καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι τὸ ὄνομά του εἶχε παραφθαρεῖ σὲ Ella – Alada.
Ἄν ἀληθεύει αὐτό, τὰ γεγονότα δείχνουν ὅτι τὰ ὀνόματα Abreha καὶ Asbeha
εἶναι τὰ ἀλλαγμένα ὀνόματα τοῦ Ἐζάνα καὶ Σαιζάνα. Κατὰ συνέπεια, ὁ
Ἐζάνας καὶ ὁ Σαιζάνας θὰ πρέπει νὰ ἔγιναν χριστιανοὶ ὄχι κατὰ τὸν χρόνον
τῆς ἐπιτροπείας τους ἀπὸ τὸν Φρουμέντιο καὶ τὸν Αἰδέσιο ἀλλὰ ἀργότερα».

Ἄλλοι μελετητὲς ἀντιπαρέρχονται τῇ δυσκολίᾳ ποὺ δημιουργεῖται
ἀπὸ τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Ἐζάνα καὶ δέ-
χονται ὅτι τὰ ὀνόματα Abreha [= ἐφώτισε] καὶ Asbeha [= ἔφερε τὴν ἀ-
γῆ] ¹¹⁷ εἶναι τὰ ἀντίστοιχα χριστιανικὰ ὀνόματα τοῦ Ἐζάνα καὶ Σαζάνα ¹¹⁸,
τὰ ὅποια τοὺς ἔδωσε ἡ λαϊκὴ ἀναγνώρισις· ἄλλωστε εἶναι αἰθιοπικὴ συνήθεια
οἱ βασιλεῖς, κατὰ τὴν ἐνθρόνισή τους, νὰ ἀλλάζουν τὸ ὄνομα ποὺ εἶχαν πρὶν
μὲ ἓνα «βασιλικὸ ὄνομα» ¹¹⁹.

Ἐξάλλου ἀπὸ τὴν εἰδωλοκρατικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἐζάνα ¹²⁰ πληροφοροῦ-
μαστε ὅτι ὁ μεγάλος αὐτὸς αὐτοκράτορας Βοηθοῦντιαν στὸ ἔργον τῆς δια-
κυβερνήσεως τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφοὺς του, τὸν Σαιζάνα καὶ
τὸν Ἀθηφά, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτοὺς ἀπόκτησε ἀργότερα
μεγαλύτερη δόναμη καὶ ἔγινε συγκυβερνήτης τοῦ Ἐζάνα, ἀφοῦ ὁ αὐτοκρά-
τορας τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντῖος, στὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τοὺς Ἀξωμί-
τες ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἀπειθῶνεται καὶ πρὸς τοὺς δύο ἀ-
δελφοὺς «Αἰζανῆ καὶ Σαζανῆ» ¹²¹. Ἡ αἰθιοπικὴ παράδοσις εἶναι φειδωλὴ
σὲ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ἀναφέρει τοὺς δύο ἀδελφοὺς
μόνον μὲ τὰ χριστιανικὰ τοὺς ὀνόματα. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριον μνημονεύ-
ει λαοικονικὰ τὸν θάνατον τῶν δύο ἀδελφῶν, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἀγιοκοιηθεῖ
ἀπὸ τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησίαν, ὑπάρχει δὲ ἐκκλησία στὴν ἐπαρχίαν Τεγκρέ
ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τους. Τὸ «Βιβλίον τῆς Ἀζώμης» ἀναφέρει ὅτι οἱ
ἀδελφοὶ Abreha καὶ Asbeha εἶναι οἱ ἱδρυτὲς τοῦ πρώτου Μητροπολιτικοῦ
Ναοῦ τῆς Ἀζώμης Σιών ¹²².

117. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 104.

118. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 147-48, S.P. Pétridès: «Le livre d'or...», op.
cit., σσ 54-56. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 104. J. et J. Ouannou: ἔνθ' ἄν., σ. 17, κ.ά.

119. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν. τ. I, σ. 148.

120. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Β', παρ. 4β.

121. Βλ. Μ. Ἀθανασίου: «Πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντῖνον Ἀπολογία», κεφ. 31,
4-5, «Μ. Ἀθανασίου ἔργα, 8», Πανερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμῆς», (Θεσσαλονί-
κη, 1976).

122. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 104. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 153-54.

Όπως κι αν έχουν τὰ πράγματα, γεγονός παραμένει ότι είναι ὁ Ἐζάνας ἄριστος ὁ ὁποῖος ἀνακήρυξε ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους τῆς Ἀζώμης τὸν Χριστιανισμό, γι' αὐτὸ δίκαια δικοδικεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ τὸν τίτλο «Μ. Κωνσταντῖνος τῆς Αἰθιοπίας». Ἀπομένει λοιπὸν νὰ ἐξετάσουμε τὰ κίνητρα τὰ ὅποια ἐπαίξαν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὸ νὰ πάρει ὁ μέγας Αἰθίοπας αὐτοκράτορας μιὰ τόσο σημαντικὴ ἀπόφαση.

Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ἐπιβολὴ στὸ λαὸ τῆς Ἀζώμης τῆς ἀποφάσεως νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ πατρογονικὴ εἰδωλολατρικὴ θρησκεία μὲ τὸν Χριστιανισμό θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίζεται σὰν μιὰ ὑπόθεση ποὺ θὰ ἦταν ἐνδεχόμενον νὰ προκαλέσει ἀναταραχὴ στὸ λαὸ καὶ νὰ συναντήσει ἀντίδραση ἀπὸ τοὺς θεματοφύλακες τῆς παραδοσιακῆς θρησκείας, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι γιὰ τὴ λήψη τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς ἐπαίξαν ἀποφασιστικὸ ρόλο ἐδρότερους πολιτικὲς σκοπιμότητες. Ἄν θὰ ἦταν λογικὸ νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ Ἐζάνας κατέληξε στὴν ἀπόφαση τῆς ἐπισημοποίησης τῆς χριστιανικῆς θρησκείας στὸ κράτος τοῦ παρακινούμενος μόνον ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος προηγουμένως εἶχε ἀσπασθεῖ τῆ χριστιανικῆ πίστι καὶ εἶχε μνηθεῖ στὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς Ἀπεναντίας, ἡ ὁλοποίηση τῆς ἀποφάσεως στὴν ὁποία προχώρησε ὁ Ἐζάνας, ἀγνοώντας τίς πιθανὲς ἀντιδράσεις, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὡς διορατικὸς ἡγεμόνας εἶχε σταθμίσει τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ὄφελήματα ποὺ θὰ προέκυπταν γιὰ τὸ κράτος τοῦ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς,¹²³ καὶ γιὰ νὰ στραφοῦν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση οἱ σκέψεις τοῦ Αἰθίοπα αὐτοκράτορα θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὑπῆρξε ἀποφασιστικὸς ὁ ρόλος τοῦ Φρουμεντίου, τὸν ὁποῖο φανταζόμαστε ὡς τέλειον γνώστη τῆς πολιτικοθρησκευτικῆς πραγματικότητας τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου. Ἄφ' ἑτέρου, ἡ προπαίδεια τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἀζώμη καὶ ἡ μακράκινη παράδοση ἐκκοινωνίας μὲ τὸν Ἀλεξανδρινὸ Ἑλληνισμό, ἀπέτελεσαν τίς πρῶτες βαθμίδες γιὰ νὰ ἀνεβεῖ ὁ Ἐζάνας τὴν κλίμακα τῆς ἱστορικῆς του ἀποφάσεως. Ἡ γοητεία τῆς ἰδέας ὅτι ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Ἀζώμης θὰ μπορούσε νὰ συμπορευθεῖ μὲ τὸ νέο καὶ ἰσχυρὸ χριστιανικὸ κράτος τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖο ἀκλωνόταν σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς Μεσογείου, ἔδωσε στὸν Ἐζάναν τὴν τελικὴ ὄψιση γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἀποφάσεώς του. «Διὰ τί εἰς τὴν σκέψιν τοῦ βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας Ἀεζανᾶ, γράφει ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος, πρέπει νὰ ἐδημιουργήθῃ ἡ σκοπιμότης ὄχι μόνον ἡ θρησκευτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἀκόμη καὶ ἡ οικονομικὴ προκειμένου νὰ ἀσπασθῇ τὸν Χριστιανισμόν. Κατ' ἀρχὴν δέον νὰ ληφθῇ

123. S.P. Pétridiès: «Essai...», ἐνθ' ἄν., σσ 229-230.

ὅπ' ὄντιν διὰ τῆς ἐνεργείας του ταύτης ὁ Αἰθίοψ μονάρχης ἐδέχτο τὴν θρησκείαν μίθς ἀκμαζούσης ἑλληνικῆς πόλεως ὡς ἦτο ἡ Ἀλεξάνδρεια, μετὰ τῆς ὁποίας οἱ ὑπήκοοι του ἐτέλουν εἰς ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν. Τὸ παράδειγμα τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἀσφαλῶς ἐδέσποζεν εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Αἰθίοπος βασιλέως. Πάντα ταῦτα τὰ θρησκευτικὰ, πολιτικὰ καὶ πολιτιστικὰ ὀφελήματα ἐδίδαξεν εἰς τὸν Ἀεζάναν ὁ Φρουμέντιος. Διὰ τοῦτο μεταβαίνειν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐγνώριζε καὶ μετέβαινε καὶ διὰ ποῖον σκοπόν»¹²⁴.

Ἐκτός ἀπὸ θρησκευτικοὶ λοιπὸν ἦταν παράλληλα καὶ πολιτικοοικονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ οἱ λόγοι τῆς ἀνακηρύξεως ἀπὸ τὸν Ἐζάνα τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα δὲ τὸν ἐπομένον αἰῶνα δικαίως τὴν προβλέψει καὶ τὴν προσδοκίαν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἀποκράτορα, γιὰ τὴν πρόδοσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης στὸ ἄρμα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε εὐνοϊκότερας ἐπιδράσεις γιὰ τὴν Αἰθιοπία· οἱ δεσμοὶ τῆς χώρας μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον ἔγιναν στενότεροι καὶ οἱ σχέσεις τῆς Ἀζώμης μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν συσφίχθηκαν, μὲ ἐπακόλουθον τὴν εὐνοϊκότερας ἐπιπτώσεις καὶ θὰ μπορούσαν νὰ προκύψουν γιὰ τὸ Ἀζωμικὸν κράτος σὲ πολλοὺς τομείς.

β) Ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς Ἀζώμης: Ὁ 4ος μ.Χ. αἰῶνας εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἀποφασιστικῆς ἀναμετρήσεως μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρίας μέσα στὰ ὄρια τῆς ἀχανοῦς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦδη κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ εἶχε συντελεσθεῖ μὴ *de facto* διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν περιοχῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ἐνῶ ἡ Ρώμη ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι τυπικὰ τὸ διοικητικὸ κέντρο τοῦ ἀπέραντου κράτους καὶ οὐσιαστικὰ τὸ προπύργιον τοῦ πολυθεϊσμοῦ καὶ τῆς εἰδωλολατρίας, τὸ κέντρο βάρους ἄρχισε νὰ μετατοπίζεται στὴν ἀνατολικὴν ἐπαρχίαν στὴν ὁποίαν εἶχε πλέον ἐδραιωθεῖ ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ αὐξηθεῖ σημαντικὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν οἱ ὅποιοι εἶχαν προχωρήσει ἐπὶ συγκρότησιν Ἐκκλησιῶν καὶ ἀριθμοῦσαν ζωτὴ μερικῶν αἰῶνων, ὅπως ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας¹²⁵. Ὁ ἔντονος λοιπὸν χριστιανικὸς χαρακτῆρ-

124. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», ἔργο ἀναφ., σσ 70-71.

125. Α. Βασίλειος: «Ίστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας» (Ἑλληνικὴ ἔκδοσις «ΒΙΠΕΡ», τόμος 5, Ἀθήναι, 1971), τ. 1, σ. 65. Γιὰ τὴν αὐξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας βλ. Α. Ηarnack: «The Expansion of Christianity in the First Three Centuries» (New York, 1905).

ρας τών ανατολικών περιοχών αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησής τους από τις δυτικές περιοχές της Αυτοκρατορίας. Έπιπλέον ένα δεύτερο στοιχείο είναι το γεγονός ότι το ελληνικό πνεύμα και ιδιαίτερα ή ελληνική φιλοσοφία, όπως διαφυλάχτηκαν και διαδόθηκαν από τόν ελληνιστικό κόσμο με πρωταγωνιστές τούς Άλεξανδρινούς, βρισκόταν κατά τήν περίοδο αυτή στο τελικό σχεδόν στάδιο τής συζεύξεώς τους με τή χριστιανική διδασκαλία. Από τήν σημαντικότερη ιστορικής σημασίας σύζευξη αυτή προέκυψε ή πραγματικότητα του βυζαντινού πολιτισμού. Άν και σέδέκατο μέχρι τότε οι ανατολικές περιοχές του Ρωμαϊκού Κράτους έπαγαν νά διατηρούν τήν ιδιαιτερότητά τους με τόν ελληνικό τους χαρακτήρα, τώρα, με τήν άλληλοκατάκτηση και τή συνένωση τών δυο δυναμικών στοιχείων τους, του ελληνικού και του χριστιανικού πνεύματος, προβάλλουν έντονότερα διαφοροποιημένες από τή Δύση. Άπό τήν παλαιότερη άκόμα έποχή οι ανατολικές περιοχές τής Αυτοκρατορίας, όπως ή Μ. Άσία, ή Συρία και ή Αίγυπτος ξεπερνούσαν τες δυτικές σέ έμπορικοοικονομική κίνηση, σέ πλούτο και σέ πληθυσμό, με κέντρα μιά σειρά από εισημεροσες και πολυάνθρωπες πόλεις με έντονο ελληνικό και χριστιανικό χαρακτήρα¹⁶. Οι άγροτικοί πληθυσμοί τής Μ. Άσίας βέβαια δέν διακρίνονταν γιά τή βαθύτερη βίωση τών νοημάτων του ελληνικού πολιτισμού, ή έπίφραση όμως τής ελληνικής παιδείας τήν όποία είχαν, βοήθησε στήν εύκολότερη μύσηή τους στον χριστιανισμό, στον όποιο προσέδωσαν μιά μυστικιστική διάσταση. Ό Η. Γρέγοιρε γράφει χαρακτηριστικά : «Οί χωρικοί και οι όραστίβιο τής Μ. Άσίας είχαν μνηθει στον ελληνικό πολυθεισμό και στο βαθύτερο ελληνικό πολιτισμό πολύ έπιφανειακά. Γνώριζαν τήν έκσταση και τó θρησκευτικό φανατισμό, τήν προσωπική άφοσίωση, τήν έξομολόγηση τών άμαρτιών και τήν έλπίδα τής ζωής πέρα του τάφου. Η κοινή ελληνική γλώσσα, που μιλούσε ό Παύλος, φαινόταν σ' αυτούς τούς πληθυσμούς ότι

Γιά τή στάση τών Ρωμαίων Αυτοκρατόρων άπέναντι στους Χριστιανούς, μέχρι τήν έσοχή του Μ. Κωνσταντίνου, βλ. E. Gibbon: «The Decline and Fall...», op. cit., τ. 2, κρη. XVI: «THE CONDUCT OF THE ROMAN GOVERNMENT TOWARDS THE CHRISTIANS, FROM THE REIGN OF NERO TO THAT OF CONSTANTINE», σσ 1-70.

126. N.H. Baynes-H.St.L.B. Moss: «Βυζαντιο-Εισαγωγή στο Βυζαντινό Πολιτισμόν (Ελληνική έκδοση του έκδ. όίκου Δημ. Ν. Παπαδήμα σέ μετάφραση Δρ. Δημ. Ν. Σακελά, Αθήναι), σ. 46. Το έργο αυτό το όποιο στο πρωτότυπο φέρει τόν τίτλο «BYZANTHUM-AN INTRODUCTION TO EAST ROMAN CIVILIZATION» και έκδόθηκε από τόν έκδ. όίκο CLARENDON PRESS (OXFORD, 1948, 1961), είναι συλλογικό και συνεργάστηκαν γιά τήν παρουσίαση τών επί μέρους μελετών κού το άποικελών, έκτός τού όκός έκδοτες, και διακερραίες άλλοι βυζαντινολόγοι, όπως ό Η. Γρέγοιρε, ό C. Diehl, ό A. Vasilev, ό S. Runciman κ.δ.

ἀληθινὰ ἦταν ἡ γλῶσσα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μεταξὺ τέτοιων κληθυσμῶν ὁ Χριστιανισμὸς διαδόθηκε σχεδὸν χωρὶς ἐμπόδιο»¹²⁷.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι συνέβη κάτι παρόμοιο καὶ στὴ Συρία, ἀλλὰ σὲ πολὺ μικρότερη κλίμακα, γιατί ἐκεῖ ἡ βίωση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶναι βαθύτερη, καὶ σ' αὐτὸ συνέβαλε ἀναμφισβήτητα ἡ γνωστὴ θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἡ ἀνάδειξη ἐπιφανῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀντιοχειακῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τοῦ Ἰγνατίου καὶ Εὐσταθίου Ἀντιοχείας, τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, τοῦ Διοδώρου Ταρσοῦ κ.ἄ. Αὐτὸ ὅμως προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν ἐμφάνιση διαφόρων θεολογικῶν τάσεων ἐρμηνείας τῶν βασικῶν δογμάτων τῆς θρησκείας, πολλὰς ἀπὸ τίς ὁποῖες κατέληξαν σὲ αἵρέσεις. Ἡ θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας, ἐπιρρασμένη ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, εἰσέθετε τὴν κατὰ γράμμα, τὴν ὀρθολογιστικὴ ἐρμηνεία τοῦ δόγματος, καὶ ἤρθε ἔτσι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἢ ὅποια χρησιμοποιοῦσε τὴν ἀλληγορικὴ μέθοδο¹²⁸. Ἀπὸ τὴ θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας ἐκπορεύτηκε οὐσιαστικὰ ἡ ἀρειανὴ αἵρεση, ἡ ὁποία συντάραξε καὶ δίχασε τὸν χριστιανικὸ κόσμον κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα.

Ἡ πιὸ ἀξιόλογη ὁμοῦς Ἐκκλησία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία διατήρησε τὴ σημαντικότητά της καὶ μετὰ τὴν παραχώρηση τῶν πρώτων θέσεων στὶς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας τὸ 451¹²⁹. Ὁ Μητροπ. Ἀζόωντος Μεθόδιος γράφει σχετικὰ: «Υπῆρξε ἡ σπουδαιότερη ἐπισκοπικὴ ἔδρα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μέχρι τῆ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας [451 μ.Χ.]. Βρισκόμεν στὸ κέντρο τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, σὲ πόλη ποῦ ἦταν τὸ κέντρο ἐπίσης τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὴν περίφημη Βιβλιοθήκη, τὸ Σεράπειο, τὸ Σε-

127. H. Grégoire: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία», μελέτη περιλαμβανόμενη στὸ προαναφερθὲν ἔργο τῶν N. Baynes-H. Moss «Βυζάντιο...», σ. 150.

128. Κων. I. Λογοθέτου: «Ἡ Φιλοσοφία τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Μέσου Αἰῶνος» (Ἀθήναι, 1930), μέρος Α', σ. 31. Μητροπ. Ἀζόωντος Μεθόδιος: «Ἐκκλησία Ἀντιοχείας», στὴν προαναφερθεῖσα συλλογὴ δημοσιευμάτων τοῦ «Θεολογικὰ καὶ Ἱστορικὰ Μελέται», σσ 238-243, καὶ τὸ αὐτὸ: «The Person of Jesus Christ in the Decisions of the Ecumenical Councils» (Central Printing Press, Addis Ababa, 1976), σσ 58-70. Γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας βλ. Β.Κ. Σπορνέδου: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» (Ἀθήναι, 1948), σσ 154 κ.ἄ.-Χρυσ. Παναδοπούλου: «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας» (Ἀλεξάνδρεια, 1951). D. Attwater: «The Christian Churches of the East» (Milwaukee, 1961-62).

129. Μητροπ. Ἀζόωντος Μεθόδιος: «Θεολογικὰ καὶ Ἱστορικὰ Μελέται», ὁρ. εἰ., σ. 231.

βάσει και τὸ Μουσείο. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ὀργανώθηκε πρώτη στὴν ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὰ δύο ἀκραιφνέστα στοιχεία κάθε ὀργανωμένης θρησκευτικῆς ομάδας, δηλαδή τὴν ἰσχυρὴ διοίκηση καὶ τὴ βαθιὰ θεολογικὴ ἐμπέδωση τῆς ἀποκεκαλυμμένης θρησκείας. Οἱ μεγάλοι τῆς πάσης (Πάπας ἦταν ὁ προνομιούχος τίτλος τῶν Ἀλεξανδρινῶν Ἀρχιεπισκόπων τότε) ἔγιναν πατέρες ὁλόκληρου τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ οἱ μεγάλοι θεολόγοι τῆς ἔγιναν δάσκαλοι ὁλόκληρου τοῦ Χριστιανισμοῦ»¹³⁰.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια, κληρονόμος τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο, ἐξακολούθησε νὰ διατηρεῖ τὴ μεγάλη αἴγλη τῆς κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔδω προπάντων συντελέστηκε κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες ἡ συναδέλφωση τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ προέκυψε ἡ «philosophia perennis» τοῦ Χριστιανικοῦ Πλατωνισμοῦ¹³¹. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας μὲ τὴν περίφημη κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς ποῦ ἀναπτύχθηκε πολλὴ νωρὴ σὲ ἀ'Ακαδήμειω τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας προσέβησε νὰ ἀναδείξει τὸν Χριστιανισμὸ σὲ τελειότατη ἐπιστήμη καὶ ἔθεσε τὶς βάσεις γιὰ τὴ δημιουργία φιλοσοφίας τῆς θρησκείας¹³². Ὁ πρώτος γνωστὸς διευθυντὴς τῆς κατηχητικῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ Πάνταινος καὶ οἱ ἀντάξιοι ἄμεσοι διάδοχοί του, ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Ὀριγένης, βαθεὶς γνωστὸς τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν Γραφῶν¹³³, ὑπέβησαν οἱ στίλοι καὶ στήριξαν τὸ μεγαλόπνοο οἰκοδόμημα τῆς Ἀλεξανδρινῆς θεολογίας¹³⁴. Ἡ παράδοσή τους συνεχίστηκε καὶ ἔτσι

130. Τοῦ αὐτοῦ: ἄρθρο «Ἀλεξανδρείας Ἐκκλησία» στὴν ἐγκυκλοπαίδεια «Ἰδρυα», τ. Ε' (Ἀθῆναι, 1979), σσ 372-373.

131. Μητροπ. Ἀξέμης Μεθοδίου: μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας» στὴ γνωστὴ συλλογὴ «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», σ. 236.

132. Κων. Ι. Λογοθέτου: ἔνθ' ἄν., μέρος Α', σ. 31.

133. Αὐτόθι. Γιὰ μιὰ λεπτομερέστερη ἐνημέρωση βλ. τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι, Βιογραφία, Β': «Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σχολή», σσ 93-135.

134. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν κατηχητικὴ τῆς Σχολῆς εἶναι ἐξῆς: ἔδω ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ ὀρισμένους ἀπὸ τὶς κυριότερες μελέτες: Χρυσ. Παπαδοπούλου: «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (Ἀλεξάνδρεια, 1935), ὅπου περιλαμβάνεται καὶ ἑκτενὴς βιβλιογραφία.—Ἰω. Λόντου: «Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Κατηχητικὴ ἐπίσκοπος Σχολή» (Ἀθῆναι, 1932).—Β. Σταυρίδου: «Θεολογικὴ ἐκπαίδευσις ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ Σχολῇ» (Κων/πόλις, 1956). «Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ μετὰ τὸν Ὀριγένη» (Κων/πόλις, 1959) καὶ «Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας συνοπτικὴ Ἱστορία» («Ἀλεξάνδρεια, 1964). Γ. Κ. Σκαλιέρη: «Τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας τὸ κλίμα καὶ ἡ δικαιοδοσία αὐτοῦ» (Ἀθῆναι, 1927). Γ. Γ. Μαζαράκη: «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Ἀίγυπτῳ Ὀρθόδοξου

ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, κατὰ τὴν ἐπιτυχή διαπίστωση τοῦ A. Spras-ky, «ἔβρινε στὴν Ἀνατολή τὸ κέντρον τῆς θεολογικῆς ἐξελιξέως, ἀποκλιπώντας ἔτσι, στὸν χριστιανικὸν κόσμον, τὴν φήμη μᾶς φιλοσοφημένης Ἐκκλησίας, ποῦ ποτὲ τῆς δὲν κουράσθηκε νὰ μελετᾷ μεγάλα θρησκευτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ προβλήματα»¹³⁵.

Ἡ Ἀλεξανδρινὴ θεολογία χρησιμοποίησε τὴν ἐλεύθερη ἔρευνα καὶ τὴν ἀλληγορικὴ μέθοδο ἑρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς, σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Φίλων τοῦ Ἰουδαίου, προχωρώντας πολλὸ πρὸ πέρα ἀπὸ τὴν κατὰ γράμμα ἑρμηνεία τὴν ὅποια εἶχε υἱοθετήσει ἡ Ἀντιοχειανὴ Σχολὴ μὲ τὴν ὅποια ἤρθε σὲ ἄμειψη ἀντίθεση. Ἐδειχνε προτίμηση στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ δὲν δίσταζε νὰ δέχεται καὶ ὅ, τι ἔκρινε σωστὸ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, τῶν Στωϊκῶν καὶ τῶν Πυθαγορείων¹³⁶. Ἐπει ἡ κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας κατόρθωσε νὰ γίνῃ «ἡ δόξα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὸ καύχημα ὀλοκλήρου τοῦ Χριστιανισμοῦ», ὅπως εὐστοχα γράφει ὁ Μητροπολίτης Ἀλέξανδρος¹³⁷. Μὲ τὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς πραγματικότητος δὲν εἶναι παράδοξο ὅτι οἱ νέες δογματικῆς ἰδέες ἐκπορεύτηκαν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια¹³⁸. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν διαφόρων τάσεων δημιούργησε τὸν γνωστικισμὸ καὶ ἔτσι προέκυψαν οἱ γνωστικῆς σχολῆς τοῦ Βασιλίδου καὶ τοῦ Βαλεντίνου στὴν Ἀλεξάνδρεια¹³⁹, ἐπίσης ἀπὸ τὰ σκλάβηνα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας προερχόμενοι ὁ πρεσβύτερος Ἄρειος, ὁ ἔμπνευστὴς τῆς φερόνουμης αἵρέσεως, ποῦ δίδασκε κατὰ βάση ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι δημιούργημα, «κτίσμα» τοῦ Θεοῦ¹⁴⁰, καὶ ποῦ διέσπασε ἐπικίνδυνα τὴν ἐνότητα τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Βέβαια

Ἐκκλησία» (Ἀλεξάνδρεια, 1932).— Th. Moscosus: «Le Patriarcat Grec Orthodoxe d' Alexandrie» (Cairo, 1965).— R. Janin: «Les Eglises orientales et les Rites orientaux» (Paris, 1955).— John Mason Neale: «A History of the Holy Eastern Church. The Patriarchate of Alexandria», τόμος 2, (London, 1847). Π. Ουσσίνσκυ: «Τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας» (στὰ ρωσικὰ, Πετρούπολις, 1898).— G. Macaire: «Histoire de l' Eglise d' Alexandrie depuis Saint Marc jusqu'à nos jours (Le Caire, 1894) κ.λ.

135. Βλ. Α. Βασιλίου: ἐνθ' ἄν., σσ 74-75 καὶ παραπομπὴ 1 τῆς σ. 75.

136. Μητροπ. Ἀλέξανδρος Μεθοδίου: «Ἐκκλησία Ἀλεξανδρείας», ἐνθ' ἄν., σ. 235.

137. Ἀπόθι, σ. 234.

138. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς διαμορφώσεως τῶν κυριότερων αἱρέσεων μέχρι τὴν περίοδο αὐτὴ βλ. B. Gibbon, ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 265-275.

139. Μητροπ. Ἀλέξανδρος Μεθοδίου, αὐτόθι. Ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, στὴν ἴδια συλλογὴ, μάλειψα μὲ τὸν τίτλο «Ἐπερόδοξοι καὶ αἵρέσεις»—Γνωστικισμὸς, σσ 40-46. Κ. I. Λογοθέτου: ἐνθ' ἄν., σσ 32-50.

140. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες περὶ τοῦ ἀρειανισμοῦ βλ. Μ. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 30-36.—Κων. I. Λογοθέτου: ἐνθ' ἄν., μέρος Α', σσ 184-187.

ὁ ἀρειανισμὸς ἔχει τὶς ρίζες τῆς διατυπώσεώς του, ὅπως προαναφέραμε, στὴν Ἀντιόχεια, στὴ διδασκαλία τοῦ πρεσβυτέρου Λουκιανοῦ, ἀλλὰ τὴ δυναμικὴ του διατύπωση τὴ βρῆκε στὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ τὸν Ἀρειο καὶ εἰς αὐτὴν εἶναι πάλι πού βρῆκε καὶ τὴν πιδὴ δυναμικὴ ἀντίσταση, ἀπὸ τὸν Μ. Ἀθανάσιο πού ἀνάλυσε ἀλόκληρη τὴ ζωὴ του καταπολεμῶντας τὴν αἵρεση αὐτὴ.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὸν 4ο αἰῶνα ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ἔχει νὰ ἀντιπαρατάξει ἀπέναντι στὴν τριφυλιότητα καὶ τὴν παρακμὴ τῶν ἀξιών τῆς Ρώμης μιὰ τεράστια ἠθικὴ δύναμη, πού θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει τὴν κιβωτὸ τῆς σωτηρίας γιὰ τὴν παρακμάζουσα Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Ἡδὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα, ὀρισμένοι Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες συνειδητοποίησαν τὴ δύναμη τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διέβλεψαν τὶς πολιτικὲς προεκτάσεις πού θὰ μπορούσε νὰ ἔχει, γι' αὐτὸ καὶ ἀντικατάστησαν τὴν παραδοσιακὴ τακτικὴ τῶν ἀπηνῶν διωγμῶν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν μὲ μιὰ στάση ἀνοχής. Ὁ αὐτοκράτορας Γαλέριος, ὁ κύριος δῶκτης τῶν χριστιανῶν κατὰ τὸν τελευταῖο διωγμὸ, ἀναγκάστηκε νὰ τελειώσει τὴ βασιλεία του καὶ τὴ ζωὴ του μὲ τὴν ἀναγνώριση τῆς νίκης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐκδίδοντας, λίγο πρὶν πεθάνει, τὸ διάταγμα τῆς Σεαρδικῆς [311 μ.Χ.], στὸ ὅποιο ἀναγραφῶταν μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνουν ἐλεύθερα στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ τους, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι δὲν κάνουν τίποτε πού νὰ στρέφεται ἐναντίον τοῦ κοινοῦ καλοῦ· ἀκόμα περισσότερο, δεσμεύονταν μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ προσεύχονται στὸ Θεὸ τους γιὰ τὴν εὐημερία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας¹⁴¹. Πέντε συνολικὰ αὐτοκράτορες, ἀπὸ τὸ 306 μέχρι τὸ 311, κράτησαν στάση περισσότερο ἢ λιγότερο εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Χριστιανισμὸ¹⁴². Ἀλλὰ τὸν ἀποφασιστικὸ σταθμὸ γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀπέτελεσε τὸ περίφημο διάταγμα [ἔδικτο] τῆς ἀνεξίτητης τῆς Μεδιολάνων [τὸ 313 μ.Χ.], πού συνυπογράφηκε ἀπὸ τὸν Λικίνιο καὶ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ διατάγματος αὐτοῦ ἔγκειται σὲ γεγονὸς ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὄχι μόνον τοκοθετήθηκε σὲ ἴση μοῖρα μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ τέθηκε ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ κράτους¹⁴³. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ οὐσιαστικὴ ἀφαιρεσιμὴ ἕκταση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντι τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τοῦ πολυθεϊσμοῦ

141. Lactantius: «De mortibus persecutorum» 34, 4-5. Εἰσοβίου: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία» Η' 17, 9-10.

142. H. Grégoire: Ἐνθ' ἄν., σ. 151.

143. A. Βασάλισ: Ἐνθ' ἄν., σ. 71. E. Gibbon: Ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 250-251.

στη Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία. Ἀναπόφευκτη συνέπεια αὐτοῦ ἦταν νὰ μετατοπισθεῖ τὸ κέντρο βάρους τῆς Αὐτοκρατορίας στὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίες, ὅπου οἱ Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες εἶχαν ἐπιτύχει μιὰ ἀξιόλογη ὀργάνωση καὶ δημιουργοῦσαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ ὑπόβαθρο τῶν ἐλπίδων γιὰ τὴν ἀναγωγή τῆς χριστιανικῆς κίστεως σ' ἓνα βασικὸ ἐνωτικὸ παράγοντα ἀπὸ τὸν ὅποιο εἶχε τόση ἀνάγκη τὸ Κράτος. Τῇ σημαντικότητι τῆς Ἀνατολῆς εἶχε συνειδητοποιήσει ἤδη ὁ Διοκλιτιανός, ὁ ὅποιος ἐγκατέστησε τὴν ἔδρα του στὴ Νικομήδεια τῆς Βιθυνίας ποῦ προσελίκωσε καὶ τὴν προτίμηση τοῦ Μ. Κωνσταντίνου γιὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὰ τὴ μετατόπιση αὐτῆ τοῦ κέντρου βάρους πρὸς τὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίες καὶ τὴν πολιτικὴ σημασία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Η. Grégoire γράφει : ¹⁴⁴ «Συνγκλονισθεῖσα ἀπὸ θέμελα σὲ μιὰ κρίσιμη περίοδο καὶ δηγοῦμένη στὴν καταστροφή σ' ἓνα χωρὶς νὰ ἔχει ἄλλο παράδειγμα κατακλισμὸ ἢ αὐτοκρατορία ἀντιλήφθηκε ὅτι, γιὰ νὰ ἐπιζήσει, δὲν χρειαζόνταν μόνο μιὰ δυναστική, στρατιωτικὴ, νομισματικὴ καὶ διοικητικὴ βάση· χρειαζόνταν ἀκόμα μιὰ ψυχὴ, ἓνα πνεῦμα θρησκείας. Καὶ πράγματι, δὲν τῆς ἀπέμεινε κλεῖον ἄλλη ἐκλογὴ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε μαζί του τὶς μάξες τοῦ λαοῦ, τουλάχιστο στὴν καρδιὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐδῶ ἢ Ἀνατολῇ ἔκανε τὴν ἀποφασιστικὴ τῆς ἐπικράτησι αἰσθητῆ—μιὰ ἐπικράτησι ἢ ὅποια αὐτομάτως ἦταν δημογραφικὴ, οἰκονομικὴ καὶ μορφωτικὴ. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔφερε στὴν αὐτοκρατορία μιὰ ὀργάνωση σχεδὸν ἑτοιμὴ καὶ ἡ αὐτοκρατορία, ταυτιζόμενη μὲ τὸν Χριστιανισμὸ, εἶδε σ' αὐτὸν ἓνα ἐνοποιητικὸ παράγοντα.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶναι ἐκείνος ποῦ πραγματικὰ διέβλεψε καὶ πίστεψε ὅτι τὸ μέλλον ἄνηκε στοὺς Χριστιανούς καὶ ὅτι ἡ ἀνανάωση τῆς Αὐτοκρατορίας ἔπρεπε νὰ στηριχθεῖ σ' αὐτούς. Ἦδη οἱ χριστιανοὶ στρατιῶτες τοῦ εἶχαν χαρίσει τὴν πρώτη νίκη κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του Μαξεντίου στὴ Μουλβία γέφυρα. Ἡ ἐπαφὴ του μὲ τὴ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ ἐνίσχυσε τὴν πεποίθησή του ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς θὰ μπορούσε νὰ παίξει ἀποφασιστικὸ ἐνοποιητικὸ ρόλο ὡς ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους καὶ ὅτι ἡ ἔδρα τῆς Αὐτοκρατορίας θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφερθεῖ μακριὰ ἀπὸ τὴν εἰδωλοατρικὴ Ρώμη, στὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίες, πεποιθήσεις τὶς ὁποῖες μετέτρεψε σὲ πραγματικότητες διὰν ἔγινε μονοκράτορας. Ἀλλὰ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀντιλήφθηκε νωρὶς ὅτι ὁ ἐνοποιητικὸς ρόλος τὸν ὅποιο προορίζε γιὰ τὸν Χριστιανισμὸ ἀποδυναμώνονταν ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ χριστιανικὸς κόσμος ἦταν διατρεμμένος ἀπὸ τὶς διάφορες ἀρέσκεις. Ἔστρεψε λοιπὸν ὅλες τὶς προσπά-

144. Η. Grégoire: *ἔνθ'* ἀν., σσ 151-152.

θειές του στην κατά τὸ δυνατόν ἐξάλειψη τοῦ ἀποδυναμωτικοῦ αὐτοῦ παράγοντα καὶ τὴν εὐρση ἐνὸς τρόπου συμφιλώσεως τῶν Χριστιανῶν. Τὴν πρώτη του δὴμος ἀπογοήτευση τὴν δοκίμασε ὅταν, ἔχοντας γίνει κυρίαρχος τῆς Ἀφρικῆς, χρειάστηκε νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν Δουνατισμὸ ¹⁴⁵, μιά ἀφρση ποῦ εἶχε διαιρέσει βαθιά τὸν χριστιανικὸ κόσμον τῆς Ἀφρικῆς. Πρὸ τῆς ἰσχυρογνωμοσύνης καὶ τῆς ἁμμονῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς αἵρέσεως αὐτῆς ὁ Κωνσταντῖνος ἀναγκάσθηκε νὰ ἔποχωρήσει καὶ νὰ ἀνεχθεῖ τοὺς Δουνατιστὰς ¹⁴⁶.

Δέκα περίπου χρόνια ἀργότερα, τὰ πρῶτα βήματα τῆς μονοκρατορίας τοῦ Μ. Κωνσταντῖνου σημάδεψε ἡ σημαντικὴ καὶ καινοφανῆς πρωτοβουλία ποῦ ἔλαβε γιὰ νὰ κατασιγάσει τὸν σάλον ποῦ εἶχε δημιουργήσει στὸν χριστιανικὸ κόσμον ἡ ἀφρση τοῦ Ἀρείου, ἡ ὁποία εἶχε γίνει εὐρύτερα ἀποδεκτὴ σὲ μεγάλη μερίδα Χριστιανῶν ἀλλὰ καὶ ἀντιμετώπιζε συγχρόνως καὶ σθεναρὴ ἀντίδραση, κυρίως ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀλεξάνδρου [313 – 328] καὶ τοῦ Ἀρχιδιακόνου καὶ μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου τῆς ἴδιας Ἐκκλησίας Ἀθανασίου. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος βιάσοντας νὰ κατακερματίζεται μὲ τὴ νέα ἀφρση ἡ χριστιανικὴ ἐνότητα, τὴν ὁποία εἶχε ἀποφασίσει νὰ χρησιμοποιήσει ὡς τὸν κύριον ἀνορθωτικὸν παράγοντα τῆς Αὐτοκρατορίας, συνέλαβε καὶ πραγματοποιήσει τὴν ἰδέα τῆς συγκλήσεως συνόδου τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων γιὰ τὴ συζήτηση καὶ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος ποῦ εἶχε ἀνακύψει, μὲ ἄπτερο σκοπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος ποῦ εἶχε διασαλευθεῖ. Ἡ πρωτοβουλία του αὐτῆ ἔπληξε καθοριστικὴ γιὰ τὴ μετέπειτα πολιτικὴ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ἀπέναντι στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ¹⁴⁷. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μὲ τὴ σύγκληση τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῶν 318 Πατέρων στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας [325 μ.Χ.] στὴν ὁποία, κατὰ τὴ χαρακτηριστικὴ ἔκφραση τοῦ Η. Γεγόιτε, ἀπεθύμησε, χωρὶς ἀμφιβολία πρόωρα, νὰ παίξει τὸ ρόλο ἐπισκόπου» ¹⁴⁸, ἐγκαινίασε τὴν τακτικὴ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Αὐτοκράτορα στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα μὲ τὴν ἰδιότητα, κατὰ κάποιον τρόπο, τοῦ διαιτητῆ, τακτικῆς ἡ ὁποία καγιώνεται στὴ μετέπειτα ζωὴ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ Σύνοδος τῆς Νικαίας, στὴν ὁποία πρωτοστάτησε ὁ Μ. Ἀθανάσιος ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν πολέμιος τοῦ Ἀρείου, καταδίκασε τὸν

145. Πρὸς τῆς αἵρέσεως αὐτῆς βλ. Μητρον. Ἀλέξανδρος Μεθοδίου: «Βυροδοξοὶ καὶ Αἰρετικοί», ἐνθ' ἄν., σσ 46-47.

146. Η. Γεγόιτε: ἐνθ' ἄν., σ. 152. Ε. Gibbon: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σσ 262-265.

147. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἄν., σσ 377-78.

148. Η. Γεγόιτε: ἐνθ' ἄν., σ. 154.

Ἀρειανισμὸ καὶ ἐπέβαλε τὸ «δομοῦσιον» τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, διετύπωσε δὲ τὰ πρῶτα ἄρθρα τοῦ Συμβόλου τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως.¹⁴⁹ Πρὸς στιγμὴ φάνηκε ὅτι, μὲ τὴ συνριβὴ τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀποκαταστάθηκε ἡ κλονισμένη τάξη στὸν χριστιανικὸ κόσμον· ἀλλὰ ὅσοι πίστεψαν ὅτι τὸ πρόβλημα λύθηκε, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Αὐτοκράτορας, διαψεῦσθηκαν ὕστερα ἀπὸ λίγο. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἀμφιταλαντεύθηκε γιὰ ὀρισμένο χρόνο ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποδεχθεῖ τὴν ἀρειανικὴ πραγματικότητα καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τοὺς Ἀρειανὸς ἡγέτες, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἐκπέσει καὶ ἐξοριστεῖ μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας.¹⁵⁰

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντῖνου, ὁ Κωνσταντῖος [337 – 361], θὰ κάνει ὑπόθεση τῆς ζωῆς του τὸ πρόβλημα ἐξευρέσεως συμβιβαστικοῦ τύπου ποῦ θὰ συμφιλίωνε τὶς δύο πλευρὰς καί, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐπαναφέρει τὴν ἐνότητα, θὰ περάσει μέσα ἀπὸ τὶς διαφορὰς φάσεις τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ θὰ προκαλέσει πολλὰς ἀναστατώσεις στὸν χριστιανικὸ κόσμον¹⁵¹, μέχρι νὰ κατορθώσει μὲ μιὰ σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 360, νὰ ἐκβιάσει τὴ σύγκλιση τῶν ἀπόψεων τῶν δύο πλευρῶν.¹⁵² Ὁ Η. Γρέγοιρ, διαγράφοντας τὴν κατάστασι ποῦ δημιουργήσε ἡ πολιτικὴ τοῦ Κωνσταντῖνου, γράφει: ¹⁵³ «Ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντῖνου ἀπὸ πολλὰς ἀόψεις ἀποτελεῖ μιὰ εἰκόνα τῆς ὅλης πορείας τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Μιὰ θεολογικὴ διαφορὰ παρατάσσει τὴ μισὴ αὐτοκρατορία ἐναντίον τῆς ἄλλης μισῆς. Ὁ αὐτοκράτορας, γιὰ νὰ λύσει τὴ διαφορὰ, καλεῖ τὴ μιὰ Σύνοδο μετὰ τὴν ἄλλη: στοὺς μεγάλους δρόμους τοῦ Βυζαντίου περνοῦν καὶ ξαναπερνοῦν "καλπάζοντες ἐπίσκοποι": βλέπει κανεὶς πότε συμβούλια ἱεραρχῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν Συνόδων, ποῦ ἐπεβλήθησαν στὴν κυβέρνησι ἢ ὀργανώθηκαν πιστικὰ ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, πότε ἡρωϊκοὺς ἀθλητὰς τῆς πίστεως, ποῦ οἱ ἴδιοι "τὰ βάζουν" μὲ τοὺς αὐτοκράτορας καὶ κερδίζουν ἀπ' αὐτὰς τὶς θρησκευτικὰς μονομαχίαις τεράστια δημοτικότητα».

Θύμα τῶν παλινωδιῶν καὶ τῆς ἀρειανίζουσας στάσεως καὶ τῶν δύο αὐτοκρατορῶν ὑπῆρξε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ ὁποῖος πέρασε τὴν περίοδο τῆς πατριαρχειῶς του [328 – 373] μεταξὺ τῶν ἀλλεπάλληλων ἐξοριῶν καὶ τῶν

149. Γιὰ μιὰ λεπτομερέστερη ἐνημέρωσι ἐπὶ τῶν χριστολογικῶν θέσεων τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας βλ. Archb. Methodios Fouyas: «The Person of Jesus Christ...», ὁρ. cit., σ. 27 κ.ε. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς Συνόδου βλ. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἄν., σ. 378.

150. Κων. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἄν., σσ 382-83. Α. Βασίλειφ: ἐνθ' ἄν., σ. 77, 151. Η. Γρέγοιρ: ἐνθ' ἄν., σ. 154.

152. Archb. Methodios Fouyas: ἐνθ' ἄν. σ. 49.

153. Η. Γρέγοιρ: ἐνθ' ἄν. σ. 155. Γιὰ τὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ ποῦ ἀκολούθησε ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναλυτικότερα βλ. E. Gibbon: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σσ 286-324.

ισάριθμων αποκαταστάσεων στον θρόνο της 'Αλεξανδρείας, αλλά παρέμεινε μέχρι τον θάνατό του [2 Μαΐου του 373] ένθουσιώδης υπέρμαχος της ορθόδοξης πίστεως και άσυμβιβαστος πολέμιος του 'Αρειανισμού.

Τò τελικό συμπέρασμα που μπορούμε να εξαγάγουμε για την πολιτικο-θρησκευτική πραγματικότητα της 'Αζώμης, για να επανέλθουμε στο κύριο θέμα μας μετά τη σύντομη έκθεση της καταστάσεως και των συνθηκών που επικρατούσαν στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, είναι τò εξής : ότι ο Φρουμέντιος, έχοντας χριστεί επίσκοπος από τον κύριο άπολογητή της ορθόδοξης πίστεως, τον Μ. 'Αθανάσιο, δίδαξε στην 'Αζώμη τη γνήσια μορφή του Χριστιανισμού όπως έγινε αποδεκτή από τη Σύνοδο της Νικαίας και στήριξε τò οικοδόμημα της νέας 'Εκκλησίας στις άσφαλεις βάσεις στις όποιες έδραζόταν ή μητέρα 'Εκκλησία της 'Αλεξανδρείας : ότι ο 'Εζάνας, καθοδηγούμενος από τον Φρουμέντιο που ήταν ένήμερος της καταστάσεως του έλληνορωμαϊκού κόσμου, αντίληφθηκε ότι ο Χριστιανισμός ήταν ή άνερχόμενη δύναμη στη νέα πραγματικότητα του Βυζαντίου και φιλοδόχησε να ιδεί τη χώρα του να διαδραματίζει ένα μέρος του σημαντικού ρόλου που προορίζονταν να παίξουν οι χριστιανικές περιοχές της 'Ανατολής, και να συμπεριέλθει με την προσιωνιζόμενη ισχυρή Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Τις δύο αυτές έκλογές, την προσήλωση στην ορθόδοξη πίστη και στη μητρική 'Εκκλησία της 'Αλεξανδρείας, στον θρησκευτικό τομέα και τη συμπίρευση με τò Βυζάντιο στον πολιτικό τομέα, ή Αυτοκρατορία της 'Αζώμης θα τις διαφυλάξει για μεγάλη διάρκεια, όση θα της επιτρέψουν οι Ιστορικές συγκυρίες και οι συνθήκες της πραγματικότητας. Όταν όμως τὰ πράγματα την αναγκάσουν να διαλέξει μεταξύ της μιας ή της άλλης έκλογής, θα προτιμήσει την πρώτη, δηλαδή τη διατήρηση της έδραιωμένης πίστεως σε βάρος των αγαθών της σχέσεων με τò Βυζάντιο : αυτό συνέβη κατά την άνεπιτυχή προσπάθεια του Αυτοκράτορα Κωνσταντίου να επιβάλει τον 'Αρειανισμό στην 'Αζώμη.

γ) Μία προσπάθεια έπεμβάσεως του Βυζαντίου στην έκκλησιαστική πραγματικότητα της 'Αζώμης : Στις άρχές της δεκαετίας του 350 μ.Χ. ο Κωνσταντίος έμεινε μονοκράτορας σ' όλόκληρη τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, μετά τò θάνατο του άδελφου του Κωνσταντα τò 350 - ο άλλος άδελφός του, Κωνσταντίνος ο Β' είχε πεθάνει τò 340 - και την κατατρόπωση του σφεριστή Μαγνηντίου στη Δύση, τò 353. Κατά την εποχή αυτή ο Κωνσταντίος είχε αποδεχθεί χωρίς άτιφολάξεις τον άρειανισμό και είχε πάρει την άμετάκλητη άπόφαση να τον επιβάλει πάση θυσία σαν καθολική πίστη στην αυτοκρατορία. Στην άπόφασή του αυτή συνάντησε τη σθεναρή αντίσταση των ύποσητρικτών της

πίστεως τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας καὶ κυρίως τοῦ στυλοβάτη τῆς ὀρθόδοξης πίστεως, τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Ὁ Κωνσταντῖος, ἀποφασισμένος νὰ κατάρξει κάθε ἀντίδραση, κήρυξε ἕναν ἀμειλικτο καὶ ἐξουθενωτικό διωγμὸ ἐναντίον τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Ἐχοντας πιστέψει ὁ αὐτοκράτορας στὶς διαβολὰς τῶν Ἀρειανῶν σὲ βάρος τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὸν κάλεσε τὸ 352 νὰ παρουσιασταῖ μπροστὰ τοῦ γιὰ νὰ ἀπολογηθεῖ.¹⁵⁴ Ἄλλὰ ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν συμμορφώθηκε μὲ τὴν προφορικὴ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἀντὶ νὰ μεταβῆ στὴ Δύση ὅπου ἔβρισκε προσωρινὰ ὁ Κωνσταντῖος, προτίμησε νὰ παραμείνῃ στῆ θέση τοῦ καὶ ἄρχισε νὰ γράφῃ τὴν «Ἀπολογία» πρὸς τὸν Βασίλεα Κωνσταντῖνον¹⁵⁵ τὴν ὁποία, μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσή της, ἀφοῦ ἐπεξεργάστηκε καὶ βελτίωσε, ἔστειλε στὴν Κωνσταντιο τὸ 357¹⁵⁶. Στὸ μεταξύ ὁ αὐτοκράτορας συγκάλεσε στὴν Ἰταλία, ὅπου βρισκόταν, δύο συνόδους, τῆς Ἀρελάτης τὸ 353 καὶ τῶν Μεδιολάνων τὸ 355, στὶς ὁποῖες καταδικάστηκε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, καὶ ὅσοι ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι ἀρνήθηκαν νὰ ἐπογράψουν τὸ ἀρειανικὸ σύμβολο ποὺ προτάθηκε στὴν τελευταία σύνοδο ἐξορίστηκαν¹⁵⁷. Ἀποτέλεσμα τῆς συνόδου τῶν Μεδιολάνων ἦταν νὰ συμβοῦν τὰ δραματικὰ γεγονότα κατὰ τὸ βράδυ τῆς 9ης Φεβρουαρίου τοῦ 356 στὴν Ἀλεξάνδρεια, σὲ βάρος τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ τῶν κιστῶν τοῦ, τὰ ὁποῖα μᾶς περιγράφει παραστατικὰ ὁ Gibbon¹⁵⁸. Ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἀφοῦ κράτησε ἡρωικὴ στάση ἀπέναντι στὰ ἐνοπλα στρατεύματά τὰ ὁποῖα, σταλμένα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, εἶχαν εἰσορμήσει στὸν ναὸ στὸν ὁποῖο χοροστατοῦσε, τελικὰ φυγαδεύθηκε ἀπὸ φίλους τοῦ. Τὴν ἐπόμενη χρονιὰ τοποθετήθηκε στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ ἀρειανὸς Γεώργιος ὁ Καλπαδόκης. Ἀλλὰ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, γράφει ὁ Π. Χρήστου¹⁵⁹, «Ὡς ἀόρατος ἀρχιεπίσκοπος ἐκυβερνοῦσε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ ἐπὶ ἔξαυτιαν [356 – 362], ἄλλοτε ἀπὸ τὸ κρησφύγετον τῆς πόλεως, ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἔρημον, ἔγραφεν ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων καὶ ἀπελογεῖτο διὰ τὰς παλαιὰς καὶ νέας συκοφαντίας εἰς βάρος τοῦ, εἰς τὰς ὁποίας τῶρα ὑποκριτικῶς προσετέθη καὶ ἡ περὶ τῆς φυγῆς τοῦ ἀπὸ τῆν Ἀλεξανδρείαν». Ὁ Μ. Ἀθανάσιος δὲν ἐπανῆλθε στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ τοῦ θρόνο, ἀπὸ τὴν ἐξο-

154. Παναγιώτου Κ. Χρήστου: Εἰσαγωγή στὰ ἔργα τοῦ Μ. Ἀθανασίου: ἔνθ' ἄν., σσ 23–24.

155. Ἀτόθι, σ. 24.

156. Ἀτόθι, σ. 31.

157. Ἀτόθι, σ. 21.

158. H. Gibbon: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 307.

159. Π. Χρήστου: ἔνθ' ἄν., σ. 25.

ρία του αυτή - την τρίτη κατά σειρά - παρά μόνο μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Κωνσταντίου.

Όμως ο Κωνσταντίνος δεν άρκεύθηκε, κατά την περίοδο αυτή, στο να καθιερώσει τον άρειανισμό ως καθολική πίστη του κράτους, αλλά επιδίωξε να τον επιβάλλει και στις χριστιανικές περιοχές που βρίσκονταν έξω από τα όρια της Αυτοκρατορίας. Στην επιδίωξή του αυτή εντάσσεται και η οργανωμένη άποστολή στις περιοχές της Έρυθρας θάλασσας με έπικεφαλής τον άρειανό Θεόφιλο τον έπονομαζόμενο Ίνδό¹⁶⁰.

Ο Θεόφιλος ο Ίνδος, καταγόταν από ένα νησί της Έρυθρας θάλασσας που ονομαζόταν από τους Βυζαντινούς Δίβους¹⁶¹, και είχε σταλεί από τους συμπατριώτες του Διβένους, σε πολύ νεαρή ηλικία ως δμηρος στην αυλή του Μεγάλου Κωνσταντίνου¹⁶² εκεί είχε την ευκαιρία να μορφωθεί και να ακολουθήσει το ιερατικό στάδιο έχοντας άσπασθει τον άρειανισμό. Ο Κωνσταντίνος τον θεώρησε ως το πιο κατάλληλο πρόσωπο για να πραγματοποιήσει το σχέδιό του για επέμβαση υπέρ του άρειανισμού στην Άραβια και Αίθιοπία. Ο dom H. Leclercq γράφει χαρακτηριστικά γι' αυτό τὰ εξής: ¹⁶³ «Γεννημένος στην Αίθιοπία, σταλμένος ως δμηρος στην Κωνσταντινούπολη, ο Θεόφιλος απέβαινε ένα πολύτιμο όργανο στα χέρια του Κωνσταντίου, που επιθυμούσε να σταίλει μιὰ άρειανική άποστολή στους Άξωμίτες και στην Άραβια». Ο Θεόφιλος λοιπόν, ο όποιος χειροτονήθηκε επίσκοπος λίγο πριν την άναχώρησή του¹⁶⁴, πραγματοποίησε την άποστολή αυτή και έδρασε στην περιοχή της Άραβίας και κυρίως στο κράτος των Όμηριτών και μετέστρεψε πολλούς στην αλήθινή πίστη, δηλαδή στον Άρειανισμό, σύμφωνα με τὰ λεγόμενα του άρειανού εκκλησιαστικού συγγραφέα Φιλοστόργιου¹⁶⁵ που είναι και ο μόνος που αναφέρεται στην άποστολή αυτή¹⁶⁶.

Το 356 ο Κωνσταντίνος, θέλοντας προφανώς να προετοιμάσει το έδαφος για την άρειανική δράση του Θεόφιλου στην Άξώμη, έστειλε μιὰ επιστολή

160. S.H. Sellassie: *Ενθ' άν.*, σ. 101. Βλ. και άνωτέρω: παρ. 2α.

161. Το νησί αυτό ταυτίζεται με το σημερινό Socotra ή από άλλους με το νησί Diu. Βλ. dom H. Leclercq: *Ενθ' άν.*, στ. 590.

162. Για την όλη πολιτεία του Θεόφιλου του Ίνδου βλ. Metropolitan Methodios of Aksum: «The Introduction of Christianity...», *Ενθ' άν.*, σ. 364.

163. Dom H. Leclercq: *Ενθ' άν.*, στ. 591-592.

164. Αιτόθι, στ. 592.

165. Φιλοστόργιος: «Εκκλησιαστική Ιστορία», «Historiae Ecclesiasticae Fragmenta» 1, III, c, XLVI, P. G., τ. LXV, στ. 481-489.

166. H. Leclercq: *Ενθ' άν.*, στ. 592.

πρὸς τοὺς Ἀζωμίτες ἡγεμόνες Ἐζάνα καὶ Σεζάνα¹⁶⁷. Ἡ διπλὴ αὐτῆ ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορα στρεφόμενα καταφανῶς ἐναντίον τοῦ σθεναροῦ θρησκευτικοῦ του ἀντιπάλου, τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὸν ὁποῖο ὀνομάζει στὴν ἐπιστολὴ του «πνηρότατον». Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, τὸ ὁποῖο διέσωσε ὁ ἴδιος ὁ Μ. Ἀθανάσιος, συμπεριλαμβάνοντάς την στὸ ἔργο του «Ἀπολογία πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντίνον» καὶ ποὺ ἀκολουθεῖ μετὰ τὴν ἐπικεφαλίδα «Ἄ δὲ καὶ Φρουμέντιου χάριν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀδξούμωας γέγραπται τοῖς ἐκεῖ τυράννοις, ἔστι ταῦτα : », εἶναι τὸ ἑξῆς : ¹⁶⁸

«Νικητῆς Κωνσταντίου Μέγιστος Σεβαστὸς Ἀϊζανῆ καὶ Σαζανῆ.

Πάνυ διὰ φροντίδος καὶ διὰ σπουδῆς τῆς μεγίστης ἡμῖν ἔστιν ἡ τοῦ κρείττονος γνώσις. Δεῖ γὰρ οἶμαι τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς ἰσῆς ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀξιοῦσθαι κηδεμονίας, ὡς ἂν μέχρι τῆς ἐλπίδος τὸν βίον διάγοιεν, τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ γινώσκοντες, καὶ μηδὲν διαφωνοῦντες περὶ τὴν τοῦ δικαίου καὶ ἀληθοῦς ἐξέτασιν. Τῆς τοίνυν προνοίας ἀξιοῦντες ὑμᾶς, καὶ τῶν ἰσῶν Ῥωμαίους μεταδίδοντες, ἐν τι μετ' αὐτῶν δόγμα κρατεῖν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις κελεύομεν. Οὐκοῦν Φρουμέντιον τὸν ἐπίσκοπον ἐκπέμπετε τὴν ταχίστην εἰς Αἴγυπτον παρὰ τὸν σμινότατον Γεώργιον τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κατ' Αἴγυπτον, οἱ τοῦ χειροτονεῖν καὶ κρίναι τὰ τοιαῦτα κύριοι μᾶλλον εἰσιν. Ἵστε γὰρ δῆπου καὶ μὲνησθε, εἰ μὴ λίαν τὰ παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενα μόνου ἀγνοεῖν προσποιεῖσθε, ὅτι τὸν Φρουμέντιον τοῦτον εἰς ταύτην τὴν τάξιν τοῦ βίου κατέστησαν Ἀθανάσιος, μωρίους ἔνοχος ὢν κακοῖς· ὅς οὐδὲν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων αὐτῷ δικαίως ἔσχεν ἐπιλόσασθαι, αὐτίκα τῆς μὲν καθέδρας ἐκίεπτεκε, καὶ τοῦ βίου τοῦ πάντη διαμαρτῶν ἀλάττει, ἀπ' ἄλλης εἰς ἄλλην γῆν μετανιστάμενος, ὥσπερ ἐκ τούτου τὸ κακὸς εἶναι διαφανεζόμενος. Εἰ μὲν οὖν ἔτοιμος ὑπακούσαιεν ὁ Φρουμέντιος, εὐθὺς τῆς ὅλης καταστάσεως δόσω, δῆλος ἔσται παρὰ πάντων τῷ τῆς Ἐκκλησίας νόμῳ καὶ τῇ κρατοῦσῃ πίστει κατ' οὐδὲν διαφανῶν· κριθεῖς τε καὶ δοῦς πείραν ἑαυτοῦ τοῦ παντὸς βίου, καὶ λόγον τούτου παρασχόμενος παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα κρινόντων. Καὶ καταστήσεται παρ' αὐτῶν, εἰ μέλλοι τῷ ὄντι κατὰ τὸ δικαίον ἐπίσκοπος εἶναι δοκεῖν. Εἰ δὲ ἀναβάλλοιτο καὶ φερόγι τὴν κρίσιν, εἰδήλον δῆπουθεν,

167. Ἀπόβη, στ. 590. E. Gibbon: *Εἰθ' ἄν.*, τ. I, σσ 306-307. Βλ. ἐπίσης *Μετροπ. Μεθόδιος of Aksum: «The Introduction...»*, *Εἰθ' ἄν.*, σσ 363-64.

168. Μ. Ἀθανασίου: *Ἔργα, «Ἀπολογία πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνσταντίνον»*, 31· *Εἰθ' ἄν.*, τ. 8, σσ 324-326. Τὴν ἐπιστολὴν παρέθετε καὶ ὁ Μ. Ἄ. Μεθόδιος ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας, στὸ προαναφερθέντο ἔργο του «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός...», σσ 103-104.

ὅτι τοῖς Ἀθανασίου τοῦ κληροτάτου λόγοις ἡγμένοσ δυσοσεβεῖ περὶ τὸ θεῖον, οἷτω προηρημένοσ ὡσ ἐκεῖνοσ ἀπεδείχθη κληροσ ἄν. Καὶ δέοσ μὴ, διαβάσ εἰσ Ἀδξουμιν, διαφθεῖρη τοῖσ παρ' ἡμῖν, λόγοισ ἀναγείτ καὶ δυσοσεβεῖσ παρεχόμενοσ, μὴ μόνον τὰσ ἐκκλησίας συγγέτωσ καὶ θουρωθῶσ, καὶ βλασφημῶσ εἰσ τὸν κρείττονα, ἀλλὰ καὶ τοῖσ κατὰ τὸ ἔθνοσ ἐκ τούτων ἀνατροπὴν καὶ ἀνάστασιν κανταλῆ προξενῶσ. Ἰσμεν δέ, ὅτι, προσμαθῶσ τι καὶ μέγα καὶ κοινὸν ὄφελοσ ἐκ τῆσ τοῦ σεμνοτάτου Γεωργίου συνουσίας ἀπονάμενοσ, καὶ τῶσ λοιπῶσ, ὅσοι τὰ τοιαῦτα παιδεύειν ἀκρωσ Ἰουσι, τὴν αὐτὴν ἐπανήξει, πάντα τὰ τῶσ ἐκκλησιαστικῶσ εἰσ ἀκρον ἡκριβωκόσ. Ὁ Θεόσ ἡμῶσ διαφυλάττωι, ἀδελφοί τιμιάτωι»¹⁶⁹.

Ὅπωσ βλέπομε, ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸσ τοῖσ δύο ἀδελφοῖσ Ἐζάνα καὶ Σεζάνα χωρὶσ νὰ γίνεταὶ μνεῖα τοῦ ἀξιωματόσ τοῦσ, ἀλλὰ γίνεταὶ φανερό ἀπὸ ὅσα ἐκθέσαμεσ στὰ προηγουόμενα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆσ Ἀξώμησ καὶ τὸν ἀδελφό του. Ὁ Κωνστάντιοσ ἀφοῦ ἐκφράσει τὴν ἀπορία του γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῶσ Ἀξωμιτῶσ ἡγεμόνων γιὰ τὴ νέα πίστη, δηλαδὴ τὸν ἀρειανισμό, ποῦ ἔχει ἐκικρατήσει στὴ Ρωμαικὴ Αὐτοκρατορία, τοῖσ ζητᾶει νὰ ἀποσταίλουσ τὸν Φρουμέντιοσ στὴν Ἀλεξάνδρεια πλησίον τοῦ ἀρειανοῦ ἐπισκόπου Γεωργίου, γιὰ νὰ ἐλεγχθεῖ σχετικὰ μὲ τὴ χειροτονία του ἀπὸ τὸν «ταραχοποιό» Ἀθανάσιο καὶ στὴ ἀνάγκη νὰ ἐπαναχειροτονηθεῖ. Δὲν γνωρίζομε τὴν ἀπήχηση ποῦ εἶχε στοῖσ Ἀξωμίτωσ ἡγεμόνοσ ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Κωνσταντίου ὅτε ἂν φρόντισαν αὐτοὶ νὰ ἀπαντήσουσ στὸν αὐτοκράτορα, ἀλλὰ ὅπωσ ἀφῆνει νὰ ἐνοηθεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιοσ στὴ συνέχεια τῆσ «Ἀπολογίωσ» του, δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα στὴν Ἀξώμη. Τὸ γεγονόσ ὅτι ὁ Κωνστάντιοσ ἀπευθύνεται στὸν Αἰθίοπα αὐτοκράτορα γιὰ τὴ ρύθμιση ἐνὸσ καθαρὰ θρησκευτικοῦ θέματοσ, ἀποδεικνύει ἔμμεσα τὸν ἀποφασιστικό ρόλο ποῦ θὰ πρέπει νὰ ἐπαιζῶσ οἱ Αἰθίοπωσ ἡγεμόνοσ ἀπὸ τὴν πρώτη ἀκόμα περίοδο τῆσ Ἐκκλησίας τῆσ Ἀξώμησ¹⁷⁰, ὅπωσ ὁ σεβασμόσ, ἡ ἐκτίμηση καὶ ὁ θαυμασμόσ ποῦ εἶχε κατορθώσει νὰ ἀποσπάσει ὁ Φρουμέντιοσ ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ

169. Ἀπόδοση τοῦ κειμένου αὐτοῦ στὴ νεοελληνικὴ μορφεὶ νὰ βρεῖ κάποιοσ στὴν ἴδια ἔκδοση ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ ἀντιγράμμασ καὶ στὴν ὁποία παρακείμεμοσ ἀνωτέρω (παρὰ. ὄπ' ἀρ. 168). Ἀπόδοση τῆσ ἑπιστολῆσ στὴ γαλλικὴ παρῆχει ὁ H. Leclercq, *Evθ' ἄν.*, στ. 589, ὁ δὲ Sellasie, *Evθ' ἄν.*, σσ 101-102, μεταφέρει τὴ μεταφραση τῆσ ἐπιστολῆσ στὴν ἀγγλικὴ τῆσ Sylvia Pankhurst, ὅπωσ τὴν παραθέτωι στὸ ἔργο τῆσ: «Ethiopia: A Cultural History» (London, 1955), σσ 58-59.

170. S.H. Sellasie: «State and Church in the Aksumite Period»: PICES (Addis Ababa, 1966), σ. 1 κ.ε.

τὸν λαό, ὅπως διαπιστώσαμε ἀνωτέρω, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διανοηθοῦμε κὰν ὅτι ὁ Ἐξάνας θὰ δεχόταν νὰ ὑποβάλλει τὸν ἐπίσκοπό του στὴν ταπεινώσει τῆς ἀποστολῆς του στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴν ἰκανοχειροτόνησή του, ὅπως ζητοῦσε ὁ Κωνστάντιος, οὔτε νὰ ἀσκήσει κάποια πίεση στὸν Φρουμέντιο ἢ νὰ ἀγνοήσει τίς θελήσεις του.

Βέβαια, τὸ ὅτι ὁ Θεόφιλος ὁ Ἰνδὸς ἐπιδόθηκε σὲ μιὰ τελεσφόρα, ἂν πιστέψουμε τὸν Φιλοστόργιο, προσηλυτιστικῆ δραστηριότητα στὴν περιοχὴ τῶν Ὀμηριτῶν τῆς Νότιας Ἀραβίας, σημαίνει ὅτι ἔδρασε σὲ μιὰ περιφερικῆ περιοχὴ τῆς Ἀξωμικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ, ὅπως ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἐξάνα, οἱ Ὀμηρίτες ἦταν ὑποταγμένοι στὴν ἔξουσία τοῦ Ἀξωμίτη βασιλιᾶ¹⁷¹. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Θεόφιλος μπόρεσε νὰ δράσει καὶ στὴν καθαυτὴν περιοχὴ τῆς Ἀζώμης. Ὁ Φιλοστόργιος μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Θεόφιλος μετὰ τὴν Ἀραβία ἐπισκέφθηκε καὶ τὴν Αἰθιοπία καὶ συνάντησε τὸν Αἰθιοπα αὐτοκράτορα¹⁷², πρὶν ἐπιστρέψει, ἀλλὰ δὲν κάνει λόγο γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπισκέψεώς του αὐτῆς, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ἀπέτυχε. Τὰ γεγονότα καὶ οἱ πηγὲς ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀποτυχία τοῦ Θεοφίλου στὴν Ἀζώμη. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριο μᾶς δίνει τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Φρουμέντιος ἀνάλωσε τὴ ζωὴ του φροντίζοντας γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας του, καὶ ἀπέθανεν ἐν εἰρήνῃ» στὴν Αἰθιοπία¹⁷³. Ὅχι μόνον λοιπὸν δὲν ἀπομακρύνθηκε καθόλου ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία ὁ Φρουμέντιος, γιὰ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συμμορφώθηκε μετὰ τὴν ἀπαίτηση τοῦ Κωνσταντίνου, ἀλλὰ καὶ ἡ συνεχὴς ἐπαγρύπνησή του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Θεοφίλου στὴν Ἀζώμη συνετέλεσε στὸ νὰ ἀποτύχει ἐντελῶς ἡ ἑξαρειανιστικὴ προσπάθεια τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Ἀρειανισμὸς δὲν βρῆκε γόνιμο ἔδαφος στὴν Αἰθιοπία, ἀπεναντίας ὁ δρος παρέμεινε σὰν λέξη ἀποστροφῆς καὶ κατάρας μεταξὺ τῶν Αἰθιοπῶν¹⁷⁴.

δ) Τὰ πρῶτα βήματα τῆς νεότευκτης Ἐκκλησίας : Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴν Ἀζώμη ὁ Φρουμέντιος ὡς ἐπίσκοπος ἐπιδόθηκε μετὰ ἐνθουζῆλο στὴν ὀλοκλήρωση τοῦ θεάρετου ἔργου τὸ ὅποιο εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ πολὺ καιρὸ. Ἡ προσπάθειά του τῶρα στρεφόταν πρὸς δύο κατευθύνσεις, τὴ συμπλήρωση τοῦ ἀποστολικοῦ του ἔργου καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς νέας Ἐκκλησίας.

171. Βλ. ἀνωτέρω, κερ. Β', παρ. 46.

172. Φιλοστόργιος: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία»: III, 6, 12-35.

173. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 2α.

174. J.-B. Coulbessac: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 153.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σκέλος τῆς προσπάθειας, δηλαδή τῆ διάδοση τῆς πίστεως σὲ ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερη ἔκταση καὶ σὲ πλατιότερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἔπιτυχία του ἦταν ἄρκετὴ ἄφου εἶχε τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἴδιου τοῦ βασιλιᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχε κατηχηθεῖ ἀπὸ τοὺς πρῶτους στὸν Χριστιανισμό. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦμε καὶ τὰ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα ἦταν φυσικὸ νὰ συναντήσῃ ἡ διάδοση τῆς νέας πίστεως καὶ τὰ ὁποῖα δυσκόλευαν τὴν ἔκχριστιανιστικὴν προσπάθεια, τουλάχιστον κατὰ τὴν πρῶτὴν περίοδο. Ὁ Coulbeaux γράφει σχετικὰ μ' αὐτό : «Ἐξαιτίας τῶν ἐμποδίων ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὰ εὐλωλοκρατικά ἦθη καὶ ἔθιμα, ἡ προσπάθεια τῆς μεταστροφῆς μέσα στὶς ψυχὲς καὶ στὶς καρδιές, δὲν εἰσέδουσε βαθιὰ καρὰ μόνον χάρις στὴν ἡμερία τῆς δημόσιας ζωῆς. Ὑπήρξε ἀργὴ καὶ ἐπίμονη. Ἀλλὰ χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ζῆλο· ἔτσι ἐξαπλώθηκε ἀπὸ τὸ κέντρο στὰ θαλάσσια σύνορα τῆς χώρας, διὰ μέσου ἐνὸς ἐντονου προσηλυτισμοῦ»¹⁷⁵. Ἀναγνωρίζουμε λοιπὸν τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάστηκαν γιὰ τὴν εὐρύτερη διάδοση τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο μέχρι τὸ σημεῖο νὰ φθάσουμε σὲ σκεπτικισμό γιὰ τὴν ἔπιτυχία τοῦ Φρουμέντιου καὶ τῶν βοηθῶν του στὸν τομέα αὐτό, ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ὅσοι ἐκφράζουν ἐπιφυλάξεις γι' αὐτὸ τὸ θέμα¹⁷⁶ φαίνεται ὅτι παραγνωρίζουν τὴν παράδοση, ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνει τὸ εὐρὸ ἔκχριστιανιστικὸ ἔργο κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ. Ἐπιστρατεύουμε καὶ πάλι, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς γνώμης μας αὐτῆς, τὸν Coulbeaux, ὁ ὁποῖος ἀνάλωσε τὴ ζωὴ του μελετώντας μὲ γνήσιο ἐνδιαφέρον τὶς αἰθιοπικὲς παραδόσεις στὴν πηγὴ τους καὶ ὁ ὁποῖος γράφει : «Ἐνα παλιὸ μνημεῖο μαρτυρεῖ, μέχρι σήμερα, στὸ νησί τῆς Μασσαῖουα, γιὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη ποὺ εἶχε διδαχθεῖ τὸν 4ο αἰῶνα. Μπορεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς ἐκεῖ ἀκόμα μιὰ μικρὴ ἐκκλησία, ἀποδιδόμενη μάλιστα στὸν Ἅγιο Φρουμέντιο καὶ ἀφιερωμένη στὴν Παρθένο Μαρία»¹⁷⁷.

Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ διευκολύνθηκε περισσότερο μετὰ τὴν ἀνακήρυξή του ἀπὸ τὸν Ἐζάνα ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους. Στὴ συνέχεια ἡ ἔκχριστιανιστικὴ προσπάθεια στράφηκε πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Αὐτοκρατορίας, πρὸς βορρᾶ ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, στὴν Ἰεμένη, ἡ ὁποία ὑπαγόταν γιὰ πολὺ χρόνον *de jure* στὴν Ἀξόμη, καθὼς ἐπίσης καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους πρὸς νότον, μέχρι τὸν Ἰνδικὸ Ὠκεανὸ καὶ τὴ Μοζαμβίκη· οἱ περιοχὲς αὐ-

175. Αὐτόθι, τ. I, σ. 158.

176. Βλ. H. Leclercq: *ἔνθ' ἄν.*, στ. 590.

177. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*

τῆς διατήρησαν μέχρι τοῦς νεώτερους χρόνους ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ Χριστιανῶν ποὺ ἀναγνώριζαν ὡς μητρόπολη τῆς πίστώς τους τὴν Αἰθιοπία ¹⁷⁸. Ὁ Couibeaux μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἡ διάδοσις τῆς νέας πίστώς εἶχε τόση ἐπίδοσις στὴν ἀφρικανικὴ ἀκτὴ καὶ στὰ νησιά τοῦ ἀρχιεπελάγου Dahlak καθὼς καὶ στὰ νησὶ Socotra, ὥστε ὁ Μ. Ἀθανάσιος χειροτόνησε ἐπισκόπους γι' αὐτὰ τὰ μέρη ¹⁷⁹.

Ἀλλὰ ἄς προσπαθήσουμε τῶρα νὰ διαγράψουμε τὰ ἀποτελέσματα τοῦ δεύτερου σκάλους τῆς προσπάθειας τοῦ Φρουμεντίου, δηλαδὴ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τῆς νέας Ἐκκλησίας. Ἦδη ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς παρουσίας τοῦ Φρουμεντίου στὴ βασιλικὴ αὐλῆ, ἀπὸ ὅταν δηλαδὴ αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφός του Αἰδέσιος ὀδηγήθηκαν εἰς μάλωτοι μπροστὰ στὸν βασιλιά τῆς Ἀζόμων, ἀποφασιστικὸ ρόλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προσωπικὰς ἰκανότητε, γιὰ τὴν ἐπιμενὴ ὑποδοχὴ καὶ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ Φρουμεντίου καὶ τὴν περαιτέρω προώθησίν του στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, ἐπαιξε ἡ ὑποστήριξις τοῦ ἐλληνικοῦ παράγοντα. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζόμων Μεθόδιος προβληματιζόμενος σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, πῶς δηλαδὴ δὲν συνάντησε τὴν ἀντίδραση τοῦ λαοῦ ἢ προαγωγὴ τοῦ Φρουμεντίου σὲ ἀντιβασιλιά, διερωτᾶται : « Πῶς ἐδέχθη ὁ ἀξιομακὸς λαὸς ἕνα ξένον νὰ διαπραγματίζῃ τόσον ὑψηλὸν καὶ ἐμπιστευτικὸν λειτουργήμα ; Πῶς δὲν ἀντέδρασαν οἱ αὐλικοὶ ἀξιοματοῦχοι ; », καὶ συμπεραίνει : « Ἀδθόρητον προβάλλει τὸ ἐρώτημα πόσοι κρέται νὰ ἦσαν οἱ Ρωμιοὶ ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ, ὥστε νὰ ἀποκτῆσιν τόσον βαθεῖας ρίξας ὁ Φρουμέντιος ; Καὶ εἰς ποίαν, ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς, γλώσσαν ὁμίλει ὁ Φρουμέντιος πρὸς τοὺς Ἀζώμιτας ; Ἡ ἰκανότης τοῦ Φρουμεντίου δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκὲς προσὸν ὥστε νὰ ἀντιθέσῃν αὐτῷ τὰ καθήκοντα τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀντιβασιλείας ἐν συνεχείᾳ. Αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι ἀνεγκαταίαι προκειμένου νὰ ἀξιολογήσωμεν ἀκριβέστερον τὰς ἐν συνεχείᾳ εἰδήσεις περὶ τῆς ἀνδρόσεως τῆς νεοτεύκτου Ἐκκλησίας τῆς Αἰθιοπίας » ¹⁸⁰.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Αἰθιοπίας στράφηκε πάλι ὁ Φρουμέντιος, ὅταν ὁ Θεὸς τοῦ ἐμψύχησε τὸν ἀποστολικὸ ζῆλο γιὰ τὴ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Αὐτοὺς ὀργάνωσε καὶ γι' αὐτοὺς δημιουργήσε εὐκτέρηρος οἴκους κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἀντιβασιλείας του, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρίαν τοῦ Ρουφίνου. Ὅταν λοιπὸν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, δὲν εἶχε παρὰ νὰ ὀργανώσῃ σὲ πῶς συγκροτημένη πλὴρον βᾶσιν τοὺς πιστοὺς τῆς νεότευκτῆς Ἐκκλη-

178. Αὐτόθι, καὶ σημ. 1.

179. Ἐνθ' ἀν., τ. 1, σ. 159.

180. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμός...», Ἔργο ἀναφ., σ. 65.

σίας, της οποίας ο κύριος πυρήνας αποτελεῖτο από Έλληνες. Η πραγματικότητα αυτή έδωσε κατ' ανάγκη έναν ελληνότροπο χαρακτήρα στη νέα Έκκλησία. Οι πρόχειροι εκκληῖοι οἰκοί, που είχαν δημιουργηθεῖ για χάρη τῶν ἑλλήνων Χριστιανῶν τῆς Αἰθιοπίας, μεταβλήθηκαν τώρα σὲ τόπους λατρείας καὶ κτίσθηκαν οἱ κρῆτες ἐκκλησίες, μέσα στις ὁποῖες τελοῦνταν ἡ θεία λατρεία, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Φρουμέντιο καὶ ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς που αὐτὸς χειροτόνησε, μὲ τὸ καθιερωμένο τυπικὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ γλώσσα στὴν ὁποία γίνονταν ἡ Θεία Λειτουργία πρέπει νὰ ἦταν ἡ ἑλληνική¹⁸¹, ἡ ὁποία θὰ παρέμεινε ὡς γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης καὶ κατὰ τὸν ἐπόμενο αἰῶνα. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος, φανταζόμενος τὴν κατάσταση που επικρατοῦσε στὰ πρῶτα βήματα τῆς νέας Ἐκκλησίας, γράφει : «Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ πρῶτον ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης ἀπετελέσθη ἐκ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, ἐκ τῶν ἡγαθῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων παροίκων ἐμπόρων, οἱ ὅποιοι ἦσαν πολλοί. Πρέπει συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία κατ' ἀρχάς, καὶ ἴσως δι' ἕνα ἢ καὶ δύο αἰῶνες νὰ ἐχρησιμοποιεῖ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἥτις ὡς φαίνεται ἦτο ἡ γλῶσσα τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας . . .»¹⁸²

Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογή «Θείας Λειτουργίας» ἀπὸ τὸν Φρουμέντιο, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι προτίμησε τὴν καθιερωμένην στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ἂν ἔφερε μαζί του κάποιο κείμενο Θείας Λειτουργίας ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρεία, πράγμα πολὺ πιθανό, αὐτὸ θὰ ἦταν ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγίου Μάρκου.¹⁸³

Ἐνα ἄλλο πρόβλημα που δημιουργεῖται εἶναι ἂν προέκυψε ἀνάγκη, κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, μεταφράσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν αἰθιοπικὴ γλῶσσα Γκε'εζ, δεδομένου ὅτι ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή δὲν ἦταν γνωστοὶ παρά μόνο ὀρισμένοι ψαλμοὶ που διαβάζονταν, κατὰ τὸν Ρουφίνο, μαζί μὲ ὕμνους στὶς συναθροίσεις τῶν κρῶτων Χριστιανῶν τῆς Αἰθιοπίας¹⁸⁴. Σχετικὰ μὲ τὰ λειτουργικὰ βιβλία θὰ πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι δὲν προέκυψε ἀνάγκη νὰ μεταφραστοῦν, ἀφοῦ ἡ λειτουργία γινόταν στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ κράτησε, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Μ. Μεθοδίου¹⁸⁵, μέχρι τὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα. Γιὰ τὴν Ἁγία Γραφή ὅμως ἡ ἀνάγκη μεταφράσεως στὴ Γκε'εζ θὰ θεωρήθηκε ἀπαραίτητη ἀπὸ τὸν Φρουμέντιο, κυρίως γιὰ τὴν κατήχηση τῶν ἐπρότερων λαϊκῶν

181. Claude Sumner: *Εὐθ'* ἀν., τ. 1, σ. 27.

182. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: *Εὐθ'* ἀν., σ. 73.

183. *Αὐτόθι*.

184. *Αὐτόθι*, σσ 73 καὶ 96 κ.ε.

185. *Αὐτόθι*, σ. 97.

στρωμάτων, στὰ ὁποῖα ἡ γνώση τῆς Ἑλληνικῆς ἦταν ὀπωσδήποτε ἀτελέστερη. Ὅρισμένοι μελετητὲς θεωροῦν ὡς μεταφραστὴ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἢ τοσάχιστον τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐφόσον ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶχε ἤδη μεταφρασθεῖ, τὸν Ἅγιο Φρουμέντιο· μεταξύ αὐτῶν ὁ Μ. Μεθόδιος, ὁ ὁποῖος δέχεται τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἀναφέρει δύο ἀπὸ τοὺς πρῶτους μελετητῆς, τὸν Ludolf καὶ τὸν Bruce¹⁸⁶. Ἀντίθετες ἀπόψεις, τίς ὁποῖες ἀνασκευάζει ὁ Μ. Ἁ. Μεθόδιος¹⁸⁷, ἀποδίδουν τὴ μετάφραση στοὺς ἄἘννέα Ἁγίους καὶ δὲν δέχονται ἐξἄλλου ὅτι χρησιμοποιήθηκε ὡς πρῶτότυπο τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ἀντίθετα μὲ τὴ γενικότερη διαπίστωση ὅτι οἱ πηγὲς τῆς μεταφραστικῆς φιλολογίας στὴ Γκ'εζ δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἄλλες ἀπὸ ἑλληνικὲς¹⁸⁸. Ἀλλὰ τὸ θέμα αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ πάλι στὰ ἐπόμενα· πρὸς τὸ παρὸν ἀρκούμεσθε νὰ μεταφέρουμε τὴν ἐπιγραμματικὴ ἔθεση τοῦ Μ. Ἁ. Μεθοδίου: ἄἘ Ἑλλὰς ὁπῆρξεν ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς οἱ μεταγενέστεροι Ἀξωμίται παρέλαβον τὰς Ἁγίας Γραφὰς καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὸν πυρῆνα τῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων καὶ ἀξιώων¹⁸⁹.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι κατὰ τὰ μέτρα τοῦ 4ου αἰῶνα ὁ Φρουμέντιος εἶχε κατορθώσει νὰ ὀργανώσει σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ τὴν Ἐκκλησίαν του καὶ νὰ κατηχήσει τέλεια τοὺς πιστοὺς στὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστι, αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῆς προσπάθειας ἐξαιρετισμοῦ τῆς Ἀζώμης ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο τὸ 356, ὅστε νὰ ἀνακαυθεῖ εἰρηνικὰ γιὰ πάντα, λίγα χρόνια ἀργότερα [360] στὴν Ἀζώμη, μὲ τὴν ἱκανοποίηση ὅτι εἶχε ἐπιτελέσει μὲ ἐπιτυχία τὴ θεάρεστη ἀποστολὴ του.

186. Ἀπόθ., σ. 82, καὶ τοῦ αὐτοῦ «The Introduction of Christianity...», μελέτη ἀναφ., ἐνθ' ἄν., σ. 362.

187. Τοῦ αὐτοῦ: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», ἐνθ' ἄν., σσ 73-95.

188. C. Sumner: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 30.

189. Μ. Ἁ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 74.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΔΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ
ΑΞΩΜΗΣ [ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΦΡΟΥΜΕΝΤΙΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ]

Ἡ περίοδος αὐτὴ ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ φθάνει μέχρι τὰ τέλη τοῦ 7ου, δὲν εἶναι ἐπαρκῶς τεκμηριωμένη τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἀκόμα καὶ στὰ πὺλ σπουδαία γεγονότα, ὅπως εἶναι ἡ ἀφιξη καὶ ἡ δράση τῶν λεγόμενων «Ἐννέα Ἁγίων» στὴν Ἀξώμη, τὰ γεγονότα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Καλέβ καὶ ἡ συνεργασία τῆς Ἀξώμης μὲ τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἀπὸ θρησκευτικὴ σκοπιὰ καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας ποὺ ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Βόρεια Αἰθιοπία μὲ κέντρο πάντοτε τὴν Ἀξώμη, ἡ περίοδος αὐτὴ ὀνομάζεται «Ἀξωμικὴ περίοδος»¹. Ἡ σηματικότητα τῆς πρώτης περιόδου τῆς χριστιανικῆς Ἀξώμης ἔγκειται κυρίως στὰ θρησκευτικὰ γεγονότα τὰ ὅποια ἔλαβαν χώρα, ἀλλὰ καὶ στὰ πολιτικοστρατιωτικὰ ποὺ εἶχαν θρησκευτικὰ κίνητρα. Οἱ ἄγῳνες καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους θὰ πάρουν στὸ ἐξῆς νέες διαστάσεις ἡμιπεδόμενοι ἀπὸ τὸν καινούριο παράγοντα ποὺ προσδιόρισε καὶ ἀναμόρφωσε τὴν ἰδέαστῆ του, τὸν Χριστιανισμό. Ἡ Ἀξώμη θὰ φιλοδοξήσει τώρα νὰ καταστῆ ὁ προμαχῶνας καὶ ἡ μητρόπολη τῆς χριστιανικῆς πίστεως σ' ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας. Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ, ἀφοῦ περάσει ἀπὸ μιὰ περίοδο ὑφέσεως γιὰ μιὰ διάρκεια ἐνὸς καὶ πλέον αἰῶνα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου μέχρι τὸ τέλος περίπου τοῦ 5ου αἰῶνα, θὰ ἀναζωογονηθεῖ καὶ θὰ γνωρίσει νέα ἔκλαψη μὲ τὴν ἐλευση καὶ τὴν ὀργανωτικὴ δραστηριότητα τῶν «Ἐννέα Ἁγίων» τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸ 6ο αἰῶνα θὰ βροῦμε τὸν βασιλιὰ τῆς Ἀξώμης νὰ συμπορεύεται μὲ τὴν πολιτικὴ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, νὰ ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπιση καὶ προστασία

1. C. Sumner: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 17. Μητροπολίτου Ἀξώμης Μελθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμός...», ἔργο ἀναφ., τ. Α', σ. 123.

τῶν χριστιανῶν τῆς Ὑμένης μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βυζαντίου καὶ νὰ προσφέρει τὴ συμπαράστασή του στὸ Βυζάντιο ἔναντιον τοῦ ἐπικινδύνου ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ἔχθροῦ του, τῶν Περσῶν.

Δὲν παραλείπουμε νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ κατ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Ἀζώμη ὄχι μόνον ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται, ἀλλὰ καὶ γίνεται περισσότερο προσδιοριστικὴ τῆς πορείας τῆς. Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία συνεχίζεται καὶ μάλιστα θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐπαυξάνεται, γιατί ἡ Αἰθιοπία κρέκει νὰ ἀποτελέσει τὸ πιθαιότερο καταφύγιο γιὰ τὰ θύματα τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ θρησκευτικῶν ἀναταραχῶν τοῦ 5ου αἰῶνα. Ἡ ὄπαρξις σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Ἑλλήνων, ὅπως προηγουμένως εἶχε βοηθήσει τὸν Ἅγιο Φρουμέντιο στὸ ἀποστολικὸ του ἔργο, διευκόλυνε καὶ τώρα τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς χριστιανικῆς δραστηριότητος τῶν «Ἐννέα Ἀγίων». Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐπίσημη γλῶσσα τῆς Ἀζώμης καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς παράλληλα μὲ τὴ Γκέ'εζ καὶ οἱ Ἀζωμίτες αὐτοκράτορες συνεχίζουν νὰ κόβουν νομίσματα μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς μέχρι τὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ ἴσως γιὰ ἕνα ἢ δύο αἰῶνες ἀργότερα. Ὁ νέος ἰσχυρὸς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς Ἀζώμης, ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία τῆς, θὰ συσφιζει περισσότερο τοὺς δεσμοὺς τῆς μὲ τὸν Ἑλληνισμὸ καὶ θὰ τὴν προσανατολίσῃ σταθερὰ πρὸς τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ κόσμον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὴν μητέρα Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας, στὴν ὁποία θὰ προσκολληθεῖ μὲ προσήλωσιν ποῦ δὲν θὰ κατορθώσουν νὰ διαταράξουν οἱ θρησκευτικὰς ἀναταραχὰς καὶ ἀνακατατάξεις ποῦ συμβαίνουν στοὺς κόλπους τῆς. Τὸ χριστιανικὸ Βυζάντιον θὰ ἀποτελέσει τὴν πηγὴν ἐμπνεύσεως γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν τῆς Ἀζώμης καὶ τὰ ἑλληνικὰ χριστιανικὰ κείμενα θὰ ἀποκτήσουν συντριπτικὴν ὕπεροχὴν ἔναντι τῶν κειμένων σὲ ἄλλας γλῶσσας, ὡς πρωτότυπα γιὰ τὴ μεταφραστικὴν δραστηριότητα τῶν Ἀζωμιτῶν ἀκόμα περισσότερο, πρωταγωνιστὰς πολλῶν θρησκευτικῶν δραστηριοτήτων στὸ Ἀζωμικὸν κράτος θὰ εἶναι Ἕλληνες. Ἀλλὰ ὡς παρακολουθήσομεν τὰ πράγματα μὲ τὴ σειρά τους.

1. Ὁ Χριστιανισμὸς τῆς Αἰθιοπίας μέχρι τὴν ἀφιξὴν τῶν «Ἐννέα Ἀγίων» :

Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἀζώμης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορα Ἐζ'άνα καὶ μέχρι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἰσαξίου τοῦ αὐτοκράτορα Καλεβ' στὴς ἀρχὰς τοῦ 6ου αἰῶνα, δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ σπουδαία γεγονότα τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας μέχρι τὴν ἀφιξὴν τῶν «Ἐννέα Ἀγίων» στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνα. Αὐτὴ εἶναι πιθα-

νότατα και ή αιτία για τη σπανιότητα πηγών πληροφοριών και ιστορικών μνημείων για την εποχή αυτή, αν εξαιρέσουμε ορισμένες σποραδικές πληροφορίες για τη θρησκευτική κατάσταση στην Αιθιοπία, που μας παρέχει ο έλληνοχριστιανικός κόσμος. Για τον λόγο αυτό ή περίοδος του β' ήμισους του 4ου και δολόκληρου του 5ου αιώνα ονομάζεται «Μικρός Μεσαίωνας της Αιθιοπίας»². Πραγματικά, φαίνεται πολύ πιθανό ότι τον Έζάνα δέν διαδέχθηκαν αυτοκράτορες ίκανοί να συνεχίσουν τη μεγαλόκηνη πολιτική του. Μια αιθιοπική πηγή μας πληροφορεί ότι μετά τη συμβασιλεία των δύο αδελφών Abraha και Asbeha που τερματίστηκε με τον θάνατο του πρώτου, κυβέρνησε τό Άξωμικό κράτος μόνος του ο δεύτερος, ο Asbeha³. Σύμφωνα με τους αιθιοπικούς καταλόγους των Άξωμιτών βασιλέων, οι διάδοχοι του Έζάνα στόν θρόνο της Άξώμης μέχρι τον Καλέβ ήταν οί έξης: Asbeha, Arfid, Amse, Al' Adoba, Ella Amida II και Tazena⁴. Οί λόγοι της παρακμής του Άξωμικού κράτους κατά την εποχή αυτή είναι μάλλον έσωτερικοί: είναι φανερό ότι κανένας από τους παραπάνω βασιλείς δέν κατόρθωσε να έγείρει τό ανάστημά του στο ύψος ενός Έζάνα ή ενός Καλέβ ώστε να καθυσηχάσει τις έσωτερικές επαναστατικές τάσεις και να κυβερνήσει τη χώρα με ήρεμία και γαλήνη⁵. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Παλλάδιος, που έπισκέφθηκε την Άδούλη κατά τον 4ο αιώνα, αναφέρει ότι ύπηρχε στην Άξώμη ένας βασιλιάς του οποίου δέν μνημονεύει τό όνομα αλλά τον άποκαλεί με τον τίτλο «βασιλίσκος μικρός»⁶.

Ή πολιτική αυτή έποικονικότητα είχε όπωσδήποτε τις έπιπτώσεις της και στη θρησκευτική ζωή της Άξώμης, ή όποια παρουσιάζει έκίσης κάμψη κατά την περίοδο αυτή. Θά ήταν βέβαια παρακινδυνευμένο να συμπεράνουμε ότι ή χριστιανική πίστη εξασθένησε μετά τον θάνατο του Άγίου Φρουμεντίου, τη στιγμή μάλιστα που έχουμε τό δεδομένο της Ιεραποστολικής δράσεως της Έκκλησίας της Άξώμης ακόμη και έξω από τά όρια της Άξωμικής Αυτοκρατορίας⁷, αλλά τά πράγματα μας άναγκάζουν να πιστέψουμε ότι μαζί με τον Φρουμέντιο χάθηκε και ο ένθεος έκείνος ζήλος και ή άσι-

2. C. Conti Rossini: «Storia di Etiopia», op. cit., σ. 167.

3. S.H. Sellassie: «Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270», op. cit., σ. 109.

4. Ατόύθ, σ. 112. Άλλοι παραθέτουν δικλάσιο ή και πολλακλάσιο αριθμό ονομάτων διαφόρων βασιλέων βλ. J.-B. Couillbeaux: ένθ' άν., τ. I, σ. 157 και S.P. Pétrides: «Le livre d' or...», op. cit., σσ 56-57.

5. S.H. Sellassie: ένθ' άν., σσ 112-113.

6. Παλλάδιος: «Ιστορίαν», στο έργο του S.H. Sellassie: ένθ' άν., σ. 113. Βλ. και Th. Natsoulas: ένθ' άν., σ. 35.

7. Βλ. άνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 36.

γαστη ἀνησιχία καὶ φλόγιζε τὶς ψυχὰς τοῦ ἴδιου τοῦ ἀπόστολου τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῶν πρώτων πιστῶν γιὰ τὴ διάδοση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας. Τὸ ὅτι ὁμοῦς ἀτόνησε ἢ προσηλυτιστικὴ δραστηριότητα δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ὅτι καὶ μεταβλήθηκε τὸ status quo καὶ εἶχε δηλιουργήσει γιὰ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Ὁφρουμέντιου, ἀπεναντίας τὰ γεγονότα καὶ θὰ ἐκθέσουμε στὴ συνέχεια θὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης συνεχίστηκε κανονικά, ἀλλὰ σὲ ἤρεμῃ καὶ ἐρησυχαστικῇ ἀτμόσφαιρᾳ καὶ ὅτι ἡ ὀργανωτικὴ δραστηριότητα τῆς νέας Ἐκκλησίας συνεχίστηκε, χωρὶς ὁμοῦς θεματικὸς ἐξελίξεις. Συνεπῶς ἡ προσπάθεια ὀρισμένων μελετητῶν νὰ ἀγνοήσουν τὴν πραγματικότητα αὐτὴ καὶ νὰ θεωρήσουν ὡς εὐαγγελιστὲς τῆς Αἰθιοπίας καὶ κύριους ὀργανωτὲς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης τοὺς ἁ΄ ἔννεα Ἁγίους, ἀποβλέπει στὴ σκόπημῃ παρασιώπησιν καὶ μείωσιν τοῦ εὐαγγελιστικοῦ καὶ ὀργανωτικοῦ ἔργου τοῦ Φρουμεντίου καὶ τῶν διαδόχων του, μὲ ἀπώτερη ἐπιδίωξιν νὰ ἐντάξουν ἐξαρχῆς τὴν Ἀζωμικὴ Ἐκκλησία στὶς μονοφυσικὰς Ἐκκλησίας. Σὲ ἐνίσχυση τῆς γνώμης μας αὐτῆς ἐπικυλούμαστε τὴν ἀποψη τοῦ Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου, ὁ ὁποῖος γράφει κατὰ λέξιν : « Ἡ προσπάθεια τῆς συνδέσεως τῶν ἔννεα ἁγίων μὲ τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς Αἰθιοπίας καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτῶν ὡς Μονοφυσιτῶν ἀποβλέπει εἰς τὴν τοποθέτησιν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ μέρος τῶν μονοφυσικῶν Ἐκκλησιῶν ».

Τὰ αἴτια τῆς ὕψεως στὴ θρησκευτικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζώμης κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν στὸς κατωτέρω παράγοντας : ἡ νέα Ἐκκλησία μαζί μὲ τὸν ἔνθερμο ἀπόστολο καὶ ἰδρυτὴ τῆς, στερήθηκε, στὶς ἀρχὰς τοῦ β' ἡμίστου τοῦ 4ου αἰῶνα, καὶ ἀπὸ τὸν ἰσχυρὸ ὀποστηρικτὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸν μεγάλο αὐτοκράτορα Ἐζάνα. Ἀκολούθησαν βέβαια οἱ διάδοχοι τόσο τῆς ἐπισκοπικῆς ἑδρας, ὅσο καὶ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς Ἀζώμης, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον βέβαιο, τουλάχιστον γιὰ τοὺς δευτέρους, ὅτι δὲν διέθεταν τὶς ἐξαιρετικὰς ἰκανότητες καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴ διορατικότητα τῶν πρωτοπύρων, ὅστε νὰ συνεχίσουν μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο τὴ δράση τους καὶ νὰ δλοκληρώσουν τὰ ἐμπνευσμένα σχέδιά τους. Ἐπιπλέον, λίγο ἀργότερα [τὸ 373], πεθαίνει καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῆς μητέρας Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ νέα Ἐκκλησία τῆς Ἀζώμης ἦταν ἀδιάπτωτο· ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀθανασίου στὸν Ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας ἐκλείπει σχεδὸν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἀζωμικὴ Ἐκκλησία, γιὰ λόγους καὶ παραμένον ἀδευκρίνιστοι· ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος γρά-

8. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. Α', σ. 84.

φαι ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἐξῆς : 9 «Ἐίχεν ἄλλως τε πρὸ πολλοῦ λησιμονηθῆ ἡ Αἰθιοπία ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρείας, διότι οὕτε ὁ Θεόφιλος, οὕτε ὁ Κύριλλος οὐδὲ ὁ Διόσκορος ἄφησαν οὐρανῆποτε μαρτυρίαν τοῦ ὑπὲρ αὐτῆς ἐνδιαφέροντος αὐτῶν, καίτοι φυσικὰ τοῦτο εἶναι ἀνεξήγητον μυστήριον». Ὡς λογικὴ δικαιολογία γιὰ τὴν ἀμβλυσὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας γιὰ τὴ θυγατρικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀζῶμης θὰ μπορούσες ἴσως νὰ προβληθεῖ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Ἀλεξανδρινὴ Ἐκκλησία βρισκεται στὸ ἐπίκεντρο τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων καὶ τῶν νέων δογματικῶν ἀνακατατάξεων ποῦ συνταράζουν τὸν χριστιανικὸ κόσμον τοῦ Βυζαντίου, ὥστε εἶναι φυσικὸ οἱ ἄσθετικὲς περιπτώσεις νὰ μονοπωλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁμως ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας οὐδέποτε ἀπαρνήθηκε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀζῶμης ποῦ εἶχε προσδεθεῖ στὸ ἄρμα τῆς μὲ τὴ χειροτονία ἀπὸ τὸν Μ. Ἀθανάσιον τοῦ κρείττου ἐπισκόπου τῆς, τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου. Ἡ κατάσταση αὐτὴ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Ἁγίου Μάρκου διατηρήθηκε μέχρι τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, ὁπότε [1949] ἡ ἔδρα τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀνυψώθηκε σὲ Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ ἀπέκτησε αὐτονομία¹⁰. Τὸ status quo τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Ἀζῶμικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπισημοποιήθηκε λίγο χρόνο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου, ἀπὸ τὴν τοπικὴ σύνοδο ποῦ συγκάλεσε ὁ Μ. Ἀθανάσιος, μετὰ τὴν ἐπάνοδό του ἀπὸ τὴν τρίτη ἐξορία του, στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ 362¹¹, στὴν ὁκοία ἐξέθεσε τὴν κατάσταση τῆς νέας Ἐκκλησίας. Στὴ σύνοδο αὐτὴ βεβλήθηκε γιὰ νὰ διαδεχθεῖ τὸν Φρουμέντιο ἕνας μοναχός, ὀνομαστός γιὰ τὴν ἀγιότητα, πὸν ζῆλο καὶ τὴ θεολογικὴ γνώση, μὲ τὸ ὄνομα Μηνῶς, ὁ ὁκοῖος πῆρε στὴν Αἰθιοπία τὸ ὄνομα Abba Salama II¹². Ἔτσι καθιερώθηκε ἡ ἐπισκοπικὴ ἔδρα τῆς Ἀζῶμης νὰ καταλαμβάνεται κάθε φορὰ ἀπὸ Ἕλληνα ἐπίσκοπο, χειροτονούμενο ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας, καὶ τὸ καθεστῶς αὐτὸ διατηρήθηκε παθανότατα μέχρι τὸν 7ο αἰώνα, ὁπότε ἡ μὲν ἐξάρτηση τῆς Ἀζῶμικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο συνεχίσθηκε, ἀλλὰ οἱ Ἀβουνα¹³ ποῦ ἀποστέλλονταν ἦταν πλέον Κόπτες μετὰ τὴν ὑπαγωγὴ τῆς στὸ Κοπτικὸ

9. Μητροπολίτου Ἀζῶμης Μεθοδίου: ἔθ' ἄν., σ. 114.

10. Μητροπολίτου Ἀζῶμης Νικολάου: «Ἐλευθέρα Ἐκκλησία ἐν ἑλευθερίᾳ Πολιτείας» (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκκλησία», Ἀθήνα, 1955), σσ 22-23.

11. Μητροπολίτου Ἀζῶμης Μεθοδίου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», ἔργο ἀναφ., σ. 35.

12. J.-B. Coubeaux: ἔθ' ἄν., τ. I, σ. 159.

13. Ἀξὴ τῆς Γκέ'ως ποῦ σημαίνει ἐπίσκοπος.

Πατριαρχεῖο. Οἱ Κόπτες μάλιστα, γιὰ νὰ κατοχυρώσουν τὴ δικαιοδοσίαν τους στὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία, φρόντισαν, ὅπως θὰ ἴδωμε στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, νὰ τῆς προσδώσουν καὶ νομοκανονικὴ ὑπόστασιν μετὰ τὴν ἀναχρονιστικὴ προσθήκην, κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα, τοῦτος κανὼν τῆς Α' Συνόδου τῆς Νικαίας ἐνὸς ψευδοκανόνα.

Οἱ ἐπόμενοι διάδοχοι τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου μετὰ τὸν Μηνά, ὅλοι Ἕλληνες ὅπως δείχνουν καὶ τὰ ὀνόματά τους, εἶναι, σύμφωνα μετὰ τὴ διάφορα αἰθιοπικὰ χειρόγραφα, οἱ Πέτρος, Ματθαῖος, Μάρκος καὶ Ἰωάννης¹⁴. Τὸ «Γεωργιανὸν κείμενον περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἁγίου Κυριακοῦ» κάνει λόγον γιὰ κάποιον διάκονον Θωμᾶ ποὺ στάλθηκε συστήμενος ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Μαρτύριον [478 - 486] πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας μετὰ τὴν παράκλησιν νὰ τὸν προωθήσῃ στὴν Αἰθιοπία, ἀφοῦ τὸν χειροτονήσῃ ἐπίσκοπον. Πραγματικὰ ὁ Θωμᾶς χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Αἰθιοπίας καὶ μετέβη στὴν ἐπίσκοπὴ του ὅπου ἐπιδόθηκε μετὰ ζῆλον στὴ χριστιανικὴ του δραστηριότητα¹⁵. Παραθέτομε κατωτέρω τὸ σχετικὸ κείμενον στὴ Λατινικῇ¹⁶:

«Et accepit secum epistulas patriarchae Martirii ad Alexandrinum patriarcham; et ivit ut perficeret ministerium diaconatus sui. Et ut vidit patriarcha sanctum hunc, non latuit eum thesaurus qui erat in eo, et consecravit eum episcopum super Abyssiniorum terram; et ut intravit Thomas in terram Kusim in Abyssinia, gratia quae erat apud eum splendidus erexit ecclesias multas pro Christo; totam Aethiopiam illuminavit per virtutes suas, et erat cum eo pellis vestiaria sancti Euthymii: sicut fecit Elias Elisaeo, splendidi inter prophetas, ita faciebat per pellem signa multa sanctus Thomas»¹⁷.

14. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 35. Πλήρης κατάλογος 111 Ἐπισκόπων τῆς Ἀζώμας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φρουμεντίου μέχρι τῆ σύγχρονη ἐποχῆ, ὁ ὅποιος καταρτίσθηκε βάσει συγκριτικῆς μελέτης τῶν καταλόγων τῶν κυριότερων ἐκδοτῶν τῶν σχετικῶν αἰθιοπικῶν χειρογράφων, παρέχεται ἀπὸ τὸν S.P. Pétrida στὸ γνωστὸ ἔργον του «Le livre d'...», σσ 70-71. Βλ. ἐπίσης I. Guidé: «Le liste dei Metropolitani d' Abissinia», «Bessarion» IV (1899).

15. S.H. Sulfanie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 110-111.

16. G. Garitte: «La version géorgienne de la vie de S. Cyrille par Cyrille de Scythopolis», «Muséon» 75, (1962), σ. 406, *ἔνθ' ἄν.*

17. Δηλαδή: «Καὶ πῆρε μαζί του ἐπιστολὰς τοῦ πατριάρχη Μαρτυρίου πρὸς τὸν Ἀλεξανδρινὸν πατριάρχη καὶ πῆγε γιὰ νὰ τελειοποιήσῃ τὸ ἐπίσκοπον τῆς διακονίας του. Καὶ μάλιστα εἶδε ὁ πατριάρχης ἀπὸ τὸν ἅγιον, δὲν τοῦ δέσφραε ὁ θησαυρὸς ποὺ κρεβοταν μέσα του, καὶ τὸν χειροτόνησε ἐπίσκοπον γιὰ τὴ χώρα τῶν Ἀβησσυνῶν καὶ μάλιστα ἐσήλαθε ὁ Θωμᾶς στὴν χώρα Κουσίμ στὴν Ἀβησσυνία, μετὰ τὴ χάριν ἢ ὅποια ἦτο κλησίων του περὶ-

Τὸ κείμενο αὐτὸ συνιστᾷ μὴ κολύτιμη μαρτυρία γιὰ τὴν ἐλάχιστη τεκμηριωμένη ἱστορία τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅπως παρατηρεῖται καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς του ¹⁸, ἀλλὰ δημιουργεῖ συγχρόνως καὶ ἓνα πρόβλημα: δεδομένου ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ἐθωμῆς δὲν ἀναφέρεται στοὺς καταλόγους τῶν Abuna τῆς Ἀξόμης, ποῦ θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε τὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς του; Ὁμοιωθῆκατε ὄχι στὴν Ἀξόμη ἀλλὰ σὲ κάποια ἄλλη πόλη τῆς Αἰθιοπίας, πιθανὸν στὴν Ἀδοῦλη. Ὅρισμένοι μελετητές, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Sellassie, δέχονται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὑπῆρχαν στὴν Αἰθιοπία πολλοὶ ἐπίσκοποι. Ὁ Sellassie γράφει κατὰ λέξιν: ¹⁹ «Οἱ γρακτὲς Αἰθιοπικῆς πηγὲς ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὑπῆρχαν περισσότεροι ἀπὸ ἓνας ἐπίσκοποι στὴν Αἰθιοπία πρὶν ἀπὸ τὸν ἕκτο αἰῶνα. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι οἱ σπουδαῖες πόλεις τῆς Αἰθιοπίας, ὅπως ἡ Ἀδοῦλη, εἶχαν ἐπισκόπους». Τὸ ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ χειροτονήθηκαν ἐπίσκοποι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἀκόμα τοῦ Μ. Ἀθανασίου καὶ γιὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας τὸ ἀναφέραμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ²⁰, γιὰ τὴν Ἀδοῦλη δὲ ἔχουμε καὶ ἄλλες μαρτυρίες ὅτι ἀποτελοῦσε ἔδρα ἐπισκόπου. Ὁ Paribeni ἀνέσκαψε στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας στὴν Ἀδοῦλη μὴ πῆλινη λάμπα ποῦ ἔφερε τὴ φθαρμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή ΑΒΒ . . . ΦΕΠΕΚΟ . . ., τὴν ὁποία ἀποκατέστησε εἰκόλα σὲ ΑΒΒΑ ΙΩΣΗΦ ΕΠΕΚΟΠΟΣ ²¹. Ὁ χριστιανὸς συγγραφέας Παλλάδιος [368 – 430] γράφει στὴν «Ἱστορίαν» του ὅτι σ' ἓνα ταξίδι του στὴν Ἰνδία πῆρε μαζί του τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ἀδοῦλης Μωθσῆ ²². Ὁ Σαῶζομενὸς ἀναφέρει ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, μεταβαίνοντας νὰ συμμετάσχει στὴ Γ' Οἰκουμένηκὴ Σύνοδο τῆς Ἐφέσου τὸ 431, συμπεριέλαβε στὴν ἀκολουθία του καὶ ἐπίσκοπος ἀπὸ τὴν «Ἰνδία», δηλ. τὴν Αἰθιοπία ²³, ἀλλὰ ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀμφισβητεῖται ²⁴. Ἐξάλλου ἡ συμμετοχὴ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀδοῦλης στὴ Σύ-

λαμπος ἀνήγειρε ἐκκλησίες πολλὰς ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· διόκληρον τὴν Αἰθιοπία φώτισε μὲ τὴν ἀρετὴν του, καὶ εἶχε μαζί του ὡς ἔνδυμα τὸ δέρμα τοῦ ἁγίου Ἐθωμίου· ὅπως ἔπραξε ὁ Ἥλιος διὰ τοῦ Ἐλισσαίου, οἱ περιλάμποι μεταξὺ τῶν προφητῶν, εἶσι ἔπραττε διὰ τοῦ δέρματος σημαία πολλὰ ὁ ἄγιος Ἐθωμῆς.

18. Αὐτόθι.

19. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 110.

20. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 36.

21. R. Paribeni: «Ricerche nel luogo dell' antica Adulis» στὸ «Monumenti Antichi pubblicati per cura della Reale Accademia dei Lincei», Vol. XVIII (Roma, 1907) βλ. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 110 καὶ Th. Natsoulas: ἐνθ' ἄν., σ. 35.

22. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., Th. Natsoulas: ἐνθ' ἄν.

23. Σαῶζομενός: «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», VIII, 14.

24. Μητροπολίτου Ἀξόμης Νικολάου: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας καὶ οἱ κανόνες

νοδο τῆς Χαλκηδόνος ἀποτελεῖ σημεῖο ἀμφιλεγόμενο ²⁵. Ἐν δὲν μᾶς διαφεύγει λοιπὸν κάποιον ἄλλο στοιχεῖο, οἱ παραπάνω μαρτυρίες μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι παράλληλα μὲ τὴν Ἀζώμη, ἐπῆρχε, τουλάχιστον στὴν Ἀδοῦλη, καὶ ἄλλη ἐπισκοπικὴ ἔδρα κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Ἐκεῖνο ποῦ δὲν μπορούμε νὰ προσδιορίσουμε εἶναι τὸ ἂν καὶ ποιά δικαιοδοσία εἶχε στὸν ἄλλο ἢ στοὺς ἄλλους ἐπισκόπους ὁ ἐπίσκοπος Ἀζώμης; μπορούμε ὅμως νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι ἡ χειροτονία τοὺς γινόταν κατευθεῖαν ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας καὶ ὅτι ἦταν καὶ αὐτοὶ ὅπως οἱ ἐπίσκοποι Ἀζώμης Ἕλληνες, γιὰ ὅσο χρόνο ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε ὅπαχαῖ στὸ Κοπτικὸ Πατριαρχεῖο ²⁶.

Ὅρισμένες ἄλλες πληροφορίες μᾶς δίνουν ἐπίσης στοιχεῖα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ στὴν Αἰθιοπία κατὰ τὴ μάλλον σκοτεινὴ αὐτὴ περίοδο, ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἐπίδοση τῶν χριστιανῶν Αἰθίοπων στὸν μοναχισμό, ἀπὸ τὴν πρώτη ἀκόμα περίοδο τῆς Ἀζώμικης Ἐκκλησίας. Ὁ Παλλᾶδιος ἀναφέρει ὅτι γύρω στὸ 391 συνάντησε στὴν ἔρημο τῆς Αἰγύπτου ἕναν Αἰθίοπα μοναχό, ὀνομαστὸ γιὰ τὴν ἀγιότητά του. Σ' ἄλλη εὐκαιρία ὁ ἴδιος συγγραφέας ἐξομνεῖ τὶς ἀρετὲς τῶν Αἰθίοπων μοναχῶν καὶ προβάλλει τὴν ὑπεροχὴ τοὺς ἀπὸ τοὺς Αἰγύπτιους μοναχοὺς ²⁷. Ὁ Ἅγιος Ἰερώνυμος, βρισκόμενος τὸ 386 στὴ Βηθλεὲμ, ἀναφέρει ὅτι μετὰ τῶν μοναχῶν ποῦ κατέθαναν ἐκεῖ ἦταν καὶ πολλὰ ἄριθμοι ἀπὸ τὴν Αἰθιοπία ²⁸. Τέλος ὁ Συνέσιος [τέλη 4ου – ἀρχὲς 5ου αἰώνα] μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὶς στενὲς σχέσεις τῶν Αἰθίοπων χριστιανῶν μὲ τὴν Κυρήνη ²⁹.

Παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι οἱ Αἰθίοποι δὲν μπόρεσαν νὰ γίνουν κοινῶν τῆς κοσμογονίας τῶν φιλοσοφικῶν ἐρμηνεϊῶν γιὰ τὴ φύση τοῦ Χριστοῦ, ποῦ συναγωνίζονταν ἡ μία τὴν ἄλλη σὲ λεπτότητα καὶ πολυπλοκότητα ἐκφράσεων, καὶ ἔμειναν ἀμέτοχοι στὶς χριστολογικὲς ἐριδες ποῦ διέσχισαν βαθιὰ τὸν χριστιανικὸ κόσμον τοῦ Βυζαντίου, λόγω τῆς πνευματικῆς ἀνωριμότητάς τους ποῦ δὲν τοὺς ἐπέτρεπε νὰ παρακολουθήσουν τὴν ὁρολογία καὶ τὴ φρασεολογία ποῦ ἀκολουθοῦσαν τὰ ἀντιτι-

νες τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου» στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία», 35 (1958), σ. 216.

25. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 110 καὶ παραρ. ὅπ' ἄρ. 76.

26. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σσ 35, 36.

27. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 112.

28. F.A. Wright: «Select Letters of St. Jerome» (Loeb Classical Library, London, 1933), σ. 343.

29. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 112.

θέμενα μέρη³⁰. Χρειάστηκε να εμφανισθούν οι «Έννεα Ἅγιοι» γιὰ νὰ ἀποσπάσουν τοὺς Αἰθίοπες χριστιανοὺς ἀπὸ τὴν ἐπανάκαυση στὴ μακαριότητα ποὺ τοὺς προσέφερε ἡ ἀπλοκότητα τῆς πίστεώς τους καὶ νὰ ἀναθερμάνουν τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ καὶ νὰ ἀναγάγουν καὶ πάλι τὴ χριστιανικὴ πίστη σὲ ἀγώνισμα προσωπικὸ καὶ δύσκολο, γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ βίωσή της.

2. Ἡ ἐξέλιξη τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐπὶ Βυζαντινῆ Ἀυτοκρατορία μέχρι τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος [451 μ.Χ.] :

Τὰ γεγονότα ποὺ συμβαίνουν, τόσο στὸν πολιτικὸ ὅσο καὶ στὸν θρησκευτικὸ τομέα, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου μέχρι τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα στὸ Βυζάντιο, δικαιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς περιόδου αὐτῆς ὡς τῆς κριτῆ ἀποφασιστικῆς γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ὀντότητας τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀυτοκρατορίας καὶ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀνεκτιμῆσιμη προσπάθεια ἀποσυνδέσεως τῶν δύο δυναμικῶν στοιχείων τοῦ Ἀνατολικοῦ Κράτους, τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως καὶ τοῦ σφέζοντος χριστιανικοῦ πνεύματος, ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτη, ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἀναβίωση τῆς κρήτης σὲ βῆρος τοῦ δευτέρου μὲ ἀποτέλεσμα τὴν προσωρινὴ ἀναζωογόνηση τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τὴ δίωξη τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἡ ἀνάκτηση τοῦ ἀπολεσθέντος ἐδάφους ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸ ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ Οὐάλιαντος, ἡ τελικὴ καταδίκη τοῦ Ἀρειανισμοῦ καὶ ὁ θρίαμβος τῆς Ὀρθοδοξίας ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου μὲ τὴ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως [381], ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ ἀξιολογώτατη δράση τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία τους καὶ τὸν ἀξιοθαύμαστο χριστιανικὸ τους ζῆλο ἔγιναν οἱ κύριοι συντελεστῆς τῆς τελειωτικῆς συγκλίσεως καὶ συζεύξεως τῶν δύο παραδόσεων, τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς, ὁ ὀριστικὸς διαχωρισμὸς ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Θεοδοσίου τῆς τύχης τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὴν τύχη τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους τὸ ὅποιο εἶχε εἰσελθεῖ στὴν καμπύλη τῆς παρακμῆς ποὺ δόγησε στὴν κατάλυσή του, ἡ ἀναγνώριση καὶ προβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τέλος ἡ ἐμφάνιση καὶ διάδοση τῆς σπουδαιότερης ἀπὸ ἄποψη συνειπῶν γιὰ τὴ χριστιανικὴ ἐνότητα αἰρέσεως τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ποὺ χώρισε τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία σὲ δύο ἀσυμφίβαστες μέχρι σήμερα παρα-

30. Μητροπολίτου Ἀζήμης Νικολάου: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας καὶ οἱ κινήσεις τῆς Α' ἐν Νίκαια Οἰκουμενικῆς Συνόδου», ἐνθ' ἄν., σ. 216.

τάξεις, ἀποτελοῦν τὰ κυριότερα πολιτικοθρησκευτικὰ γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς.

Οἱ εἰδωλολάτρες ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας δέχτηκαν μὲ χαρὰ καὶ ἀνακούφιση τὴν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου, οἱ πρῶτοι γιατί θὰ ἀποκοτοῦσαν ἕναν Ἐνθερμὸ ἠποστηρικτὴ τῆς θρησκείας τους μὲ τὴν ἀνοδοὶ στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνον τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ οἱ δεῦτεροι γιατί ὁ Ἀρειανισμὸς ἔχανε τὸν ἰσχυρὸ προστάτη του³¹. Ὁ Ἰουλιανὸς [361 – 363] δικαίως τις προσδοκίας τῶν εἰδωλολατρῶν. Ἀμέσως μόλις ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτορας θέλησε νὰ πραγματοποιήσει τὸ ὄνειρο τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τρόπου ζωῆς περιορίζοντας καὶ παραμερίζοντας τὸν Χριστιανισμὸ πρὸς τὸν θεωροῦσε ἐχθρὸ τῆς ἐλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως. Τὸ ὄνειρο αὐτὸ εἶχε ἐκθρέψει τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Ἰουλιανοῦ κατὰ τὰ ὁποῖα ἔζησε μακριὰ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐκτοπισμένος στὴν οὐσία ἀπὸ τὸν καρχήσιο Κωνσταντῖο διαδοχικὰ στὴν Καππαδοκία, στὴ Νικομήδεια, στὴν Ἰταλία καὶ τέλος στὴν Ἀθήνα³². Στὴν Καππαδοκία μῆθθηκε στὴν κλασσικὴ παιδεία ἀπὸ τὸν διδάσκαλό του Μαρδόνιο, στὴ Νικομήδεια γνώρισε τὴ διδασκαλία τοῦ περίφημου ἔθνικοῦ ρήτορα Λιβάνιου, ἀλλὰ ἡ εἰδωλολατρία κέρδισε ἀμετάκλητα, ὅπως φαίνεται, τὸν Ἰουλιανὸ κατὰ τὴν ὀλιγόμηνη παραμονὴ του στὴν Ἀθήνα πρὸς ἔξακλουθοῦσε κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς ἀέθνικης» φιλολογίας στὴν Αὐτοκρατορία³³. «Ἐνταῦθα, γράφει ὁ μεγάλος ἱστορικός μας Κ. Παπαρηγόπουλος³⁴, τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ· ἡ θέα τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θρησκευοματος καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων τῶν ὁμοίων τὸ ἀνεκλάλητον κάλλος ἡδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ ψυχὴν καὶ φαντασίαν ὀλιγώτερον νοσοῦσαν . . . Τότε λοιπὸν, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητες, διὰ τῆς ἀδικήσου τῶν ποικίλων τούτων πειρασμῶν ἐνεργείας, ἐρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ ἀπόφασις νὰ ὑψώσῃ, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίαν, τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχαίου θρησκευοματος καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ αὐτὴν εἰς τὴν σημαίαν τοῦ χριστιαν-

31. Α. Βασίλειος: *ἔνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 90-91.

32. Γιὰ μιὰ ἐπεριστασιασμένη παρουσίαση τῶν αἰτίων καὶ τῶν συνθηκῶν πρὸς τὴν ἀποστραφὴ τῆς χριστιανικῆς πίστει καὶ τὴν προσέλευσίν του στὴν ἔθνικὴ θρησκεία καθὼς καὶ γιὰ μιὰ πανοραμικὴ ἐκθεσὴ τῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν του δοξασμῶν καὶ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τους ἀπὸ μέρους τοῦ ἀποστότη αὐτοκράτορα βλ. H. Gibbon: «The Decline and Fall...», *op. cit.*, τ. 1, κεφ. XXXIII, σσ 359-405.

33. Α. Βασίλειος: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 92-93.

34. «Ίστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐθνικοῦ», *ἔνθ' ἄν.*, σ. 393.

νισμοῦ, ἐπικαλούμενος τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἡμερῶν». Τὸ γεγονός ὅτι ἡ μαθητεία τοῦ Ἰουλιανοῦ στὴν Ἀθήνα συνέπεσε μὲ τὴν παρουσία ἐκεῖ ὡς σπουδαστῶν τῶν δύο μεγάλων ὑκέρμαχων τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, δὲν συνέβαλε καθόλου στὴν ἀποτροπὴ τῆς κληνῆς ἰδεολογικῆς πορείας ποὺ διαμόρφωσε ὁ μετέπειτα αὐτοκράτορας. Φυσικὰ ὁ Ἰουλιανὸς φρόντιζε νὰ κρύβει ὅσο μπορούσε τὶς πραγματικὲς του σκέψεις καὶ πεποιθήσεις καὶ νὰ προσποιεῖται τὸν χριστιανό, μέχρι τῆ στιγμῆ ποὺ διαπίστωσε ὅτι μπορούσε, ἀκίνδυνα πλέον, νὰ ὑλοποιηθεῖ τὸ δνειρὸ του³⁵.

Ἡ πρώτη ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρίας ἐνέργεια τοῦ νέου αὐτοκράτορα ἦταν ἡ ἐκδόση διατάγματος μὲ τὸ ὅποιο δινόταν ἡ ἐντολὴ νὰ ἀνοίξουν οἱ εἰδωλολατρικοὶ ναοὶ καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἡ προσφορὰ θυσιῶν πρὸς τοὺς θεοὺς. Ἡ ἀρχικὴ στάση τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπέναντι στὸν Χριστιανισμὸ ἦταν ἀνεκτικὴ κι αὐτὸ ἐπέτρεψε τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀντιπαραεινῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν, οἱ ὅποιοι ἐπανῆλθαν στὶς θέσεις τους³⁶ μεταξὺ αὐτῶν ἦταν καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος ποὺ ἐπανῆλθε στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας στὶς 22 Φεβρουαρίου τοῦ 362 ἀπὸ τὴν τρίτῃ ἐξορία του³⁷. Ὁ Α. Βασίλειος δικαιολογεῖ τὴν στάση αὐτῆ τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς ἐξῆς: ³⁸ «Ἄν καὶ φαινομενικὰ εἶχε παραχωρήσει θρησκευτικὲς ἐλευθερίες πρὸς ὅλους, ξέροντας καλὰ τὴν ψυχολογία τῶν Χριστιανῶν, γινώριζε ὅτι μιὰ διαφάνεια θὰ ἐξεποδοῖ ἀνάμεσά τους καὶ ὅτι μιὰ διαιρεμένη Ἐκκλησία δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἐπικίνδυνη γιὰ τοὺς εἰδωλολάτρες». Παράλληλα ὅμως ὁ Ἰουλιανὸς δὲν σταμάτησε νὰ παίρνει μέτρα τὰ ὅποια εὐνοοῦσαν τὴν εἰδωλολατρία καὶ στρέφονταν ἅμα καὶ ἔμμεσα ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἡ ἐνθάρρυνση τῆς ἀποστασίας χριστιανῶν καὶ ἡ ἀντικατάσταση στὶς κείριες θέσεις, πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς, τῶν χριστιανῶν μὲ εἰδωλολάτρες. Ἀπὸ μιὰ σειρά ἀποφάσεων τοῦ Ἰουλιανοῦ πρὸς βάρους τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἡ σπουδαιότερη ἦταν ἡ ἐκδίωξη μὲ τὴν ὁποία ἀπαγόρευε στοὺς χριστιανοὺς διδασκάλους νὰ διδάσκουν τὴ γραμματικὴ καὶ τὴ ρητορικὴ τέχνη³⁹. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στεροῦσε οὐσιαστικὰ τὴ μὴ μὴ μὴ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς νέους, ἀφοῦ γιὰ νὰ μορφοθεῖν θὰ ἔπρεπε νὰ παρακολουθεῖν εἰδωλολάτρες διδασκάλους

35. Αὐτόθι, Α. Βασίλειος: ἐνθ' ἄν., σ. 94.

36. E. Gibbon: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σ. 372.

37. Μητροπολίτου Ἀλεξάνδριανῆς Μεθοδίου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», ἔργο ἀνερ., σ. 35.

38. Α. Βασίλειος: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σ. 96.

39. E. Gibbon: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σ. 389 κ.ε. Α. Βασίλειος: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σ. 96 κ.ε.

μὲ κίνδυνο νὰ παρεκκλίνου ἀπὸ τὴν πίστη τους⁴⁰, καὶ θὰ εἶχε δάδερρις συνέπειαι γιὰ τὸ ἴδιο τὸ μέλλον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἂν ὁ θάνατος δὲν παράβαινε νὰ θέσει τέρμα στὰ κτηνὰ καὶ μακρόπνοια σχέδια τοῦ Ἰουλιανοῦ σὲ βάρος τῶν Χριστιανῶν.

Τὸν Ἰουλιανὸ διαδέχθηκε ὁ Ἰοβιανὸς [363 - 364] ὁ ὁποῖος ἦταν χριστιανὸς καὶ ἀπέκλινε μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθόδοξη πίστη· ὁ Ἰοβιανὸς ἀποκατέστησε τὴ χριστιανικὴ θρησκεία στὴν Αὐτοκρατορία καὶ ἐδειξε ἀνοχὴ ἀπέναντι στοὺς εἰδωλολάτρες⁴¹, ἀλλὰ ἡ βασιλεία του ἦταν ὀλιγόμηνη γιὰτὶ πέθανε στὶς ἀρχὰς τοῦ 364. Αὐτοκράτορας μετὰ τὸν Ἰοβιανὸ ἀναγορεύθηκε ὁ Βαλεντινιανὸς [364 - 375] ὁ ὁποῖος κράτησε γιὰ τὸν ἑαυτοῦ του τὴ Δύση, τὴ διοίκηση δὲ τῆς Ἀνατολῆς παραχώρησε στὸν ἀδελφὸ του Οὐάλεντα [364 - 378]. Τὰ δύο ἀδελφία εἶχαν διαφορετικὲς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις· ὁ Βαλεντινιανὸς ἦταν ὀπαδὸς τοῦ Συμβόλου τῆς Νυκαίας καὶ ἐδειξε μεγάλη ἀνοχὴ πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς, ἐνῶ ὁ Οὐάλης ἀσπάσθηκε ἀμέσως τὸν Ἀρειανισμὸ καὶ προστάτευσε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς αἵρέσεως αὐτῆς οἱ ὁποῖοι ἀναθάρρησαν καὶ προέβησαν σὲ ἐνέργειαι ἀπὸ τίς ὁποῖαι δεινοπάθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως⁴². Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀρειανίζουσα στάση του ὁ Οὐάλης τήρησε γενικὰ μετριοπαθεῖς θρησκευτικὴ πολιτικὴ, ἂν καὶ τοῦ καταλογίζονται πολλὰ ἀπὸ ὀρισμένους ἱστορικοὺς. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος γράφει σχετικά :⁴³ «Ὅσα βραδύτερον περὶ τούτου κατὰ Οὐάλεντος ἐγράφησαν, λογίζονται ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων ἱστορικῶν ὡς ὑπερβολαί. Μία δὲ τῶν ἀποδείξεων τῆς μετριάς τοῦ Οὐάλεντος καταφορᾶς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου».

Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ζοῦν καὶ ἀναπτύσσου τὴ χριστιανικὴ τους δραστηριότητα οἱ νέοι φλογεροὶ ὑπέρμαχοι τῆς Ὀρθοδοξίας, ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, καὶ εἰρηνοποιοί, οἱ σωτήρες τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ Η. Γρέγοιρ⁴⁴, οἱ ὁποῖοι, πιστοὶ ἀκόλουθοι τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας δέχονται ὅτι ἡ θεότητα συνίσταται ἀπὸ μᾶ ο ὁ σ ῖ α, ἀλλὰ δίνουν νέα ἐκλεκτυσμένη ἐρμηνεία διακρίνοντες σ' αὐτὴ τρεῖς ὁ π ο σ τ ᾶ σ ε ι ς, τρία πρόσωπα⁴⁵.

40. Ἀτόθι.

41. Κ. Παπαρρηγόπουλου: ἐνθ' ἄν., σσ 395-96. Α. Βασιλείου: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σσ 102-103.

42. Ἀτόθι.

43. Κ. Παπαρρηγόπουλου: ἐνθ' ἄν., σ. 396.

44. Η. Γρέγοιρ: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία», ἐνθ' ἄν., σ. 156.

45. Ἀτόθι.

“Ὅμως οἱ ἀναζητήσεις καὶ διατυπώσεις ἐρμηνειῶν ποῦ ἀφοροῦν στὴν οὐσία καὶ στὶς σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ἰδιαίτερα στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐνταθοῦν καὶ θὰ πολλαπλασιασθοῦν, παρὰ τὴν ἐπικράτηση κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος δικαιολογεῖ τὴν ἀκατάσχετη αὐτὴ ροπὴ πρὸς ποικίλες δογματικές ἐρμηνείες, κολλῶς ἀπὸ τὶς ὁποῖες κατέληξαν σὲ αἵρέσεις, ὡς ἐξῆς: “
 «... ὄλαι τοῦ χριστιανισμοῦ αἱ αἵρέσεις προήλθον εἰς μέσον ἐκ τῆς ἀκαταμαχίτου ροπῆς ἣν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ζητῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν διὰ τρόπον εὐπροσίτου τῆ τῶν ἀνθρώπων διανοίᾳ...». Οἱ χριστολογικὲς ἐριδες κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀκλόθησαν ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς κύκλους στοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ καὶ ἔγιναν τὸ κύριο θέμα συζητήσεως τῆς ἡμέρας, σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης⁴⁷. Ἡ κατάστασις παρουσίασε ἐντασι κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Οὐδέλντος μέχρι τὴν ἀναγόρευσι τοῦ Θεοδοσίου⁴⁸. Δὲν εἶναι πρόθεσὶς μας νὰ παρακολουθήσομε ἐδῶ τὴν ἐξαιρετικὰ πολὺπλοκὴ ἱστορία τῶν αἱρέσεων, ἀλλωστε κάτι τέτοιο θὰ ξέφυγε ἀπὸ τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας, ἀλλὰ θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ ἐκθέσομε τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶχαν ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπίπτωσι στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ καὶ στὴν τοποθέτησι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀξῶμης, ὅπως εἶναι ἡ διαμόρφωσι τῆς μονοφυστικῆς κινήσεως στὸ Βυζάντιο ποῦ εἶχε σὰν ἄμεση συνέπεια, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τὴ διάτασι στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψουν δυὸ Ἐκκλησίας στὴν Αἴγυπτο, ἡ Μελιχιτικὴ – Αὐτοκρατορικὴ καὶ ἡ Κοπτικὴ. Δυὸ ἀπὸ τὶς γνωστότερες αἵρέσεις ποῦ διαμορφώθηκαν κατὰ τὸ β' ἡμισιο τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάρρησι τοῦ Θεοδοσίου, εἶναι οἱ διδασκαλίαι τοῦ Μακεδονίου καὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου.

Ἡ «ἡμαιρεϊανὸς» Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Μακεδόνιος [342 – 346, 351 – 360], ὁπαδὸς ἐνὸς μετριοπαθοῦς ἀρειανισμοῦ, υπέπεσε μὲ τὴ διδασκαλία του σὲ αἵρεσι καὶ ὄσοι ἀποδέχθηκαν τὰ ὅσα κρέβουε ὀνομάσθηκαν Μακεδονιανοί. Οἱ Μακεδονιανοὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἀρνοῦνταν καὶ τὴ θεότητα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, γι' αὐτὸ καὶ ὀνομάσθηκαν καὶ «Πνευματομάχοι» στὴν προσπάθεια προσεγγίσεως μὲ τοὺς

46. Κ. Παπαρρηγοπούλου: Ἐνθ' ἄν., σ. 420.

47. «Λόγος περὶ Θεότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *Migne*, P. G., τ. XLVI, στ. 557.

48. Α. Βασιλιεφ: Ἐνθ' ἄν., τ. 1, σ. 104.

ὀρθοδόξους ἀντικατέστησαν τὸν ὄρο «ὁμοούσιος» τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας μὲ τὸν ὄρο «ὁμοιούσιος». Ταλικά δέχτηκαν τὸ «ὁμοούσιον» τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ἐπέμειναν στὴν ἔρνηση τῆς θεότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ⁴⁹.

Ὁ Ἀπολλινάριος Λαοδικεῖας [γεννήθηκε τὸ 310 καὶ πέθανε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου] ἦν καὶ ἦταν θερμὸς ὀπαδὸς τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας καὶ φίλος τοῦ Μ. Ἀθανασίου, στὸ τέλος τῆς ζωῆς του, στὴν προσπάθειά του νὰ διευκρινίσει τὴν οὐσία τοῦ Χριστοῦ, περιέπεσε σὲ πλάνη καὶ ἔγινε ὁ εἰσηγητὴς τῆς αἵρέσεως ποῦ φέρει τὸ ὄνομά του. Ὁ Ἀπολλιναρισμὸς κρέσθηκε ὅτι κατὰ τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Χριστοῦ ὁ Λόγος δὲν ἐνώθηκε μὲ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀλλὰ ἀπευθείας μὲ τὸ σῶμα. Ὁ Ἀπολλινάριος ἔγινε μὲ τὴ διδασκαλία του αὐτῆ ὁ πατέρας τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ἀπὸ τὸν ὅποιο τελικὰ καὶ ἀπορροφήθηκε ἡ αἵρεσή του. Τὸν πυρῆνα τῆς αἵρέσεως τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ ἀποτελοῦσε ἡ φράση τοῦ Ἀπολλιναρίου: «μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη», ἡ ὁποία ἀπέβαλε τὴν αἵρετικὴ σημασία τῆς μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἑρμηνεία ποῦ τῆς ἔδωσε ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ἀλλὰ τὴν ἐκανάκτησε μὲ τὴ χρῆση τῆς ἀπὸ τὸν Εὐτυχῆ ⁵⁰.

Ὁ Μέγας Θεοδόσιος [379 – 395] εἶναι ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ποῦ ἐφάρμοσε μιὰ ἀκαμπτὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ, καταργώντας τὴν ἀνεξιβθησικία τῶν προηγουμένων αὐτοκρατόρων. Μόλις ἀνῆλθε στὸν θρόνο δήλωσε ἐπίσημα τὴν ἀφοσίωσή του στὸ Σύμβολο τῆς Νικαίας καὶ τάχθηκε ἀνεπιφύλακτα ἐναντίον τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τῶν αἵρετικῶν, παίρνοντας σκληρὰ μέτρα ἐναντίον τους ⁵¹. Μὲ τὸ διάταγμα τοῦ 380 ὀρίζεται ὡς ἐπίσημη θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας ἡ πίστις τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας καὶ μόνο ὅσοι τὴ δέχονται ἀνήκουν στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία [Ecclesia Catholica] καὶ ἀπολαμβάνουν τὴν προστασία τοῦ κράτους, ἐνῶ γιὰ τοὺς αἵρετικούς [Hæretici] προβλέπονταν αὐστηρὲς τιμωρίες ⁵². Μὲ τὸ διάταγμα αὐτὸ καθιερώθηκε ὁ θρίαμβος τῆς ὀρθοδοξίας ἡ ὁποία κατοχυρώ-

49. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Θεολογικὰ καὶ Ἱστορικὰ Μελέται», ἔργο ἀναφ., σσ 64–65. Α. Βασιλεία: ἔνθ' ἄν., τ. 1, σ. 106.

50. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σσ 29–30, ὅπου παρατίθεται καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸν Ἀπολλινάριο καὶ τὴ φερόμενη αἵρεση. Βλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ: «The Person of Jesus Christ...», ἔργο ἀναφ., σσ 45, 51–52, 54, 58 κ.ά., 212, κ.ά.–Κ. Λογοθέτου: ἔνθ' ἄν., μέρος Α', σσ 187–189.

51. Α. Βασιλεία: ἔνθ' ἄν., τ. 1, σ. 105. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἔνθ' ἄν., σ. 402. Ε. Gibbon: ἔνθ' ἄν., τ. 3, σ. 74 κ.ά.

52. «Codex Theodosianus», XVI, 1, 2.

θηκε περισσότερο με τη Β' Οικουμενική Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως που συγκλήθηκε κατά το επόμενο έτος. Θέλοντας ο Θεοδοσίος να προσδώσει καθολικό χαρακτήρα στην ορθόδοξη πίστη και να αποκαταστήσει την ειρήνη στην Έκκλησία συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη τη γνωστή ως Β' Οικουμενική Σύνοδο το 381⁵³, στην οποία έλαβαν μέρος 150 επίσκοποι και της οποίας προέδρευσε για ένα μικρό χρονικό διάστημα ο νέος Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός. Στη Σύνοδο αυτή επιβεβαιώθηκαν και ενισχύθηκαν οι χριστολογικές θέσεις της Συνόδου της Νικαίας, αποκηρύχθηκε ο Άρειαισμός και αναθεματίστηκαν οι άλλες αίρεσεις, όπως ο Σαβελλιανισμός και ο Άνολλιναρισμός⁵⁴. Τη σύνοδο απασχόλησε βασικά η αίρεση του Μακεδονίου, η οποία καταδικάστηκε και αποκαταστάθηκε έτσι η θεότητα του Άγιου Πνεύματος με τη συμπλήρωση του Συμβόλου της Νικαίας και την προσθήκη του άρθρου που αναφέρεται στο Άγιο Πνεύμα⁵⁵. Το Σύμβολο της Νικαίας - Κωνσταντινουπόλεως κατέστη το επίσημο Σύμβολο της πίστης των Χριστιανών όλων των δογμάτων. Άξιομνημόνευτο είναι εδώ ότι η Β' Οικουμενική Σύνοδος ανέγνωσε τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως στη δεύτερη θέση μετά τον Επίσκοπο Ρώμης με τον τρίτο κανόνα της στον οποίο αναφέρονται τα εξής: «Τὸν μόνον Κωνσταντινουπόλεως Ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρῶτα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ρώμης Ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν Νέαν Ρώμην». Παραλείποντας τέλος τις άλλες ενέργειες του Θεοδοσίου κατά των αντιφρονούντων ειδωλολατρῶν ἢ αἰρετικῶν, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἦταν ἰδιαίτερα σκληρές, ἐρχόμαστε νὰ ἐξετάσουμε σύντομα τὴν ἐξέλιξη τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ἐπὶ τῶν διαδόχων του.

Λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του ὁ Θεοδοσίος διαμοίρασε τὴν ἀπέραντη Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία στοὺς δύο υἱοὺς του, τὸν Ἀρκάδιο ὁ ὁποῖος πῆρε τὴν Ἀνατολὴ καὶ τὸν Ὀνώριο ὁ ὁποῖος πῆρε τὴ Δύση. Τὸ ἔτος αὐτὸ [395 μ.Χ.] τῆς ὀριστικῆς διαιρέσεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, θεωρεῖται τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας περιόδου καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνα. Μετὰ τὸν χωρισμὸ τους τὰ δύο κράτη ἀκολούθησαν διαφορετικὰ πεπραγμένα: τὸ βυτικὸ κράτος συνεχίστηκε ἡ πορεία τῆς παρακμῆς μέχρι τὴν ὀριστικὴν κατάλυσή του [476 μ.Χ.],

53. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ καὶ τίς ἀποφάσεις τῆς Β' Οἰκουμἐνικῆς Συνόδου βλ. Archbishop Methodios Fouyas: «The Person of Jesus Christ...», Ἔργο ἀναφ., ch. I, σσ 27-70 τοῦ αὐτοῦ: «The Christology of the Ecumenical Synods» στὸν «Ἐκκλησιαστικὸ Φάρος», τ. ΝΗ' (1976, σσ 148-163), σσ 150-51.- Α. Βασίλειος: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 106-107.- Ε. Gibbon: ἔνθ' ἄν., τ. III, σσ 81 κ.ε.- Κ. Παπαρηγοπούλου: ἔνθ' ἄν., σσ 402-403.

54. Archb. Methodios Fouyas: «The Person of Jesus Christ...», ἔνθ' ἄν., σ. 45.

55. Α. Βασίλειος: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 106. Ε. Gibbon: ἔνθ' ἄν., τ. III, σ. 81.

τὸ ἀνατολικὸ ὄμας, ὡς Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία πλέον, διέγραψε μιά ὑπερχλιαστὴ ἐνδοξὴ ἱστορικὴ πορεία. Στὸ Βυζάντιο, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδοσίου καὶ μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς τέταρτης δεκαετίας τοῦ 5ου αἰώνα, διατηρήθηκε ἡ κατάσταση τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἐπὶ Θεοδοσίου, ἀλλὰ μὲ μεγαλύτερη ἐλαστικότητα στὴν ἐφαρμογὴ τῆς θρησκευτικῆς γραμμῆς. Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου (395 – 408), ὁ ὁποῖος δὲν διακρινόταν γιὰ τὶς ἰδιαιτέρως ἱκανότητές του, σημαδεύεται ἀπὸ τὶς καταχρήσεις ἐξουσίας τοῦ διαφθαρένου ἀπέρροπού του Εὐτρόπιου καὶ τὴν ἐξεζητημένη συμπεριφορὰ τῆς συζύγου του Εὐδοξίας καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ σκάνδαλα καὶ τὴ ροπή στὴν πολυτελεῖ ζωὴ τῶν αὐλικῶν ἀξιοματοῦχων τὴν ἀπαράδεκτη αὐτὴν κατάσταση στηλίτευσε μὲ ἀξιοθαύμαστη παρρησία ὁ τρίτος τῆς ἀνεπανάληπτης ἐκείνης τριάδας τῶν μεγάλων Ἱεραρχῶν, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως [398 – 404]⁵⁶.

Τὸν Ἀρκαδίου διαδέχθηκε ὁ υἱὸς τοῦ Θεοδοσίου Β' ὁ Μικρὸς [408 – 450] ποὺ ἦταν μόλις ἑφταετής ὅταν πῶθαν ὁ πατέρας του καὶ ἐπιτροπεύτιαν ἀπὸ τὸν συνετὸ καὶ ἐξάριστο Ἀνθέμιο. Τὸ 414 ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερία [414 – 454] ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτειρα καὶ κυβέρνησε ὡς ἐπίτροπος τοῦ Θεοδοσίου. Ὁ Θεόδωρος Β' δὲν διέθετε ἰδιαιτέρως πολιτικὲς ἱκανότητες ἀλλὰ οὔτε καὶ εἶδειζε τὸ ἀπαιτούμενο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, τὸ γεγονός δὲμας ὅτι περιβαλλόταν ἀπὸ ἀνθρώπους ἱκανοὺς καὶ δραστήριους συνετέλεσε ὥστε ἡ περίοδος τῆς βασιλείας του νὰ εἶχε νὰ παρουσιάσει ἀξιόλογα συμβάντα τόσο στὸν ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸν ἐξωτερικὸ τομέα⁵⁷. Διὰ ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες ἐνέργειες τοῦ Θεοδοσίου Β' ποὺ ἠπέρξαν καθοριστικὲς γιὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴ μετέπειτα ζωὴ τοῦ Βυζαντίου, ἦταν ἡ ὀργάνωση τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ συλλογὴ τῶν νόμων, γνωστὴ ὡς Codex Theodosianus⁵⁸. Μὲ τὸ διάταγμα τοῦ 325⁵⁹ ὁ Θεόδωρος καθόριξε τὴ λειτουργία τοῦ Πανε-

56. Περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀξιολογῆς δράσεως τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καθὼς καὶ τῶν περιπετειῶν του ἐξαιτίας τῆς σθεναρῆς ἠπικριτικῆς στάσεώς του ἀπέναντι σὰ ἀποκλήματα τῆς Εὐδοξίας καὶ τῶν ἄλλων ἀξιοματοῦχων, βλ. Κ. Παπαρηγοπούλου: *Ἐνθ' ἄν.*, σσ 412–418, Κ. Λογοθέτου: *Ἐνθ' ἄν.*, μέρος Α', σσ 263–64, Α. Βασιλεία: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 122–24, Β. Gibbon: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. 3, σσ 302–310· βλ. ἐπίσης τὶς «Ἐκκλησιαστικὲς Ἱστορίες» τῶν Σακράτη, βιβλ. ΣΤ', Σωζομένου, βιβλ. Η' καὶ Θεοδορήτου, βιβλ. Ε'.

57. Α. Βασιλεία: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 125–26. Β. Gibbon: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. III, σ. 311 κ.λ. Κ. Παπαρηγοπούλου: *Ἐνθ' ἄν.*, σσ 419–420

58. Ὁ «θεοδοσιανὸς Κώδιξ» ἐκδόθηκε τὸ 438 στὴν Ἀνατολὴ καὶ εἰσήχθη στὴ συνέχεια καὶ στὸ Δυτικὸ Ρωμαϊκὸ Κράτος. Βλ. Α. Βασιλεία: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. 1, σσ 130–132.

59. «Codex Theodosianus», XIV, 9, 3.

πιστημίω με 31 ἔδρες καὶ ἔδινε τὸ προβάδισμα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπέναντι στὴ λατινική, ἀφοῦ δημιουργοῦσε 15 ἔδρες γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς ἔναντι 13 γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Λατινικῆς⁶⁰. Ἡ τίμητικὴ αὐτὴ θέση ποῦ πήρε ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα στὸ «Πανδιδακτήριον» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιατί μαρτυρεῖ τὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρα τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀποτελεῖ σημαντικό βῆμα γιὰ τὴ βαθμιαία ἀποδέσμευση τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση.

Στὸν θρησκευτικὸ τομέα τώρα, ἡ περίοδος τῶν δύο πρώτων δεκαετιῶν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου Β' προσετιθέμενες στὶς τρεῖς δεκαετίες ποῦ προηγήθηκαν, με ἀφετηρία τὴ Β' Οἰκουμένηκὴ Σύνοδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 381, μὴς δίνουν διάρκειά μιὰς πεντηκονταετίας κατὰ τὴν ὁποία ἐπικράτησε μιὰ σχετικὴ θρησκευτικὴ ἡρεμία. Ὁ Η. Γρέγοιρε παραλλήλιζοι τὴν περίοδο αὐτὴ με μιὰ ἀντίστοιχη τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος ὡς ἐξῆς: «Ὁπως πενήντα χρόνια σχετικῆς εἰρήνης – ἡ πεντηκονταετία – χωρίζουν τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀπὸ τὸν Πελοποννησιακόν, ἔτσι μιὰ δογματικὴ εἰρήνη παρομοίως διάρκειας ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ λήξη τῆς ἀρειανικῆς διαμάχης μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐριδος ἐπὶ τῶν δύο Φύσεων. Πράγματι, οἱ χρονολογίες παρουσιάζουν καταπληκτικὴ ἀναλογία: 480 καὶ 431 π.Χ., 381 καὶ 431 μ.Χ. – οἱ Σύνοδοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐφέσου». Θὰ μπορούσαμε νὰ προσεκτείνουμε τὸν παραλληλισμὸ αὐτὸ προσθέτοντας ὅτι, ὅπως κατὰ τὴν ἀρχαία περίοδο οἱ διεκδικήσεις τῶν δύο ἀντικαλῶν πολιτικοστρατιωτικῶν στρατοπέδων, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Σπάρτης, δὲν εἶχαν ἐξελιφθεῖ ἀλλὰ διατηροῦνταν σὲ λανθάνουσα κατάσταση μέχρι νὰ βροῦν τὴν κατάλληλη στιγμή νὰ μετασχηματισθοῦν σὲ ἀμεση σύγκρουση, ἔτσι καὶ τώρα, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πεντηκονταετοῦς φαινομενικῆς θρησκευτικῆς εἰρήνης στὸ Βυζάντιο, οἱ δογματικὲς διαφορὲς ἐπέβασκαν καὶ περιέμεναν τὴ δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν φανερά. Τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀναζωπύρωση τῶν δογματικῶν ἀντιθέσεων τὸ ἔδωσε ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως Νεστορίου [428–431].

Ὁ Νεστόριος, μαθητὴς τῆς Ἀντιοχειανῆς Σχολῆς ἡ ὁποία ἐκλινε πρὸς τὴ δυσφυστικὴ διατύπωση σχετικὰ με τὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, μὴ ἀνεχόμενος τὴν ἐξουθένωση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, ποῦ εἶχε

60. Α. Βασίλειος: *ἔνθ' ἀν.*, τ. 1, σσ 128–130. G. Buckler: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκπαίδευση», μελέτη περιλαμβανόμενὴ στὸ προαναφερθέν ἔργο τῶν N. Baynes καὶ H. Moss «Βυζάντιο...», σσ 291, 296, 310. Κ. Παπαρηγοπούλου: *ἔνθ' ἀν.*, σ. 420.

61. Η. Γρέγοιρε: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία», *ἔνθ' ἀν.*, σ. 157.

επιχειρηθεῖ με τὸν Ἀπολλιναρισμὸ, προχώρησε στὴ σαφὴ διάκριση τῆς ἀνθρώπινης ἀπὸ τὴ θεία φύση Του καὶ ἔγινε ἔτσι ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἀπολλιναρίου καὶ ὁ εἰσηγητὴς μιᾶς μορφῆς δυοφυσιτισμοῦ ποῦ ὑπερτόνιζε τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἄμεση συνέπεια τῆς αἰρετικῆς αὐτῆς ἀπόψεως ἦταν νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τοὺς Νεστοριανοὺς ὑπερβολικὴ ἢ ἀπόδοση λατρείας στὴν Παναγία ὡς Μητέρα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ, κατὰ τὴν ἀποψή τους, γέννησε μόνο τὸν Χριστὸ – ἄνθρωπο καὶ ὄχι καὶ τὸν Χριστὸ – Θεό, καὶ ἐπομένως, διατεινόταν οἱ Νεστοριανοί, τὸ σωστὸ εἶναι ἡ Παναγία νὰ ὀνομάζεται Χριστοτόκος καὶ ὄχι Θεοτόκος⁶². Ἐτσι ὁ Νεστόριος, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ ἦταν σκληρὸς διάκτης τῶν αἰρετικῶν καὶ ἰδιαίτερα τῶν Ἀρειανῶν⁶³, κατέληξε νὰ γίνεῖ ὁ ἴδιος αἰρεσιάρχης καὶ νὰ προκαλέσει μεγάλη ἀνυστάση στὸν χριστιανικὸ κόσμο. Ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου συνάντησα, ὅπως ἦταν φυσικὸ, τὴν ἐντονη ἀντίδραση τῶν ὁπαδῶν τῆς ὀρθόδοξης πίστεως μὲ προεξάρχοντα τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλεξανδρείας Κύριλλο. Ἀλλὰ ὁ Νεστόριος εἶχε ὑπὲρ αὐτοῦ τὴν εὐνοια τοῦ αυτοκράτορα Θεοδοσίου καὶ ἡ ἀναταραχὴ συνεχίστηκε μέχρι τὸ 431 ὅποτε, ὕστερα ἀπὸ ἐνέργειες τῆς Πουλχερίας, συγκλήθηκε ἡ Τρίτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Ἐφέσου μὲ πρόεδρο τὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας, ἡ ὁποία καταδικάσας τὴν αἵρεση τοῦ Νεστορίου⁶⁴. Ὁ Νεστόριος ὅμως δὲν δέχτηκε τὴν ἀπόφαση τῆς Συνόδου καὶ ὀπισθηρίζομενος ἀπὸ ὀρισμένους ἀρχιερεῖς καὶ ἀπὸ τοὺς αὐλικοὺς ἐξακολούθησε νὰ ἐπιμένει στὴν αἰρετικὴ διδασκαλία του, ἔσκοπο

62. Γιὰ τὸν Νεστόριο, τὴ διδασκαλία του καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τῆς, βλ. Μητροκ. Ἀξέμης Μεθοδίου: «Θεολογικὰ καὶ Ἱστορικὰ Μελέται», σσ 80-85, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία τοῦ αὐτοῦ: «The Person of Jesus Christ...», σσ 59, 71 κ.ε., 91 κ. ε., κ.ε. – Κ. Λογοθέτου: ἐνθ' ἄν., μέρος Α', σσ 189-90. Η. Grégoire: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία», ἐνθ' ἄν., σσ 159-161. Κ. Παπαρρηγοπούλου: ἐνθ' ἄν., σσ 420-21. Α. Βασιλιᾶδης: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σσ 126-28. – Βλ. ἐπίσης τὶς εἰδικὲς μελέτες: Φ. Βασιλείου: «Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νεστορίου» (Θεσσαλονίκη, 1932), Γ. Μπαμπη: «Συμβολαὶ εἰς τὴν περὶ τοῦ Νεστορίου Ἐριανῶν» (Ἀθήναι, 1964), Χρυσ. Παπαδοπούλου: «Κύριλλος Ἀλεξανδρείας» (Ἀλεξάνδρεια, 1933), E. Tisserant: «Nestorius – l'Église nestorienne» στὸ «Dictionnaire de Théologie Catholique», τ. XI, I (Paris, 1931), σσ. 157-323.

63. Ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἐσπέρτης γράφει ὅτι ὁ Νεστόριος μετὰ τὴ χηροτονία του ἀπεθρόνισθε στὸν αυτοκράτορα μὲ τὰ ἑξῆς λόγια: «Ἄδός μοι ὁ βασιλεὺς, καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἰρετικῶν, κἀγὼ σοὶ τὸν οὐρανὸν ἀντιδέσσω. Συγκάθελέ μοι τοὺς αἰρετικοὺς, κἀγὼ συγκάθελέ σοι τοὺς Πέρασας.» («Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία», Ζ', 29).

64. Λεπιτομάρτυρας γιὰ τὴ Γ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο βλ. Archib. Methodios Fougas: «The Person of Jesus Christ...», σσ 71-87. Τοῦ αὐτοῦ: «Θεολογικὰ καὶ Ἱστορικὰ Μελέται», σ. 83 καὶ «The Christology of the Ecumenical Synods», ἐνθ' ἄν., σσ 151-154. Κ. Παπαρρηγοπούλου: ἐνθ' ἄν., σ. 421. Η. Grégoire: «Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία», ἐνθ' ἄν., σσ 160-161. Α. Βασιλιᾶδης: ἐνθ' ἄν., τ. 1, σσ 127-28.

ὁ αὐτοκράτορας Θεοδοσίος, γιὰ νὰ κατασιγάσει τὸν σάλο ποὺ δημιουργήθηκε, ἀποφάσισε νὰ ἄρει τὴν ὑποστήριξή του πρὸς τὸν Νεστόριο καὶ νὰ τὸν ἐξορίσει. Ἐντωματιᾶξ ὁμοῦς ὁ ὑπέρμειτρος ζήλος νὰ καταρριφθεῖ ἡ διδασκαλία τοῦ Νεστορίου δδήγησε, ὅπως συμβαίνει συνήθως σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, σὲ μιὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετη ἑρμηνεία τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος. Ἡ ἑρμηνεία αὕτη, ἐπειδὴ ἔδινε ἔμφαση στὴ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, τὴ θεία φύση, ὀνομάσθηκε μονοφυσισμός. Φορεῖς τῆς νέας αἰρέσεως, ἡ ὁποία διχοτόμησε τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἦταν ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἐδτυχῆς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τῆς Ἀλεξανδρείας Διόσκορος [444 – 451]. Ὁ Ἐδτυχῆς, λόγῳ τῆς μέτριας θεολογικῆς καταρτιστικῆς του, προέβαλλε μὲ ἀρκετὴ σύγχυση τὶς θέσεις του γιὰ τὶς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ δεχόταν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴ θεία φύση καὶ παράλληλα παρουσίαζε τὴν θεότητα καθόσον» ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ⁶⁵. Μεταξὺ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐδτυχοῦς καὶ τῶν Μονοφυσικῶν ὑπάρχει ἡ διαφορὰ ὅτι οἱ δεῦτεροι δίνουν μὲν ἔμφαση στὴ θεία φύση τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ δὲν παραγνωρίζουν ἐντελῶς καὶ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἀφοῦ δέχονται ὅτι στὸν Χριστὸ ὑπάρχει μιὰ φύση, ἀλλὰ «σπασαρκωμένη»⁶⁶. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ οἱ Μονοφυσίτες καταδικάζουν τὴ διδασκαλία τοῦ Ἐδτυχοῦς. Ὁ Ἐδτυχῆς καταδικάστηκε ἀπὸ τὴν Ἐνδημοῦσα Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 448, ἀλλὰ ἔκανε ἑκκλήση στὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Διόσκορο καὶ στὸν Πάπα τῆς Ρώμης Λέοντα. Δυστυχῶς ὁ Διόσκορος νισθέτησε καὶ ὑποστήριξε τὴ διδασκαλία τοῦ Ἐδτυχοῦς, γιγνόντ' οὖν εἶχε ἀνεπανόρθωτες συνέπειες γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ἰδιαίτερα, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὀλόκληρὴ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Ὑστερα ἀπὸ παραστάσεις τοῦ Διόσκορου ὁ Θεοδοσίος συγκάλισε στὴν Ἐφεσο σύνοδο τὸ 449, τὴ γνωστὴ ὡς Β' σύνοδο τῆς Ἐφέσου ἢ «Λησιτρικὴ», στὴν ὁποία πρόεδρος ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Διόσκορος ποὺ πῆγε στὴν Ἔβρα τῆς συνόδου συνοδευόμενος ἀπὸ πολλοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Διόσκορου κατὰ τὴ διάρκειά τῆς συνόδου ἦταν ἀχαρακτήριστη· μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Λέοντος ποὺ περιεῖχε τὶς ὀρθόδοξες θέσεις του ἐπὶ τοῦ δογματικοῦ θέματος, ἡ γνωστὴ ὡς «Τόμος τοῦ Λέοντος», ἐμποδίσθηκε νὰ ἀναγνωσθεῖ.

65. Μητροκ. Ἀζόμης Μεθοδίου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», σ. 75. Κ. Παπαρηγοπούλου: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 421. L. dei Sabelli: «Storia di Abissinia», op. cit., τ. I, σ. 155.

66. Μητροπολίτου Ἀζόμης Μεθοδίου: *Ἐνθ' ἄν.* Περιπτώματα γιὰ τὸν Μονοφυσικισμό βλ. στὸ εἰδικὸ ἔργο τοῦ W.H.C. Friend: «The Rise of the Monophysitic Movement» (London, 1972).

ὁ ἔδωχός ἀποκαταστάθηκε καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανὸς καταδικάστηκε ὡς Νεστοριανός⁶⁷. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος χαρακτηρίζοντας τὴ στάση τοῦ Διόσκορου στὴ συνόδο αὐτῆ γράφει: «Ὁ Διόσκορος ἐπέδειξε διαγωγήν ἐν τῇ Συνόδῳ ταύτῃ, ἣ ὅποια ἐστιγμάτιζε τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ καὶ ἐρριψεν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς περικεταίαις ἐκ τῶν ὁποίων δὲν συνήλθον ἔκτοτα». Οἱ ἀποφάσεις τῆς Β' συνόδου τῆς Ἐρέσου ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἐπιρροὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀναπτέρωσαν τὶς ἐλπίδες τῶν πολυάριθμων ὁπαδῶν τοῦ μονοφυσιτισμοῦ στὶς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντίου καὶ στὴν Αἴγυπτο, ἀλλὰ καὶ ἐπέσυραν τὶς διαμαρτυρίας τῶν πιστῶν στὸ ὀρθόδοξο δόγμα. Ὅμως ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν διατηρήθηκε γιὰ πολὺ· μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδοσίου Β' [450], ἡ αὐτοκράτειρα Πουλχερία καὶ ὁ Μαρκιανός [450 – 457], ἀποφάσισαν νὰ θέσουν τέρμα στὴν ἀπαράδεκτη κατάστασι μὲ τὴ σύγκλησι τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος [451], ἣ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ ἀποβεῖ terminus ante quem γιὰ τὴ συμφωνία καὶ terminus post quem γιὰ τὴ διαφωνία τῶν Μονοφυσιτῶν πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους.

3. Ἡ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος καὶ ὁ ἀντικτύπος τῆς :

Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος [451 μ.Χ.]⁶⁸ ἀπέτελεσε ὀρόσημο γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου μὲ τὶς ἄλλες Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καθὼς καὶ μὲ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ἀφορμὴ γιὰ τὴ διάστασι τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας μὲ τὶς Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὁποῖες ὀνομάστηκαν μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος «Μονοφυσικεῖς» ἢ «Ἀντιχαλκηδόνιες», ἦταν ἡ διαφορὰ στὴ διατύπωσι τοῦ Χριστολογι-

67. Περὶ τῆς συνόδου αὐτῆς βλ. Αρχιβ. Methodios Fouyas: «The Person of Jesus Christ...», σσ 87–101. Τοῦ αὐτοῦ «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», σσ 75–76. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἀν., σ. 421. Α. Βασιλίας: ἐνθ' ἀν., τ. 1. σ. 128. Η. Γρίγοιου: Ἡ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία, ἐνθ' ἀν., σ. 162. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. 1, σ. 156.

68. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», ἐνθ' ἀν.

69. Γιὰ τὴ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς, ἐκτός τῶν ἔργων ἐπὶ ὅποια παραπέμπουμε γιὰ τὶς προηγούμενας Οἰκουμενικὰς Συνόδους, βλ. καὶ D. Staniloae: «The Christology of the Synods», «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», τ. ΝΗ' (1976), σσ 130–137.– ΑἸ. Διμαντοπούλου: «Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐν Χαλκηδόνι, 451», Περιοδικὸν «Θεολογία» 14 (1936)– 17 (1939).– V.C. Samuel: «Proceedings of the Council of Chalcedon and its Historical Problems», «Abba Salama», τ. 1 (1970), σσ 73–93.– Βλ. ἰδίως τὸ ὀγκώδες ἔργο τοῦ C.J. Heile: «Histoire des Conciles d'après les Documents originaux», τόμοι 8, (Γαλλικὴ μετάφρασι), Paris, 1907–1921), κ.δ.

κοῦ δόγματος» γιὰ τὴ διαφορὰ τῆς ὁμῶς μὲ τὴ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἡ αἰτία ἔχει τὶς ρίζες τῆς ὄχι σὲ δογματικὲς ἀντιθέσεις ἀλλὰ στὴν ἐπαναδιατύπωση ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας τῆς ἀπονομῆς «τῶν ἰσῶν πρεσβείων» στὴν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁷⁰. Ἡ Σύνοδος αὐτὴ εἶναι ἡ πολυαριθμότερη ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες ἀπὸ πλευρᾶς συμμετοχῆς ἐπισκόπων, τῶν ὁποίων τὸν ἀριθμὸ ἀνεβάζουν ἀπὸ 360 μέχρι 630, ποῦ προέβχονταν κατὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἀν ἐξαίρεσοῦμε δύο ἐπισκόπους τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς 4 ἐξάρχους τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης⁷¹. Ἡ Σύνοδος ποῦ καθοδηγεῖτο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς ἄκροσώπους τοῦ κατέληξε στὶς τελικὲς ἀποφάσεις τῆς ποῦ ἀποδείχθηκαν προσδιοριστικὲς γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση καὶ τὴν κρατικὴ ὑπόσταση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Καταδίκασε τὶς αἵρέσεις τοῦ Νεστορίου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ προχώρησε στὴν ὀρθόδοξη διατύπωση τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος ποῦ στηρίζονταν στὶς διακηρύξεις τῶν προηγούμενων Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἦταν σύμφωνη μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Πάπα⁷². Ἡ ὀρθόδοξη διατύπωση σχετικὰ μὲ τὶς φύσεις τοῦ Χριστοῦ ὄριξε ὅτι στὸν Χριστὸ ὑπάρχουν δύο φύσεις ἀλλὰ ἐνωμένες «ὑποστατικῶς, ἀτρέπτως, ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως», ἀκολουθώντας ἔτσι τὴ χρυσὴ τοιμὴ μεταξὺ τῶν ἀκραίων θέσεων τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ δυοφυσιτισμοῦ. Ἡ Σύνοδος ἐπιπλέον καταδίκασε καὶ καθαίρεσε τὸν Διόσκορο ὄχι γιὰ τὶς μονοφυσιτικὲς του πεποιθήσεις,

70. Τὸ κείμενο τοῦ 28 κανόνα τῆς Συνόδου, ποῦ ἀναφέρεται στὰ «πρεσβεία τῆς τιμῆς» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι τὸ ἑξῆς: «Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὄροις ἐκόμηναι καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλεῖδι Κωνσταντινουπόλεως νέῃ Ρώμῃ, γνηρίζοντας, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὀρίζομεν τε καὶ ψηφίζομεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης· καὶ γὰρ τῇ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρης Ρώμης διὰ τὸ βασιλεῦσιν τὴν πόλιν ἐπέστην, οἱ πατέρες εὐκότως ἠποδεδώκασι τὰ πρεσβεία. Καὶ τῇ αὐτῷ σκοπῇ κανομένοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, τὰ ἴσα πρεσβεία ἀπένεμαν τῇ τῆς νέας Ρώμης ἁγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίνοντας, τὴν βασιλείαν καὶ συγκελήτῳ τιμησίῳσι πόλιν καὶ τῶν ἰσῶν ἀπολαύουσιν πρεσβείαν τῇ πρεσβυτέρῳ βασιλεῖδι Ρώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἑκαίην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, διατίραν μετ' ἑκαίην ὑπάρχουσιν. Καὶ ὅστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιατικῆς καὶ Θρακικῆς διοικήσεως Μητροπολίτας, μόνους, ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χαιροτονοῦσθαι ὡς ποῦ προειρημένῳ ἁγιωτάτῳ θρόνῳ τῆς κατὰ Κωνσταντινουπόλιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας».

71. Κ. Παπαρηγοπούλου: *Εὐθ'* ἀν., σ. 421.

72. Α. Βασιλιεφ: *Εὐθ'* ἀν., τ. 1, σ. 135.

ὅπως θά μπορούσε νά νομισθεῖ, ἀλλά γιά παιδαρχικά παραπτώματα⁷³. Μὲ ἄλλη ἀπόφασή τῆς ἡ Σύνοδος ἀπέβλεψε στὸν περιορισμὸ τῶν προνομίων τῶν μοναχῶν καὶ τὸν ἀναπροσανατολισμὸ τῆς μοναστικῆς ζωῆς⁷⁴. Ἡ Σύνοδος τῆς Χαλκηδόνος, μὲ τὴν ἐπικύρωση καὶ ἀπαναδιατύπωση τῶν βασικῶν δογμάτων τῶν προηγούμενων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, θεωρήθηκε ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς πίστεως τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ αποτέλεσε τὸ σημεῖο ἀναφοράς γιὰ τὴ διαφορά μεταξὺ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν ποὺ ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ αὐτή.

Ἡ δευτενὴς ἀπήχηση ποὺ εἶχαν οἱ ἀποφάσεις τῆς Χαλκηδόνος ὡς ἓνα μεγάλο μέρος τῶν πιστῶν τῆς Ἀνατολῆς, δὲν ἄργησε νά φανεῖ. Πολλοὶ εἶδαν στὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου μιὰ ἰσοτροπὴ τῆς Νεστοριανῆς ἀρέσεως, οἱ δὲ ὁπαδοὶ τῆς Ἀλεξανδρινῆς θεολογίας διέκριναν στὴ νέα διατύπωση τοῦ Χριστολογικοῦ δόγματος τὴν ἀπόρριψη τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου⁷⁵. Γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Διόσκορου, ὁ ὁποῖος ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι Πατριάρχες τῆς Ἀλεξάνδρειας εἶχε μεγάλο κύρος στὴν Ἐκκλησία του, ἡ καταδίκη του ἀπὸ τὴ Σύνοδο αποτέλεσε τὸ ἔναυσμα γιὰ τὴν ἐξόθιση τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἐκδήλωση τῆς ἀπροκάλυπτης ἀντιθέσεως στὴ γραμμὴ τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας, μὲ τὴ συστηματικοποίηση τῆς λεπτῆς διαφορᾶς στὴν ἑρμηνεία τοῦ δόγματος καὶ τὴν παρουσιάσή τῆς ὡς ἄλιτου προβλήματος⁷⁶. Ἔτσι, παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων νὰ ἐπιτύχουν μὲ διάφορες ἐνέργειές τους τὸ πλησίασμα τῶν ἀντίθετων ἀπόψεων καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν ἐνότητα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ διάσταση ἐξακολούθησε μέχρι σήμερα καὶ δημιούργησε τὴν πραγματικότητα τῶν τεσσάρων Ἀντιχαλκηδόνιων ἔθνικων Ἐκκλησιῶν, τῆς Κοπτικῆς, Συριακῆς, Ἀρμενικῆς καὶ Αἰθιοπικῆς. Οἱ Ἐκκλησίες αὐτὲς ὀνομάσθηκαν ἀπὸ τοὺς Δυτικούς ὁμονομιστικῶς παράλληλα πρὸς τὴν ὀνομασία «Ἐλάσσονες Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», ὡς ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν Ὁρθόδοξην Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν⁷⁷. Οἱ Ὁρθόδοξοι τὶς ἀποκαλοῦν «Ἀρχαῖες Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»⁷⁸ καὶ «Μὴ Χαλκηδόνιες» ἢ «Ἀντιχαλκηδόνιες», ἐπειδὴ δὲν

73. Μητροπ. Ἀζόμης Μεθοδίου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», σ. 76.

74. Κ. Παπαρηγοπούλου: ἔνθ' ἄν., σ. 421.

75. Η. Γρέγοιρ: ἔνθ' ἄν., σ. 163.

76. Μητροπολίτου Ἀζόμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 76.

77. Οἱ ἀντιστοιχοὶ ἀγγλικοὶ ὄροι εἶναι: «Lesser (Minor) Oriental Churches» καὶ «Eastern Orthodox Church».

78. Στὶς «Ἀρχαῖες» ἢ «Ἐλάσσονες Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας» συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ Νεστοριανῆ-Χαλδαϊκὴ Ἐκκλησία τῆς Περσίας ἡ ὁποία δεχεται μόνο τὰς δύο πρώτας Οἰκουμενικὰς Συνόδους: γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς βλ. Ν. Τσιτσίκου: «Ἡ Ὁρθόδοξία καὶ αἱ Ἐλάσσονες Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι», ἔνθ' ἄν., σσ 137-151.

ἀναγνωρίζουν τὴ Δ' Οἰκουμένητικὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος καὶ τὶς μετὰ ἀπὸ αὐτῆ, ἐνθ' οἱ ἴδιοι αὐτοαποκαλοῦνται «Ὁρθόδοξες Ἀνατολικές Ἐκκλησίες»⁷⁹ Ὁ δρος «Ὁρθόδοξη» ποὺ ἐπιμένουν νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν τους ἢ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω Ἐκκλησίες, π.χ. «Αἰθιοπικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία», «Συριακὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία» κλπ., δὲν εἶναι χωρὶς ἀντίκρουσμα ἀφ' οὗ οἱ δογματικὸς τους διαφορὸς μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησίαν εἶναι ἐπουσιώδεις, ἱστορικὰ δὲ χρησιμοποιοῦντο σὰν πρόφασις γιὰ νὰ προωθηθεῖ ἡ διάκρισις τους ἀπὸ τὴν ἐπίσημη Ἐκκλησίαν τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζάμης Μεθόδιος χαρακτηρίζει τοὺς Ἀντιχαλκηδόνιους ἀπλῶς «διακρινομένους»⁸⁰, ὁ δὲ προκάτοχός του Μητροπολίτης Ἀζάμης Νικόλαος γράφει ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἑξῆς: «Πάντως ὅμως ἔχομεν σχηματίσει ἤδη τὴν γνώμην, ὅτι αἱ Ἐκκλησίαι αὗται δὲν εἶναι μονοφυσικαί, ἤτοι Ἐθνυχιαναί, ὡς μέχρι τινὸς ἐχαρακτηρίζοντο. Ἐξεπληττόμεθα ὅμως, ὁσάκις παρ' ἐγκρίρων προσώπων καὶ δὴ Καθηγητῶν τῆς Θεολογίας ἠκούομεν ν' ἀποδίδηται εἰς αὐτὰς ὁ μονοφυσικὸς οὗτος χαρακτηρισμὸς! δὲν παρελείκομεν μάλιστα ν' ἀπορρίπτωμεν αὐτὸν ἀπὸ τὰς Ἐκκλησίας ταύτας θεωροῦντες προσφορώτερον καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν πραγματικότητα τὸν χαρακτηρισμὸν *ασχισματικαῖς* μᾶλλον ἢ *ἡμιμονοφυσικαῖς*. Ἐχομεν καὶ ἡμεῖς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν διαφορὰ εἶναι φραστικὴ μᾶλλον ἢ οὐσιαστικὴ καὶ ὑπάρχει παρανόησις τῆς φράσεως τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου⁸¹, ἧς κεισμώνως οὗτοι ἔχονται. Μέχρι τινὸς ἀχλὺς συμπαικνωμένη ὑπῆρχε μεταξὺ ἡμῶν καὶ αὐτῶν, ὥστε μῆτε ἡμεῖς νὰ γνωρίζωμεν αὐτούς, μῆτε αὐτοὶ νὰ γνωρίζουν ἡμᾶς, τὸσον δὲ ὥστε νὰ ἐκλάβωμεν αὐτοὺς Ἐθνυχιανούς, αὐτοὶ δὲ νὰ ἐκλάβουν ἡμᾶς Νεστοριανούς!» Ἡ διαπίστωσις αὐτῆ, ὅτι δηλαδὴ ὁ μονοφυσισμὸς τῶν Ἀντιχαλκηδόνιων εἶναι μᾶλλον λεκτικὸς καὶ οὐχ οὐσιαστικὸς καὶ ὅτι οἱ διαφορὸς μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησίαν στὸ δογματικὸ πεδίον εἶναι ἐπουσιώδεις, εἶναι κοινὴ στὸς ὀρθόδοξους θεολογικοὺς κύκλους, ἀλλὰ ἐκφράζεται καὶ ἀπὸ τοὺς περισσώτερους δυτικούς θεολόγους καὶ μελετητὰς⁸².

79. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζάμης Νικόλαου: «ἐκείσεως Ἀνατολικῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν» (Ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, 1965), σ. 7 σημ. 1, σ. 65.— Μητροπολίτου Ἀζάμης Μεθόδιου: *ἐνθ' ἄν.*, σ. 77.

80. Μητροπολίτου Ἀζάμης Μεθόδιου: *ἐνθ' ἄν.*, σ. 77.

81. Μητροπολίτου Ἀζάμης Νικόλαου: *ἐνθ' ἄν.*, σσ 76-77.

82. Ἐννοεῖ τὴ φράση: «μία φύσις τοῦ Θεοῦ ὑποσηκνωμένη» τῆς ὁμοίας ἡ πατρότητα ἀνήκει στὸν Ἀπολλινάριο Λαοδικείας καὶ τὴν ὁμοία παρέλαβε καὶ ἐρμήνευσε κατὰ τρόπον ὀρθόδοξο ὁ Ἅγιος Κύριλλος.

83. Βλ. Ι.Ν. Καμήρη: «Περὶ τὸν διάλογον μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Ἐτεροδόξων»,

Εἶναι ἐπίσης συνείδηση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅτι εἶναι ἄμεση ἡ συγγενεῖα τῆς με τῆς Ἀντιχαλκηδόνιας Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι τοποθετεῖ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς στὴν πρώτη θέση ἀπὸ ἄποψη πλησιότητας στὸν πίνακα τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν με τῆς ὁποῖες ἔδωξε ἐμπρακτικὰ ὅτι ἐπιθυμᾷ τὸν διάλογο, ἀρχῆς γενομένης με τὴν Α' Πανορθόδοξη Διάσκεψη τῆς Ρόδου τὸ 1961. Ἡ γνώμη τῶν Ὁρθοδόξων ὅτι με τοὺς Ἀντιχαλκηδόνιους δὲν τοὺς χωρίζει δογματικὸ χάσμα εἶναι πολὺ παλιὰ καὶ συνοψίζεται στὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, κατὰ τὸν ὅποιο οἱ Ἀντιχαλκηδόνιοι θεωροῦνται οὐσιαστικὰ ὀρθόδοξοι ἐκφράσει τοῦ ἐν Χαλκηδόνι συντάγματος τοῦ τόπου ἀποσχισαντες τῆς Ἐκκλησίας, τὰ δὲ ἄλλα πάντα Ὁρθόδοξοι ἀπάρχοντες»⁸⁴.

Ἄν ὅμως εἶσι ἔχον τὰ πράγματα, τότε πῶς δικαιολογεῖται τὸ γεγονός ὅτι ἡ διάσπαση προσέλαβε μόνιμο χαρακτῆρα καὶ ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῆ παρα τὸ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες κατέβαλαν φιλότιμες προσπάθειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ καὶ «θαύματα εὐφροίας καὶ θεολογικῆς διπλωματίας μηχανευόμενα», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐκφραση τοῦ Grégoire ;⁸⁵ Εἶναι φανερό ὅτι πίσω ἀπὸ τὴ δογματικὴ ἐριδα κρύβονταν ἄλλα αἰτία. Πολλοὶ μελετητῆς βρήκαν καὶ προσέβαλαν μὴ βολικὴ καὶ πρόχειρη δικαιολογία, ὅτι δηλαδὴ οἱ λόγοι τῆς ἀποσπάσεως τῶν Ἀντιχαλκηδονιακῶν Ἐκκλησιῶν ἦταν ἔθνικοι καὶ ὅτι οἱ Ἐκκλησίες αὐτῆς ἀπέρριψαν τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος στὴν προσπαθειὰ τους νὰ ἀπελλαγῶν ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ὀργανωθοῦν μέσα σὲ ἔθνικα πλαίσια. Ἀλλὰ οἱ καθαρὰ ἔθνικοι λόγοι ἂν ἰσχύουν γιὰ τὴν Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀποσχίσθηκε ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ Ἐκκλησία λίγα χρόνια μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος ἐξαιτίας τῆς κωφεύσεως τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα νὰ τὴν βοηθήσει στὸν ἀγῶνα τῆς κατὰ τῶν Περσῶν⁸⁶, ἰσχύουν

κεφ. I: «Διάλογος μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων», «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», τ. ΝΒ' (1970), τεῦχος I, σσ 331-348 καὶ IV, σσ 303-314. Στὴ μελέτη αὐτὴ ὁμάρχει κλήθος παραπεμπτικῶν σημειώσεων στὰ ἔργα Ἑλλήνων καὶ ξένων μελετητῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴς Ἀντιχαλκηδόνιας Ἐκκλησίας. Ἐπίσης ἐλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τῆς συνθήκης δημιουργίας, τὴν πορεία, τὴν ὀργάνωση, τῆς διαφοράς με τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴν παρούσα κατάσταση τῶν Ἀρχιεπίσκοπων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν παρέχει ὁ Ρουμῆνος Καθηγητῆς Ν. Τσιτσάκου στὴν προαναφερθεῖσα μελέτη τοῦ «Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ αἱ Ἐπάσθουσες Ἀνατολικαὶ Ἐκκλησίαι», δημοσιευμένη στὸν «Ἐκκλησιαστικὸ Φάρος» (τ. ΝΘ', 1977).

84. Ἰω. Δαμασκηνοῦ: «Περὶ ἀθέσεων» 83- Migne, P. G. τ. XCIV, σσ. 751.

85. H. Grégoire: *ἑθ'* ἄν., σ. 164.

86. N. Τσιτσάκου: *ἑθ'* ἄν., σ. 52. Γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Ἀρμενικῆς Ἐκκλησίας, ἄκτος τῆς ἀνωτέρω μελέτης (σσ 51-76), βλ. καὶ ἐπὶ μελέτη τοῦ Sion Manogian: «The Ar-

λιγότερο για τή Συριακή και ελάχιστα για τήν Κοπτική 'Εκκλησία. 'Η προβολή έθνικων λόγων, τουλάχιστον για τήν Κοπτική 'Εκκλησία, θά μπορούσε νά εδσταθήσει άν ό όρος δέν νοσεται στήν κυριολεξία του, αλλά σημαίνει τοπικιστικό πνεύμα, θρησκευτικό ανταγωνισμός για τή διάσωση τοσ γοήτρου τής 'Εκκλησίας τής Αιγύπτου, αλλά και πάλα θά ήταν αντινομία νά δεχθούμε ότι ό ανταγωνισμός αυτός στρεφόταν κατά τοσ 'Ελληνισμοσ, γιατί ή 'Αλεξανδρινή 'Εκκλησία είχε τή συναίσθηση, και τή διατήρησε μέσω τής Κοπτικής 'Εκκλησίας, ότι είναι κληρονόμος και φορέας τής έλληνικής παραδόσεως. α'Ο Τιμόθεος Αβουρος - γράφει ό Μητροπολίτης 'Αζώμης Μεθόδιος -, ό 'Αντιοχείας Σεβήρος και αυτός ό Διδόσκορος ήσαν Έλληνες άφωσιωμένοι εις τόν έλληνικώτατον Κύριλλον»⁸⁷. 'Ο ίδιος Μητροπολίτης 'Αζώμης Μεθόδιος αντιμιστριζει άποφασιστικά τό θέμα αυτό και αίρει τή δημιουργούμενη αντινομία σέ μιá άλλη μελέτη του από τήν όποία και μεταφέρουμε όρισμένες σκέψεις του : «Λέγεται ότι ό χωρισμός μεταξύ τών Κοπτών και τών 'Ελλήνων στήν 'Εκκλησία τής 'Αλεξανδρείας συνέβη στή Χαλκηδόνα εξαιτίας έθνικου ανταγωνισμοσ. 'Η άσυμφωνία τών διάφορων μελετητών σχετικά μέ αυτό τό μεγάλο πρόβλημα μäs προσφέρει τήν εύκαιρία νά προβάσουμε τήν άποψη ότι ή διαίρεση ήταν θεολογική και ότι οι 'Αντιχαλκηδονιακή μερίδα ήταν περισσότερο έλληνική από τούς Χαλκηδόσιους, που ταυτίζονταν μέ τήν Αδτοκρατορία. 'Η 'Αντιχαλκηδονιακή 'Εκκλησία τής 'Αλεξανδρείας παρέμεινε πιστή στήν πρώτη 'Αλεξανδρινή θεολογία, ή όποία είχε άναπτυχθεί δίπλα - δίπλα μέ τόν Νεοπλατωνισμό. Αδτή ή θεολογία δέν είχε καταδικασθεί στή Χαλκηδόνα: αντίθετα ήταν τό κριτήριο για τή Χαλκηδονιακή διατύπωση. Αυτό που ό Πατριάρχης Διδόσκορος προσπάθησε νά κάνει ήταν νά διατηρήσει τήν πνευματική ήγεμονία τής 'Εκκλησίας και τής θεολογίας τής 'Αλεξανδρείας». Και ή μελέτη κλείνει μέ τή διαπίστωση : «'Η Κοπτική 'Εκκλησία διατηρεί πιστά τή θεολογία και τήν παράδοση τής άρχαίας 'Αλεξανδρινής 'Εκκλησίας. Δέν είναι ξένη πρós τήν 'Ελληνική 'Εκκλησία»⁸⁸. Μιά σφαιρική θεώρηση τών πραγμάτων λοιπόν άποκαλύπτει ένα εδρό πλέγμα αίτιών που όδήγησαν στή διχοτόμηση τής 'Εκκλησίας τής 'Αλεξανδρείας και στήν άποσχισή τών «μονοφυσικών» 'Εκκλησιών. Μεταξύ τών αίτιών

menian Church», 'Εκκλησιαστικός Φόρος, τ. ΝΑ' (1952-1969), τεύχος Ι, σσ 27-29, τεύχος ΙΙ, σσ 282-291 και τ. ΝΒ' (1970), τεύχος ΙΙ-ΙΙΙ, σσ 169-180.

87. Μητροπολίτου 'Αζώμης Μεθόδιος: *Ενθ'* άν., σ. 77.

88. Metropolitan Methodios of Akausm: «The significance of Patriarch Dioscorus of Alexandria's policy for the Hellenic World», «Abba Salama», τ. VII (1976), σσ 253-257 (ή μετάφραση τών άποσπασμάτων από τήν 'Αγγλική είναι δική μας).

αὐτῶν βασικὴ θέσι κατέχει ἀναμφισβήτητα ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔχοντας συναίσθησι τῆς ἡγετικῆς τῆς θέσεως μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, δυσανασχέτησε θταν εἶδε νὰ μετατοκίζεται στὴν τρίτη θέσι, μὲ τὴν ἀναγνώρισι τῶν δευτερείων στὴν πρῶην ἀσημη ἐπισκοπὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴ Γ' Οἰκουμηνικῆ Σύνοδο, ἀλλὰ δὲν ἀντέδρασε ἐντονα, ὅσο μποροῦσε νὰ ἀσκει ἐπιρροὴ στὸν Αὐτοκράτορα σὲ βάρος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅσο οἱ ἀναμετρήσεις τῶν Ἀλεξανδρινῶν Πατριαρχῶν μὲ τοὺς Ἀρχιεπισκόπους τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέβαιναν ὑπὲρ τῶν πρῶτων, ὅπως συνέβη στὴν περίπτωσι τοῦ Θεοφίλου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου καὶ τοῦ Νεστορίου, τοῦ Διοσκόρου καὶ τοῦ Φλαβιανῶ. Ὅταν ὅμως ὁ Μαρκιανὸς καὶ ἡ Πουλχερία ἀποφάσισαν νὰ θέσουν τέλος στὴν ἐπιρροὴ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ ἰλοποιήσαν τὴν ἀπόφασί τους μὲ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, ἡ ἀντίδρασι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἐκδηλώθηκε μὲ τὸν γνωστὸ βίαιο τρόπο. Ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Αἰγύπτου χωρίσθηκε σὲ δύο μερίδες καὶ οἱ ἐρίδες μεταξὺ Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων ἦταν ἀτελείωτες καὶ ἐνισχυοτιαν ἀνάλογα, ἀπὸ τὴν ἐτερόπλευρη στάσι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦσαν νὰ ἀποκαταστήσουν τὴ διασαλευθεῖσα ἐνότητι τῆς Ἐκκλησίας, παρόμοια δὲ κατὰστασι ἐπικράτησε καὶ στὴ Συρία⁸⁹. Δὲν παραγνωρίζουμε βέβαια οτι ἐθνικοὶ καὶ φυλετικοὶ λόγοι ἔπαιξαν ρόλο στὴ διάστασι τῶν Ἀντιχαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν καὶ τὴ διαμόρφωσι πορείας χωριστῆς ἀπὸ ἐκείνη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ οἱ λόγοι αὐτοὶ εἶναι ὑπερογενεῖς καὶ ὁ ρόλος ποῦ ἔπαιξαν ἦταν ἐνισχυτικὸς γιὰ τὴ διατήρησι τοῦ χωρισμοῦ ποῦ ἤδη εἶχε συντελεσθεῖ. Μιὰ σύνοψη τῶν ποικίλων αἰτίων ποῦ δόδηγαν τὴν Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου ἐξω ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Οἰκουμηνικῆς Ἐκκλησίας μᾶς παρουσιάζει ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Νικόλαος μὲ τὰ ἐξῆς :⁹⁰ «... προσωπικαὶ ἀντιζηλίαι μεταξὺ τινῶν τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἰδίως ἡ μεταξὺ τῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας... τοπικισμοὶ, φυλετισμοὶ, προσωπικαὶ ἀλληλεγγύαι, διάφορος νοοτροπία τῶν δύο κυριωτέρων θεολογικῶν Σχολῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, προσωπικαὶ ἰδιοσυγκρασίαι, ὡς αἱ Πατριαρχῶν Ἀλεξαν-

89. Archb. Methodios Fouyas: «The Person of Jesus Christ...», σσ 281-82, ὅπου παραθέτονται πίνακες τῶν Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος μέχρι τὴν Ἀραβικὴν κατέκτησι τῶν περιοχῶν αὐτῶν.

90. Μητροπολίτου Ἀζώμης Νικόλαου: ἐνθ' ἀν., σσ 75-76.

δρείας, οὗς τινες τῶν ἱστορικῶν εὗρασαν νὰ χαρακτηρίσουν ὡς χριστιανούς - κληρικούς Φαραῶ, ἀνάμειξ τῆς Πολιτείας εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀφορμὴν λαβόντα ἀπὸ τὴν ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου καθάρσειν τοῦ Ἀλεξανδρείας Διοσκόρου διάσπασαν τὴν ἐνότητά μεταξὺ τῶν ἐν Ἀνατολῇ Ἐκκλησιῶν μὲ προκάλυμμα τὴν πείσμονα ἐμμονὴν εἰς τὴν χριστολογίαν τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου . . .».

Ἡ διχοτόμηση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ἡ διεκδίκηση τῆς ἐκπροσωπήσεως τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς ἀπὸ τῆς δύο χωριστῆς Ἐκκλησίας ποῦ διαμορφώθησαν μὲ τὰ δνόματα «Κοπτική»⁹¹ καὶ «Μελχιτική»⁹² ἔχει τὴν ἀφετηρία τῆς στὴν ἐποχὴ τῆς ἀναδείξεως ὡς Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας τοῦ Ἀντιχαλκηδόνιου Τιμοθέου Β' Αἰλουρου [457 - 477], μετὰ τὸν δραματικὸ θάνατο τοῦ ἀντικαταστάτη τοῦ Διοσκόρου, τοῦ Χαλκηδόνιου Προτέρου [451 - 457], ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἔγινε σαφὴς διαχωρισμὸς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τὴν ἐκομὴν τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος. Ἀκεναντίας θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι πέρασε μιὰ περίοδος ἐνός καὶ πλὴν αἰῶνα ἐρίδων ἀλλὰ καὶ ἀμοιβαίας ἀνοχῆς μεταξὺ τῶν ἀντιμαχόμενων μερῶν, μέχρι νὰ προκύψει ἡ πλήρης διάσταση, ὃ δὲ τελικὸς καὶ ἐπίσημος διαχωρισμὸς τῶν Ἐκκλησιῶν συντελέσθη μετὰ τὴν ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου ποῦ συνέταξε μὲ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου [610 - 641]. Ὁ Μητροπολίτης Ἀξώμης Μεθόδιος γράφει σχετικὰ μ' αὐτὸ τὰ ἑξῆς :⁹³ «ἀδὲν πρέπει ὁμως νὰ νομίζη τις ὅτι ὁ λεγόμενος Μονοφυσισμὸς ἐδημιουργήθη διὰ μιᾶς εὐθὺς μετὰ τὴν Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος. Διότι ὀκλήρχε μεταξὺ Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων ἀρκετὴ ἀνεκτικότης, ὥστε ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν Σύνοδον ταύτην, παρ' ὄλην τὴν προσπάθειαν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν νὰ ἐπιβληθοῖν ἐπὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, νὰ συνυπάρχουν ἀμφοτέροι τόσον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅσον καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Ἐπὶ ἑκατὸν ἔτη δὲν εἶχον χωρισθῆ πλήρως». Ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὸ

91. Τὴν ὀνομασία αὐτὴ τὴν πῆρε ἀπὸ τοὺς Ἀραβες (μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου) : ὑπάρχουν τρεῖς ἐτυμολογίαι τῆς λέξεως: α) ἀπὸ τὴν κόλη «Κόπτος» τῆς Θηβαίδος, β) ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ῥῆμα «κόπτειν» καὶ γ) ἀπὸ τὴν παραθορὰ τῆς λέξεως «Αἰγύπτιος» ἐπικρατούση φαίνεται νὰ εἶναι ἡ τελευταία. Βλ. Ν. Τοιτεύκου: ἐνθ' ἂν., σ. 76.

92. Μελχιτικὴ Ἐκκλησία, ἑλληνιστὶ «Ἀδιοκρατορικὴ», «Βασιλική», ὀνομάσθηκα ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ὡς δεχόμενη τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος («Μελχιτικὸς ὀνομάσθησαν ἀπὸ τοὺς «μονοφυσίτες» καὶ οἱ Ἐκκλησιαστές τῶν Ὀρθόδοξων Πατριαρχείων Ἀντιοχείας καὶ Ἱερουσολύμων). Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ θροῦ βλ. Α. Rahebe: «Patriarchat Grec-Melkite Catholique d' Antioche-Naïssance, Evolution et orientations actuelles», στὸν Ἐκκλησιολογικὸ Φάρο, τ. ΝΒ' (1970), τόμος II-III, σσ 47-48 καὶ παρακομὴ ὑπ' ἀρ. 2.

93. Μητροπολίτου Ἀξώμης Μεθόδιου: «Θεολογικαὶ καὶ Ἱστορικαὶ Μελέται», σσ 76-77. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου: «The Person of Jesus Christ. . .», σσ 220-223.

Βυζάντιο δὲν ἔπαυε νὰ ἐφευρίσκει τρόπους καὶ νὰ ἐνεργοποιεῖ προσπάθειες γὰρ νὰ ἐπιτύχει τὸ πλησίασμα Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων καὶ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας⁹⁴. Ἀπὸ τὶς προσπάθειες αὐτὲς οἱ ὁποῖοι ἀπέτυχαν σὸ σύνολό τους, ἀξιοσημείωτη εἶναι αὐτὴ ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ζήνωνα [474 – 491], ὁ ὁποῖος ἐξέδωσε τὸ 482 διάταγμα, τὸ γνωστὸ ὡς Ἐνωτικόν, μὲ τὸ ὁποῖο ὄχι μόνον δὲν κατόρθωσε νὰ συνδιαλλάξει τὶς δύο ἀντίθετες πλευρὰς ἀλλὰ καὶ προκάλεσε τὸ πρῶτο ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα [484 – 518] μεταξὺ Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, γιὰτὶ ἡ Ρώμη θεώρησε τὶς παραχωρήσεις τοῦ Ζήνωνα πρὸς τοὺς Ἀντιχαλκηδόνιους ὡς αἰρετικὴ μικρονοχία⁹⁵.

Ἄν θελήσουμε τώρα νὰ ἰδοῦμε ποίος ἦταν ὁ ἀντίκτυπος στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀζώμης ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν κακοδαίμονία ποὺ δημιουργήθηκε στὴ μητρικὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνου, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι οἱ ἐπιπτώσεις σ' αὐτὴ ἦταν ἀσήμαντες γὰρ τὸν ἀπλοστοτατο λόγῳ ὅτι δὲν ἔλαβε ἐνεργὸ μέρος στὶς Χριστολογικὰς διαφορὰς. Εἶδαμε στὴν πρώτη παράγραφο τοῦ παρόντος κεφαλαίου ὅτι εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀζώμης ἐκπροσωπήθηκε στὶς Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἀλλὰ καὶ ἂν αὐτὸ συνέβη, ἡ ὑποτονικότητα τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ ἡ ἔλλειψη βαθιᾶς βιώσεως τῆς πίστεως δὲν κρῖνει νὰ ἀπέτρυνε σοσοῦς χριστιανοὺς τῆς Ἀζώμης νὰ εἰσέλθουν στὴ δίχτυ τῶν λεπτολόγων Χριστολογικῶν ἐρίδων, ὥστε νὰ ἀποφασίσουν νὰ πάρουν θέση ἐπὲρ τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἀπόψεως⁹⁶. Οἱ Ἀζωμίτες θὰ πρέπει νὰ παρακολουθοῦσαν, ἂν εἶχαν τὴ δυνατότητα αὐτὴ, μὲ κάποια ἀμηχανία τὴν κατάστασι στὴ μητέρα Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου, ἀνάλογα μὲ τὴ στάσι τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, θεωροῦνταν ὡς ἐπίσημος ἐκπρόσωπος τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας ἄλλοτε Χαλκηδόνιος καὶ ἄλλοτε Ἀντιχαλκηδόνιος Πατριάρχης⁹⁷. Ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἐπίγνωση τῆς καταστάσεως καὶ τῶν διαφορῶν παρέμεναν πιστοὶ στὴν παραδοσιακὴ μορφή τῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπως δημιουργήθηκε μὲ τὸ προηγούμενο τῆς χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου ἀπὸ τὸν Μ. Ἀθανάσιο. Ἡ

94. Γιὰ τὶς διάφορες ἐνωτικὰς προσπάθειες ποὺ κατέβαλαν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες μέχρι τὴν ἀραβικὴν ἐξέλιξι βλ. βλ. V. C. Samuel: «A Brief history of efforts to reunite the Chalcedonian and the Non-Chalcedonian Sides from 451 to 641 A.D.», Ἐκκλησιαστικὸς Φόρος, τ. ΝΑ' (1952-1969), τεύχος 2, σσ 201-218.

95. Ἀδόβθ, σσ 204-206. Η. Grégoire: *Ἐθ' ἄν.*, σσ 164-165.

96. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζώμης Νικολάου: «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας καὶ οἱ κανόνες τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου», *Ἐθ' ἄν.*, σ. 216.

97. Βλ. J.-B. Coulbeaux: «Histoire Politique et Religieuse...», *op. cit.*, τ. I, σ. 165.

ἀμεσότερη επαφή τῶν Αἰθιοπῶν μοναχῶν, ποὺ βρίσκονταν στὴν Αἴγυπτο, στὴ Λιβύη καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα⁹⁸, μὲ τὴν πραγματικότητα ποὺ διαμορφώθηκε μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος καθὼς καὶ ἡ πιθανὴ καταφυγὴ ὁμοφυσιτῶν στὴν Αἰθιοπία δὲν θεωροῦνται παράγοντες ἱκανοὶ ὥστε νὰ πιστώσουμε ὅτι οἱ Αἰθίοπες δέχτηκαν τὸν μονοφυσιτισμὸ κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ. Ὅσο γιὰ τὸ ἂν οἱ λεγόμενοι «Ἐννέα Ἅγιοι» διέδωσαν στὴν Αἰθιοπία τὴ μονοφυσιτικὴ διδασκαλία, εἶναι ἓνα θέμα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὴν ἐπόμενη παράγραφο.

4. Ὁ «δεύτερος Εὐαγγελισμὸς» τῆς Αἰθιοπίας. Οἱ «Ἐννέα Ἅγιοι».

Ἄν οἱ ἔντονος Χριστολογικῆς ἔριδος τοῦ 5ου αἰῶνα καὶ ἡ ἀτελείωτη πολεμικὴ τῶν ἀντιμαχόμενων μερῶν δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀποσπᾶσουν τοὺς χριστιανοὺς Ἀξωμίτες ἀπὸ τὴν ἐφησυχαστικὴ μακαριότητα τοῦ status quo τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ σχεδὸν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποστολικῆς δράσεως καὶ τῆς ὀργανωτικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου, ἓνα γεγονός ποὺ ἔλαβε χώρα μέσα στὸν ἴδιον τὸν χώρο τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους, κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνα, ἀνυπόραξε πραγματικὰ «τὰ λιμνάζοντα ὕδατα», γιὰτὶ ἀναζωογόνησε τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ, προήγαγε τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀναθέρμανε τὸν ἐκχριστιανιστικὸ ζήλο καὶ ἔδωσε νέες διαστάσεις στὴ μέχρι τότε ἀπλοϊκὴ πίστιν τῶν Αἰθιοπῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ καὶ τὴ δράσιν τῶν ἑννιά μοναχῶν, τῶν γνωστῶν ὡς «Ἐννέα Ἅγίων» ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ ποὺ φθάνοντας στὴν Ἀξώμην διασκορπίστηκαν στὶς διάφορες ἐπαρχίας τοῦ κράτους καὶ ἐπιδόθηκαν μὲ ζήλο καὶ αὐταπάρνησιν στὴν ἀναζωοπύρνησιν καὶ προαγωγὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ στὴν ὀργάνωσιν τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ κυρίως τῆς μοναστικῆς ζωῆς στὴν Αἰθιοπία ἐπὶ νέων βάσεων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ποικίλης χριστιανικῆς δραστηριότητος τῶν «Ἐννέα Ἅγίων» στὴν Αἰθιοπία, θεωρεῖται ἀπὸ ὀρισμένους καὶ ἀποκαλεῖται «δεύτερος Εὐαγγελισμὸς» τῆς Αἰθιοπίας⁹⁹. Ἡ προέλευσιν τῶν μοναχῶν αὐτῶν, ἡ ἐθνικότητά τους, τὸ δόγμα στὸ ὁποῖο ἀνήκαν καὶ τὸ ὅποιο κατὰ συνέπειαν διδάξαν στὴν Ἀξώμην ἀποτελοῦν «σημεῖον ἀμφιλεγόμενον» καὶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ συνέχεια.

Ἡ αἰθιοπικὴ παράδοσιν διατηρεῖ ἔντονη τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἀφίξεως

98. Βλ. ἄνωτέρω, κειρ. 1 τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

99. Βλ. S.H. Sellassie: «Ancient and Medieval Ethiopian History to 1270», op. cit., σ. 115. Μητροπ. Ἀξώμης Μωθόβου: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς...», τ. Α', σ. 110.

καὶ τῆς δράσεως τῶν ἐννιά αὐτῶν μοναχῶν στὴν Ἀζόμη καὶ ἀναφέρεται σ' αὐτοὺς μὲ σεβασμὸ καὶ εὐγνωμοσύνη. Στὸ *Tariké - Negast* ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς : «Κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ *Ellá - Amida*, υἱοῦ τοῦ *Al' Adoba*, ἦλθαν στὴν Ἀζόμη, ἐννιά *Rəmi*¹⁰⁰ ἅγιοι τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτοὶ ἀνόρθωσαν τὴν πίστη»¹⁰¹.

Στὸ Αἰθιοπικὸ *Συναξάριο* ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν ἑννέα Ἀγίων, ποὺ εἶναι τὰ ἐξῆς μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία εορτάζεται ἡ μνήμη τους ἀπὸ τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία :¹⁰²

1. Ze - Mikael ἢ Aregawi	- 14 Tqimt [: 25 Ὀκτωβρίου]
2. Abba Pantaləwon	- 6 Tqimt [: 27 Ὀκτωβρίου]
3. Issac ἢ Gerima	- 17 Sené [: 24 Ἰουνίου]
4. Afse	- 29 Ginbot [: 6 Ἰουλίου]
5. Guba	- 29 Ginbot [: 6 Ἰουλίου]
6. Aléf	- 11 Megabit [: 20 Μαρτίου]
7. Yim'ata	- 25 Tqimt [: 8 Νοεμβρίου]
8. Liqanos	- 28 Hidar [: 8 Δεκεμβρίου]
9. Sehna	- 16 Tir [: 25 Ἰανουαρίου] ¹⁰³

Ὡς πρὸς τὸν χρόνο τῆς ἀφιξεως τῶν ἐννιά μοναχῶν στὴν Ἀζόμη ὑπάρχει σχετικὴ ὁμοφωνία τῶν διαφόρων μελετητῶν, ἀφοῦ ὅλοι δέχονται ὡς εὐρύτερο χρονικὸ πλαίσιο τὸ β' ἡμῶν τοῦ 5ου αἰώνα. Οἱ αἰθιοπικὲς πηγὲς εἶναι σαφεῖς στὸ θέμα αὐτό, τοποθετώντας τὴν ἀφιξή τους στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ *Ellá - Amida II* [455 - 495], μιὰ πηγὴ μάλιστα κάνει ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τῆς χρονολογίας ἀναφέροντας ὅτι οἱ ἑννέα Ἄγιοι ἐφθασαν κατὰ τὸν ἕκτο χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ *Ellá - Amida II*, δηλαδὴ τὸ 460 μ.Χ.¹⁰⁴ Ὁ Μητροπολίτης Ἀζόμης Μεθόδιος τοποθετεῖ τὴ χρονολογία ἀφιξεώς τους πλησιέστερα στὸ τέλος τοῦ 5ου αἰώνα καὶ συγκεκριμένα γύρω στὸ 480 μ.Χ.¹⁰⁵ Ὅσο γιὰ τὴ μετάθεση τῆς χρονολογίας αὐτῆς

100. Ἡ λέξη «*Rəmi*» ποὺ ὑπάρχει στὸ αἰθιοπικὸ κείμενο σημαίνει *Ρωμαῖοι*, ἀλλὰ μ' αὐτὸν τὸν ὄρο οἱ Αἰθιοπεῖς ἐννοοῦν τοὺς ἐπὶχρῆστους τοῦ Ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, δηλαδὴ τοὺς Βυζαντινοὺς (βλ. Μητροπ. Ἀζόμης Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός...», σσ 111-112, καὶ H. Leclercq: *ἔνθ' ἄν.*, σσ. 593).

101. βλ. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 168.

102. Wallis Budge: «*The Book of the Saints...*», *op. cit.*, τ. I, σσ 115-118, τ. IV, σσ 1009-1010, κ.ά.

103. Μητροπ. Ἀζόμης Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός...», σ. 111., S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 115., J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 168.

104. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 116.

105. Μητροπ. Ἀζόμης Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός...», *Appendix: The «Nine Saints» of the Ethiopian Church their origin and their teaching*, σ. 360.

κατά έναν αιώνα αργότερα από τους Βυζαντινούς και Άραβες συγγραφείς, ή λογική εξήγηση είναι ότι πρόκειται για σύγχυση της αποστολής των έννιά μοναχών με μεταγενέστερες θρησκευτικές αποστολές στην Αιθιοπία ¹⁰⁶.

Οι έννιά μοναχοί, άρχηγοί μίας εδρύτερης θρησκευτικής αποστολής, έφθασαν στην Άξώμη συνοδευόμενοι από Ιερείς και άλλους βοηθούς και συνεργάτες και φέροντας μαζί τους θρησκευτικά βιβλία και εκκλησιαστικά είδη. ¹⁰⁷ Σύμφωνα με τις αιθιοπικές πηγές οι «Έννέα Άγιου» και ή ακολουθία τους έπυχαν θερμής υποδοχής από τον βασιλιά και τον λαό και παρέμειναν για ένα χρονικό διάστημα στην αλή της Άξώμης πριν αναχωρήσουν για τις διάφορες επαρχίες όπου ανέπτυξαν τη χριστιανική τους δραστηριότητα. ¹⁰⁸ Οι έφτά από τους έννιά μοναχούς κατευθύνθηκαν προς διάφορα μέρη της περιοχής του Τιγκρέ, όπου εγκαταστάθηκαν και διδάξαν την άληθινή πίστη, έμπνέοντας με τό παράδειγμά τους τους χριστιανούς της Αιθιοπίας. Όταν Έκριναν ότι έπέτευχαν να αναθερμάνουν τη χριστιανική πίστη και να δημιουργήσουν έναν ίκανό αριθμό νεοφώτιστων, αποτραβήχθηκαν στα έρημητήριά τους όπου ζούσαν ζωή πραγματικών άσκητών και αναχωρητών. Ορισμένοι άπ' αυτούς έγιναν οι ιδρυτές μοναστηρίων που αποτέλεσαν κέντρα της αναπτύξεως της μοναστικής ζωής στην Αιθιοπία και ακμάζουν μέχρι σήμερα, όπως τό μοναστήρι του Debre Damo του οποίου ιδρυτής είναι ό Abba Aregawi ή Ze - Mikael ¹⁰⁹. Έτσι οι «Έννέα Άγιου» έγιναν οι εισηγητές του μοναχισμού στην Αιθιοπία με κύριο όργανοτή τον Abba Aregawi ό όποιος οργάνωσε τη μοναστική ζωή με βάση τους κανόνες του Άγιου Παχωμίου τους όποιους μετέφρασε ό ίδιος στη Γκ'εζ από τό έλληνικό κείμενο και είναι γνωστοί στην Άξωμική φιλολογία με τον τίτλο «Sherata Pakuemis» ¹¹⁰.

Οι δύο έλλοι από τους έννιά μοναχούς, των όποιων τά όνόματα άποδεικνύουν την έλληνική καταγωγή τους, ό Παντελεήμων [Abba Pantalewon] και ό Λουκιανός [Abba Likanos], δέν απομακρύνθηκαν από την Άξώμη, αντίθετα από τους άλλους, αλλά παρέμειναν εκεί ως σύμβουλοι του βασιλιά Ella - Amida και του διαδόχου του Tazena, ό δέ Παντελεήμων, ό όποιος

106. J.-B. Coulbeaux: *Ενθ' άν.*, τ. I, σ. 169.

107. C. Conti Rassinì: «Storia di Etiopia», op. cit., σ. 158, και του ίδιου: «Vitee Sanctorum Antiquorum I, Acta Yared et Pantalewom» στο «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Aethiopicis», τ. 10 (Louvain, 1955), σ. 44.

108. S.H. Sellassie: *Ενθ' άν.* σ. 116.

109. Ατύόθι, σσ 117-119., Μητροκ. Άξώμης Μεθοδίου: *Ενθ' άν.*, σσ 117-118.

110. Μητροκ. Άξώμης Μεθοδίου: *Ενθ' άν.*, σσ 127-128.

ἐπέζησε τοῦ Λουκιανοῦ, διαδραμάτισε τὸν ρόλο τοῦ συμβούλου καὶ τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ τοῦ βασιλεῖς Kaleb¹¹¹. Ὁ Παντελεήμων ἱδρυσε τὸ ἐρημητήριό του σ' ἓνα λόφο κοντὰ στὴν Ἀζώμη, στὴ βορειοανατολικὴ πλευρά, ὅπου ἔζησε μὴ ἀδυστηρᾶ ἀσκητικὴ ζωὴ ἐπὶ 45 χρόνια, σύμφωνα μὲ τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριο¹¹². Τὸ φερδύνομο μοναστήρι [Debre Pantaléwov] στὴν τοποθεσία αὐτὴ διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Ὁ Λουκιανὸς ἐγκαταστάθηκε σ' ἓνα λόφο στὰ βόρεια τῆς Ἀζώμης ποὺ εἶναι γνωστὸς σήμερα περισσότερο μὲ τὸ ὄνομά του [Debre Liqanos], ὅπου ἔζησε 24 χρόνια καὶ πέθανε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Kaleb στὴ Νότια Ἀραβία. Μποροῦμε νὰ συμπεράνομε ὅτι καὶ οἱ δύο Ἕλληνες μοναχοὶ ἔχαιραν μεγάλης ἐκτιμῆσεως ἀπὸ μέρος τοῦ λαοῦ τῆς Ἀζώμης καὶ ὅτι ἡ ἐκκρήση τους ἦταν μεγάλη καὶ οἱ ἐκαστὸς τους συχνῶς μὲ τὸν αὐτοκρατορικὸ κύκλο. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος δικαιολογεῖ τὴν παραμονὴ τους πλησίον τῆς Ἀζώμης ὡς ἑξῆς: ¹¹³ «Οἱ δύο Ἕλληνες, ἡ μᾶλλον οἱ δύο ἀποδεδειγμένως Ἕλληνες, Παντελεήμων [Pantaléwov] καὶ Λουκιανὸς [Liqanos], παρέμειναν βασιλικῆ ἀδείᾳ ἐν Ἀζώμῃ ἐνθ' οἱ ὑπόλοιποι ἐστάλησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἀζώμης δι' ἱεραποστολικὴν δρᾶσιν. Δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον τῆς Ἀζώμης παρεκάλεσε τὸν βασιλεῖα νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Παντελεήμονα καὶ εἰς τὸν Λουκιανὸν νὰ παραμείνουν ἐγγὺς τῆς Ἀζώμης, ἵνα ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν ἤδη βεβακτισμένων, ἢ πλειονότης τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἦτο ἑλληνικὴ; Τοῦτο εἶναι τὸ πιθανώτερον . . .».

Τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα δημιουργοῦνται σχετικὰ μὲ τοὺς ἐννιά μοναχοὺς εἶναι πολλὰ, ἑξαιτίας τοῦ ὅτι οἱ πληροφορίες ποὺ ἀνέλθωμε ἀπὸ τὶς διάφορες πηγὲς ἀφίουν ἀδιευκρίνιστες ὀρισμένες πτυχὲς ποὺ ἀφοροῦν στὴν προσωπικότητά τους, τὴν προέλευση, τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, τὸν τρόπο τῆς ἀφίξεώς τους στὴν Ἀζώμη καὶ τὴ χριστιανικὴ τους δραστηριότητα ἐκεῖ. Κατ' ἀρχὴν οἱ μελετητὲς προσπάθησαν νὰ συμπεράνουν γιὰ τὴν κατγωγή καὶ τὴν ἐθνικότητά τους ἀπὸ τὰ ὀνόματά τους. Πραγματικὰ οἱ δύο ἀπ' αὐτοὺς, ὁ Παντελεήμων καὶ ὁ Λουκιανός, ἔχουν ἑλληνικὰ ὀνόματα καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη¹¹⁴, ἐνῶ τὰ ὀνόματα τῶν Isaac ἢ Gerima, Guba, Yem'ata καὶ Selma εἶναι οὐρια-

111. Αὐτόθι, σ. 117., S.H. Sellassie: *Ἐθ' ἄν.*, σ. 117.

112. W. Budé: «The Book of the Saints. . .», *op. cit.*, τ. I, σ. 117.

113. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιος: *Ἐθ' ἄν.*, σ. 117.

114. Ἰσχυριζομεθα γιὰ τὸν πρῶτο ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος γράφει: «Ὁ Παντελεήμων ἦτο υἱὸς ἐπατρίδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἶχε τὸ προνόμιον νὰ κάθηται δεξιὰ τοῦ αὐτοκράτορος». Βλ. Μητροκ. Ἀζώμης Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός. . .», σ. 117, σημ. 10.

κά η άραμαϊκά και τέλος τὰ ὀνόματα τῶν Aregawi, Afsé και Aléf προϋποθέτουν καταγωγή ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Βυζαντίου. Πάντως τὰ ὀνόματα δὲν ἀποτελοῦν ἀσφαλὲς τεκμήριο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς καταγωγῆς και τῆς προελεύσεως τῶν μοναχῶν αὐτῶν γιατί, ὅπως παρατηρεῖται και ὁ Μητροπολίτης Ἀζῶμης Μεθόδιος : ¹¹⁵ «ἀδὲν εἶναι παράδοξον ἀλλάξαντες τόπον διαμονῆς, ἐὰν δὲν εἶναι ἀπεσταλμένοι ἀρχῆς τιнос, νὰ ἐλαβόν τινες ἐξ αὐτῶν νέα ὀνόματα». Ἐκεῖνο ποὺ θὰ πρέπει ὁμως νὰ θεωρεῖται μᾶλλον βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅταν οἱ αἰθιοπικὲς πηγὲς ἀναφέρουν ὅτι κοί Ἐννέα Ἄγιοι ἦλθαν ἀπὸ τῆ Ρώμῃ, ἐννοοῦν τῆ Νέα Ρώμῃ, δηλαδῆ τὴν Κωνσταντινούπολη και γενικότερα τῆ Βυζαντινῆ Αυτοκρατορία, ὅπως διαπιστώνουμε και ἀπὸ ἄλλες περιπτώσεις ποὺ ἀνήκουν στὴν Ἀζωμικὴ φιλολογία αὐτῆς τῆς περιόδου.

Κοινὴ εἶναι ἡ παροίθηση τῶν Εὐρωπαϊκῶν μελετητῶν ἀλλὰ και τῶν Αἰθίοπων ἱστορικῶν ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἄγιοι» ἦταν μονοφυσίτες και ὅτι ἐξαιτίας τῶν ἐρίδων μεταξὺ Χαλκηδονίων και Ἀντιχαλκηδονίων διωκόμενοι κατέφυγαν στὴν Ἀθιοπία ὅπου διδάξαν τὸ μονοφυσικὸ Χριστολογικὸ δόγμα και ὁδήγησαν εἰς τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀζῶμης πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν «Μονοφυσικῶν Ἐκκλησιῶν». Αὐτὴ εἶναι και ἡ ἐπίσημη θέση τῆς σύγχρονης Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. ¹¹⁶ Τὴν ἀνωτέρω ἀποψη υἰοθετοῦν και Ὁρθόδοξοι μεταξὺ τῶν ὁποίων και Ἑλληνας ¹¹⁷. Ὡς πρὸς τὴν προέλευση τῶν ἐννιά μοναχῶν, οἱ ἐπικρατέστερες ἀπόψεις εἶναι ὅτι προέρχονταν ἀπὸ τὴ Συρία ἢ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ¹¹⁸ ἢ ἀκόμη και ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ ἦταν Ἀντιχαλκηδόνιοι· μὴ ἐνδιάμεση ἀποψη εἶναι ὅτι οἱ ἐννιά μοναχοὶ πρὶν φθάσουν στὴν Ἀζῶμη σταμάτησαν στὴν Αἴγυπτο, ὅπου παρέμειναν γιὰ μὴ ὀρισμένη χρονικὴ διάρκεια στὸ μοναστήρι ποὺ εἶχε ἰδρύσει ὁ Ἅγιος Παχῶμιος ¹¹⁹. Τέλος ὁ I. Guidi ἐκφράζει τὴν κάπως ἀπίθανη ἀποψη ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἄγιοι» κατάγονταν μὲν ἀπὸ τὴ Συρία, ἀλλὰ στὴν Ἀζῶμη ἦρθαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ¹²⁰. Ὅμως οἱ ἀπόψεις αὐτὲς μπορεῖ νὰ διευκολύνουν μὲν τὰ πράγματα γιατί ἀπαλλάσσουν τοὺς μελετητὲς ἀπὸ τὸ δύσκολο ἔργο τῆς ἐξακριβώσεως τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ Ἀζωμικὴ

115. Μητροπολίτου Ἀζῶμης Μεθόδιος: ἐνθ' ἄν., σ. 112.

116. Bl. «The Church of Ethiopia...» (Published by the Ethiopian Orthodox Mission), σ. 7 και «The Ethiopian Orthodox Church» (A Publication of the Ethiopian Orthodox Church), σ. 4, μελέτης ἀναφερθείσας.

117. I. Καρμίρη: «Περὶ τῶν Διάλογων...», ἐνθ' ἄν., σ. 306.

118. Dom H. Leclercq: ἐνθ' ἄν., σ. 393.

119. «The Church of Ethiopia», ἐνθ' ἄν., σ. 7.

120. I. Guidi: «La chiesa abissina», ἐνθ' ἄν., σ. 6.

Ἐκκλησία ἐκλίνε πρὸς τὸ μέρος τῶν μονοφυσικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ δὲν ἐξυπηρετοῦν τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια γιατί παραγνωρίζουν τὸ γεγονός ὅτι ἀφ' ἑνὸς μετέωρες διάφορες ἀντινομίες ποῦ δημιουργοῦνται καὶ δὲν βοηθοῦν στὴν ἐξηγήσῃ ἄλλων γεγονότων, παρά, ἀντίθετα, περιπλέκουν τὴν κατάστασι. Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν ἀγαστὴ συνεργασία τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ἀζώμης Kaleb μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες Ἰουστίνου καὶ Ἰουστινιανὸ καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀζωμίτη αὐτοκράτορα νὰ παίξει τὸν ρόλον τοῦ ὑπερασπιστῆ τῶν Χριστιανῶν τῆς Νότιας Ἀραβίας ; Πῶς νὰ δικαιολογήσουμε τὴν εὐνοϊκὴ ὑποδοχὴ τῶν ἐννιά μοναχῶν καὶ τῆς συνοδείας τους στὴν Ἀζώμη ἀπὸ μέρους τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ λαοῦ, ἂν δεχθοῦμε ὅτι αὐτοὶ ἔρχονταν νὰ διδάξουν νέον δόγμα στὴν Αἰθιοπία, ὅταν ἔχομε τὸ προηγούμενον τῆς οὐθενεῖς ἀντιπρόσωπος τῶν Ἀζωμιτῶν χριστιανῶν ἐναντίον τῆς ἐξαιρετιστικῆς προσπάθειας τοῦ Θεόφιλου τοῦ Ἰνδοῦ ; ¹²¹ Ἀκόμα κι ἂν δεχθοῦμε τὸν ἀκραία ὄσο καὶ ἀθάλαττον θέσιν σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ καρποὶ τῆς ἐκχριστιανιστικῆς καὶ οργανωτικῆς δραστηριότητος τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου εἶχαν ἐκλείψει κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴ καὶ ὅτι οἱ Ἀζωμίτες εἶχαν ἐπιστρέψει στὸν παγανισμό ἢ εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸν Ἰουδαισμό ¹²², καὶ πάλι δὲν δικαιολογεῖται ἡ εὐνοϊκὴ ὑποδοχὴ τῶν χριστιανῶν μοναχῶν. Ὁ S.H. Sellassie, ἀπὸ τὴν κληροφορία μιᾶς αἰθιοπικῆς πηγῆς ὅτι «οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ ζῴσαν εἰρηνικὰ καὶ εἶχαν τὴν ἴδια πίστιν μὲ τὸν Βασιλιά, τὸν Ἐπίσκοπον Ἀζώμης, τοὺς Ἰσραεὺς καὶ τοὺς βοηθοὺς ἐπισκόπους» ¹²³, ἐξάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μοναχοὶ ἦσαν Ἀντιχαλκηδόνιοι ¹²⁴ τί μᾶς ἐμποδίζει ὅμως νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὴν πληροφορίαν αὐτὴ τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμπέρασμα, ὅτι δηλαδὴ ὅλοι ἦσαν Χαλκηδόνιοι ; Ἐπιπλέον πῶς θὰ ἐξηγήσουμε τὸ ἀποδεδειγμένον γεγονός ὅτι μέχρι τὸν 7ο αἰῶνα καὶ πιθανὸν καὶ ἀργότερα οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ἀζώμης ἐξακολουθοῦν νὰ κόβουν νομίσματα μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ¹²⁵, ὅταν γνωρίζουμε ὅτι ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία εἶχε ἀντικαταστήσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὴν Κοπτικὴ ; Πῶς νὰ δικαιολογήσουμε τὴν ἐστῶ καὶ ἠθικὴ συμπαράστασι ποῦ ἐδείξαν οἱ Ἀζωμίτες χριστιανοὶ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ἀπειλήθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους [626 μ.Χ.], νηστεύοντες καὶ προσευχόμενοι ἐπὶ ὄχτῳ συνεχεῖς ἡμέρας γιὰ τὴν ἀποτρο-

121. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 3γ.

122. Βλ. H. Leclercq: (ἐνθ' ἄν., στ. 594) καὶ ἄλλους.

123. Conti Rossini: «Acta Yared et Pantalewons», ἐνθ' ἄν., σ. 401.

124. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 116.

125. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Β', παρ. 4γ.

πή του κινδύνου από τη Βασιλεύουσα ¹²⁶, τη στιγμή που μας είναι γνωστό ότι τόσο οι Κόπτες όσο και οι Σύροι μονοφυσίτες δέχθηκαν την Άραβική κατάκτηση των χωρών τους με άνακούφιση γιατί τους απάλλαξε από την κηδεμονία του Βυζαντίου ; ¹²⁷ Η ελληνίζουσα αυτή στάση των Άξιωμάτων δεν μπορεί να δικαιολογηθεί εύκολα αν παραδεχθούμε ότι η Άξωμακή Έκκλησία τάχθηκε με το μέρος των μονοφυσιτικών Έκκλησιών, σε μία εποχή κατά την οποία οι Άντιχαλκηδόνιοι, για να διευρύνουν το χάσμα προς τους Βυζαντινούς, είχαν αναγάγει τη θρησκευτική διαφορά τους προς τη Βυζαντινή Οικουμενική Έκκλησία σε διαφορά έθνικη και φυλετική και αντίστρατευόνταν καθεί το έλληνικό. Μία ίκανοποιητική απάντηση στα παραπάνω και σε άλλα παρόμοια ερωτήματα μπορούμε να έχουμε αν δειχθούμε επιφυλακτικό απέναντι στην επικρατούσα άποψη ότι οι «Έννέα Άγιοι» δίδασκαν το μονοφυσικό δόγμα στην Άξώμη η μλλον αν δεχτούμε ότι ήταν ορθόδοξοι και άρχηγοί μιας συστηματικά οργανωμένης άποστολής από το Βυζάντιο. Από τους Εύρωπαίους συγγραφείς την άποψη ότι οι έννιά μοναχοί ήταν ορθόδοξοι υποστηρίζει και τεκμηριώνει ο Coulbeaux ¹²⁸, ενώ από τους Όρθόδοξους την δέχονται ο Ν. Τσιτσέσκου ¹²⁹ και ο Liviu Stan ¹³⁰. Στόν χώρο της Έλληνικής Έκκλησίας ο μόνος, από όσο γνωρίζουμε, ο οποίος όχι μόνο άπορρίπτει κατηγορηματικά την επικρατούσα γνώμη ότι οι έννιά μοναχοί ήταν μονοφυσίτες, αλλά και άνασκευάζει τους ίσχυρισμούς επί των όποιων βασίστηκε η γνώμη αυτή και προβάλλει την πειστικά τεκμηριωμένη θέση ότι οι «Έννέα Άγιοι» ήταν ορθόδοξοι άπσταλμένοι του Βυζαντίου, είναι ο Μητροπολίτης Άξώμης Μεθόδιος ¹³¹. Τά κυριότερα από τά επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Μητροπολίτης Άξώμης Μεθόδιος είναι συνοπτικά τά εξής : Η άφιξη των έννιά μοναχών έχει όλα τά χαρακτηριστικά μιας άριστα οργανωμένης θρησκευτικής άποστολής και μία τέτοια άποστολή θα μπορούσε να οργανώσει μόνο το Βυζάντιο· η ιδέα αυτή ενισχύεται και από το ένδιαφέρον που έδει-

126. S.H. Seflassie: *Ενθ' άν.*, σ. 178.

127. Ν. Τσιτσέσκου: *Ενθ' άν.*, σσ 77, 112.

128. J.-B. Coulbeaux: *Ενθ' άν.*, τ. I, σσ 167-174.

129. Ν. Τσιτσέσκου: *Ενθ' άν.*, σ. 92.

130. Liviu Stan: «Η Έκκλησία της Αιθιοπίας. Νέον Πατριαρχείον» στόν «Έκκλησιαστικό Φάρος», τ. ΝΓ' (1971), τεύχος I, σ. 74.

131. Μητροπολίτου Άξώμης Μεθόδιος: «Ό Χριστιανισμός και ο Τοκάσμος...», τ. Α', βιβλίο Α', σπρ. 8: «Όι Έννιά Μοναχοί (Άγιοι). Η προέλευσις και η άδωσκαλία αυτών εν Αιθιοπία», σσ 110-121 και Appendix: «The "Nine Saints" of the Ethiopian Church. Their origin and their teaching», σσ 359-363.

χναν οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης, ἀπόδειξη τοῦ ὁποίου εἶναι καὶ ἡ παρόμοια ἀποστολὴ τοῦ ἐπίσκοπου Θεόφιλου στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Κωνστάντιο ¹³². Ἡ χρονολογία τῆς ἀφίξεως τῶν μοναχῶν στὴν Ἀζώμη [480 μ.Χ.] συμπίπτει μὲ μιὰ περίοδο ἰσφύσεως τῆς διαμάχης μεταξὺ Χαλκηδονίων καὶ Ἀντιχαλκηδονίων καὶ εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἀναλήψεως συμφιλιωτικῶν προσπαθειῶν μὲ τὸ «Ἐνωτικόν» τοῦ Ζήνωνος καὶ τῆ διαλλακτικῆς στάσης τοῦ Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ἀκακίου [471–489] ποῦ διατηροῦσε καλὰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἀντιχαλκηδόνιους καὶ ἐπομένως ἡ καταφυγὴ τῶν ἐννιά μοναχῶν στὴν Αἰθιοπία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀφείλεται σὲ διωγμὸ τους ἐπειδὴ δὴθεν ἦταν μονοφυσίτες· ἂν συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ θὰ πρέπει νὰ ἦταν Χαλκηδόνιοι καὶ ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὸν διωγμὸ τῶν Ἀντιχαλκηδόνιων οἱ ὅποιοι κυριαρχοῦσαν στὴν Αἴγυπτο ¹³³. Ἄν πάλι υποθέσουμε ὅτι ἡ ἀφίξη τῶν «Ἐννέα Ἁγίων» μὲ τὸ ἑπιτελεῖο τους στὴν Ἀζώμη ὀφειλόταν σὲ ἀνταπόκριση προσκλήσεως τῆς Ἀζωμικῆς Ἐκκλησίας, τὸ φυσικὸ θὰ ἦταν νὰ συμπεράνουμε ὅτι αὐτὴ εἶχε ἀπευθίνει τὴν παράκλησίν της στὴν Κωνσταντινούπολη ¹³⁴. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ αἰθιοπικὲς πηγὲς δὲν ἀναφέρουν ὅτι οἱ μοναχοὶ διέδωσαν τὸν μονοφυσιτισμὸ στὴν Αἰθιοπία, ἐνῶ ἀντίθετα τοὺς μνημονοῦν ὡς «Ρωμαῖους» καὶ ὄχι ὡς «Sourians» ὅπως θὰ ἔπρεπε ἂν ἦταν Σύροι [μονοφυσίτες] ¹³⁵, ἐπιβεβαιώνει τὴ γνώμη ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἁγιοὶ» ἦταν ὀρθόδοξοι Χαλκηδόνιοι. Ἐπίσης δὲν φαίνεται ἡ διδασκαλία τῶν ἐννιά μοναχῶν νὰ συνάντησε καμιά ἀντίδραση ἀπὸ μέρους τῶν Ἀζωμιτῶν, πράγμα ποῦ θὰ συνέβαινε ἂν αὐτοὶ ἦταν οἱ εἰσηγητὲς τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ¹³⁶. Τὸ νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ Αἰθιοπία εἶχε ἤδη προσχωρήσει στὸν μονοφυσιτισμὸ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῶν ἐννιά μοναχῶν, ὅπως ἀφίνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὀρισμένοι μελετητὲς, θὰ ἀνῆκε ἐντελῶς στὴ σφαῖρα τῆς φαντασίας ¹³⁷. Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα, μεταξὺ τῶν ἄλλων ποῦ προστίθενται στὴν πορεία τῆς μελέτης του, χρησιμοποιεῖ ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος καὶ συμπεραίνει ἐπιγραμματικὰ: ¹³⁸ «Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις καταρρίπτουν πᾶσαν ἰδέαν περὶ μονοφυστικῆς ἰδεολογίας τῶν ἐννέα ἁγίων καὶ περὶ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐν

132. Ἀπόθθ., σ. 113.

133. Ἀπόθθ., σ. 114.

134. Ἀπόθθ., σσ 115–116.

135. Ἀπόθθ., σ. 113 σημ. 4, σ. 115., βλ. καὶ J.-B. Coubeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 169, 172.

136. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 118.

137. Ἀπόθθ. J.-B. Coubeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 171.

138. Ἐνθ' ἄν., σ. 116.

τῶ Βυζαντινῷ Κράτει». Τὰ ἀνωτέρω καὶ ἄλλα στοιχεῖα ποῦ θὰ ἀναφερθοῦν στὴ συνέχεια καὶ ποῦ ἀφοροῦν στὸ ἔργο ποῦ ἐπιτελέσθηκε ἀπὸ τοὺς «Ἐννέα Ἁγίους» καθὼς καὶ οἱ σχέσεις τοῦ Kaleb μὲ τὸ Βυζάντιο, πείθουν γιὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐννιά μοναχοὶ ἦταν ὀρθόδοξοι καὶ ὅτι ἡ προσπάθειά τους ἀπέβλεπε στὴν ἀναθέρμανση καὶ στερέωση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως στὴν Ἄεθμη, ἡ ὁποία εἶχε θεμελιωθεῖ κρὶν ἀπὸ ἕναν αἰῶνα, χάρις στὸν ἐνθεοζήλο τοῦ ἀποστόλου τῆς Αἰθιοπίας, τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου. Προσθέτουμε μόνο ἐδῶ, γιὰ νὰ ἐνισχύσουμε ἀκόμα περισσότερο τὴν τελικὴ διαπίστωση, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κόπτης Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μακάριος διαβεβαιώνει στὴν Ἱστορία του¹³⁹ ὅτι ὁ Kaleb ἦταν Ὀρθόδοξος, ἡ διαβεβαίωσή του δὲ αὐτὴ ἀπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Kaleb [Ἐλεσβάας] μνημονεύεται τόσο ἀπὸ τὴν Αἰθιοπικὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἐνῶ ἀγνοεῖται ἀπὸ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία¹⁴⁰.

Ἡ μεγάλη προσφορά τῶν «Ἐννέα Ἁγίων» συνίσταται στὸ ὅτι ἀναζωογόνησαν τὴ χριστιανικὴ πίστι ἡ ὁποία εἶχε ἀτονήσει καὶ δεῖ συνέχισαν τὸ ἐκχριστιανιστικὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου. Ἄς ἀφήσουμε ὅμως τὸν Coulbeaux νὰ μᾶς παρουσιάσει μὲ τὸ γνωστὸ γλαφυρὸ του ὄφος τὴν προσφορά αὐτῆ: ¹⁴¹ «Ἄρχισαν λοιπὸν ἀπὸ τῆ διδασκαλία τῆς ἀληθινῆς πίστεως, γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὰ ἀναπόφευκτα κενά, νὰ διορθώσουν τὰ σφάλματα σ' ἐκείνους ποῦ εἶχαν ἀποκλίνει, καὶ νὰ κατευθύνουν ἢ νὰ ὀδηγήσουν ξανὰ ἐκείνους ποῦ εἶχαν ἐξέλθει ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ὀρθοδοξία. Αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος καὶ κύριος σκοπὸς τῆς ἀφίξεώς τους. Ἐπιπλέον, εἶχαν νὰ διορθώσουν τὰ ἥθη, καθὼς καὶ τὴ χαλαρωμένη καὶ ἑλλειπὴ χριστιανικὴ πειθαρχία. Τὸ ἐθνικὸ πνεῦμα ἦταν κολὸ διαποτισμένο ἀπὸ τὶς ἰδέες καὶ τὶς συνήθειες τῶν προγόνων, ὅστε νὰ εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαλλαγεῖ ὀριστικὰ ἀπὸ αὐτές, ἀπὸ τὸ γεγονός καὶ μόνο τῆς ἐπίσημης ἀπαρνήσεως τῶν παγανιστικῶν σφαλμάτων. Ἡ μεγάλη μάζα εἶχε ἀκόμα ἀνάγκη νὰ διαφωτισθεῖ καὶ νὰ καθοδηγηθεῖ στοὺς δρόμους τῆς θρησκευτικῆς πειθαρχίας [...]. Μολαταῦτα, ὁ λαὸς ἀκολούθησε μαζικὰ τὰ μαθήματα καὶ τὰ παραδείγματα τῶν ἁγίων μοναχῶν [...]. Γιὰ νὰ ξεριζώσουν ἀποτελεσματικότερα τὸ κακὸ ποῦ εἶχε εἰσχωρήσει καὶ εἶχε διαφθείρει ἠθικὰ τὴ χώρα, οἱ τολμηροὶ ἐκχεροστές διαμοίρασαν τὸ πεδίο τῆς ἱεραποστολικῆς τους δράσεως ποῦ ἦταν τὸ Τυγκρέ. Διασκορπίστηκαν λοιπὸν πρὸς ὄλες τὶς κατευθύνσεις καὶ συμπέκνησαν τὴ δράση τους, συγκεντρώνοντάς τιν ὅστε νὰ τὴν

139. «Histoire de l' Eglise d' Alexandrie...», ἔργο ἀνυμ., σ. 208.

140. Hl. S.H. Sallasse: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 143.

141. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 169-170.

καταστήσουν περισσότερο ἀποτελεσματικὴ καὶ ἐντονη. Ἡ ἀναζωογονημένη πίστη, ἀφοῦ πρῶτα ἐγίνε ἀποδεκτὴ καὶ ἐδραιώθηκε στὰ διάφορα θρησκευτικὰ κέντρα, ἐπεκτεινόταν, μέσω μιᾶς καθαγιασμένης μεταδοτικότητας μὲ τὴ συνάφεια, σ' ἄλλες τὶς γειτονικὲς περιοχάς.

Ἐξίσου σημαντικὴ εἶναι ἡ προσφορά τῶν «Ἐννέα Ἀγίων» στὴ σύσταση καὶ ὀργάνωση τοῦ μοναστικοῦ βίου. Ὁ μοναχισμὸς ἦταν γνωστὸς στὴν Αἰθιοπία ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἐποχὴ, κυρίως στὴν πρώτη του μορφή, τοῦ ἀναχωρητισμοῦ, τοῦ ὁποῖου εἰσηγητὴς ἦταν ὁ Μ. Ἀντώνιος, καὶ ἀσκήθηκε ἀπὸ μεμονωμένους Αἰθίοπες μοναχοὺς. Μὲ τὴ νεότερη μορφή του, τὴν κοινοβιακή, ὁ μοναχισμὸς ἦταν ἄγνωστος στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τῶν «Ἐννέα Ἀγίων», ἀλλὰ ἀντιπροσωπευόταν (κανοποιητικὰ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Αἰθιοπίας μὲ τοὺς Αἰθίοπες μοναχοὺς ποὺ διέσπερκαν, ὅπως ἀναφέραμε σὲ προηγούμενη ἐνότητα,¹⁴² στὴ μοναχικὴ ζωὴ μὲ τὶς δύο μορφές της, τὴν ἀσκητικὴ – ἀναχωρητικὴ καὶ τὴν κοινοβιακή, στὴν Αἴγυπτο, τὴ Λιβύη καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα. Μὲ τὴν ἴδρυσή μοναστηρίων καὶ τὴν ὀργάνωσή τους, μὲ τὴ μετάφραση τῶν Κανόνων τῆς κοινοβιακῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Παχωμίου¹⁴³ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὰ αἰθιοπικὰ μοναστήρια¹⁴⁴, μὲ τὸ λαμπρὸ παράδειγμα ἀσκητικῆς ζωῆς ποὺ ἔδιναν οἱ ἴδιοι, οἱ «Ἐννέα Ἅγιοι» ἔγιναν οἱ θεμελιωτὲς τῆς κοινοβιακῆς μοναχικῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀσκητισμοῦ στὴν Αἰθιοπία. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὀνομαστὰ αἰθιοπικὰ μοναστήρια θὰ ἀποτελέσουν ἰσχυροὺς πόλους ἐλξέως τῶν Αἰθίοπων χριστιανῶν καὶ θὰ καταστοῦν ἀδιαμφισβήτητα θρησκευτικὰ κέντρα ὧστε νὰ διαδραματίσουν, διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ μέχρι σήμερα, ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς χώρας¹⁴⁵. Καταφεύγουμε καὶ πάλι στὸν Coulbeaux, ὁ ὁποῖος περιγράφει παραστατικὰ τὴν προσφορὰ τῶν ἐννιά

142. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 1 τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

143. Ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, ἡ μετάφραση τῶν Κανόνων τοῦ Ἁγίου Παχωμίου (Sherata Pakomis) ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν εἰς τὴν ἑβραϊκὴν ἀποδίδεται σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐννιά μοναχοὺς, τὸν Abba Atefawī.

144. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐρχεται εἰς ἀντίθεση μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅσον ἐπιστηρίζουν ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἅγιοι» ἦταν Σόροι μονοφασίτες, ὅτι θηλαδὴ οἱ ἐννιά μοναχοὶ δὲν εἰσηγάγαν μοναχικοὺς κανόνες στὴν Αἰθιοπία γιατί ὁ σοριακὸς μοναχισμὸς δὲν δημιούργησε κανένα μοναχικὸ σύστημα. Ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν πραγματικότητά ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτὸ, ἀποτελεῖ μὴ ἀπαικτὸν ἐπιβεβαίωση τοῦ ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἅγιοι» ἦταν ὁρθόδοξοι (βλ. Μητροπολίτου Ἀζόγων Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς...», σ. 248, σημ. 1).

145. Γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ αἰθιοπικοῦ μοναχισμοῦ βλ. Μητροπολίτου Ἀζόγων Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 248–251.

μοναχῶν καί σ' αὐτὸν τὸν τομέα : ¹⁴⁶ «Τὸ παράδειγμά τους, προπάντων, ἐπήρξε τόσο ἐλκυστικό, ὥστε μὲ τὸν καιρὸ βλέπει κανεὶς φτωχοὺς καὶ ἀπλοικοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ νὰ φλέγονται ἀπὸ μιά ἀξιοθαύμαστη θερμῆ. Παντοῦ, πολλοὶ ἀκολούθησαν τὰ ἀσχηρὰ καὶ ἀγνά ἤθη τοῦ ἀσκητισμοῦ, τῆς σκληραγωγίας τοῦ σώματος καὶ τῆς μετάνοιας [...]. Τὸ Τιγκρέ εἶδε δεσὶ νὰ ξεφυτρώσουν, ἀπὸ ὄλεθρος τὶς κλεურές, ἐρημητήρια ποῦ τὰ βρῖσκει κανεὶς ἀκόμα σ' ὀρισμένες περιοχές [...]. Παντοῦ, ἀρχισαν νὰ εὐδοκμοῦν σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη οἱ ἀσχηροὶ κανόνες τοῦ Ἁγίου Ἀντανίου καὶ τοῦ Ἀγίου Παχωμίου».

Μὲ τοὺς «Ἐννέα Ἁγίους» ἔχει συνδεθεῖ καὶ τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν ἀρχαία αἰθιοπικὴ γλῶσσα Γκέ'εζ. Ὅσοι διατείνονται ὅτι οἱ «Ἐννέα Ἁγιοὶ» ἦταν Σύροὶ μονοφισίτες καὶ κατέφυγαν στὴν Ἀξόμη καταδιωκόμενοι, ὁποστηρίζουν, γιὰ λόγους στοιχειώδους συνέπειας προφανῶς, ὅτι οἱ «Σύροὶ μοναχοὶ» [I Monaci Siriani] μὲτέφρασαν τὰ ἱερά βιβλία στὴ Γκέ'εζ ἀπὸ τὸ συριακὸ πρωτότυπο. Τὴν ἀποψη αὐτὴ προβάλλουν περισσότερο οἱ Ἴταλοὶ αἰθιοπιστὲς Guidi, Rossini καὶ Cerulli καὶ τὴν υλοθετοῦν καὶ ἄλλοι Εὐρωπαῖοι μελετητές, ὅπως ὁ Ullendorff¹⁴⁷. Ὁ Guidi, ἐπὶ παραδείγματι, γράφει γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὰ ἐξῆς : ¹⁴⁸ «Οἱ μοναχοὶ αὐτοί, ποῦ ἤρθαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ἦταν Σύροὶ στὴν καταγωγή, καὶ σ' αὐτοὺς ἀποδίδεται ἡ μετάφραση τῶν ἱερῶν βιβλίων στὴ Γκέ'εζ. Χρησιμοποίησαν, ὄχι τὰ ἱερά βιβλία τῆς Ἀλεξάνδρειας, ἀλλὰ τὰ συριακὰ εὐαγγέλια ποῦ χρησιμοποιοῦνταν στὴν Ἀντιόχεια». Ὁ λόγος γίνεται βέβαια γιὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη, γιὰ τὴ μετάφραση τῆς ὁποίας οἱ ἀνωτέρω μελετητὲς θεωροῦν ὡς πρωτότυπο τὸ Συριακὸ κείμενο τοῦ Λουκιανοῦ, γιὰτὶ γιὰ τὴ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι εὐρύτερη πεποιθήση ὅτι τὸ πρωτότυπο ἦταν ἡ μετάφραση τῶν «Ἐβδομήκοντα». Τὸ θέμα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν αἰθιοπικὴ γλῶσσα μᾶς ἀπασχόλησε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, οὗο καταλήξαμε σὲ ὀρισμένα συμπεράσματα ¹⁴⁹, ἀλλὰ δὲν θεωροῦμε ἀσκοπη τὴν προσθήκη καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὀρισμένων παρατηρήσεων. Βέβαια τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι ἀρκετὰ πολὺπλοκο καὶ δὲν φιλοδοξοῦμε νὰ τὸ ἐπιλύσουμε, τὴ στιγμὴ μάλιστα κατὰ τὴν ὁποία διαπραγεῖς μελετητὲς ἐκφράζουν τόσο ἀντικρουόμενες μεταξὺ τους ἀπόψεις, ἢ γενικότερη ὕμως διακίστωση εἶναι, ὅπως θὰ ἴδοῦμε σὲ ἐκόμενη ἐνότητα, ὅτι οἱ πηγές

146. Ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 170-71.

147. Βλ. Μητροπ. Ἀξόμης Μεθοδίου: Ἐνθ' ἄν., σ. 86.

148. I. Guidi: «La chiesa abissina», op. cit., σ. 6.

149. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 38.

τῆς μεταφραστικῆς φιλολογίας τῆς κρήτης Ἀξωμικῆς περιόδου εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικά ἑλληνικῆς, πράγμα ποὺ μᾶς κάνει ὄχι μόνον νὰ εἰμαστε ἐπιφυλακτικοί, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἰδέα ὅτι οἱ μεταφραστὲς τῆς Ἱερῆς Γραφῆς στὴν αἰθιοπικὴ γλῶσσα μπορεῖ νὰ χρησιμοποίησαν ἄλλα κείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ ἑλληνικά. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ αἰθιοπικὴ μετάφραση τῆς Ἱερῆς Γραφῆς βρῆται ὄχι μόνον ἀπὸ ἑλληνικὰς λέξεις ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἑλληνισμοὺς καὶ ἀπὸ νέα γλωσσικά στοιχεῖα ποὺ εἰσάγονται στὴ Γκέ'εζ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἄποψη ὅτι πρωτότυπο γιὰ τὴν αἰθιοπικὴ μετάφραση ἦταν τὸ ἑλληνικὸ κείμενο¹⁵⁰. Τὴν ὑπαρξὴ ἑλληνικῶν ἐδιδράσεων στὴν αἰθιοπικὴ μετάφραση τῆς Ἱερῆς Γραφῆς παραδέχονται καὶ ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ποὺ προβάλλουν τὴ γνώμη ὅτι ἡ μετάφραση αὐτὴ δὲν ἔγινε ἀπὸ ἑλληνικά κείμενα. Ἐντοῦ ὁ Conti Rossini δέχεται ὅτι αἱ λέξεις στὴ γλῶσσα τῆς Αἰθιοπικῆς Ἱερῆς Γραφῆς εἶναι ὅλες σχεδὸν ἑλληνικαί¹⁵¹. Ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος ἐπιβεβαιώνει τὴν παραδοχὴ αὐτὴ μὲ τὰ ἑξῆς :¹⁵² «Ὅχι μόνον οἱ εὐρωπαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ αἰθιοπεῖς συγγραφεῖς ἔχουν συναίσθησιν τῆς πραγματικότητος ταύτης. Οὕτως ὁ Bennet Gabre Amiak, χαρακτηρίζων τὴν ἔποχὴν τοῦ δανεισμοῦ τῆς Ge'ez ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γράφει αὐτὴν "Hellenic period" ὄχι hellenistic ! Πολλοὶ ἐκ τῶν λέξεων αὐτῶν διάκονος, μωστήριον, θρόνος, ἄλφα, ὠμέγα κλπ. χρησιμοποιοῦνται ἐν σχέσει πρὸς τὴν θρησκείαν : τοῦτο ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ εἰσοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν τῆς Ἀφρικῆς ἦτο ὑπόθεσις αὐτῶν τῶν δανεισμῶν . . .»¹⁵³. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ συριακῆς λέξεις, ὅπως Haimanot, Gehanem, Ta'ot, Miswat, Qurban¹⁵⁴, ἀλλὰ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἑλληνικῶν δανείων στὴν αἰθιοπικὴ ἐναντὶ ὄλων τῶν ἄλλων ξένων στοιχείων εἶναι συντριπτικὴ. Ἡ γνώμη ἢ ὅποια ἐπικρατεῖ μεταξὺ πολλῶν μελετητῶν ὅτι ἡ μετάφραση τῆς Ἱερῆς Γραφῆς στὴν Αἰθιοπία ἐρχισε ἐπὶ Φρουμεντίου καὶ συντελέσθηκε στοὺς 2 ἢ 3 ἐκόμενους αἰῶνες¹⁵⁵, μπορεῖ νὰ ἀκληφθεῖ μὲ τὴν ἐννοία ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παλιὰ μετάφραση τοῦ Φρουμεντίου ἔγιναν καὶ ἄλλες ποὺ περιέχουν νεώτερο ἀναθεωρημένον κείμενον¹⁵⁶, στὸ ὅκοφο εἶναι φυσικὸ νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἑλληνικῆς,

150. Bb. J.-B. Coulboux: *Ἐνθ' ἄν.*, τ. 1, σ. 172.

151. C. Conti Rossini: *Storia di Etiopia*, op. cit., σ. 156.

152. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 75.

153. Γιὰ τίς ἐπιδράσεις τῆς ἑλληνικῆς στὴν αἰθιοπικὴ γλῶσσα βλ. ἀνωτέρω, κσφ. Β', παρ. 4α.

154. S.H. Sellassie: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 120.

155. *Ἰδούθ.*

156. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: *Ἐνθ' ἄν.*, σ. 82.

λέξεις. Δέν μπορεί, έν πάση περιπτώσει, νά καταλήξει κανείς σέ άπόλυτα άσφαλή συμπεράσματα, άν δέν προηγηθεί μιá λεπτομερής και έπισταμένη φιλολογική και γλωσσική μελέτη τών χειρογράφων τής Αιθιοπικής 'Αγίας Γραφής. Πάντως τελευταία έικρατεί ή τάση τής άπορρίψεως τής άπόψεως ότι τό μεταφραστικό πρωτότυπο τής Αιθιοπικής 'Αγίας Γραφής και κυρίως τής Καινής Διαθήκης, στήν όποία άφορά περισσότερο ή άποψη, είναι τό Συριακό κείμενο. Έκφραστές τής τάσεως αύτης είναι οι Καθηγητές Η.Ι. Polotsky και Ο. Löfgren¹⁵⁷. Όπωσδήποτε, ή εισαγωγή διάφορων συριακών και άραμαϊκών λέξεων στήν εκκλησιαστική αιθιοπική γλώσσα, είναι πολύ πιθανό νά όφείλεται σέ όρισμένους άπό τούς «'Εννέα 'Αγίους» που γνώριζαν και μιλούσαν τή Συριακή, αλλά ή θεώρηση του γενικότερου πλαισίου τών δραστηριοτήτων τους στήν 'Αξώμη μίς όδηγει νά πιστέψουμε ότι μικρή σχέση πρέπει νά είχαν αύτοι με τή μεταφραστική δραστηριότητα που τούς άποδίδουν¹⁵⁸, άν έξαιρέσουμε τή μετάφραση τών Κανόνων τού 'Αγίου Παχωμίου άπό τόν Abba Ategná, που ήταν άπαραίτητη για τήν όργάνωση τής κοινοβιακής μοναστικής ζωής στήν 'Αξώμη και ίσως και τή μετάφραση άλλων μικρότερων θρησκευτικών έργων, άπό έλληνικά πάντοτε κείμενα.

Υστερα άπό όσα εκθέσαμε άνωτέρω, στήν ένότητα αύτή, καταλήγουμε στο λογικό συμπέρασμα ότι οι έννιά μοναχοί τού Βυζαντίου, όχι μόνο δέν είναι οι εισηγητές τού μονοφυσισμού στήν 'Αξώμη, αλλά αντίθετα είναι οι συνεχιστές τού έργου τού 'Αγίου Φρουμεντίου και εκείνοι οι όποιοι άναζωογόνησαν τήν κρίση και ανανέωσαν τή ζωή τής 'Αξωμικής Έκκλησίας ένισχύοντας άκόμη περισσότερο τόν έλληνότροπο χαρακτήρα της που θά διατηρηθεί μέχρι τά μέσα περίπου τού 7ου αιώνα, όπως άποδεικνύεται άπό τήν έξακολούθηση τής εκδόσεως έλληνικών νομισμάτων άπό τούς 'Αξωμίτες αυτοκράτορες και άπό τό ότι πηγή έμπνεύσεως για τήν 'Αξωμική φιλολογία τής πρώτης περιόδου είναι άποκλειστικά τά έλληνικά βυζαντινά πρότυπα. Αντίθετα άπό ό,τι θά καριμέναμε νά συμβεί έν οι «'Εννέα 'Αγιοι» ήταν μονοφυσίτες, οι προσπάθειές τους δέν άποβλάπουν στο νά στρέψουν τούς 'Αξωμίτες έναντίον τού Βυζαντίου άπεναντίας θά πρέπει νά θεωρηθοΰν οι κύριοι συντελεστές τής συσφίξεως τών σχέσεων και τής δημιουργίας μιáς νέας περιόδου άρμονικής συνεργασίας μεταξύ 'Αξώμης και Βυζαντίου. Οι δυό άποδεδειγμένα Έλληνες άπό τούς έννιά μοναχούς, ό

157. Λεπτομερή άνάπτυξη τών άπόψεων τών δυό αυτών Καθηγητών παρέχει ό Μητροπ. 'Αξώμης Μεθόδιος ένθ' άν., σσ 87-94.

158. Ό Μ. 'Α. Μεθόδιος άποσυνάξει έντελές τούς «'Εννέα 'Αγίους» άπό τή μετάφραση τής 'Αγίας Γραφής ένθ' άν., σ. 84.

Λουκιανὸς καὶ ὁ Παντελεήμων, ἀνανέωσαν τὸ προηγούμενον τοῦ Ἁγίου Φρουμεντίου, μετὰ ἀπὸ 150 χρόνια, διαδραματίζοντας ἀποφασιστικὸ ρόλο τόσο στὰ ἐκκλησιαστικά ὡς καὶ στὰ πολιτικά πράγματα τῆς Ἀζώμης, ὡς σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ δεῦτερος μάλιστα, ὁ Παντελεήμων, θεωρεῖται ὁ κύριος καθοδηγητὴς καὶ ἐμπνευστὴς τοῦ μεγάλου Ἀζωμίτη αὐτοκράτορα Kaleb, ὁ ὁποῖος στὸν θρησκευτικὸ τομέα ἀναδείχθηκε ὑπερασπιστὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, στὸν τομέα δὲ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς συμπερατέθηκε μὲ τὸ Βυζάντιο, ὅπως θὰ ἰδοῦμε στὰ ἐπόμενα.

5. Ἀζώμη καὶ Βυζάντιο :

Τὸ Βυζάντιο, κληρονόμος τῆς διπλῆς παραδόσεως τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ὁ συνεχιστὴς τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν δύο πλευρῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης. Εἶναι γεγονὸς οὖν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ρώμης γιὰ τὴν περιοχὴ αὐτὴ δὲν ξεπέρασε ποτὲ τὰ πλαίσια τῆς φιλοδοξίας γιὰ ἐξασφάλισιν τοῦ ἐλέγχου τῆς ὑδάτινης ὁδοῦ διὰ μέσου τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης ὥστε νὰ διακινῶνται ἀπρόσκοπτα τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς καὶ τὸν Ἰνδικὸ ὠκεανὸ· στὴν προσπάθειά τῆς νὰ ἐπιτύχει τὸν ἔλεγχον τῆς περιοχῆς ἡ Ρώμη χρησιμοποίησε ἀρχικὰ τὴν κατακτητικὴν προσπάθειαν καὶ στὴ συνέχεια τὴ σύναψιν ἐμπορικῆς συμφωνίας μὲ τὴν Ἀζώμη. Κάτω ἀπ' αὐτὰς τὶς συνθήκας, οἱ σχέσεις τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους μὲ τὴ Ρώμην δὲν ξεπέρασαν τὸ στάδιον τῆς τυπικότητος. Διαφορετικὴ ὅμως εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν Ἀζώμη. Ἡ ἀφετηρία βέβαια εἶναι ἡ ἴδια καὶ τοποθετεῖται στὴ διατήρησιν τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης. Ἀλλὰ ἤδη ἡ Πτολεμαϊκὴ Αἴγυπτος εἶχε διευρύνει τὶς σχέσεις τῆς Ἀζώμης μὲ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον δημιουργώντας, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἐμπορικοὺς, καὶ πνευματικοὺς καὶ πολιτιστικοὺς δεσμοὺς. Στὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα θὰ προστεθῶν καὶ τὰ θρησκευτικὰ καὶ πολιτικά καὶ ἔτσι τὸ Βυζάντιο θὰ θεωρήσῃ τὴν Ἀζώμην ὡς κολύτιμον σύμμαχον γιὰ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν του καὶ ὡς θεματοφύλακα τῆς κοινῆς χριστιανικῆς πίστεως στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἡ Ἀζώμης, μὲ τὴν πρόδεσπιν τῆς ἐν ἡμῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, θὰ προσανατολισθεὶ σταθερὰ πρὸς τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν κόσμον, οἱ Ἀζωμίτες αὐτοκράτορες θὰ γοητευτοῦν ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς φιλίας καὶ τῆς συμμαχίας τῆς χάρας τους μὲ τὴν μεγάλην Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Οἱ Ἀζωμίτες χριστιανοὶ θὰ πεισθῶσιν ἐν ἰσχυρῷ ψυχικῷ πλησιασμῳ πρὸς τοὺς ὁμόθρησκους τους Βυζαντινοὺς, ποὺ θὰ οἰκοδομηθεὶ ἐπάνω στὶς ἔντονες πολιτιστικὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ποὺ ὑφίστανται στὴ γῆρα τους καὶ θὰ ἐνισχυθεὶ ἀπὸ τὴ συνείδησιν τοῦ στενοῦ

θρησκευτικοί δεσμοί που υπάρχει μεταξύ τους. Η Έκκλησία της Αξώμης θα παραμείνει προσηλωμένη στη μητρική της Έκκλησία της Αλεξανδρείας και διά μέσου αυτής στο Βυζάντιο, στο οποίο αποκλειστικά θα αναζητήσει τις πηγές για τη φιλολογική της δραστηριότητα που είναι κατά βάση μεταφραστική. Παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις εκείνων που σπείδουν να τοποθετήσουν την Αξωμική Έκκλησία από την πρώτη κιόλας περίοδο της μονοφυσιτικής διαμάχης προς την πλευρά των Αντιχαλκηδόνιων, η Αξώμη θα παραμείνει προσκολλημένη στο Βυζάντιο και θα διατηρήσει τον ελληνότροπο χαρακτήρα της μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα, όποτε το φράγμα που θα δημιουργήσει η αραβική πλημμυρίδα θα διακόψει την επικοινωνία της με τον ελληνικό κόσμο και θα την αναγκάσει να δεχτεί σιγά-σιγά τη νέα κατάσταση της υπαγωγής της Έκκλησίας της στην Κοπτική Έκκλησία, χωρίς να χάσει όμως και την ψυχική της επαφή μ' αυτόν. Αδιάφυστη απόδειξη των ανωτέρω αποτελούν οι στενές σχέσεις των Αξωμιτών αυτοκρατόρων με το Βυζάντιο κατά την περίοδο αυτή, τις όποιες θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

α) Από τον Έζάνα μέχρι τον Kaleb: Είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο¹⁵⁹ ότι ο εμπνευστής της πολιτικής φιλίας και συμπορεύσεως της Αξώμης με το Βυζάντιο ήταν ο μεγάλος Αξωμίτης αυτοκράτορας Έζάνας, ο οποίος εμπνεόμενος από το παράδειγμα του Μ. Κωνσταντίνου ανακήρυξε ως επίσημη θρησκεία του κράτους του τον Χριστιανισμό. Κατά την περίοδο αυτή τέθηκαν τα θεμέλια της ψυχικής επαφής των Αξωμιτών χριστιανών με τους χριστιανούς του Βυζαντίου. Η πληροφορία του εκκλησιαστικού ιστορικού Εύσεβίου Παμφίλου στο έργο του «Βίος του Αυτοκράτορος Κωνσταντίνου», ότι ο Μ. Κωνσταντίνος κατέκτησε και κατέστησε «φόρου ύποτελείς» τους Αιθίοπες¹⁶⁰, κρίνεται όπωσδήποτε υπερβολική, γιατί, εκτός των άλλων, διαπιστώνουμε ότι η Αιθιοπική Έκκλησία αποδίδει την πρέπουσα τιμή τόσο σ' αυτόν όσο και στη μητέρα του, την Αγία Ελένη. Η μνήμη του Μ. Κωνσταντίνου εορτάζεται από την Έκκλησία της Αιθιοπίας στις 28 του αιθιοπικού μήνα Megabit [5 Απριλίου]¹⁶¹, ή δε εορτή της εδρέσεως του Τιμίου Σταυρού από την Αγία Ελένη είναι μέχρι σήμερα η μεγαλοπρεπέστερη εορτή της Αιθιοπικής Έκκλησίας¹⁶².

Γνωρίζουμε επίσης από τα προηγούμενα τη στάση που τήρησε ο Έ-

159. Βλ. ανωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 3α.

160. S.H. Sellassie: *Evθ' άν.*, σ. 108.

161. W. Budge: «The Book of the Saints...», *op. cit.*, τ. III, σσ 747-50.

162. S.H. Sellassie: *Evθ' άν.*,

ζήνας ἀπέναντι στὴ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τοῦ Κωνσταντίνου, μὲ τὴν ὁποία ἀπέτρεψε τὸν ἐξαρειανισμό τῆς χριστιανικῆς πίστεως στὴν Ἀζώμῃ¹⁶³. Ἡ ἐλλείψη στοιχείων γιὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἐζάνα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἀζώμης καὶ Βυζαντίου ἢ μᾶλλον μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ Ἐζάνα στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τῆς Ἀζώμης δὲν μπόρεσαν νὰ προαγάγουν τὰ φιλόδοξα σχέδια τοῦ προκατόχου τους. Παρὰ ταῦτα, ὀρισμένες διάσπαρτες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε μᾶς πείθουν ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὶς περιοχὲς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας δὲν ἐξαλείφθηκε κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἀλλὰ περιορίσθηκε στὰ πλαίσια τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε ἐκδοθεῖ διάταγμα τὸ ὁποῖο καθόριζε τὰ σχετικὰ μὲ τὴ μετακίνηση τῶν ἐμπόρων στὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας¹⁶⁴. Ἀπὸ μιὰ ἐπιγραφή στὴ γλῶσσα Γκέ'εζ ποὺ ἀνευρέθηκε στὴ Βερενίκη τῆς Αἰγύπτου μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἀζώμης εἶχε συναφθεῖ, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνα, ἐμπορικὴ συμφωνία¹⁶⁵. Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας συμφωνίας ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ γραφόμενα τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ¹⁶⁶.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, θὰ χρειαστεῖ νὰ περάσει ἓνας καὶ πλεόν αἰῶνας γιὰ νὰ διαπιστώσουμε καὶ πάλι τὴν ἀναθέρμανση τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὴ χριστιανικὴ Ἀζώμῃ. Πρῶτη ἐκδήλωση τοῦ ἀνανεωμένου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐννιά μοναχῶν καὶ τῆς ἀκολουθίας τους στὴν Ἀζώμῃ, ποὺ τὴν θεωρήσαμε στὴν προηγούμενη ἐνότητα σὰν σκόπιμη ἐνέργεια τοῦ Βυζαντίου ποὺ ἀπέβλεπε στὴν ἀναζωογόνηση τῆς χριστιανικῆς πίστεως στὴν Αἰθιοπία, μὲ πιθανὸ ἀπώτερο σκοπὸ τὸν προσεταιρισμὸ τοῦ Ἀζωμίτη αὐτοκράτορα, πράγμα ποὺ θὰ ἐξοικητεῖτο τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. Γεγονὸς ὁπωσδήποτε εἶναι ὅτι οἱ ἁ' Ἐννέα Ἄγιοι καὶ κυρίως οἱ δύο Ἕλληνες, ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Παντελεήμων ποὺ διετέλεσαν σύμβουλοι τῶν Ἀζωμιτῶν αὐτοκρατόρων, συνέβαλαν στὴ δημιουργία φιλικῶν σχέσεων τῆς Ἀζώμης μὲ τὸ Βυζάντιο. Ἰδιαίτερα ὁ Παντελεήμων διεκδικεῖ ἓνα μεγάλο μέρος τῆς συμβολῆς γιὰ τὴ στρoφὴ τοῦ αὐτοκράτορα Κaleb πρὸς τὸ Βυζάντιο.

163. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 3γ.

164. «Codex Theodosianus, XII, 12,2.

165. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἀν., σ. 109.

166. «The Works of the Emperor Julian», τόμος 3 (ἐκδ. W.C. Wright, Loeb Classical Library, London, 1923), τ. III, σ. 175.

β) Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Kaleb: Πολλοὶ ἱστορικοὶ θεωροῦν τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Kaleb ὡς τὴν σπουδαιότερη περίοδο τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους. Ὁ Βασιλεὺς τὴν χαρακτηρίζει ὡς τὴν ἀελευταία λαμπρὴ σελίδα στὴν ἱστορία τῆς Ἀξώμης¹⁶⁷. Ἡ σπουδαιότητά τῆς ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι ὁ Kaleb ἀναδείχθηκε μεγάλῃ, ἢ μεγαλύτερῃ ἴσως, φυσιογνωμίᾳ τῆς Ἀξώμης σὲ πολλοὺς τομεῖς¹⁶⁸. Στὸν στρατιωτικὸ τομεῖα, στέρωσε τὴν κυριαρχία τοῦ κράτους του στὴ Νότια Ἀραβία, τὴν ὁποία εἶχε ἀποκαταστήσει ὁ προκάτοχος καὶ πατέρας του Tazena [Θαζένας, ὅπως ἀναγράφεται τὸ ὄνομά του στὶς ἀλληλικὲς ἐπιγραφὲς τῶν νομισμάτων τῆς Ἀξώμης], μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ αὐτοκρατορία εἶχε χάσει τὸν ἔλεγχο τῶν περιοχῶν ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα. Συγχρόνως ἀναδείχθηκε καὶ ἡγεμονιστὴς τῆς χριστιανικῆς πίστεως μετὰ τὴν ἔκστρατεία του στὴ Νότια Ἀραβία γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν ἐκεῖ χριστιανῶν οἱ ὅποιοι εἶχαν προσφέρει ἑκατόμβες θυμάτων στὸν βωμὸ τῆς ἀγριότητος τοῦ Ἰουδαίου Dhu Nuwas ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει στὴ χώρα τῶν Ὀμηριτῶν. Στὸν τομεῖα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ὁ Kaleb ἐγκαινίασε μιὰ λαμπρὴ περίοδο ἐξαιρετικῶν διπλωματικῶν σχέσεων καὶ σταθερῆς συνεργασίας μετὰ τὴν μεγαλύτερη αὐτοκρατορία τῆς ἐποχῆς, τὸ Βυζάντιο. Ἡ ἐποχὴ καὶ ἡ δράση τοῦ Kaleb εἶναι ἀπὸ τὶς καλύτερα τεκμηριωμένες περιόδους τῆς Ἀξωμικῆς ἱστορίας ἀπὸ πηγὲς αἰθιοπικῆς, ἐλληνικῆς¹⁶⁹, συριακῆς καὶ ἀραβικῆς, μολονὶ ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ ὀρισμένες ἀδιευκρίνιστες πτυχές. Ὁ Kaleb προσεῖλασε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ἀπὸ ὅταν αὐτὸς στράφηκε πρὸς τὸ Βυζάντιο γιὰ νὰ ζητηθεῖ βοήθεια γιὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴ Νότια Ἀραβία μετὰ σκοπὸ τὴν προστασία τῶν διωκόμενων χριστιανῶν καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς παραδοσιακῆς αἰθιοπικῆς κυριαρχίας στὶς περιοχὲς αὐτές.

Ἡ βασιλεία τοῦ Kaleb τοποθετεῖται στὴ διάρκεια τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 6ου αἰώνα¹⁷⁰, ὀρισμένοι δὲ τὴν ἐκτείνουν μέχρι τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ¹⁷¹, ἐνῶ ἄλλοι θέτουν τὴν ἀφῆτηρία τῆς στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰώνα¹⁷².

167. A. Vasiliev: «Justin I (518-527) and Abyssinia» στὸ «Byzantinische Zeitschrift» 33 (1933), σ. 67.

168. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 175.

169. Γιὰ τοὺς Ἑλλήνες συγγραφεῖς, τοὺς σύγχρονους μετὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, καὶ γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνουν γιὰ τὴν Αἰθιοπία, βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Α', παρ. 4:α Οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς καὶ ἡ Αἰθιοπία, β) Βυζαντινὴ περίοδος.

170. Μητροπολίτου Ἀξώμης Μηθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς: . . .», σ. 130.

171. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 175.

172. S.H. Sclassie: ἔνθ' ἄν., σ. 125.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ βασιλεία του συμπίπτει ὁποσδήποτε μὲ τὴν περίοδο τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστίνου τοῦ Α' [518 - 527] καὶ μὲ ἓνα μέρος τῆς περιόδου τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ [527 - 565], μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀξωμίτης ἡγεμόνας συνῆψε στενὰς σχέσεις φιλίας καὶ συνεργασίας. Φαίνεται ὅτι τὸ βιβλικὸ ὄνομα Kaleb¹⁷³ τὸ προσέλαβε ὁ Ἀξωμίτης αὐτοκράτορας, ὅταν ἀπαρνήθηκε τὰ ἐγκόσμια καὶ ἀκολούθησε τὸν μοναχικὸ βίον ἢ καὶ νωρίτερα, ἀφοῦ, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Sellassie, «ὅλα τὰ νομίσματά του φέρουν τὸ ὄνομα Kaleb»¹⁷⁴ τὸ ἀρχικὸ ὄνομά του ἦταν Ella - Asbeha [Ei - Atsbeha], ποῦ σημαίνει «ἐβλογημένος», μὲ τὸ ὄνομα δὲ αὐτὸ ἀναφέρεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὶς ἑλληνικὰς πηγὰς¹⁷⁵. Συγκεκριμένα στὰ ἑλληνικὰ κείμενα χρησιμοποιεῖται ἕνας περισσότερο ἢ λιγότερο παρεφθαρμένος τύπος, ποῦ προέκυψε ἀπὸ τῆ μεταγραφῆ τοῦ αἰθιοπικοῦ ὀνόματος στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα· οἱ κυριότερες μορφές του εἶναι : Ἐλλεσθαῖος [Προκόπιος]¹⁷⁶, Ἐλεσβαάν [Ἑλληνικὸ Συναξάριον]¹⁷⁷, Ἑλλατζίβας (Ἐλεσβάας) [Κοσμῆς ὁ Ἰνδοκπελεύστης]¹⁷⁸, Ἐλεσβάας (Ἐλεσβάας) [Ἰωάννης Μαλάλας καὶ λοιποὶ]¹⁷⁹· ὅσο γιὰ τὸν ἀναλλακτικὸν τύπον «Ἀνδρας» ποῦ χρησιμοποιεῖ ὁ Μαλάλας γιὰ τὸν Kaleb¹⁸⁰, μπορούμε νὰ συμπεράνομεν ὅτι προέρχεται ἀπὸ παραφθορὰ τοῦ ἐξελληνισμένου τύπου τοῦ ὀνόματος τοῦ Ella Amida, προφανῶς λόγω συγχύσεως τῶν δύο προσώπων.

Τὸ ὄνομα τοῦ Καλέβ κατέστη εἰδύτητα γνωστὸ στὸν χριστιανικὸ κόσμον ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιτυχὴ ἐκστρατεία του στὴ Νότια Ἀραβία μὲ τὴν ὁποία ἐκδικήθηκε τὸ ἀθῶο χριστιανικὸ αἷμα τῶν μαρτύρων τοῦ Negran καὶ κατατρόπωσε τὸν ἀκνηνὴν διώκτη τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου Dhu Nuwas. Ἡ κατάστασις στὴ Νότια Ἀραβία καὶ τὸ ἱστορικὸ τῶν σχετικῶν γεγονότων κατὰ τὶς ἀρχὰς τῆς τρίτης δεκαετίας τοῦ βου αἰῶνα ἔχουν ὡς ἐξῆς :¹⁸¹ Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς Νότιας Ἀραβίας καὶ συγκεκριμένα ἡ

173. Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν Ο' τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποδίδει τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς «Χάλαφ»: «Ἀριθμοὶ», ΙΓ', 7.

174. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 125.

175. Αὐτόθι, καὶ σση. 9 τῆς ἴδιας σελίδας.

176. Procopius: «History of the Wars», ἔνθ' ἄν., τ. Ι, σσ 188-89.

177. Βλ. Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 110.

178. Βλ. ἄνωτέρω, κεφ. Α', παρ. 48.

179. M.S. Spinka: «The Chronicle of John Malalas» (Chicago, 1940), σ. 136 κ.ε.

180. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 363, σση. 12.

181. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 104-110. J.-B. Coubeaux: ἔνθ' ἄν., τ. Ι, σσ 176-183. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 122-136. L. dei Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. Ι, σσ 183-190. H. Leclercq: ἔνθ' ἄν., σσ 614-617. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σσ 38-39. A. Ghanotakis: ἔνθ' ἄν., κεφ. Ι,3 «The Byzantine era».

χώρα τῶν Ὀμηριτῶν [Himyar, Ὑμένη] καὶ τὸ κράτος τοῦ Σαβᾶ, ἀποτέ-
 λησαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἐζάνα τμῆμα τῆς Ἀξωμικῆς Αὐτοκρατορίας.
 Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἐζάνα ἐξασθένησε ἢ καὶ χάθηκε ὁ ἐλεγχος τῶν πε-
 ριοχῶν αὐτῶν ἀπὸ τὴν Ἀξώμη, ὁ προκάτοχος ὅμως τοῦ Kaleb, ὁ Tezema
 κατόρθωσε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν κυριαρχία τῆς Ἀξώμης στὴ Νότια Ἀ-
 ραβία. Ὁ ἴδιος ὁ Kaleb ὄχι μόνον διατήρησε τὶς κτήσεις ἀλλὰ καὶ ἐπαύθησε
 τὴν ἐλεγχόμενην περιοχὴ, συμπεριλαμβάνοντας καὶ τὴν περιοχὴ τῆς πόλεως
 Negran [Nagran, Nedjran, Nagram] πρὸς τὰ βόρεια καὶ ἐνίσχυσε τὴν κυριαρ-
 χία ἐγκαθιστώντας αἰθιοπικὰς φρουρὰς στὶς πρὸς καίριες πόλεις, ὅπως ἦταν ἡ
 προαναφερθεῖσα Negran καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ν. Ἀραβίας Saphor [Safar,
 Zafar, Taphar]. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθεῖ στὴ χώρα τῶν Ὀμηριτῶν
 ἀπὸ παλιά, στὶς ἀρχὰς δὲ τοῦ βου αἰῶνα ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν ἦταν
 σημαντικὸς, ἔχοντας ἐκαστηθεῖ χάρις ἐπὶ τὴν ἱεροστολικὴν δραστηριότητα
 τῶν Ἀξωμιτῶν. Οἱ χριστιανοὶ εἶχαν ὀργανωθεῖ περισσότερο στὶς δυὸ προ-
 αναφερθεῖσες πόλεις, τὴ Saphor καὶ κυρίως τὴ Negran, ὅπου ἀπολάμβαναν
 τῆς προστασίας τῶν Ἀξωμιτῶν, οἱ ὅποιοι τοὺς προφύλασσαν ἀπὸ τὶς ἐπι-
 βουλὰς διαθέσεως τοῦ Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου. Οἱ Ἰουδαῖοι ἦταν κολυβριθμοὶ
 στὴ Ν. Ἀραβία ἀπὸ τοὺς προχριστιανικοὺς ἀκόμα χρόνους, ὁ ἀριθμὸς τους
 δὲ αὐξήθηκε σημαντικὰ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἰερουσαλὴμ [70 μ.Χ.]
 ἀπὸ τὸν Ῥωμαῖο αὐτοκράτορα Τίτο. Κατὰ συνέπεια ἡ Ἰουδαϊκὴ θρησκεία
 ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη στὶς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἀντιστρατεύονταν τὸν
 Χριστιανισμὸ. Γύρω στὸ 520, ἓνας τοπικὸς ἡγεμόνας, ὁ Dhu Nuwas [Δου-
 νάβας ἢ Δουναῦν τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν], ποὺ εἶχε ἀσπασθεῖ τὸν Ἰουδαϊσμό,
 ἀπόκτησε δύναμιν ἐπὶ τὴν πρωτεύουσα Saphor καὶ, ἐκμεταλλεόμενος τὴ
 δυσανεκτικὰ τῶν ἐντοπιῶν πρὸς τοὺς Ἀξωμιτῶν, τοὺς ὁποίους ἐβλέπαν ὡς
 κατακτητῆς, σφράφηκε ἐναντίον τῶν Αἰθιοπῶν. Ὁ Kaleb, ὅπως ἦταν φυσικὸ,
 προσπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴ δράσιν τοῦ Dhu Nuwas καὶ αὐτὸς ἔστρεψε τὴν
 ὀργὴν του ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς περιοχῆς του. Μέσα σὲ λίγο χρόνον
 ἡ χριστιανικὴ καὶ αἰθιοπικὴ κοινότης τῆς Saphor εἶχε ἐκηδευσθεῖ.
 Ὁ Dhu Nuwas ἐκπεφελόμενος ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι λόγω τῆς κακοκαιρίας
 οἱ Αἰθιοπεῖς δὲν μπορούσαν νὰ διαπλεύσουν τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσαν γιὰ νὰ
 ἐρθοῦν πρὸς βοήθειαν τῶν χριστιανῶν, εἶχε ὄλον τὸν καιρὸ νὰ στραφεῖ καὶ
 ἐναντίον τοῦ ἀκμαίου χριστιανικοῦ κέντρου τῆς Negran. Ἄφοδ πολιορκήσας
 γιὰ ἄριστον καιρὸ τὴν πόλιν, εἰσῆλθε σ' αὐτὴ ἔστερα ἀπὸ συμφωνία μὲ τοὺς
 κατοίκους. Μόλις εἰσῆλθε ὅμως, ἀθετώντας τὴ συμφωνία, παρέδωσε στὴ
 σφαγὴ ὄλους τοὺς χριστιανοὺς ποὺ δὲν δέχτηκαν νὰ ἀρνηθοῦν τὴν πίστη
 τους, μὲ προεξάρχοντα τὸν πρεσβύτεν Ἀρέθα. Ἐς παραχωρησίους ὅμως
 τὶς ἐπόμενες γραμμὰς στὴ δραματικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ὀλοκαυτώματος

τῶν χριστιανῶν μαρτύρων, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει, μὲ βάση τὶς πηγές, ἢ γλαφυρὴ πένα τοῦ Coulbeaux : ¹⁸² «Μόλις εἰσήλθε [ὁ Dhu Nuwas], παρέδωσε τὴν πόλιν στὴ διαρπαγὴ, ἔβαλε νὰ ξεθάψουν καὶ νὰ κάψουν τὸ λείψανο τοῦ ἐπισκόπου Παύλου, ποῦ εἶχε πεθάνει πρὶν 2 χρόνια [520], γιὰ νὰ τὸ σταρῆσαι ἀπὸ τὴ λατρεία τῶν πιστῶν. Διέταξε νὰ ἐτοιμάσουν σωρὸ ἀπὸ ξύλα γιὰ φωτιά μέσα σὲ μιὰ βαθιὰ καὶ πλατιὰ τάφρο ἐνὸς σταδίου, ὅπως τὸ ἐπιμαρτυρεῖ τὸ Κοράνιο, τὸ ὁποῖο ἀποκαλεῖ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Negran «οἱ ἄνθρωποι τοῦ λάκκου» ἔπειτα, ἔβαλε νὰ ρίξουν μαζικὰ ἐκεῖ τοὺς ἱερεῖς, τοὺς μοναχοὺς, τὶς παρθένους, κλπ, ἕναν ἀριθμὸ 426 ἀτόμων.

Οἱ κάτοικοι ὅταν ἀναγκάσθηκαν νὰ ἀπαρνηθοῦν τὴν πίστιν τους, ἀρνήθηκαν ὅλοι. Πολλοὶ διέφυγαν τὸν θάνατον καταφεύγοντας στὰ βουνά 4.253 ὁπάκων στὰ βασανιστήρια, 227 γυναῖκες ἀποκεφαλίστηκαν.

Ὁ ἐθνάρχης ἢ προύχοντας τῆς Negran, ὁ ἅγιος Ἀρέθας [Kirouth στὰ ἀραβικὰ], γέροντας σχεδὸν αἰωνόβιος, ἢ Daouma ἢ γυναῖκα του, οἱ κόρες του, καὶ περισσότεροι ἀπὸ 340 πρόκριτοι πολῖτες, ὁδηγήθηκαν στὴν παραλία γιὰ νὰ βασανισθοῦν. Ὁ ἅγιος Ἀρέθας ἦταν ὁ πρῶτος ποῦ ἀποκεφαλίσθηκε. Μόλις ἀποκεφαλίζονταν, τὰ πτώματα τῶν θυμμάτων ρίχνονταν στὰ κύματα. Ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Θεοφάνης βεβαιώνουν ὅτι τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Ἀρέθα ἔλαβε χώρα κατὰ τὸ τρίτον εἶος τοῦ Ἰουστίνου Α' [β' βλαστὴ τὸ 521], καὶ στίς 22 Σεπτεμβρίου, κατὰ τὸν Μεταφραστὴ».

Τὸ Ἑλληνικὸ Συναξάριον παρέχει τὴν ἄξιος ἀναφορά, στίς 24 Ὀκτωβρίου, ἡμέρα τῆς μνήμης τῶν μαρτύρων τῆς Negran : ¹⁸³

«Τῆ 24 τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, μνήμη τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀρέθα καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ. Οὗτος ἦν πρῶτος τῆς πόλεως Νεγρῆς, ἐν Αἰθιοπία, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰουστίνου, τῆς μὲν Αἰθιοπίας βασιλευδόντος Ἐλεσβιάν τοῦ χριστιανικωτάτου, τῶν δὲ Ὀμηριτῶν, Ἑβραίου τινὸς Δουναάν. Ἡ τοιαύτη χώρα παρὰ μὲν τῆ θείᾳ γραφῇ Σαβὰ λέγεται, παρὰ δὲ Ἑλλησιν Εὐδαίμων Ἀραβία. Τοῦ δὲ Ἐλεσβιάν τὸν Ἑβραῖον ἐποτάξαντος, καὶ φύλακας ἐν τῇ πόλει αὐτοῦ καταστήσαντος, ἐπαναστὰς ὁ Ἑβραῖος ἀνεῖλεν αὐτούς, καὶ πρὸς τὴν Νεγρῶν πόλιν ἀνέδραμεν, ἦν καὶ πολιορκήσας οὐ δυνάμει, ἀλλ' ἐπιορκίας, τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανοὺς ἅπαντας ἀνεῖλεν ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. Τότε ὁ Ἁγιος Ἀρέθας ἀντίστη γενναίως, πρότερον πάντας ὑποστηρίξας τῇ πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστει,

182. J.-B. Coulbeaux: *ὄπ' ἄν.*, τ. I, σσ 177-78.

183. Μηναιὸν τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου (ἐκδ. Ἀθηνῶν, 1904), σσ 125-126. Τὸ κείμενον τοῦ Συναξαρίου τὸ μεταφέρουμε ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Μητροπολίτου Ἀζόρων Μεθοδίου «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 110.

καίτοι εις δεκατον γήρας έλάσας, ώς μηδέ δύνασθαι περιπατήσαι· ώστε, και δε παρεδόθη πρός τό άποκτηθηναι την κεφαλήν, βασιταζόμενος άπαχθείς έχαιρε· και την δια ξίφους άποτομήν λαβών, τό πνευμα τφ Κυρίφ παρέθετο».

Ή τραγωδία αυτή των μαρτύρων τής Negran πού άνέσπυρε στις χριστιανικές ψυχές επώδυνες μνήμες των σκληρών διαγμών των παλιότερων εποχών, συγκίνησε βαθύτατα τους χριστιανούς των χωρών τής Ανατολής και πολλοί είναι εκείνοι πού άνέλαβαν να διαμνημονεύσουν τά τραγικά γεγονότα άποβλέποντας κυρίως στό να έξεγείρουν τόν χριστιανικό κόσμο ώστε να σπεύσει σέ βοήθεια των χριστιανών τής Ν. Αραβίας αναλαμβάνοντας δράση εναντίον του χριστιανομάχου Dhu Nuwas¹⁸⁴. Στά πλαίσια τής προσπάθειας αυτής εντάσσεται και ή έπιστολή του Συμών Έπισκόπου Beth - Arsham, πού απευθύνθηκε πρός τόν όμώνόμο του ήγούμενο τής Gabula τής Συρίας¹⁸⁵. Όπως ήταν φυσικό, ή Αξόμη δέν ήταν δυνατόν να μείνει άδιάφορη στό γεγονότα αυτά· συνειδητοποιώντας ο βασιλιάς Kaleb τό διπλό καθήκον του, πρώτο τής άποκαταστάσεως τής παραδοσιακής αιθιοπικής κυριαρχίας στη Ν. Αραβία και δεύτερο τής υπερασπισσεως των εκεί χριστιανών, μεταξύ των οποίων ήταν και πολλοί Αιθίοπες, όργάνωσε και πραγματοποιήσε έκστρατεία στην Υμενή και κατόρθωσε να άποκαταστήσει την πηρογόμενη τάξη πραγμάτων. Δέν γνωρίζουμε έν οι πολιτικοί ή οι θρησκευτικοί λόγοι έβάρουν περισσότερο στό να λάβει ο Kaleb την άπόφαση στρατιωτικής επεμβάσεως στη Ν. Αραβία, μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι άποφασιστική θά κρέσει να ήταν ώς πρός τό θέμα αυτό ή έπιρροή του συμβούλου του και ενός από τους έννιά μοναχούς, του Παντε-

184. S. H. Sellassie: *Ενθ' άν.*, σ. 127.

185. H. H. Leclercq: *Ενθ' άν.*, στ. 615-616, και σσημ. 2 τής στήλης 616, όπου παραθέτονται άναλυτικά οι πηγές και οι εκδόσεις τους. Τό αρχικό κείμενο τής έπιστολής του Συμών δημοσιεύτηκε από τον I. Guidi, με τόν τίτλο: «La Lettera di Simone, vescovo di Beith Arsham sopra i martiri Omeriti» στο «Memorie della reale Accademia dei Lincei», serie terza, σσ 501-515 (Roma, 1881). Οι έλληνικές πηγές για τά γεγονότα σέ βάρος των χριστιανών τής Ν. Αραβίας, όπως τό έλληνικό «Μαρτύριον του Αρέθου και τής συνοδείας του, είναι δημοσιευμένες στο «Acta Sanctorum», τ. X (Paris-Rome, Οκτώβριος 1869), σσ 721-759, Migne, P. G., 115, 1288. Τά γεγονότα περιγράφουν έκτός από τους έκκλησιαστικούς και οι λαϊκοί ιστορικοί και συγγραφείς, όπως ο Πρόκόπιος (Procopius: «History of the Wars» *Ενθ' άν.*, σ. 189 κ.έ.), ο Κοσμής ο Τυβέκοπλεύστης, ο όποιος επισκέφθηκε την Αξόμη και συνάντησε τόν βασιλιά Kaleb όταν άπομαζώνταν να αναλάβει την έκστρατεία του στη Ν. Αραβία (E. O. Winstedt: «The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes» (Cambridge, 1909), σσ 55, 72), κ.ά. Τη συριακή πηγή, γνωστή ώς «Τό Βιβλίον των Χιμαριτών», εξέδωσε ο A. Moberg: «The Book of the Himyarites» (Lund, 1924).

λεήμονα. Ἡ παραδοσιακὴ ἀποψη εἶναι ὅτι ὁ Kaleb πῆρε τὴν ἀπόφασή του παρακινούμενος ἀπὸ ἐξωτερικοὺς παράγοντας· μερικοὶ συγγραφεῖς ἠκοστηρίζουν ὅτι ἡ πρωτοβουλία θρεῖται στὸν Ἀντιγαληδόνη Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Τιμόθεο Γ' [519 – 536], ὁ ὅποιος ἔγραψε στὸν Kaleb ζητώντας του νὰ ἀναλάβει ἐκστρατεία γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν χριστιανῶν τῆς Ἰερᾶς· ἄλλοι πάλι θεωροῦν τὸν Πατριάρχη Τιμόθεο σὰν διαμεσολαβητὴ μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἰουστίνου Α' καὶ τοῦ Kaleb, ὥστε νὰ πεισθεῖ ὁ τελευταῖος νὰ ἀναλάβει τὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ Dhu Nuwas¹⁸⁶. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς ἐκφράζουν κυρίως ὅσοι δέχονται ὅτι ὁ Kaleb ἦταν μονοφυσίτης καὶ θεωροῦν κατὰ συνέπεια ὅτι ἦταν ἀδόνητὴ μὰ ἀπειθείας συνεννόηση τοῦ ὀρθόδοξου Ἰουστίνου μ' αὐτόν, γι' αὐτὸ καὶ προβάλλουν τὴ διαμεσολάβηση τοῦ Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας, χωρὶς νὰ προσέχουν ὅμως ὅτι μεταφέρουν τὴν ἀντίφαση σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, γιατί πῶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ Ἰουστίνος συνεργάσθηκε μὲ τὸν Τιμόθεο, ὅταν γνωρίζομας ὅτι ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας δὲν ἀναγνώρισε τὴν ἐκλογὴ τοῦ Τιμόθεου καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι ἐξέλεξαν τὸν Ἀστέριο, ὥστε τελικὰ νὰ ὑπάρχουν δύο Πατριάρχες Ἀλεξανδρείας¹⁸⁷. Ἄν λοιπὸν πρέπει ὀπισθεῖται νὰ ὑποθέσομε ὅτι κάποιος διαμεσολάβησε μεταξὺ τοῦ Ἰουστίνου καὶ τοῦ Kaleb, αὐτὸς δὲ πρέπει νὰ ἦταν ὁ Πατριάρχης Ἀστέριος καὶ ὄχι ὁ Τιμόθεος¹⁸⁸.

Τὴν ἐσφαλμένη ἀποψη ὅτι ὁ Kaleb ἦταν μονοφυσίτης, υἱοθετεῖ καὶ ὁ A. Vasiliev¹⁸⁹, ἐκφράζοντας τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴ συνεργασία τοῦ Ὀρθόδοξου Ἰουστίνου μὲ τὸν μονοφυσίτη Kaleb, δικαιολογώντας ὅμως τελικὰ τὴ συνεργασία αὐτὴ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ἦταν ὁ προστάτης ὄλων τῶν χριστιανῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς δογματικὰς τὺς πεποιθήσεις¹⁹⁰.

Οἱ αἰθιοπικοὶ πηγὲς¹⁹¹ δὲν παίρνουν σαφεῖς θέσιν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἂν καὶ ἡ γενικὴ ἐντύπωση ποὺ ἀποκομίζει κανεὶς εἶναι ὅτι, τουλάχιστον στὶς ἀρχαιότερας ἀπ' αὐτὰς, θεωρεῖται αὐτονόητο ὅτι ἡ στενὴ συνεργασία μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀζώμης ἐνισχυόταν καὶ ἀπὸ τὴν ταυτότητα τῆς κί-

186. Μητροπ. Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 104.

187. Ἀντόθι, σ. 120.

188. Τὴν πιθανότητα αὐτὴ δέχεται ὁ Μητροπ. Ἀ. Μεθοδίου (ἐνθ' ἄν., σ. 121), ὁ δὲ Coubeaux θεωρεῖ βέβαια τὴ μεσολάβηση τοῦ Ἀστερίου (ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 178–79).

189. A. Vasiliev: «Justin I...», ἐνθ' ἄν., σσ 71–77.

190. Βλ. M. A. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 107, σημ. 9.

191. Τὴν αἰθιοπικὴ μετάφραση τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀρέθου ἐξέδωσε ὁ F.M.E. Pereira: «Historia dos Martyres de Nagran, Versão Ethiopica (Lisboa, 1899), σσ 79–122.

στεως. Σημεία βέβαια που τονίζουν τη διαφορά της πίστωσης Αιθιοπών και Βυζαντινών υπάρχουν στις αιθιοπικές πηγές, αλλά είναι έμβλημα και όφειλονται σε ύστερογενείς Κοπτικές επεμβάσεις, όπως αποδεικνύεται από τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ της Αιθιοπικής και της Κοπτικής Έκκλησιαστικής παραδόσεως. Παρόμοια είναι η πληροφορία του αιθιοπικού χρονικού ότι ο Παντελεήμων ελόγησε τον Kaleb πριν από την έκστρατεία του με τα εξής λόγια: «Η εχγή του Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου και τὰ δάκρυα τοῦ Ρωμαίου αυτοκράτορος Ἰουστίνου και ἡ θυσία τῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἐν Nagran ἀποθανόντων μαρτύρων . . . εἶψαν μετὰ σοῦ . . .»¹⁹². Ἐπίσης, ἂν δεχθοῦμε τὴν τεκμηριωμένη ἄποψη τοῦ Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου ότι ἡ ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς τοῦ Kebra Negast ἀνάγεται στὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα, τὸ σημεῖο τοῦ ἔργου αὐτοῦ ποὺ ἀναφέρεται στὴ διαφορά τῆς πίστωσης μεταξύ Ἀζώμης καὶ Βυζαντίου¹⁹³ θὰ πρέπει νὰ τὸ τοποθετήσουμε σὲ μεταγενέστερο χρόνο, ὅταν πλεόν ἡ Κοπτικὴ ἐπίδραση στὴν Ἀζώμη ἦταν γεγονός. Δὲν πρέπει νὰ ἐκκλησιστεῖ ὁ Καθηγητῆς S.H. Sellassie μετὰ τὴ διαπίστωση ότι ὁ Kaleb ἀγνοεῖται ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας¹⁹⁴, ἐνῶ μνημονεῖται τόσο ἀπὸ τὴν Αἰθιοπικὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, γιατί δὲν εἶναι ἡ πρόθεσι καὶ μόνη φορὰ ποὺ συμβαίνει νὰ μὴ συμφωνεῖ ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησιαστικὴ παράδοσι μετὰ τὴν Αἰθιοπικὴ, ἰδιαίτερα τῆς πρώτης περιόδου. Αὐτὸ ἔχει τὴ λογικὴ ἐξήγησι στὸ ότι ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία ἄρχισε νὰ ἐλέγχει τὴν Αἰθιοπικὴ μόλις ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰώνα, στὴν προσπάθειά της δὲ νὰ ἐπιτύχει ἀναδρομικὰ τὴ σύγκλιση τῶν δύο παραδόσεων ἀκολουθῆσε τὴν τακτικὴ τῆς παρασιωπήσεως ὀρισμένων γεγονότων, ποὺ ἔκρινε ότι δὲν συνέφεραν, καὶ τῆς προσθήκης ἐνθετων πληροφοριῶν στὶς αιθιοπικὲς πηγές. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, δὲν ἦταν σύμφερο στὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία νὰ παραδεχθεῖ καὶ νὰ διαμνημονεύσει τὴ χριστιανικὴ δράσι τοῦ ὀρθόδοξου αυτοκράτορα Kaleb καὶ προπαντὸς τὶς ἀγαθὲς σχέσεις του μετὰ τὸ Βυζάντιο, οἱ ὁποῖες ἐνέπνευσαν τὸν συγγραφεὰ τοῦ Kebra Negast νὰ προχωρήσει, ὅπως θὰ ἴδουμε στὴ συνέχεια, στὴν ἀδελφοποίησι τῶν δύο λαῶν, τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ, καὶ τῶν δύο αυτοκρατόρων. Ἀντίθετα μετὰ τὴν Κοπτικὴ, ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία, συμπορευομένη καὶ σ' αὐτὸ ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία, διαμνημο-

192. Βλ. Μ. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 119-120, σημ. 13.

193. Τὸ ἀπόκασμα αὐτὸ τοῦ Kebra Negast παραθετῆ μεταφρασμένο στὴν ἀγγλικὴ ὁ S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 179.

194. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 143.

νῆσει τόσο τὸν Kaleb ὅσο καὶ τοὺς μάρτυρες τῆς Negran, ἑορτάζοντας τὴ μνήμη τους στὶς 15 Μαΐου καὶ στὶς 22 Νοεμβρίου ἀντίστοιχα. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριο τῆς 20ῆς τοῦ αἰθιοπικοῦ μήνα Ginbot ἀνεγράφει τὰ ἑξῆς: ¹⁹⁵

«Τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἑορτάζεται ἡ μνήμη τοῦ Kaleb, βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας, υἱοῦ τοῦ Tazena, ἡγουμενίου τοῦ Θεοῦ. Λόγω τῆς μεγάλης πίστεως αὐτοῦ, ὁ Θεὸς ἤνοιξε δι' αὐτὸν τὴν γῆν, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐξεστράτευσεν κρυφίως ἐκ τῆς χώρας τῆς Ἀξώμης εἰς τὴν χώραν τῶν Matara, καὶ κατέστρεψεν τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες ἐκαλοῦντο λαὸς τῆς Gamorra' μετὰ ταῦτα οὗτος ἐκτίσεν ἐκκλησίαν. Ἐπολέμησεν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Saba καὶ ἐξεστράτευσεν διὰ ξηρῆς καὶ διὰ θαλάσσης καὶ κατέστρεψεν τοὺς Ἰουδαίους [Dhu Nuwas] καὶ ἔκτισε βωμὸν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἐγκατέστησεν ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὀνομα ἦτο Ἰσραήλ. . . Μετὰ ταῦτα ἐγκατέλειπε τὸν κόσμον τοῦτον, ἐγκατέλειπε τὸ βασίλειον αὐτοῦ καὶ ἦλθεν εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ὅπου κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἑνὸς ὄρους, ἐν ᾧ ἐγκαταβιοσθῆν ἄγιοι μοναχοί, εἰσῆλθεν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ καὶ ἀπέθανεν ἐν τινὶ καλλίῳ . . . Μετὰ τὴν εἰσοδὸν αὐτοῦ ἐν τῷ καλλίῳ οὐδενὶ ὁμίλησε, καὶ ἐγένετο εὐάρεστος τῷ Θεῷ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς θραιότητος τῶν ἔργων αὐτοῦ καὶ ἀνεπαύθη ἐν εἰρήνῃ».

Ὅλας οἱ πηγὲς συμφωνοῦν γιὰ τὰ εἰδικὰ ἀποτελέσματα ποῦ εἶχε ἡ ἐκστρατεία τοῦ Kaleb στὴν Ἰεμένη. Ὁ Dhu Nuwas κατανικηθῆκε καὶ ἡ αἰθιοπικὴ κυριαρχία ἀποκαταστάθηκε καὶ μαζί μ' αὐτὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ κίστη, κατὰ τὸν Προκόπιον μάλιστα, ὁ Kaleb διόρισε διοικητὴ τῆς περιοχῆς τὸν Ἰουδαίου ἀρχικὰ καὶ μετέπειτα τὸν Ἀβράμιο ποῦ ἦταν καὶ οἱ δύο χριστιανοί ¹⁹⁶, καὶ ἔτσι μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ θέση τῶν χριστιανῶν τῆς Ν. Ἀραβίας ἀνισχύθηκε σημαντικά. Μεταγενέστερες βυζαντινὲς καὶ ἀραβικὲς πηγὲς βεβαιώνουν ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου Ἰουστίνος ἀνταποκρίθηκε στὴν παράκληση τοῦ Kaleb καὶ τοῦ ἔστειλε πλοῖα, μὲ τὰ ὁποῖα αὐτὸς διαπεραίωσε τὸν στρατὸ του ἀπὸ τὴν Ἀδοῦλη στὴν Ἀραβικὴ χερσόνησο. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν πληροφορία αὐτή, τὴν ἀλήθεια τῆς ὁποίας δέχεται καὶ ὁ Βασίλειος ¹⁹⁷, ἂν λάβουμε ἐκπόνη μᾶς ὅτι μιὰ τέτοια βοήθεια δικαιολογεῖ ἰκανοποιητικὰ τὶς στενὲς σχέσεις μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Ἀξώμης ποῦ συνεχίστηκαν καὶ ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Ἰουστινιανοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς Ἐρυθρᾶς θά-

195. Μεταφέρουμε τὴ μεταφράση τὴν ὁποία παραθετῶ ὁ Μ. Ἄ. Μεθόδιος ἐπὶ τὸ ἔργο του «Ὁ Χριστιανισμὸς. . .», σ. 109.

196. Procopius: «History of the Wars», ἐνθ' ἄν., σ. 191. Βλ. καὶ Μ. Ἄ. Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμὸς. . .», σ. 107.

197. A. Vasiliev: «Justin I. . .», ἐνθ' ἄν., σσ 71-77.

λασσας ήταν παλιό και εκτός από τις θρησκευτικές και έμπορικές πτυχές είχε και πολιτικές προεκτάσεις εξαιρετικής σημασίας για την έξωτερική πολιτική των βυζαντινών αυτοκρατόρων, ώστε να είναι άσυγχωρητη τοχόν διλιγασία για βοήθεια των Βυζαντινών προς την 'Αζώμη. Το Βυζάντιο εξα-
 σφαλζοντας τη συνεργασία των 'Αζωμητών θα μπορούσε να έλπίζει όχι μόνο στη διευκόλυνση του έμποριου και την άπρόσκοπτη διακίνηση των προϊόντων που έφθαναν από την 'Ινδία, ιδιαίτερα της μετάξης που διακινούσαν σχεδόν αποκλειστικά οι Πέρσες, αλλά και σε μία χρήσιμη συμμαχία και βοήθεια έναντιον της Περσικής αυτοκρατορίας από την όποια διαγραφόταν άπειλιτικός ό κίνδυνος. Τη σημασία της αξιοποίησης της 'Αζώμης ως συμμαχικού παράγοντα συνέλαβε τόσο ό 'Ιουστίνος όσο και ό διάδοχός του 'Ιουστινιανός, ό όποιος στην προσπάθειά του να πραγματοποιήσει τά μεγαλόνονα και φιλόδοξα σχέδιά του, έπιχείρησε και πέτυχε να ένεργοποιήσει τον ρόλο του 'Αζωμικού κράτους όπέρ του Βυζαντίου με όρισμένες άποστολές στην πρωτεύουσα 'Αζώμη, όπως θα ίδουμε στη συνέχεια ¹⁹⁸. Μ' αυτά τά δεδομένα δεν είναι άπιθανη και ή άποψη που έχει έκφρασθεί από τον Χρυσόστ. Παπαδόπουλο, ότι οι δύο αυτοκράτορες, ό 'Ιουστίνος και ό Καλέβ, ένήργησαν παράλληλα στην 'Αραβική χειρόννηση και ότι μετά την άποκατάσταση του Χριστιανισμού έκαί στάλθηκαν έρεις για να ένισχύσουν τους πιστούς ¹⁹⁹. Μαρτυρίες της έλληνικής παρουσίας και των έλληνικών επιδράσεων στη Νότια 'Αραβία μάς παρέχουν τά νεότερα άρχαιολογικά εθρήματα της Anba Matara ²⁰⁰.

'Ο Καλέβ είναι μία από τις πιο έξέχουσες φυσιογνωμίες που άνέδειξε ή 'Αζωμική ιστορία και έχει στο ένεργητικό του όχι μόνο τις έπιτυχιές έπιχειρήσεις του στη Νότια 'Αραβία, με τις όποιες προστάτευε τον Χριστιανισμό της περιοχής και στερώσε την κυριαρχία της 'Αζώμης στη χώρα των 'Ομηριτών, αλλά και μία έπιτυχημένη πολιτική στόν έσωτερικό τομέα. Πολύτιμες κληροφορίες για την 'Αζωμική αυτοκρατορία κατά την περίοδο αυτή, μάς παρέχει ό Κοσμάς ό 'Ινδικοπλεύστης, για τον όποιο μιλήσαμε στο Α' κεφάλαιο του παρόντος ²⁰¹. 'Ο Κοσμάς βρισκόταν στην 'Αδούλη όταν ό Καλέβ έτοιμαζόταν να άκστρατεύσει στη Ν. 'Αραβία: μάς βεβαιώνει ότι έπισκέφθηκε αυτοπροσώπως την 'Αζώμη, την όποια και περιγράφει ²⁰².

198. Αθούη, σσ 75-77, 280-291, κ.ά.

199. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου: «'Ιστορία της 'Εσολησίας 'Αλεξανδρείας», έργο άνωθ., σ. 443.

200. Βλ. Μ. 'Α. Μεθοόίου: «'Ο Χριστιανισμός...», σ. 107, σημ. 9.

201. Βλ. άνωτέρω, κθ. Α', παράγρ. 48.

202. J.W. Mc Cindole: «The Christian Topography...», ορ. cit., σσ 244-45.

Τὸ ἐμπόριο ὁλόκληρης τῆς περιοχῆς τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης, γράφει ὁ Κοσμᾶς, διεξαγόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν Ἀξωμιτῶν καὶ ἡ ἐμπορικὴ κίνησις ἦταν ζωηρὴ μὲ κύριο διαμετακομιστικὸ σταθμὸ τὸ λιμάνι τῆς Ἀδοῦλης²⁰³. Ὡς πρὸς τὴ θρησκευτικὴ κατάστασις, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις εἶχε διαδοθεῖ στὰ περισσότερα μέρη τῆς Αἰθιοπίας²⁰⁴. Εἶναι ἀδιαμφισβήτητο λοιπὸν ὅτι ἡ Ἀξώμη γνῶρισε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Kaleb μὴ ἀπὸ ἀποστολικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἐπιπέδου, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς ἀποστολικῆς πίστεως, γι' αὐτὸ καὶ ἡ αἰθιοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις τοῦ ἐπιπέδου ἐξελίχθη ἐξαιρετικῶς ἐπιπέδου. Ἡ σύνδεσις ἐξἄλλου τοῦ ἐπιπέδου τοῦ μὲ τὰ γεγονότα σὲ βάρος τῶν χριστιανῶν τῆς Ν. Ἀραβίας, ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ μνημονεῖται αὐτὸς ὡς προστάτης τῶν Χριστιανῶν καὶ στὶς ἐκκλησιαστικὰς πηγὰς τῶν ἄλλων λαῶν. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ συνετέλεσε ἀποφασιστικὰ ἐπὶ τὴν ἐξελίξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποστολικῆς πίστεως τοῦ καὶ νὰ ἀναγραφῆι στὶς ἱστορίας ὅχι μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν ἱστορικῶν, ὥστε νὰ γίνῃ εὐρύτερα γνωστὸ, εἶναι ἡ πολιτικὴ φιλίας ποὺ ἐγκαινιάσθη καὶ καλλιέργησε ὁ Kaleb μὲ τὸ Βυζάντιο.

Ἡ πολιτικὴ φιλίας καὶ συνεργασίας τῆς Ἀξώμης μὲ τὸ Βυζάντιο ποὺ φαίνονταν νὰ στηρίζεται ἐπὶ κοινὰ συμφέροντα εἶχε πολὺ βαθέτερους λόγους ὑπάρξεως ποὺ ἐνίσχυσαν τοὺς δεσμοὺς μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Ἡ οἰκείωσις τῶν Ἀξωμιτῶν μὲ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ἡ ἀναγνώρισις τῆς προσφοράς τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τὴν ὑπόθεσις τῆς κοινῆς πίστεως, οἱ πολιτιστικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ δεσμοὶ τῆς Ἀξώμης μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο τῆς Ἀξωμικῆς ἀποκρατορίας, ἦσαν ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς παράγοντες ποὺ στήριξαν τὴν ψυχικὴ ἐπαφὴ τῶν Αἰθίοπων μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς. Βέβαια ὁ Kaleb σὰν διπλωμάτης καὶ διορατικὸς πολιτικὸς θὰ πρέπει νὰ στήριξε τὴν πολιτικὴν του σὲ πῶς συγκεκρίμενες βάσεις. Καὶ δὲν χρειάζεται νὰ καταβληθῆι ἰδιαίτερη προσοχὴ γιὰ νὰ ἀντιληθῆι κανεὶς τὰ ὀδοιπορικὰ πλεονεκτήματα μᾶς συμμαχίας μὲ τὴν πρώτην πολιτικοστρατιωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν δυνάμει τῆς ἐποχῆς, τὸ Βυζάντιο. Καὶ μόνον ἡ γοητεία ποὺ θὰ ἦταν φυσικὸ νὰ ἀσκεῖ ἡ ἰδέα τῆς συμπορεύσεως τῆς χριστιανικῆς Ἀξώμης μὲ τὴ μεγάλη ὁδόδοξο τῆς Βυζαντινῆς Ἀποκρατορίας, εἶναι ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ ἐπιδιωχθῆι μὴ τέτοια πολιτικὴ. Δὲν θὰ πρέπει δὲ νὰ ξεχνᾶμε ὅτι κοντὰ ἐπὶ τὸν Kaleb βρισκόταν ὁ ἴσως ἀπὸ τοὺς ἐννιά μοναχοὺς, ὁ Ἑλληνας Παντε-

203. Αὐτόθι, σσ 51-53, 368-371.

204. Αὐτόθι, σ. 380.

λεήμων, ὁ ὁποῖος διαφώτιζε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ τὸν καθοδηγεῖ πρὸς μιὰ φιλοβυζαντινὴ πολιτικὴ. Ἔτσι ὁ Kaleb ἐγινε ὁ συνεχιστὴς τῆς πολιτικῆς φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὸ Βυζάντιο, τὴν ὁποία εἶχε ἀμπνευσθεῖ ὁ πρῶτος χριστιανὸς αὐτοκράτορας τῆς Ἀξῶμης, ὁ Ἐζάνας. Στὸν λαό, ἡ συνεργασία αὐτὴ μεταξὺ Ἀξῶμης καὶ Βυζαντίου πῆρε περισσότερο συναισθηματικὸ χαρακτῆρα. Τὸ ψυχικὸ πλησίασμα καὶ ἡ ἀδέλφωση ποὺ αἰσθάνθηκαν οἱ Αἰθίοπες πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, προσέλαβε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις συγκινητικὰ διαστάσεις. Σὲ μιὰ τέτοια βάση θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ αἰθιοπικοῦ χρονικοῦ *Kebra Negast*, στὰ ὁποῖα συνδέονται οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἀξῶμης μὲ κοινὲς βιβλικὲς ρίζες καὶ γίνεται ὁ διαμοιρασμὸς τῆς οἰκουμένης μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατόρων. Ἡ φαντασία τοῦ συμπληρῆ τοῦ χρονικοῦ ἱκανοποιεῖ τὸν ἐσεσθὴ πόθο του νὰ ἀντιστηρίξει τὰ πεπραγμένα τῆς Ἀξῶμικῆς αὐτοκρατορίας, δραματιζόμενος γι' αὐτὴ μὰ κορεία παράλληλη μ' αὐτὴ τῆς μεγάλης Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ προσδώσει ἀγλήν στὸν Ἀξῶμίτη βασιλᾶ ἀπὸ τὸ ἀντιπρόσωπο τῆς ἀγλῆς τοῦ αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου.

Στὸ κεφάλαιο 19 τοῦ *Kebra Negast* ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς :²⁰⁵ «Καὶ ὁ *Dematgos*²⁰⁶ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς *Rum* [Κωνσταντινουπόλεως] εἶπεν : «Ἐβῆρον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς [Ἀγίας] Σοφίας μεταξὺ τῶν βιβλίων τοῦ βασιλικοῦ θησαυροφυλακίου ἐν χειρόγραφον [τὸ ὁποῖον ἔλεγεν], ὅτι ὄλον τὸ βασίλειον τοῦ κόσμου [ἀνῆκεν], εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς *Rōm* καὶ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Αἰθιοπίας». Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο τοῦ χρονικοῦ ἀναφέρεται στὸν διαμοιρασμὸ τοῦ κόσμου μεταξὺ τῶν 2 αὐτοκρατόρων²⁰⁷, καὶ στὸ τελευταῖο [117] γίνεται λόγος γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Ἰουστίνου καὶ Kaleb πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ δεύτερου στὴ Ν. Ἀραβία. Μεταφέρουμε ἐνὰ τμήμα ἀπὸ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο :²⁰⁸

«... Καὶ αὐτοὶ οἱ δύο βασιλεῖς, ὁ Ἰουστίνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὁ Kaleb ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰθιοπίας, συνηντήθησαν ἐν Ἱεροσολύμοις. Καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος αὐτῶν ἠτόιμασε προσφοράς καὶ αὐτοὶ ἕκαμαν προσφοράς καὶ ἐγκατέστησαν τὴν πίστιν ἐν ἀγάπῃ, καὶ ἀντήλλαξαν δῶρα καὶ τὸν χαιρετισμὸν τῆς εἰρήνης καὶ διήρθεσαν μεταξὺ αὐτῶν, τὴν γῆν ἐκ τοῦ ἡμίσεος τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀκριβῶς εἶπομεν ἦδη ἐν τῇ ἀρχῇ

205. Παραθέτουμε τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μητροπ. Ἀξῶμης Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 134.

206. Ὁ Μ. Ἀ. Μεθόδιος τὸν ταυτίζει μὲ τὸν Τιμόθεον Α' (Ἀρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως, 511-518): Ἐνθ' ἄν., σ. 133.

207. Ἀπόθι, σ. 134.

208. Ἀπόθι, σσ 140-141.

τοῦ βιβλίου τούτου. Καί ἐνεκα τῆς ἀγάπης εἶχον ἀπὸ κοινοῦ τὸν βασιλικὸν τίτλον τοῦ βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας. Θὰ ἀναμίζουσι ἑαυτοὺς μὲ τὸν Δαυὶδ καὶ τὸν Σολομῶντα τοὺς πατέρας αὐτῶν. Ὁ εἰς τὸν ὄπισθον διὰ κλήρου ἐξέλεξαν νὰ ὀνομάζονται ἐκ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ ὀνομάζεται «Βασιλεὺς τῆς Αἰθιοπίας» καὶ ὁ Βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁμοίως θὰ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ «βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας» καὶ θὰ ἔχη μερίδιον ἐν τῷ κλήρῳ τούτῳ διὰ τοῦτο θὰ ὀνομασθῆ μετὰ τοῦ Δαυὶδ καὶ τοῦ Σολομῶντος τῶν πατέρων αὐτῶν κατὰ τοὺς τέσσαρας Ἐθαγγελιστάς [. . .] Καὶ οὕτως, ἀφοῦ θὰ ἐνωθοῦν διὰ τοῦ κοινοῦ δεσμοῦ καὶ θὰ ἐγκαταστήσουσι τὴν ἀληθῆ πίστιν, θὰ ἀποφασίσουσι ὅτι . . . Ἰουδαῖοι δὲν θὰ ζήσουσι πλέον, καὶ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν θὰ ἀφίση τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκεῖ . . .».

Ἡ αἰθιοπικὴ παράδοση ἔρχεται κολλῆς φορῆς σὲ ἀντίθεση μὲ πληροφῶριες οἱ ὁποῖες παρουσιάζουσι τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία νὰ ἀποκλίνει ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, λόγω ἤθην διαφορᾶς θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Μιὰ τέτοια πληροφορία εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία περιέχει τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι λίγο μετὰ τὴ νικηφόρα ἐκστρατεία τοῦ Kaleb στὴ Ν. Ἀραβία, ὁ ἀτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου ἐστειλε εἰς τὴν Αἰθιοπία ἕναν ὀρθόδοξο ἐπίσκοπον, τὸν ὅποιο οἱ Αἰθιοπεῖς δὲν δέχτηκαν καὶ θανάτωσαν.²⁰⁹ Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι προφανῶς ἢ ἐμβόλιμη ἢ ἐσφαλμένη, γιὰτὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ αἰθιοπικὴ παράδοση δὲν διατήρησε οὕτε ἴχνος ἀπὸ τὴν ἐποικισμένην ἐχθρικήν τροπὴν στίς σχέσεις τῶν Ἀζωμιτῶν καὶ τοῦ Βυζαντίου, ἀπεναντίας τὸ ὅλο πνεῦμα τῆς παραδόσεως παρουσιάζει ἕναν εὐλικρινῆ καὶ ἀδιατάρακτο ψυχικὸν δεσμὸν τῶν Αἰθιοπῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ποῦ διατηρήθηκε καὶ μετὰ τὴν ὑπάγωγὴν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς Κόπτες καὶ φθάνει μέχρι τῆ σύγχρονης ἐποχῆς καὶ ποῦ σὲ ὀρισμέναις στιγμῆς ἐφῆσσε σὲ σημείον συγκινητικῆς κορυφώσεως. Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐξᾴλλου μᾶς παρουσιάζουσι διαφορτικὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, τόσο εἰς τὸν τομέα τῶν θρησκευτικῶν ὅσο καὶ εἰς τὸν τομέα τῶν διπλωματικῶν σχέσεων· ὁ Ἰωάννης Μυλάλας, ὁ Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Θεοφάνης μᾶς παρέχουσι μιὰ σύμφωνη περιγραφή τῶν γεγονότων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀποστολὴν ἐπισκόπου εἰς τὴν Αἰθιοπία²¹⁰ τὸ σχετικὸν κείμενον εἶναι τὸ κατωτέρω:²¹¹

209. Βλ. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 142.

210. Τὰ κείμενα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μ. Ἀ. Μεθόδιος (ἔνθ' ἄν., σ. 363, σημ. 12), δημοσιεύουσι σὲ παράλληλες σειρὰς ὁ J.H. Mordtmann: «Die Himmjarisch - Äthiopischen Kriege noch einmal» εἰς τὸ «Zeitschrift der Deut. Morgenl. Gesellschaft» (Leipzig) 35 (1881), σσ 703-706.

211. Ἀναδημοσιεύουμε τὸ κείμενον ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἔργον τοῦ Μ. Ἀ. Μεθόδιου «Ὁ Χριστιανισμὸς . . .», ἔνθ' ἄν., σ. 363, σημ. 12.

«Και μετά τήν νίκην ἔπεμψε Kaleb συγκλητικούς αὐτοῦ δύο καί μετ' αὐτῶν διακούς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δεόμενος τοῦ Βασιλέως Ἰουστινιανοῦ ὥστε λαβεῖν αὐτὸν ἐπίσκοπον καί κληρικούς καί κατηχηθῆναι τὰ χριστιανῶν μοναστήρια καί φωτισθῆναι καί πᾶσαν τήν ἰνδικήν χώραν ὑπό Ρωμαίων γενέσθαι. Καί ἐμνησθῆ τῷ βασιλεῖ Ἰουστινιανῷ πάντα διὰ Λικινίου ἀγροσταλίου Ἀλεξανδρείας καί ἐθέσπισεν ὁ αὐτός βασιλεὺς ὄντινα βούλονται ἐπίσκοπον λαβεῖν αὐτούς. Καί ἐκελέξαντο οἱ αὐτοὶ πρεσβυταί Ἰνδοὶ τὸν παραμονάριον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄνδρα εὐλαβῆ καροθένον, ὀνόματι Ἰωάννην ὄντα ἐνιαυτῶν ὡς ἐξήκοντα δύο. Καί λαβόντες τὸν ἐπίσκοπον καί τοὺς κληρικούς ἀπήγαγον εἰς τήν ἰνδικήν χώραν πρὸς Ἄνδαν [= Kaleb] τὸν βασιλέα αὐτῶν»²¹².

Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω ἀναφέρονται καί ἄλλες σκοραδικές ἀφίξεις κληρικῶν στὴν Ἀζώμη ἀπὸ τὸ Βυζάντιο. Οἱ πρὸ ἐνδεικτικῆς ἑμῆς περιπτώσεως τῆς διατηρήσεως τῶν φιλικῶν σχέσεων τοῦ Kaleb μὲ τὸ Βυζάντιο εἶναι οἱ δύο ὀργανωμένες διπλωματικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὴν ἀλλή τῆς Ἀζώμης. Ἡ πρώτη ἀποστολὴ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἰουλιανὸν ἔγινε τὸ 531. Ἡ ἀποστολὴ κατευθύνθηκε τόσο στὴ Ν. Ἀραβία, ὅπου εἶχε ἀποκατασταθεῖ ἡ αἰθιοπικὴ κυριαρχία, ὅσο καί στὴν ἴδια τὴν ἀλλή τῆς Ἀζώμης, ὅπου ἔγινε ἐγκάρδια δεκτὴ ἀπὸ τὸν Kaleb. Ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιδίωξε καί συνολόγησε μὲ τὸν Kaleb μιὰ συμφωνία ποῦ ἀφοροῦσε βασικά σὲ δύο τομεῖς, στὴ στρατιωτικὴ συνεργασία τῶν Ἀξωμιτῶν ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ ἀντιπάλου τοῦ Βυζαντίου, τῆς Περσίας, καί στὸν ἐμπορικὸν τομέα, στὴν ἀνάληψη ἐκ μέρους τῶν Ἀξωμιτῶν τῆς προσπάθειας νὰ ἀποσπᾶσουν τὸ μονοπώλιο τῆς ἐμπορίας τῆς μετᾶξης ἀπὸ τοὺς Πέρσες²¹³. Ἄν πτύχαινε ἡ δευτέρη αὐτῆ προσπάθεια, τὰ ὄφελι θὰ ἦταν πολλὰ τόσο γιὰ τοὺς Αἰθίοπες ὅσο καί γιὰ τὸ Βυζάντιο, γιατί καί οἱ πρῶτοι θὰ ἔπαιρναν στὰ χέρια τους ἕναν κλάδο τοῦ ἐμπορίου προσοδοφόρο καί τὸ δεύτερο δὲν θὰ ἀναγκαζόταν νὰ δίνει χρήματα στοὺς ἔχθρους του, δηλαδὴ τοὺς Πέρσες, γιὰ νὰ προμηθεῖται τὸ μετᾶξι. Τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοὺς σκοποὺς τῆς, τὴν ἐπιτευχθεῖσα συμφωνία καθὼς καί ὀρισμένες ὄχι καί τόσο ἀποτελεσματικῆς προσπάθειες ἐφαρμογῆς τῆς, μᾶς περιγράφουν δύο γνωστοὶ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος²¹⁴ καί ὁ χρονικογράφος Ἰωάννης Μαλάλας²¹⁵.

212. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἀν.*, τ. 1, σσ 184-85.

213. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἀν.*, σσ 137-38. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἀν.*, σσ 40-41. A. Ghanotakis: *ἔνθ' ἀν.*, κεφ. 1, παρ. 3.

214. Procopius: «History of the Wars», *ἔνθ' ἀν.*, σσ 193, 195 (I, XX, 9-13).

215. Iohannes Malalas: «Chronographia», «Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae», τ. XV, (Bonn, 1831), σσ 457-58.

ὁ ὁποῖος μᾶς βεβαιώνει ὅτι περιγράφει τὰ σχετικά μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ ὡς ἐξηγήσατο ὁ αὐτὸς πρεσβευτῆς».

Στὴ δευτέρῃ διπλωματικῇ ἀποστολῇ στὴν Ἀζώμῃ, τὸ 533, ἠγήθηκα ὁ ἑμπειρὸς διπλωμάτης τοῦ Ἰουστινιανοῦ Νόννοσος. Λέν γνωρίζουμε τὸ ἀκριβὲς ἀντικείμενο τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς συμφωνίας ποῦ συνομολογήθηκε μεταξὺ τοῦ Kaleb καὶ τοῦ Νόννοσου, γιὰτι ἀπὸ τὸ βιβλίον ποῦ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Νόννοσος δὲν διασώθηκε παρά ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ποῦ συμπεριέλαβε ὁ Πατριάρχης Φώτιος στὴ «Μυριόβιβλον». Συμπεραίνουμε πάντως ὅτι ἡ συμφωνία θὰ πρέπει νὰ ἀφοροῦσε στὴν ἐπόσχηση βοήθειας τῶν Ἀζωμιτῶν στὴν προσπάθεια τοῦ Βυζαντίου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Περσῶν²¹⁵.

Σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή μετὰ τὴν ἀναχώρηση τῆς δευτέρης βυζαντινῆς ἀποστολῆς ἀπὸ τὴν Ἀζώμῃ ὁ Kaleb, ἀκολουθώντας ἴσως τὸ παράδειγμα τῶν Βυζαντινῶν, παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν θρόνον του ὑπὲρ τῶν υἱῶν του Beta – Israel καὶ Gebre Maskal καὶ ἀφιερώνοντας τὸ στέμμα του στὰ Ἱεροσόλυμα ἀποτραβήχτηκε ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ προσχώρησε στὴ μοναχικὴ ζωὴ στὸ μοναστήρι Abba – Pantalewon, τὸ ὁποῖο εἶχε ἰδρύσει ὁ διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Πανταλεήμων, ἓνας ἀπὸ τοὺς «Ἐννέα Ἁγίους». Ἔτσι ἐκλείσθη τὴν περίοδο τῆς βασιλείας του ὁ Kaleb, μιὰ ἀπὸ τίς λαμπρότερες περιόδους τῆς Ἀζωμικῆς ἱστορίας, ἀφοῦ ἐδρασίωσε τὴν ὀρθόδοξη χριστιανικὴ πίστη στὸ κράτος του καὶ ἀναδείχτηκε ὑπερασπιστῆς τῶν χριστιανῶν τῆς Ν. Ἀραβίας καὶ κυρίως ἀφοῦ ἀνοίξε ἓνα νέο κεφάλαιο στίς σχέσεις μετὰ τὸ Ἀζώμης καὶ Βυζαντίου, οἱ ὁποῖες θὰ συνεχισθοῦν καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν καὶ θὰ φέρουν τοὺς Αἰθίωπες ἀκόμη πλησιέστερα ψυχικὰ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ θὰ ἐνισχύσουν τὴ συνείδηση μιᾶς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς συγγενείας τους πρὸς τὸν ἑλληνικὸ κόσμον, τὴν ὁποία ἀναγνωρίζουμε, ἔστω καὶ σὲ ὀπολιανθάνουσα μορφή, ἀκόμα καὶ σήμερον στὴν Αἰθιοπία.

γ) Οἱ σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν Kaleb : Ὁ Ἰωάννης Μαλάλας ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ἀζωμίτες ἀνταποκρίθηκαν στοὺς ὄρους τῆς συμφωνίας ποῦ εἶχαν συνάψει μὲ τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ ἀνάλαβαν δράση ἐναντίον τῶν Περσῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ δράση αὐτὴ σχετίζεται μᾶλλον μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ν. Ἀραβίας Abreha, ὁ ὁποῖος ἀντικατάστησε τὸν Ἐσιμφατο καὶ ἐγίνε ἀποδεκτὸς τελικὰ ἀπὸ τὴν Ἀζώμῃ ὡς φόρου ὑποτελεῆς ἡγεμόνος τῆς Ἰεμένης. Ὁ Abreha μετέφερε τὴν πρωτεύουσα του στὴ Sa'na, ὅπου μὲ τὴ βοήθεια Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων καὶ τεχνικῶν ἔχτισε,

216. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ. 139–40. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 41. A. Ghaztakis: ἔνθ' ἄν., 1,3.

κατά τὸ πρότυπο τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁμώνυμη ἐκκλησία, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦν μὲ θαυμασμό οἱ Ἄραβες συγγραφεῖς. Ὁ Abreha ἀκολούθησε ἀντιπερσικὴ πολιτικὴ συμπορευόμενος μὲ τὸ Βυζάντιο²¹⁷.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Kaleb, Beta – Israel καὶ Gebre Maskal, οἱ σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου καὶ Ἀξώμης συνεχίστηκαν. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Gebre Maskal ἰδρύθηκαν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Βυζαντίου αἰθιοπικὰ μοναστήρια στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Πάλαιστίνη²¹⁸.

Ἡ αἰθιοπικὴ παράδοση ἀναγνωρίζει στὸ πρόσωπο τοῦ Abba Yared, ποὺ ἔζησε κατὰ τὸν 6ο αἰώνα, τὸν μελωδὸ, τὸν πατέρα τῆς αἰθιοπικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. Ὁ Yared ἦταν μαθητὴς τοῦ Abba Pantalewon ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ διδάχθηκε τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ ἡ παράδοση θέλει νὰ ἔχει ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἑλλάδα, ὅπου σπούδασε φιλοσοφία καὶ φιλολογία καὶ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ μεταβεῖ δύο φορές στὴν Κωνσταντινούπολη²¹⁹. Ἄν καὶ δὲν ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ ἄλλες πηγὲς οἱ σχέσεις τοῦ Yared μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ ἂν καὶ οἱ πρόχειρες ἐκτιμήσεις ὀρισμένων μελετητῶν δὲν βρίσκουν σχέσεις στὸ σύστημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ποὺ διαμόρφωσε αὐτὸς μὲ τὴ βυζαντινὴ παράδοση καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ²²⁰, φαίνεται ὅτι ὁ Yared δέχτηκε ἀμεσες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τοῦ Βυζαντίου.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου [610 – 641] ὑφίστανται ἀκόμη στενὲς σχέσεις μεταξύ Ἀξώμης καὶ Βυζαντίου. Δὲν ἔχουμε βέβαια συμφεῖς πληροφορίες ποὺ νὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίζουμε τὸ εἶδος τῆς βοήθειας ποὺ πρόσφεραν οἱ Αἰθίοπες στὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα στὸν ἀγώνα του ἐναντίον τῶν Περσῶν, ἡ ἠθικὴ ὁμωσ συμπαράσταση τῶν Αἰθίοπων κατὰ τίς κρίσιμες ὥρες τοῦ κινδύνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους [626 μ.Χ.] βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν αἰθιοπικὴ παράδοση²²¹ οἱ Αἰθίοπες μὲ συνεχεῖς προσευχὲς καὶ νηστεία παρακάλεσαν γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τοῦ Ἀβαρικοῦ κινδύνου ἀπὸ τὴ Βασιλεύουσα, ἀκόμα καὶ σήμερα δὲ τηρεῖται νηστεία μῆς ἐβδομάδας κατὰ τὴ μεγάλη Σαρακοστή, ἡ ὁποία

217. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σ. 150 κ.ά., 157. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σσ 41–42. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 183. L. dei Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 194–197. H. Leclercq: ἔνθ' ἄν., σσ. 617.

218. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σ. 190.

219. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 191–92. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 164–175. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 43.

220. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 165–66.

ονομάζεται νηστεία τοῦ Ἡρακλείου [Heracles] ²²¹. Ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας προσπάθησε νὰ διασώσει μέρος τῶν θησαυρῶν του ἀπὸ τὴν πιθανὴ κατάληψη τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, στέλλοντάς το στὴν Ἀζώμη μὲ πλοῖα, νὰ ὅποια δυστυχῶς ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Περσῶν ²²².

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰώνα, ἡ ἀραβικὴ ἐπέλαση ἀπέκοψε τὴν ἐπικοινωνία τῆς Αἰθιοπίας μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ ἐσήμανε ἔτσι τὸ τέλος τῆς ἀμεσης ἐπαφῆς καὶ συνεργασίας μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, δὲν σήμανε ὁμως καὶ τὸ τέλος τῆς ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως στὴν Ἀζώμη ποὺ συνεχίστηκε, ἰδιαίτερα δὲ τῶν ψυχικῶν δεσμῶν μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ποὺ διατηρήθηκαν καὶ μετὰ τὴν ὑπαγωγὴ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας στὴν Κοπτικὴ καὶ μέχρι σήμερα.

6. Ἡ Ἀζωμικὴ χριστιανικὴ φιλολογία πρῶτης περιόδου καὶ οἱ ἐκκλησιαστικὲς καλῆς τέχνες:

Ὁ ὁρος Ἀζωμικὴ φιλολογία ποὺ χρησιμοποιοῦμε ἔδω εἶναι μᾶλλον καταχρηστικός, γιὰτί, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὴ συνέχεια, δὲν πρόκειται γιὰ ἔργα πρωτότυπα, ἀλλὰ γιὰ μιά σειρά μεταφράσεων ἢ διασκευῶν στὴν ἀρχαία αἰθιοπικὴ γλῶσσα Γκέ'εζ' ἀπὸ ἑλληνικὰ κατὰ κανόνα πρότυπα. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο θεωροῦμε ὅτι ἡ παρουσίαση τῆς φιλολογικῆς αὐτῆς δραστηριότητος στὴν Ἀζώμη δὲν εἶναι ἀσχετὴ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης μας εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ δραστηριότητα αὐτὴ εἶναι δηλωτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα ποὺ διατηρεῖ ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τῆς Ἀζώμης κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης περιόδου καὶ τῶν πνευματικῶν δεσμῶν ποὺ ὑφίστανται μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμο. «Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας - γράφει ὁ Μ. Α. Μεθόδιος ²²³ - εἶναι ὅτι ἀποτελεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ μεταφράσεων ἐξ ἑλληνικῶν πηγῶν, ἐκ διασκευῶν παρομοίων ἔργων ἢ ἐκ συμπλημάτων ξένων καὶ τοπικῶν κυρίως ἱστορικῶν ἔργων». Ἄν τὸ χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ αἰθιοπικὴ φιλολογία γενικὰ χρησιμοποιεῖ ἑλληνικὰ κυρίως πρότυπα ἰσχύει γιὰ τὸ σύνολο τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς στὴν Αἰθιοπία, γιὰ τὴ φιλολογικὴ δραστηριότητα τῆς πρώτης περιόδου, τῆς λεγόμενης Ἀζωμικῆς, εἶναι τὸ βασικότερο γνώρισμα, πράγμα ποὺ ἀποδεικνύει τίς στενὰς πνευματικὰς σχέσεις τῆς Ἀζώμης μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, σὲ πείσμα ὧσων σπεύδουν νὰ κατατάξουν ἀπὸ πολὺ ἔνωρις τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀζώμης στὴ χορεία τῶν μονοφυστικῶν

221. Ἀπόθι, σ. 178. Natsoulas, σ. 43. Ν. Τσιτσόκου: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 102.

222. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 43.

223. Μητροπ. Ἀζώμης Μεθόδιος: *«Ὁ Χριστιανισμός...»*, σ. 122.

Ἐκκλησιῶν. Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι ὅτι οἱ φορεῖς τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος δὲν εἶναι, στὸ μεγαλύτερο μέρος, Αἰθίοπες, ἀλλὰ ξένοι κληρικοί καὶ μοναχοί²²⁴, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Ἑλλήνες ἢ ἑλληνομαθεῖς, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ πηγὲς ἀπὸ τῆς ὁποῦς ἀντλήσαν.

Οἱ μελετητὲς τῆς Αἰθιοπικῆς φιλολογίας²²⁵ τὴ διαίρουσιν συνήθως εἰς δύο περιόδους· ἡ πρώτη ποῦ φθάνει μέχρι τὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα ὀνομάζεται Ἀξωμική περίοδος καὶ περιλαμβάνει μεταφράσεις καὶ διασκευὰς θρησκευτικῶν ἔργων. Τὰ κυριότερα ἔργα τῆς Ἀξωμικῆς περιόδου εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Κ Ὑ ρ ἰ λ λ ο ς [Kerlos, Qerlos]. Τὸ ἔργο αὐτὸ μεταφράστηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα καὶ, παρὰ τὸν τίτλον του, περιέχει ἐκτός ἀπὸ τῆς δογματικῆς ὁμιλίας τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ ὁμιλίας ἄλλων Πατέρων τοῦ 4ου καὶ τοῦ 5ου αἰῶνα. Ὁ Qerlos εἶναι τὸ ἔργο στὸ ὁποῖο βασίζεται ἡ δογματικὴ τοκοθέτησις τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας²²⁶. Στὸ ἔργο ὑπάρχουν μεταγενέστερες προσθήκες τοῦ 12ου ἢ 13ου αἰῶνα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς βιογραφίας τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου²²⁷. Ἡ μετάφρασις ἀποδίδεται στοὺς ἑννέα Ἁγίους καὶ, ἂν αὐτὸ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἀποτελεῖ μὴ ἐπιπλέον ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἐννιά μοναχοὶ ἦταν ὀρθόδοξοι, γιατί στὸ ἔργο περιέχονται ἐκφράσεις ποῦ θὰ παραλείπονταν ὁπωσδήποτε ἀπὸ μονοφυσίτες μεταφραστὰς²²⁸.

β) Ἀ σ κ η τ ι κ οὶ κ α ν ὄ ν ε ς τ οῦ Ἁ γ ί ο υ Πα χω μ ί ο υ [Shegata Pakuemis]. Οἱ κανόνες αὐτοὶ μεταφράστηκαν, ὅπως ἀναφέραμε εἰς τὴν προηγούμενα²²⁹, ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Abba Aregawi, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἐννιά μοναχοὺς, καὶ ἐφαρμίζονται μέχρι σήμερα εἰς τὰ αἰθιοπικὰ μοναστήρια²³⁰.

γ) Φ υ σ ι ο λ ὄ γ ο ς [Fisalgwos]. Τὸ πρότυπον τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶναι τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ «Φυσιολόγου», ποῦ κατέστη τόσο γνωστὸ στὸν

224. Cf. Sumner: «Ethiopian Philosophy», op. cit., t. I, σ. 29.

225. Οἱ κυριότεροι μελετητὲς τῆς Αἰθιοπικῆς Φιλολογίας εἶναι ὁ Enno Littmann: «Geschichte der Äthiopischen Literatur» στὸ «Geschichte der Christlichen Literaturen des Orients» (Leipzig, 1909), σσ 185-270, ὁ I. Guidi: «Storia della letteratura Etiopica» (Pubblicazioni dell' Istituto per l' Oriente, X, Roma, 1932) καὶ ὁ Enrico Cerulli: «Storia della letteratura Etiopica» (Roma, 1956).

226. M. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἀν., σσ 125-127. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἀν., σ. 121.

227. M. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἀν., σ. 127.

228. Ἀπόθθ.

229. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 4 τοῦ παρόντος κεφαλαίου.

230. Βλ. M. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἀν., σσ 127-28.

χριστιανικό κόσμο κατά τὴ βυζαντινὴ περίοδο. Ἡ συγγραφή τοῦ ἑλληνικοῦ «Φυσιολόγου» ἀνάγεται συνήθως στὸν 2ο ἢ 3ο μ.Χ. αἰώνα καὶ ἀποδίδεται σὲ πολλοὺς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ στὸν Μ. Ἀθανάσιο ἢ τὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο ἢ τὸν Μ. Βασίλειο κ.ἀ. ²³¹ Ὁ Φυσιολόγος παρουσιάζει ζῶα φυτὰ καὶ ὄντα μὲ τὰ φυσικὰ τους χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν ἀξία τους καὶ ἀπὸ αὐτῶν ἔχουν ληφθεῖ πολλοὶ συμβολισμοὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ὁ φοίνικας ὡς σύμβολο τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ²³². Ἡ αἰθιοπικὴ μετάφραση τοποθετεῖται στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα καὶ θεωρεῖται ἡ πλησιέστερη πρὸς τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο. Ἐπισημαίνοντας τὴν ἐπίδραση τοῦ Φυσιολόγου στὴ διαμόρφωση τῆς αἰθιοπικῆς φιλοσοφίας ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος παρατηρεῖ: ²³³ «Σχεδὸν πάντα τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς αἰθιοπικῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἤκμασεν κατὰ τὰς μεταγενεστέρων ἐποχῶν εἶναι παρόντα ἐν τῇ αἰθιοπικῇ Φυσιολόγῳ, καίτοι κατὰ τρόπον ἀνώριμον. Ὁ τρόπος τῆς σκέψεως αὐτοῦ, οἱ ἀρχέτυποι συμβολισμοὶ αὐτοῦ, ἡ θεώρησις τοῦ κόσμου, ἡ ἀνθρωπολογία, ἡ κοινωνικὴ προσέγγισις καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι ὑποδηλοῦσι τὴν ἀξίαν αὐτοῦ. Ἄνευ τῶν ἐν συνεχείᾳ ἐξελίξων τῆς αἰθιοπικῆς φιλοσοφίας, ὁ Φυσιολόγος στερεῖται τῆς ἀξίας αὐτοῦ καὶ ἄνευ τοῦ Φυσιολόγου ἡ αἰθιοπικὴ φιλοσοφία στερεῖται τῶν βάθρων αὐτῆς».

δ) Τὸ χριστιανικὸ μυθιστόρημα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Στὴν περίοδο αὐτὴ ἀνήκει καὶ τὸ μυθιστόρημα ποῦ ἀφορᾷ στὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ κοσμοκράτορα βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Μ. Ἀλεξάνδρου, τὸ πρόσωπο τοῦ οὐοίου προβλήθηκε στὴν Αἰθιοπία ὡς τὸ ἰδανικὸ πρότυπο αὐτοκράτορα, στὶς χριστιανικὲς δὲ ψυχὰς πῆρε τὴν ὑπόστασιν χριστιανοῦ ἁγίου. Ἐπειδὴ θεωρήσαμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο ὅτι οἱ ρίζες τῶν παραδόσεων τῶν σχετικῶν μὲ τὸ μυθοποιημένο πρόσωπο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου στὴν Αἰθιοπία ἀνάγονται στοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους, γι' αὐτὸ καὶ ἀσχοληθήκαμε ἐκεῖ, κατὰ ἓνα σχῆμα προλήψεως, μὲ ὅλες τὶς σχετικὲς λεπτομέρειες ποῦ ἀναφέρονται στὴ διαμόρφωση τῶν αἰθιοπικῶν ἱστοριῶν μὲ ἥρωα τὸν Μ. Ἀλέξανδρο· γιὰ νὰ ἀποφύγουμε λοιπὸν τὴν ἀσκοπὴ ἐκανάληψη ὄλων τῶν συναφῶν μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ πληροφοριῶν, παραπέμπουμε στὰ προηγούμενα [βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Β', παρ. 46].

ε) Κεβρα Negast. Τὸ ἔργο αὐτὸ ποῦ σημαίνει «ἀδόξα τῶν Βασιλέων» εἶναι ἀπὸ τὰ ἔργα ποῦ διεκδικοῦν κάποια πρωτοτυπία, γιὰτὶ δὲν

231. Ἀτόθι, σσ 143-44.

232. Ἀτόθι. Cl. Sumner: Ἐνθ' ἀν., τ. II, σ. 119.

233. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιου: Ἐνθ' ἀν., σσ 144-45.

στηρίζεται σε μετάφραση παρόμοιου ξένου έργου αλλά είναι ένα συμπλήρωμα θρόνων και παραδόσεων από την Παλαιά Διαθήκη και από άλλα ανατολικά έργα, αιγυπτιακά, συριακά, ελληνικά και πατερικά. Άν και πολλές από τις παραδόσεις χρησιμοποιούνται αναχρονιστικά, δεν μπορούμε να ποθμε ότι το έργο στερείται εντελώς ιστορικών βάσεων²³⁴.

Το έργο αποβλέπει στην εξύμνηση και τη στερέωση του θεσμού της βασιλείας στην Αιθιοπία, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, γι' αυτό και ο αρχικός έμπνευστής του θεωρείσει ως το πιο πρόσφορο μέσο, τη σύνδεση, με την παρουσίαση του κατάλληλου θρόνου, των δύο αυτοκρατοριών, της Βυζαντινής και της Αιθιοπικής, και τον διαμοιρασμό της οικουμένης μεταξύ των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου και της Αξόμης, οι όποιοι συνδέονται με τον οίκο του Σολομώντα και παρουσιάζονται ως οι έκλεκτοι του Θεού, προστάτες της πραγματικής πίστας, μετά την άποτυχία του Ίσραήλ να γίνει ο φορέας της Μεσσιανικής Ιδέας. Η ιδέα της συμπερσεως της Αξόμης με το Βυζάντιο προβάλλεται σ' όλη την έκταση του έργου, πράγμα που δείχνει ότι όλοι όσοι συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή του σεβάστηκαν την ιδέα αυτή. Η ιδέα της αδελφώσεως των δύο αυτοκρατόρων και των δύο λαών τους ρίζωσε τόσο πολύ στη συνείδηση των Αιθίοπων, ώστε διατηρήθηκε ζωντανή μέχρι σήμερα. «Την ιδέα αυτήν - γράφει ο Μητροπολίτης Αξόμης Μεθόδιος²³⁵ - έχρησιμοποίησαν ο αυτοκράτωρ της Αιθιοπίας Ίωάννης ο Δ' [1872 - 1889] άποκαλών, τον Βασιλέα της Ελλάδος Γεώργιον τον πρώτον, αδελφόν, εν τη έννοια ότι άμφοτέροι σχετίζονται προς τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως». Το *Kebra Negast* λοιπόν παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για την εξέταση των σχέσεων της Αιθιοπίας με τον ελληνικό κόσμο, και είναι περίργο, όπως έπισημαίνει ο Μητροπολίτης Αξόμης Μεθόδιος, πως δεν έλλυσε το ενδιαφέρον των Έλλήνων μελετητών²³⁶. Ο ίδιος ο Μ. Α. Μεθόδιος άφιερώνει ίκανό αριθμό σελίδων στην παρουσίαση του έργου αυτού²³⁷, παραθέτοντας μετάφραση των κυριότερων κεφαλαίων του από την άγγλική έκδοση του W. Budge²³⁸, έπισημαίνοντας τη σημασία του «έξ ελληνικής άπόψεως» και άσχολούμενος με τα θέματα του χρόνου συγγραφής, του ή των συγγραφέων, της προελεύσεως του κλπ. Ο Μητροπολίτης Μεθόδιος καταλήγει σε αξιόλογα και καινοφανή συμπεράσματα, άξιολογώντας τα διάφορα στοιχεία τα σχετικά

234. Αδτόθι, σ. 128.

235. Μ. Α. Μεθόδιου: *ένθ' άν.*, σ. 138.

236. Αδτόθι, σ. 143.

237. Αδτόθι, σσ 128-143.

238. Sir E. A. Wallis Budge: *«The Queen of Sheba and her only son Menyelik»*, *op.cit.*

μὲ τὸ *Kebra Negast*. Τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἐξῆς: πρῶτα – πρῶτα, ἂν καὶ ὄλοι σχεδὸν οἱ μελετητὲς θεωροῦν ὅτι τὸ *Kebra Negast* ἀνήκει στὴ δευτέρα περίοδο τῆς Αἰθιοπικῆς Φιλολογίας [14ος αἰῶνας], ἢ ἀρχικὴ μορφή του ἀνάγεται στὸν 6ο αἰῶνα καὶ αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ ἔργο ἀναφέρονται οἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ *Kaleb* καὶ τοῦ Ἰουστινίου, ἐνῶ δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὶς μετέπειτα σχέσεις μὲ τὸν Ἰουστινιανό· στὴ συνέχεια ὁ Μ. Ἀ. Μεθόδιος συμπεραίνει ὅτι τὸ *Kebra Negast* δὲν εἶναι ἔργο τῶν Κοπτιῶν, ὅπως θεωρεῖται κοινά, ἀλλὰ ἔργο ὀρθοδόξου καὶ γράφηκε ἀρχικὰ στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἢ στὴν Γ'κέ'εζ'· τὸ ὅτι δὲν εἶναι μονοφυσικὸ ἔργο τὸ *Kebra Negast* συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι αὐθόδενα τῶν Ἀντιχαλκηδονίων ἱεροφαντῶν ἀναφέρει . . .», 239

Τὰ σπουδαία αὐτὰ συμπεράσματα θέτουν ἐπὶ νέων βάσεων τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Ἀζώμης μὲ τὸ Βυζάντιο ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρῆτη περίοδο ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας καὶ ὁποχρεῶνουν σὲ ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων γιὰ τὸν μονοφυσικὸ χαρακτῆρα τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, τουλάχιστον μέχρι τὸν 12ο αἰῶνα.

Τὸ *Kebra Negast* εἶναι τὸ κορυφαῖο ἔργο τῆς Αἰθιοπικῆς φιλολογίας καὶ γιὰ τοὺς Αἰθίοπες αὐτοκράτορες εἶχε σπουδαιότατη σημασία γιατί θεωροῦνταν ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ διαπιστευτήριο τῆς νομιμότητος καὶ τῆς ἰσχύος τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, μέχρι τοῦ σημείου ὅστε, ὅταν ὁ Αἰθίοπας αὐτοκράτορας Ἰωάννης Δ' παρακαλοῦσε τὶς ἀγγλικὲς ἀρχὲς νὰ τοῦ ἐπιστραφεῖ τὸ χειρόγραφο τοῦ ἔργου ποὺ εἶχε μεταφερθεῖ στὴν Ἀγγλία μετὰ τὴν ἦττα τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδώρου [1818 – 1868], νὰ γράφει ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ὁμακοὴ τοῦ λαοῦ του χωρὶς τὸ *Kebra Negast* 240. Παρόμοια εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἔργου καὶ γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῶν στενῶν σχέσεων καὶ δεσμῶν τῆς Αἰθιοπίας μὲ τὸ Βυζάντιο καὶ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον.

Θὰ ὀλοκληρώσουμε τὴν ἐνότητα αὐτὴ ἀναφερόμενοι μὲ συντομία στὶς ἐπιδράσεις ποὺ εἶχε ἡ βυζαντινὴ παράδοση στὶς ἐκκλησιαστικὲς καλὰς τέχνες τῆς Αἰθιοπίας, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις αὐτὲς μποροῦν καὶ πρῆπει νὰ τοποθετηθοῦν χρονικὰ ἐξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς περιόδου τὴν ὀκοία ἐξετάζουμε. Εἶδαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις τῆς Βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς στὸ βιμνογραφικὸ σύστημα ποὺ διαμόρφωσε ὁ *Abba Yared*. Ἐνας ἄλλος τομέας στὸν ὀκοιο ἡ αἰθιοπικὴ καλλιτεχνία εἶχε ἐξαιρετικὴ ἐπίδοση εἶναι ἡ κατα-

239. Μ. Ἀ. Μεθόδιος: ἔνθ' ἀν., σ. 143.

240. Ἀυτόθι, σσ 130-31.

σκευή σταυρών που αποτελούν κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του Μ. 'Α. Μεθοδίου «φαινόμενον μοναδικόν ἐν τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ»²⁴¹. Τὰ εἶδη τῶν αἰθιοπικῶν σταυρῶν ξεπερνοῦν τὰ 200 καὶ ξεκίνησαν ἀπὸ πρότυπα ἑλληνικῶν σταυρῶν, πιθανόν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας²⁴². Ἡ αἰθιοπικὴ χριστιανικὴ ζωγραφικὴ εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ κυρίως τῆς Βυζαντινῆς· οἱ βυζαντινὲς ἐπιδράσεις ἀναγνωρίζονται εὐκόλα στὴ διακόσμηση τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν βασιλικῶν ἀντικειμένων· στὴν εἰκονογραφία ἡ ἐπίδραση φαίνεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν τεχνοτροπία ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα ἀναγράφονται. Οἱ ἀρχές τῆς αἰθιοπικῆς ζωγραφικῆς ἀνάγονται βέβαια στοὺς χρόνους τοῦ ἔκχριστιανισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας, ἀλλὰ ὅτι σῶζεται σήμερα δὲν εἶναι παλιότερο τοῦ 14ου αἰῶνα, γιὰ τὰ καλιότερα μνημεῖα τέχνης καταστράφηκαν κατὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Μουσουλμάνου Γραῖ. Βέβαια ὑπάρχουν καὶ δυτικὲς ἐπιδράσεις στὴν αἰθιοπικὴ ζωγραφικὴ, ἀλλὰ αὐτὲς εἶναι νεώτερες²⁴³.

Καταληκτικὰ μνημονεύουμε καὶ τὲς ἐπιδράσεις στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ναῶν ποὺ δὲν εἶναι ἀσήμαντες²⁴⁴.

Οἱ ἐπιδράσεις ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως δὲν περιορίζονται στὴν πρώτη περίοδο ἀλλὰ συνεχίζονται, ὅπως θὰ μᾶς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ τὸ ἐπιστημάσουμε καὶ στὰ ἐπόμενα.

241. Ἀτόθθ, σ. 251.

242. Ἀτόθθ, σ. 256.

243. Ἀτόθθ, σσ 257-264. Μικρὲς μελέτες γιὰ τὴν αἰθιοπικὴ ζωγραφικὴ δημοσίευσε ὁ S. Chojnacki, ὅπως: «A short Introduction to Ethiopian Traditional paintings» ἐν «Journal of Ethiopian Studies», τ. II, N° 2 (1964), «Notes on Art in Ethiopia in the 15th and Early 16th Century», «Journal of Ethiopian Studies», τ. VIII, No 2 (1970) καὶ τ. IX, No 2 (1971), καὶ «Notes on A Lesser-Known Type of St. Mary in Ethiopian Painting» στὴν ἐπιθεώρηση «Abba Salama», τ. I (1970), σσ 162-177.

244. E. Ullendorff: «The Ethiopians» (London, 1960), σσ 162, 166-167.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Ἡ περίοδος πού ἀκολουθεῖ μετὰ τὴ βασιλεία τοῦ Kaleb καὶ τῶν ἄμισων διοδόχων του Beta Israel καὶ Gebre Maskal εἶναι περίοδος παρακμῆς τόσο γιὰ τὸ Ἀξωμικὸ κράτος ὅσο καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Αἰθιοπίας. Κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα, ἀρχικὰ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἀργότερα ἡ Ἀραβικὴ ἐξέπλωσις δημιούργησαν γιὰ τὴν Ἀξώμη μιὰ νέα πραγματικότητα. Οἱ ἀραβικοὶ πληθυσμοὶ πού τελικὰ ἀσπάσθησαν τὴ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, δημιούργησαν ἕναν ἀσφρακτικὸ κλοιὸ γύρω ἀπὸ τὴν Ἀξώμη ἀποκόπτοντας τὴν ἐπικοινωνία τῆς μὲ τὴ Μεσόγειο καὶ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον. Συνέπεια αὐτοῦ ἦταν νὰ χάσει ἡ Ἀξώμη τὴν ἄμεση ἐπαφὴ τῆς μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν πνευματικὴ τῆς ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς ὁποίας ἡ θέση εἶχε ἐξασθενήσει σημαντικὰ μετὰ τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου. Ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία στράφηκε τότε ἀνεγκαστικὰ πρὸς τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησίαν τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία εἶχε προσωρινὰ ἀποκτήσει δόναμη σὲ βάρος τῆς Μελχιτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τότε [μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα] χρονολογεῖται ἡ ὑπαγωγή τῆς στοὺς Κόπτες, πού δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια τῆς Χριστιανικῆς Αἰθιοπίας νὰ διατηρήσει ἀνοικτὴ μιὰ θύρα ἐπικοινωνίας μὲ τὴ Μεσόγειον. Κατὰ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνας ἡ Αἰθιοπία εἰσέρχεται σὲ μιὰ σκοτεινὴν περίοδο μακρόχρονης ἱστορικῆς νύχτας, κατὰ τὴν ὁποία ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸν ἐπὶλόλουτον κόσμον καὶ πέφτει στὴ λήθη ὅχι μόνον τοῦ μεσογειακοῦ κόσμου καὶ τῶν Ἑβραίων ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας ἡ ὁποία ἀφίνει σὲ χηρεία τὸν θρόνον τοῦ Abuna τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας γιὰ μακρὰ χρονικὰ διαστήματα. Ὁ Αἰθιοπικὸς Μεσαιῶνας ἀρχίζει οὐσιαστικὰ μὲ τὴν παρακμὴ τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους καὶ πολιτισμοῦ πού σημειῶνει καὶ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας περιόδου τῆς αἰθιοπικῆς ἱστορίας· κατὰ τὴ μακρόχρονην περίοδον τῆς ἀπομονώσεως θὰ συμβοῦν οἱ ἀνεγκαλοὶ ἐσωτερικοὶ μετασχηματισμοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ προκύψει τὸ νέο Αἰθιοπικὸν κράτος πού θὰ στηριχθεῖ στὸν βασικὸ ἐθνικὸ κορμὸ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῶν Amhara - Tigrai. Κατὰ τοὺς τελευταίους μεσαιωνικοὺς αἰῶνας ἡ Αἰθιοπία, ἡ χώρα τοῦ θρω-

λικού «Πρεσβυτέρου Ἰωάννου» [Prester John, Prêtre Jean, Prete Gianni] θά κεντρίσει τὸ θεσητικὸ ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων. Μὲ τὴν ἐναρξη τῆς περιόδου τῶν νεότερων χρόνων οἱ πρῶτοι Εὐρωπαῖοι ποὺ θά ἀνακαλύψουν τὴν Αἰθιοπία θά εἶναι οἱ Πορτογάλοι καὶ ἀπὸ τότε ὁ αἰθιοπικὸς χῶρος θά γίνῃ, μέχρι τῆ σύγχρονη περίοδο, τὸ πεδίο ἀνταγωνισμοῦ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν δογμάτων.

Ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς ἡ περίοδος αὐτῆ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας παρουσιάζει λιγότερο ἐνδιαφέρον, καὶ μὰ λεπτομερῆς παρουσίαση τῆς ἐξελικτικῆς τῆς πορείας μέχρι τῆ σύγχρονη ἐποχῆ θά ἦταν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς παρούσας μελέτης, γιὰτὶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα στηριχτήκαμε γιὰ νὰ παρουσιάσουμε τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀξῶμης ὡς ἑλληνογενῆ καὶ ἑλληνοτροπή, ἂν δὲν ἐξαλειφονταὶ ἐντελῶς, ὅσοδήποτε θεοβαθμίζονται σημαντικὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα διακόπτεται ἡ ἐξάρτηση τῆς Ἀξῶμικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας μετὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς στὴν Κοπτική Ἐκκλησία, ὕστερα, μὲ τὴν παρακμὴ τοῦ Ἀξῶμικοῦ κράτους, ἐξαλείφεται καὶ ἡ ἐπίστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἤπηρεχε στὴν Ἀξῶμη, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα, ἡ Ἴσως λίγο ἀργότερα, σταματοῦν νὰ κόβονται ἐκεῖ νομίσματα μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς, τέλος, τερματίζονται οἱ ἀμυσες ἐπαφῆς τῆς Αἰθιοπίας μὲ τὸ Βαζάντιο μέχρι τὴν κατὰλυσή του, κατὰ τοὺς νεότερους δὲ χρόνους ἡ ἀνωμαλία ἑλληνικοῦ κράτους καθιστᾷ ἀδύνατη τὴν ἐπανασύνδεση τῆς χώρας μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον σὲ ἐπίσημο ἐπίπεδο. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐπειδὴ ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας οὐδέποτε παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία καὶ τίς προσπάθειες νὰ ἐπαναφέρει τὴ θυγατρικὴ τῆς Ἐκκλησία τῆς Ἀξῶμης στοὺς κόλπους τῆς, γιὰτὶ διαπίστωνα συνεχῶς ὅτι ἡ τυπικὴ τῆς ὑπαγωγή στοὺς Κόπτες δὲν τὴν ἀπομάκρυνε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν πατροπαράδοτη ὀρθόδοξη πίστη, καὶ ἐπειδὴ ὁ πυρήνας τῶν ἐπιδράσεων τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐξαλειφθηκε ἐντελῶς, ἀλλὰ πολλὰ στοιχεῖα του κληροδοτήθηκαν στὴ σύγχρονη ἐποχῇ, ἀκόμη ἐπειδὴ οἱ ψυχικοὶ δεσμοὶ τῶν Αἰθίοπων μὲ τὸν Ἑλληνισμό δὲν διακόπηκαν κατὰ τὴ μακράωνη αὐτῆ περίοδο, κρίναμε σκόπιμον νὰ συμπεριλάβουμε στὴ μελέτη μας καὶ τὸ παρὸν κεφάλαιον στὸ ὁποῖο θά ἐξετάσουμε συντομώτατα τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν καὶ θεοσκευτικῶν πραγμάτων στὴν Αἰθιοπία μέχρι τῆ σύγχρονη ἐποχῆ, ἰδιαίτερα τίς πτυχῆς ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸν Ἑλληνισμό καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ἀλλ' ἄσπε αὐτῆ ἡ περίοδος εἶναι ποὺ δημιουργήσε τίς εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις ὥστε νὰ καταστῆ ἡ Αἰθιοπία ἡ φιλόξενη χώρα στὴν ὁποία κατέφυγαν καὶ δραστηριοποιήθηκαν κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνες ἄρκετοι Ἕλληνες,

ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ἐμάρεια τῶν ὁποίων ἐπέτρεψαν τὴν ἀναούσταση τῆς Ὀρθοδόξου Ἱερῆς Μητροπόλεως Ἀζώμης. Ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους ἱστορικῆς δεοντολογίας ἐπιβάλλεται νὰ καλέσωμε τὸ κενὸ αὐτὸ 12 αἰῶνων περίπου, γιὰ νὰ συνδέσωμε τὴν ἀρχαία μὲ τὴ σύγχρονη περίοδο.

1. Ἡ περίοδος τῆς παρακμῆς τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους :

α) Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ, ἡ Ἀραβικὴ ἐξάπλωση καὶ οἱ συνέπειες γιὰ τὴν Αἰθιοπία: Ὁ 7ος αἰῶνας ἀποτελεῖ γιὰ τὴν αἰθιοπικὴ ἱστορία ἀποφασιστικὸ σημεῖο νέας τροπῆς τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσωμε τὰ αἷτια τὰ ὅποια δδῆγησαν τὸ Ἀξωμικὸ κράτος στὴν τελικὴ εὐθεία τῆς παρακμῆς ἢ ὅποια συντελέστηκε στοὺς ἐπόμενους 2 ἢ 3 αἰῶνας. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰῶνα δὲν εἶχε ἀρχικὰ σοβαρὰς συνέπειες γιὰ τὴν Ἀξώμη, γιὰτὶ οἱ πιστοὶ τοῦ Μωάμεθ δὲν ἦρθαν σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς χριστιανούς τῆς Αἰθιοπίας ἀπεναντίας ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀξώμης *Arnakh* ἔδωσε δοῦλο στοὺς πρῶτους ὁπαδοὺς τοῦ Μωάμεθ ποὺ γύρω στὸ 615 κατέφυγαν στὴ χώρα του διακόμενοι ἀπὸ τὴν Ἀραβία¹. Ὁ προφήτης τοῦ Μωαμεθανισμοῦ συνδέσταν ἀπὸ τὴν παιδικὴ του ἡλικία μὲ συναισθηματικὸς δεσμοὺς μὲ τὴν Αἰθιοπία γι' αὐτὸ καὶ καρότρους τοὺς ὁπαδοὺς του νὰ μεταβοῦν ἐκεῖ λέγοντάς τους ὅτι θὰ μεταβοῦν ἐπὶ τὴν χώρα ὅπου βασιλεύει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ὅταν δὲ ἀργότερα πληροφορήθηκε τὴν εὐνοϊκὴ μεταχείριση τῆς ὁποίας ἔτυχαν οἱ πιστοὶ του ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἀξώμης, συγκινηθῆκε τόσο ὥστε ἀπέτρεψε τοὺς ὁπαδοὺς του ἀπὸ τὸ νὰ κηρύξουν τὸν ἱερὸ πόλεμο ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων παραγγέλλοντάς τους νὰ τοὺς ἀφίσουν «ἐν εἰρήνῃ»². Ἀλλὰ ἡ ἐξακολούθητικὴ δεισδυσία τῶν Μουσουλμάνων ἐπὶ αἰθιοπικὸ ἔδαφος δὲν ἄργησε νὰ ἀποτελέσει σοβαρὸ πρόβλημα γιὰ τὴν Αἰθιοπία τὸ ὅποιο δὲν μπόρεσαν νὰ λύσουν οἱ χριστιανοὶ αὐτοκράτορες τῆς Αἰθιοπίας, παρὰ τίς ἐπανειλημμένους προσπάθειάς τους, καὶ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ἀποτελοῦν σήμερα οἱ Μουσουλμάνοι τὸν μισὸ πληθυσμὸ τῆς χώρας³. Ὅμως

1. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 205-206. L. de Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 200-201. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 181 κ.ε.

2. *ἔνθ' ἄν.* βλ. καὶ M. Ἀ. Μιθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 173, G. Last and R. Pankhurst: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 13-14, H. Atkins: «A History of Ethiopia», *op. cit.*, σσ 6-7.

3. M. Ἀ. Μιθοδίου: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 173. Γιὰ τὴ μωσουλμανικὴ δεισδυσία ἐπὶ τὴν Αἰθιοπία βλ. ἰδιαίτερον J. Spencer Trimmingham: «Islam in Ethiopia» (London, 1952) καὶ Π.Γ. Φοῦγια: «Ἡ ἐπίστροφος τοῦ Ἰσλάμ ἐν Αἰθιοπία καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ ἐν τῇ Χάρῃ αὐτῇ» (Ἀθήναι, 1970). Γενικότερα γιὰ τὴν ἐπικράτησιν καὶ διάδοσιν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ βλ. Α. Βασιλεῖρ: «L-

Ιδιαίτερα σοβαρές συνέπειες για την Αιθιοπία, κατά την περίοδο την όποια εξετάζουμε, δέν είχε ο Μουσουλμανισμός αυτός καθαυτόν σάν θρησκεία, αλλά τὸ γεγονός ὅτι έγινε ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὴς ἀραβικῆς μάζης [632 μ.Χ.]. Οἱ Ἄραβες, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ εἶχαν προσελκευθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀφρικανικὸν χῶρον, ἀπέκτησαν τώρα ἕναν ἐπιπλέον λόγο νὰ θέλουν νὰ ἐπεκταθοῦν στὴς ἀπέναντι τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης ἀφρικανικῆς περιοχῆς, καὶ αὐτὸς ἦταν ὁ ζήλος γιὰ τὴ διάδοσι τῆς νέας θρησκείας. Τὴν πλημμυρίδα τῶν Ἀραβικῶν μαζῶν δέν μπόρσσε νὰ ἀνακόψει τὸ Βυζάντιο στὴν κατακτητικὴ πρὸς δυσμᾶς προέλασή τους καὶ ἔτσι ὀλοκλήρη ἢ περιοχὴ τῆς βορειοανατολικῆς Ἀφρικῆς, μὲ ἐξαίρεση τὴν Αἰθιοπία, ὑπέκυψε στὴς κατακτητικῆς διαθέσεις καὶ στὴ βίαιη ἐξισλαμιστικὴ προσπάθεια τῶν νεοφώτιστων τῆς θρησκείας τοῦ Μωάμεθ. Ἡ ἴδια ἢ Αἰθιοπία δέν ἀντιμετώπισε τὴν ἄμεση ἀπειλὴ ὅστε τὴς ἐχθρικῆς διαθέσεις τῶν Ἀράβων, τουλάχιστον κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο, παρὰ μόνο ὅταν οἱ Ἄραβες πίστεψαν ὅτι ἀπειλεῖται ἀπὸ τοὺς Αἰθίοπες ἡ γενέτειρα τοῦ Μωάμεθ, ἢ Μάκκα [ἀρχῆς τοῦ 8ου αἰῶνα] ἢ ἀντίδραση τῶν Ἀράβων ἦταν νὰ στειλοῦν τὸ ναυτικὸ τους στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, τὸ ὅποιο κατέλαβε τὰ νησιά τοῦ πελάγους τοῦ Dahlak καὶ ἐκλήξε τὰ αἰθιοπικὰ λιμάνια μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν Ἀδοῦλη ποῦ ἀπὸ τότε δέν κατόρθωσε πλῆον νὰ ἐπανακτῆσει τὴν καλὰ σημασία του ὡς ἐμπορικὸ κέντρο *. Ἡ ἐξέλιξι αὐτῆ τῶν πραγμάτων εἶχε σάν συνέπεια νὰ χάσουν οἱ Αἰθίοπες ὀριστικὰ τὴς ἐλπίδες γιὰ ἐπανάκτησι τοῦ ἐλέγχου τῆς Νότιας Ἀραβίας ποῦ εἶχε συμβάλει ὀλοσχετικὰ καλλίωτερα στὴ δημιουργία τοῦ μεγαλείου τῆς Ἀξωμικῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καί, τὸ κυριότερον γιὰ τὴν ὑπόστασι καὶ τὴν οἰκονομία τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους, νὰ χάσουν γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὸν ἐλεγχὸ τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσης ποῦ περιῆλθε στοὺς Ἄραβες, πράγμα ποῦ εἶχε σάν ἐπίπλωσι ἀφενὸς τὸν μαρσασμὸ τοῦ προσοδοφόρου γιὰ τὴν Ἀξωμικὴ ἐμπορίου καὶ ἀφεντέρου τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἀξωμιτῶν ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἐξάλλου οἱ κυκλωτικῆς κινήσεις τῶν Ἀράβων κατέστησαν δύσκολη τὴν ἐπικοινωνία τῶν Ἀξωμιτῶν καὶ διὰ ξηρᾶς μὲ τὸν κόσμον τῆς Μεσογείου. Τὸ ἀποφασιστικότερον ὅμως πλῆγμα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τῆς Ἀξωμικῆς μὲ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν κόσμον ἀποτελέσει ἡ Ἀραβικὴ κατάκτησι τῆς Αἰγύπτου [641] τὸ ἀραβικὸ τεῖχος ποῦ παρεμβλήθηκε μεταξὺ τῆς Ἀξωμικῆς καὶ τοῦ χριστιανι-

στορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἔργο ἀναφ., τ. 2, σσ 65-74., Ed. Gibbon: ἐνθ' ἀν., τ. V, σσ 207-292 καὶ K. Παπαρηγοπούλου: ἐνθ' ἀν., σσ 303-305.

4. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 214-15. H. Atkins: ἐνθ' ἀν., σ. 7. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἀν., σ. 192.

κοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς ὀδήγησαν τὴν Αἰθιοπία σὲ μιὰ τραγικὴ ἀπομόνωση. Ἡ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια τῆς Ἀζώμης νὰ διατηρήσει ἀνοιχτὸ ἕνα παράθυρο ἐπικοινωνίας μὲ τὸν χριστιανικὸ κόσμον καὶ τὸν Ἑλληνισμό, ποῦ ἀποτέλεσαν γι' αὐτὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως καὶ πνευματικῆς ζωῆς, τὴν ὄστρεψαν πρὸς τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία φάνηκε προσωρινὰ ἐνδυναμωμένη ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴ κατὰκτηση ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε νὰ βγάλει τὴν Αἰθιοπία ἀπὸ τὴν ἀπομόνωση.

Στὸν 7ο αἰῶνα λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους ποῦ ὀλοκληρώθηκε κατὰ τὸν 9ο καὶ 10ο αἰῶνα, ἀφοῦ ἡ Αἰθιοπία πέρασε ἀπὸ μιὰ ἀτέλειωτη ἱστορικὴ νύχτα τριῶν αἰῶνων. Ἡ πρώτη καὶ βασικὴ αἷτια τῆς παρακμῆς ἦταν ὁ ἀποκλεισμός καὶ ἡ ἀπομόνωση τὴν ὁποία ἐπέβαλε στὴν Αἰθιοπία ἡ ἐξάκλιση τῶν Ἀράβων πιστῶν τοῦ Ἰσλάμ· τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δευτερογενῆ αἷτια δημιουργήθηκαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὴ νέα κατάσταση ποῦ διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴ προέλαση. Τὰ κοριότερα ἀπὸ τὰ δευτερογενῆ αὐτὰ αἷτια εἶναι : ἡ ἀπομόνωση τῆς Ἀζώμης ἀπὸ τὸ Βυζάντιο καὶ τὸν χριστιανικὸν κόσμον ποῦ τῆς στέρησαν ἕνα ἀπὸ τὰ βασικότερα πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ ἐρείσματα, γιατί ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία στὴν ὁποία ἀναγκαστικὰ στράφηκε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀζώμης ὄχι μόνον δὲν μπόρεσε νὰ τὴν στηρίξει ἀλλὰ καὶ τὴν ἄφησε ἀκέφαλη γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα· συνέπεια τῆς ἀποκοπῆς τῆς Ἀζώμης ἀπὸ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν κόσμον ἦταν νὰ ἐξαλειφθεῖ σιγά - σιγά ἡ ἐπένδυση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποῦ ὤπηρχε στὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς χώρας, μιὰ καὶ ἔπαψε νὰ τροφοδοτεῖται ἄμεσα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καθοδήγηση ποῦ παρεῖχε μέχρι τότε τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ συρρίκνωση τῆς ἐπικράτειας τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους ποῦ προέκυψε ἀπὸ τὴ μουσουλμανικὴ διείσδυση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὰς ἀπὸ τὰ γειτονικὰ κράτη καὶ τὸν ἀποκλεισμό τῆς διεξόδου στὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα ἀποτελέσασε ἐπίσης βασικὸν λόγον ποῦ ὀδήγησε τὸ κράτος στὴν παρακμὴ. Τέλος ἡ ἀπώλεια τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ τῆς Ἐρυθρῆς θάλασσας καὶ ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ἄλλοτε ἀνθηροῦ ἐμπορίου τῆς Ἀζώμης προκάλεσε τὸν οικονομικὸν μαρασμό τοῦ Ἀζωμικοῦ κράτους⁵. Ἡ ἀφάνεια στὴν ὁποία περιέπεσε ἡ Αἰθιοπία ἐξαιτίας τοῦ ἀσφυκτικοῦ κλοιοῦ ποῦ δημιουργήσαν οἱ Μουσουλμάνοι γύρω ἀπὸ τὴν χώρα προβάλλεται χαρακτηριστικὰ ἀπὸ

5. Βλ. S.H. Sellassie: ἐνθ' ἄν., σ. 205 κ.έ., J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 201-203 (ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς δίνει μεγαλύτερη ἐμφαση στὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀζώμη ἔλασε τὴν ἀποστήριξη τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, καθὼς καὶ στὴ μουσουλμανικὴ διείσδυση), L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 205 κ.έ., Th. Natsouias: ἐνθ' ἄν., σ. 43.

δύο γνωστούς ιστορικούς· ο πρώτος, ο Ed. Gibbon, γράφει : « Περικυκλωμένοι απ' όλες τις πλευρές από τους εχθρούς της θρησκείας τους, οι Αιθίοπες κοιμήθηκαν για χίλια περίπου χρόνια, έχοντας ξεχάσει τον κόσμο, από τον όποιο είχαν ξεχαστεί⁶ και ο δεύτερος, ο J. S. Trimmingham : ⁷ «Το Χριστιανικό Βασίλειο της 'Αξώμης υπέστη πλήρη απόμόνωση και η Εύρωπη τόσο πολύ ξεχασε την διακρίση του ώστε για αιώνες η πραγματική του γεωγραφική θέση ήταν άγνωστη».

β) 'Η ύπαγωγή της 'Εκκλησίας της 'Αξώμης στο Κοπτικό Πατριαρχείο: 'Η εξάρτηση της 'Εκκλησίας της 'Αξώμης από την Κοπτική 'Εκκλησία οφείλεται όχι στο γεγονός ότι η πρώτη συμμεριζόταν τη μονοφυσική ιδεολογία της δεύτερης, αλλά στις ιστορικές συγκυρίες, όπως έχουμε τονίσει ήδη και σ' άλλα σημεία, χρονολογείται δε από τα μέσα του 7ου αιώνα, όταν ο Κόπτης Πατριάρχης Βενιαμίν [620 - 665] χειροτόνησε τον πρώτο Κόπτη Abuna της 'Αξωμικής 'Εκκλησίας, τον Κύριλλο⁸. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η 'Αξωμική 'Εκκλησία αναγκάστηκε να απευθυνθεί προς τους Κόπτες εγκαινιάζοντας έτσι την ύπαγωγή της σ' αυτούς, διαμορφώθηκαν ως εξής : Μάς είναι ήδη γνωστή η κατάσταση που επικρατούσε στην Αίγυπτο μετά την Σύνοδο της Χαλκηδόνος εξαιτίας της αντίθεσης μεταξύ των-έγχωριών κατοίκων της ύπαιθρου κυρίως, οι όποιοι είχαν άσπασθει τον μονοφυσισμό και των 'Ελλήνων ή εξελληνισμένων κατοίκων των πόλεων, οι όποιοι παρέμεναν ορθόδοξοι και επονομάζονταν από τους μονοφυσίτες «Μελχίται», δηλαδή βασιλικοί⁹. 'Η θρησκευτική αυτή αντίθεση είχε αναχθεί στις αρχές του 7ου αιώνα σε φυλετική και έθνική και οι Κόπτες αντιμετώπιζαν με άρκετη δυσανασχέτηση τις επεμβάσεις και τις καταπίεσεις που άσκούσε το Βυζάντιο σ' αυτούς, στα πλαίσια των συμφυλιωτικών προσπαθειών του. 'Η δυσφορία των Κοπτών έναντι των Βυζαντινών είχε φθάσει σε τέτοιο σημείο ώστε όχι μόνο να δεχθούν αλλά και να διευκολύνουν την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους 'Αραβες, την οποία μιá μεγάλη μερίδα των Κοπτών την είδε σαν άπολύτρωση από την καταπίεση του Βυζαντίου¹⁰. 'Ο Κ. Παπαρηγόπουλος περιγράφοντας τη στάση αυτή των Κοπτών γράφει : ¹¹ «Όπως είχαν τα πράγματα

6. Ed. Gibbon: *Ενθ'* άν., τ. V, σ. 69.

7. J. Spencer Trimmingham: *Ενθ'* άν., σ. 43.

8. Μητροπολίτου 'Αξώμης Μεθοδίου: «'Ο Χριστιανισμός...», σ. 121. Βλ. και S.H. Sellasis: *Ενθ'* άν., σ. 193.

9. Βλ. άνωτέρω, κεφ. Δ' παρ. 3.

10. Ν. Τσιτσίκου: *Ενθ'* άν., σ. 77.

11. Κ. Παπαρηγόπουλου: *Ενθ'* άν., σ. 508.

ὅτε ὁ Ἡράκλειος ἐπεχείρησε νέαν ἀπόπειραν ἵνα προσοικειωθῇ τοῖς μονοφωσίταις ἢ ἰακωβίταις ἄλλ' ἢ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, ὥστε οἱ ἀπηλιτισμένοι ἰακωβίται μωθόντες, ἐν ἔτει 639, ὅτι ὁ καλίστης Ὁμάρ, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως τῆς Συρίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, πέμπει ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου τὸν στρατηγὸν Ἄμρου, ἐνόμισαν περιττὸν νὰ ἀντισταθῶσι πρὸς χάριν τῆς καταπιεζούσης αὐτοῦς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καὶ ἔσπευσαν δι' ἑνὸς τῶν ἐπιφανοτέρων ἰακωβιτῶν, καλουμένου Μοκαυκά, νὰ συνομολογήσωσι πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς Αἴγυπτον τῷ 640 Ἄμρου συνθήκην, δι' ἧς ὑπεβλήθησαν μὲν εἰς μέτριον τινα κεφαλικὸν καὶ ἔγγειον φόρον διετήρησαν ὁμοίως τὴν θρησκευτικὴν αὐτῶν ἀνεξαρτησίαν.

Ἡ συμριβαστικὴ προσκᾶθια τὴν ὁποίαν ἔκανε πρὸς τοὺς Ἀραβες ὁ Ὀρθόδοξος Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Κύρος, προσφερόμενος, γιὰ νὰ ἀποτρέψει τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, νὰ πληρώνει ἕνα σβασιτὸ ποσὸ ὡς ἐτήσιο φόρο στὸν χαλίφην Ὁμάρ, δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα γιὰτὶ δὲν ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ποῦ προτίμησε νὰ σταίλει στρατεύματα γιὰ νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν προέλασιν τῶν Ἀράβων· τελικὰ ὁ Ἄμρου, χάρι καὶ στὴ βοήθεια τῶν Κοπτῶν, κατέκτησε τὴν Αἴγυπτον [641], ἀφοῦ κατόρθωσε νὰ ἄρει τὴν ἀντίστασιν τῶν Ἑλλήνων¹².

Ἡ θέσις τῶν Κοπτῶν ἀπέναντι στοὺς Ἑλλήνες «Μελχιτες» ἐνισχύθηκε σημαντικὰ μετὰ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν ἢ μάλλον κυριολεκτικὰ ἀντιστράφηκε. Οἱ Κόπτες οἱ ὁποῖοι ἀριθμοῦσαν 6 ἑκατομμύρια ἔναντι 200 χιλιάδων ποῦ ἦταν οἱ Μελχιτες¹³, θεώρησαν τὴν πρόσκαιρην εὐνοίαν ποῦ τοὺς ἔδειξαν οἱ Ἀραβες σ' ἀντάλλαγμα τῆς βοήθειάς τους γιὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν ἐκπολιόρησιν τῆς Ἀλεξανδρείας, σὺν τὴν ποῦ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀπαλλαγῶν μὰ γιὰ πάντα ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν καὶ τὴν καταπίεσιν τῶν Ὀρθοδόξων· δολοπλοκῶντας σὲ βᾶρος τῶν Μελχιτῶν πλησίον τοῦ κατακτητῆ καὶ συκοφαντώντας ἢ συμβουλεύοντας κατάλληλα, ἀπεργάσθησαν τὸν ἀφανισμό τῶν ὀρθοδόξων, συναγωνιζόμενοι μὲ τοὺς Ἀραβες κατακτητῆς σὲ μίσος ἔναντιον τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἴτε κατέφυγον στὸ Βυζάντιο ἢ κλήρωσαν μὲ τὴ ζωὴ τους τὴν ἐπιμονὴν στὴν ὀρθόδοξον πίστιν τοὺς¹⁴. Ἔτσι ἡ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας, στερημένη ἀπὸ τὰ προνόμια τῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἑποστήριξιν τοῦ Βυζαντίου,

12. Ἀδόθι. Γιὰ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν κατάστασιν ποῦ διαμορφώθηκε ἐκεῖ μετὰ αὐτῆς, βλ. ἐπίσης Α. Βασίλειος: ἐνθ' ἄν., τ. 2, σσ 76-78, Ed. Gibbon: ἐνθ' ἄν., τ. V, σσ 348 κ. ἔ. καὶ J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 208-209.

13. Ν. Τραιπάκου: ἐνθ' ἄν., σ. 77.

14. J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἄν., τ. I, σσ 209-211.

ακόμη από το πλήθος των πιστών της και από αυτόν τον Πατριάρχη της Κύρου ο οποίος θανατώθηκε από τους κατακτητές, περιήλθε σε κατάσταση εσχρατης εξουθενώσεως¹⁵. Οι Κόπτες φάνηκαν να θριαμβεύουν ο Βενιαμίν, που πριν από την κατάκτηση της Αιγύπτου είχε καταφύγει στο μοναστήρι του Αγίου Μακαρίου, επιβλήθηκε σαν Πατριάρχης των Κοπτών, αλλά οι Άραβες δεν του επέτρεψαν να καταλάβει την έδρα του Αγίου Μάρκου στην Αλεξάνδρεια και τον ανάγκασαν να έδρευε στο Κάτρο¹⁶. Ο Βενιαμίν είναι εκείνος που έπέβαλε το όριστικό σχίσμα από την Ορθόδοξη Εκκλησία και ολοκλήρωσε την αποξένωση της Κοπτικής Εκκλησίας από την έλληνορθόδοξη παράδοση, αντικαθιστώντας μεταξύ των άλλων και την ελληνική γλώσσα, στην οποία τελούνταν μέχρι τότε η λειτουργία, με την Κοπτική¹⁷. Άλλά οι Κόπτες δεν είχαν πετύχει παρά μια Πύρρεια νίκη, γιατί η εθνοϊκή μεταχείριση της οποίας έβγχαν από μέρους των κατακτητών δεν κράτησε παρά για ελάχιστο χρονικό διάστημα. Ο Ν. Τσιτσέσκου γράφει σχετικά: «Μετά πάροδον όμως διαστήματος μικροτέρου των 12 ετών, ήρχισαν να δοκιμάζουν και οι Κόπται την καταπίεσιν, την όποιαν ήσίσταντο οι Μελχίται. Ούτως οι Χριστιανοί και των δύο παρατάξεων υπεχρώθησαν να φέρουν διακριτικά [βαρέα περιδέραια ή σιδηρά περιβραχιόνια] και έξεδιώχθησαν εκ των δημοσίων θέσεων. Οι φόροι ήσαν έξουθενωτικοί. Τα αγαθά της Εκκλησίας κατασχέθησαν»¹⁸.

Έτσι είχε διαμορφωθεί η κατάσταση στην Αίγυπτο με τον προσωρινό θρίαμβο των Κοπτών σε βάρος της Ορθόδοξης [Μελχιτικής] Εκκλησίας ή όποια είχε σχεδόν εξαρθρωθεί, όταν κατά τα μέσα του 7ου αιώνα έφθασε εκεί άποστολή της Άξωμικής Εκκλησίας για να ζητήσει τη χειροτονία και άποστολή νέου Μητροπολίτη για τη Μητρόπολη της Άξώμης, ή όποια είχε παραμείνει κενή για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η άνέργεια αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί σαν μια άπεγνωσμένη προσπάθεια των Άξωμιτών να αντιδράσουν στον άποκλεισμό που τους επέβαλαν οι Άραβες και να διατηρήσουν άνοιχτή μια θύρα έπικοινωνίας με τη Μεσόγειο. Θα ήταν άστοχο να υποθέσουμε ότι ή αιθιοπική άποστολή στην Αίγυπτο ήταν άνήμερη της θρησκευτικής καταστάσεως που έ επικρατούσε εκεί και ότι είχε ελλημι-

15. Αιτόθι, τ. Ι, σ. 211.

16. Αιτόθι.

17. Αιτόθι, τ. Ι, σ. 212.

18. Ν. Τσιτσέσκου: *ένθ' άν.*, σ. 77.

19. Για την κατάλιξη των χριστιάνων της Αιγύπτου από τους Άραβες κατακτητές βλ. Χρυσ. Παπαδοπούλου: «Η Ορθόδοξος Άνατολική Εκκλησία», *Έργο άναρ.*, σσ 43-44, 115-16.

νη ἀπόφαση νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν Κόπτη Πατριάρχη Βενιαμὶν γιὰ τὴν ἰκανοποίηση τοῦ αἰτήματός της, ὅπως ἀφίνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ Κοθηγητής S. H. Sellassie²⁰. Ἀπεναντίας τὸ λογικότερο καὶ τὸ συνεπέστερο μὲ τὴ θρησκευτικὴ πραγματικότητα ποῦ ἕρριστατο στὴν Ἀζώμῃ, ὅπως τὴν ἐκθέσαμε στὰ προηγούμενα, θὰ ἦταν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ αἰθιοπικὴ ἀποστολὴ μετέβαινε στὴν Αἴγυπτο μὲ τὴν ἰδέα ὅτι θὰ προσφύγει στὴ μητρικὴ τῆς Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ ὡς τὰ τέτοια θεωροῦσε τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία τὴν παραδοσιακὴ μορφή της, ἀλλῶστε οἱ Ἀζωμίτες οὐδέποτε ἦταν ἰδιαίτερα ἐνημερωμένοι γιὰ τὶς χριστολογικὰς ἑριδες καὶ τὶς διασπαστικὰς τάσεις ποῦ εἶχαν ἐκδηλωθεῖ στοὺς κόλπους τῆς μητρικῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐτε εἶχαν λάβει ἐνεργὸ μέρος ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παρατάξεως, μένοντας προσηλωμένοι στὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη πίστη²¹. Ὅταν λοιπὸν οἱ Αἰθίοπες ἀπεσταλμένοι ἐφθασαν στὴν Αἴγυπτο βρέθηκαν μπροστὰ σὲ μιὰ περίπλοκη κατάσταση καὶ στὴν ἀδυναμία τους νὰ ἀπευθυνθοῦν στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας, ἀναγκάσθηκαν νὰ δεχθοῦν τὸν Κόπτη Abuḡna ποῦ ἐξέλεξε ὁ Βενιαμὶν. Στὸν Κόπτη Πατριάρχη εἶναι βέβαιο ὅτι ὀδηγήθηκαν οἱ Αἰθίοπες ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀραβες κατακτητῆς, ὁ ὅποιος ἐγκαινίασαν μ' αὐτὴ τους τὴν ἐπιβίβαση τὸν ἐλεγχὸ τους ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαίτερα ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς νέων ἐπισκόπων καὶ οἱ ὅποιοι ἐβλεπαν τὴν ἐξάρτηση τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Κόπτες ὡς ἓνα μέσο ἀσκήσεως ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς Αἰθιοπίας τῆς ὁποίας τὴν κατάκτηση δὲν ἔπαυαν νὰ ὀνειρεύονται²². Ὁ Πατριάρχης Βενιαμὶν ἐξέλεξε κάποιον Κύριλλο [Abba Kierlos] τὸν ὅποιο χειροτόνησε μητροπολίτη Ἀζώμης καὶ οἱ Αἰθίοπες ἀπεσταλμένοι τὸν δέησαν, μαζί μὲ τὴ συνοδεία του ἀπὸ δώδεκα Κόπτες μοναχοὺς, στὴν Ἀζώμῃ. Ἔτσι ὁ Κύριλλος ἔγινε ὁ 46ος, ὅπως ὑπολογίζεται, ἐπίσκοπος Ἀζώμης μετὰ τὸν Φρουμέντιο²³ καὶ ὁ πρῶτος Κόπτης Abuḡna τῆς Αἰθιοπίας, κάποια ἀποφράδα χρονιά, ὅπως τὴ χαρακτηρίζει ὁ Coulbeaux²⁴, μετὰ τοῦ 650 - 656. Τὸ γεγονός ὅτι εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποῦ ὑπάρχει μιὰ σαφὴς ἔνδειξη, στὶς Κοπτικὰς πηγὰς, τῆς χειροτονίας Μητροπολίτη τῆς Αἰθιοπίας, ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Sellassie²⁵, ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιπλέον ἐπιβεβαίωση τοῦ ὅτι μόνον ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μποροῦμε νὰ τοποθετήσουμε τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία

20. S.H. Sellassie: *ἔνθ'* ἀν., σ. 193.

21. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Δ', παρ. 3.

22. Βλ. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ'* ἀν., τ. I, σ. 213.

23. J.M. Nour: *ἔνθ'* ἀν., τ. II, σ. 74.

24. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ'* ἀν., τ. I, σ. 212.

25. S.H. Sellassie: *ἔνθ'* ἀν., σ. 193.

πρός τὸ μέρος τῶν μονοφισιτικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ πάλι μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι ἡ τοποθέτηση αὐτὴ εἶναι καὶ θὰ παραμείνει γιὰ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνας τυπικὴ, γιατί ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας δὲν θὰ μεταβάλει τὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη πίστι τῆς παρὰ τὴν ἐξάρτησή τῆς στὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία.

Ἡ κρίση τῶν πραγμάτων λοιπὸν καὶ οἱ ἱστορικὲς συγκυρίες καὶ ὄχι ἡ ἰδεολογικὴ ταύτιση εἶναι οἱ αἰτίαι ποὺ ἔφρξαν τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀξώμης στοὺς κόλπους τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποκοπὴ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ μητρικὴ τῆς Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία τῆς δεύτερης νὰ ἐξακολουθήσει νὰ τὴν καθοδηγεῖ, λόγω τῆς ἐξουθενώσεώς τῆς καὶ τῆς δαινής θέσεως στὴν ὁποία περιήλθε μετὰ τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου.²⁶ Εἶναι ἐνδιαφέρον στὴν προκειμένη περίπτωση νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐκτίμηση τῆς καταστάσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ μακρόχρονη περίοδο τῆς ἀπομονώσεώς τῆς ἀπὸ τὸν ἑλληνοχριστιανικὸ κόσμον καὶ μετὰ τὴν ὑπαγωγή τῆς στὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία, ποὺ κάνει ὁ Μητροπολίτης Ἀξώμης Νικόλαος :²⁷

«Ἀλλὰ κατὰ τὸν 2^ο αἰῶνα ἐπῆλθον ἐν Αἰγύπτῳ σοβαρὰ γεγονότα. Ἡ Αἰθιοπία ἀπεκόπη πάσης σχέσεως μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Μεσογείου.

Ἡ ἀπομόνωσις αὕτη μοιραίως ἔφερε τὴν Αἰθιοπικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ Ἰακωβιτικῆς, ἴτοι Κοπτικῆς, Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθάν τινες προσεδέωκαν εἰς αὐτὴν τὴν προσωνομίαν Κοπτικῆ. Κατ' ἀρχὰς ὁ μόνος δεσμὸς τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Κοπτικὴν ἐπιῆρξεν ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ Αἰθιοπία, ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξῆς, ἐλάμβανε τὸν θρησκευτικὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐξ Αἰγύπτου καὶ συγκεκριμένως ἐκ τῆς Κοπτικῆς Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἡ ἀκόδοσις τοιαύτης προσωνομίας κατὰ λάθος ἔγινεν ὑπὸ τινων ξένων, οἱ ὅποιοι δὲν ἐγίνωσκον κατὰ βάθος οὔτε τὴν ἱστορίαν τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, οὔτε τὸ γνήσιον ἔθνικὸν φρόνημα τοῦ Αἰθιοπικοῦ λαοῦ.

Ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον sui generis κλάδον τῆς ἀρχαίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἔχει καὶ τινὰς παραλλαγὰς ἀπὸ τὴν Κοπτικὴν Ἐκκλησίαν. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἀπομονώσεώς

26. Βλ. Μητροπολίτου Ἀξώμης Μεθοδίου: «Βιβλιοκρισία πρὸς μελέτη τοῦ Kifale Zeleke: About the History of the Independence of the Ethiopian Church», Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. ΝΓ' (1971), τεύχος II, σ. 378.

27. Μητροπολίτου Ἀξώμης Νικόλαου: «Ἐλευθέρη Ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρῳ Πολιτείᾳ», μελέτη ἀναφ., σσ 10-11.

τῆς ἀπὸ τὸν ἑλλήνων - ρωμαϊκὸν μισογραικὸν χριστιανικὸν κόσμον διαμορφώθη ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἔθνικῶν τῆς παραδόσεως. Κατὰ τὴν μακρὰν καὶ σκοτεινὴν ταύτην περιόδον δεσμός τῆς πρὸς τὸν ἔκτος τῆς Αἰθιοπίας κόσμον ὑπέρξε τὸ ἐν Ἱερουσαλὴμ Αἰθιοπικὸν Μοναστήριον, δι' οὗ, ὡς διὰ θυρίδος, ἐπικοινωνοῦναι μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου. Ἀλλ' ὁ κυριώτερος δεσμός ἦτο ὁ μεταξὺ τῶν μοναζῶν τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴν κατοχὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ ἔξης, ἐκλεγόμενος Κόπτης ἐπίσκοπος, ὅστις καὶ ἐπέλετο εἰς Αἰθιοπίαν, ὡς ἀνώτατος θρησκευτικὸς Ἀρχηγός. Οὗτος ἦτο καὶ ὁ μόνος ἐπίσκοπος τῆς ἐν Αἰθιοπία Ἐκκλησίας. Πολλάκις δὲ συνέβαινε νὰ παρέλθῃ πολλὸς χρόνος ἕως οὗ αἱ ἀρμόδιαι πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ Ἀρχαὶ ἐν Αἰγύπτῳ πληροφορηθῶσι τὸν θάνατον τοῦ Ἀβούνα καὶ φθάσῃ ὁ νέος διάδοχος τοῦ εἰς Αἰθιοπίαν. Ὁ ἀνώτατος οὗτος θρησκευτικὸς Ἀρχηγός ἦτο δεσμός μόνον τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῆς Κοπτικῆς καὶ οὐδὲν πλέον. Αὐτὸς ἐξήσκει τὴν ἐπὶ τῆς Αἰθιοπίας ἐκκλησιαστικὴν κηδεμονίαν.

Θὰ ἦσαν σφάλμα λοιπόν, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων, νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία μετὰ τὴν ὑπαγωγή της εἰς τὴν Κοπτικὴν ἀσπασήθηκε καὶ τὴ μονοφυσικὴ τῆς ἰδεολογία. Ἀπεναντίας μέχρι τὸν 12ο ἢ 13ο αἰῶνα εἶναι ἐλάχιστα τὰ Κοπτικὰ μονοφυσικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια εἶχαν κατορθώσει νὰ διεισδύσουν εἰς τὴν Αἰθιοπία²⁸. Βέβαια ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα μέχρι σήμερα εἰσέδωσαν ἀρκετὰ μονοφυσικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν Αἰθιοπικὴν Ἐκκλησίαν, ὀφειλόμενα πρὸς Κοπτικὰς ἐπιδράσεις, παρὰ ταῦτα ὅμως ἡ Ἐκκλησία αὕτη οὐδέποτε ἀπέβαλε τὴ συνείδησιν τῆς συγγενείας της μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ οἱ Αἰθιοπεῖς αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι σύμφωνα μετὰ τὴ διαμορφωθείσα αἰθιοπικὴ ἀντίληψιν θεωροῦνταν

28. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 142. Βλ. ἐπίσης Ἀρχιμανδρίτου Ἀρσένιου Κακογιάννη: «Ἐπισημωτική Ἐκθεσις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐν Ἀβησσονίᾳ Ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας μερικοῦτον τῆς ἐν Ἀββίᾳ Ἀμπίμας καὶ τῶν μετὰ τῆς καθόλου ταύτης Ἐκκλησίας συνδεομένων ποικίλων ἀπόψεων» (Ἀββίς Ἀμπίμας, 31 Ἰουλίου 1926), σσ 81-82· ἡ ἔκθεσις αὕτη τὴν ὅποια ἀπέβαλε ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς ἑλληνορθόδοξης Ἐκκλησίας τῆς Ἀντίς Ἀμπίμας καὶ μετέπειτα Μητροπολίτης Νοβίας (1931) καὶ Ἐρμουπόλεως (1939) Ἀρσένιος πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Μελέτιο Β', ἀποτελεῖ πολὺτιμι πηγὴ γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζόμων κατὰ τίς πρώτας δεκαετίαι τοῦ αἰῶνα μας, δημοσιεύθηκα δὲ μετὰ ὑπομνηματισμοῦ ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἀζόμων Μεθόδιο ἐπὶ τὴν συλλογὴν τοῦ «Κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὰς Ἑλληνοαιθιοπικὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Αἰθιοπίᾳ Ἑλληνισμοῦ» (Ἀθήνα, 1978), σσ 56-96.

29. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 159 κ. ἑ.

ἀρχηγοί τῆς Ἐκκλησίας τῆς χώρας τους³⁰, ἔκαναν πολλές προσπάθειες προσεγγίσεως πρὸς τὸν Ἑλληνισμό καὶ τὴν Ἑλληνική Ἐκκλησία, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε στὰ ἐπόμενα.

Οἱ Κόπτες εἶχαν συνείδηση τῆς ἰσχυρῆς ὀρθόδοξης παραδόσεως ποὺ ὑφίστατο στὴν Αἰθιοπική Ἐκκλησία, γι' αὐτὸ καὶ προσπάθησαν νὰ προσελκύσουν μὲ τὸ μέρος τους τοὺς Αἰθίοπες χριστιανούς μὲ τὴ νόθευση τῆς παραδόσεώς τους καὶ τὴν παραχάραξη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων· αὐτὸ κατόρθωσαν νὰ τὸ ἐπιτύχουν ὡς ἓνα βαθμὸ μὲ τὴν ἐπέμβασή τους στὶς γραπτὲς πηγὲς τῆς αἰθιοπικῆς παραδόσεως· σὲ πολλὰ αἰθιοπικὰ χειρόγραφα, κυρίως μεταγενέστερα τοῦ 13ου αἰώνα, εἶναι ἐμφανεῖς οἱ κροσθήκες καὶ οἱ ἀλλοιώσεις ποὺ ἐπέφεραν οἱ Κόπτες³¹.

Ἡ πλέον δμως ἀντιιδεοντολογική καὶ ἀνιστόρητη ἐνέργεια τῶν Κοπτῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀφορᾷ στὴν παγιοποίηση τῆς ἐξαρτήσεως τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Κοπτική, ποὺ εἶχε ἀφετηρία τῆς στὴν ἐκλογή τοῦ Abuna Κυρίλλου ἀπὸ τὸν Κόπτη Πατριάρχη Βενιαμίν. Οἱ Κόπτες λοιπὸν, γιὰ νὰ κατοχυρώσουν τὴν «ἐπικυριαρχία» τους αὐτὴ ἐπὶ τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ γιὰ νὰ προλάβουν τίς πιθανὲς μελλοντικὲς ἀντιρρήσεις τῶν Αἰθίοπων στὸ νὰ δέχονται κάθε φορὰ ὡς Ἐπίσκοπο τὸν Κόπτη Abuna ποὺ θὰ ἔρχοταν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, θέλησαν νὰ στηρίξουν καὶ νομοκανονικὰ τὸ καθεστὸς αὐτό· ἔτσι στοὺς ἀπόκρυφους κανόνες τῆς Συνόδου τῆς Νικαίας, ποὺ προστέθηκαν κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 7ου αἰώνα ἀπὸ τοὺς μονοφασίτες³², καὶ συγκεκριμένα στὸν ἐπ' ἀριθ. 36 ψευδοκανόνα – σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς Ἀντιοχείας – συμπεριλήφθηκε καὶ ἡ παράγραφος ποὺ καθορίζει τὸν τρόπο τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, τὴ σχέση ἐξαρτήσεως τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὴ θέση τῆς ἀνάμεσα στὶς ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες· στὴν παράγραφο αὐτὴ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς :

«Οἱ Αἰθίοπες δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα οὔτε νὰ ἀναδείξουν οὔτε νὰ ἐκλέξουν Πατριάρχη· ἐπιπλέον, ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν πρέπει νὰ ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσία τοῦ Πατριάρχη ποὺ κατέχει τὴν ἑδρα τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν-τούτοις, ὁ ἐπίσκοπος αὐτός, ποὺ θὰ εἶναι κοντὰ τους, θὰ θεωρεῖται ὡς πατριάρχης καὶ θὰ ἀποκαλεῖται «καθόλικος». Δὲν θὰ ἔχει δμως, ἀπ' αὐτὸ, ὅπως οἱ ἄλλοι πατριάρχες, τὸ δικαίωμα νὰ χειροτονεῖ ἀρχιεπισκόπους· γιὰτὶ δὲν ἔχει οὔτε τίς τιμὲς οὔτε τὴ δύναμη ἐνὸς πραγματικοῦ πατριάρχη. Ἄν συμ-

30. Ἀρχιμ. Ἀρσένιου (Κακογιάννη): «Υπομνηματικὴ Ἐκθεσις...», ἐνθ' ἀν., σ. 81. Βλ. καὶ J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 217-18.

31. J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἀν., τ. I, σ. 213.

βαίνει νά συγκαλεῖται σύνοδος στήν Ἑλλάδα, καί ὁ πατριάρχης τῆς Ἀθηνῶν εἶναι παρών, θά ἔχει τήν ἐβδομή θέση, μετὰ τὸν ἱεράρχη τῆς Σελεύκειας. Καί ἂν θά τοῦ παραχωροῦνταν τὸ δικαίωμα νά ἐκλέγει ἀρχιεπισκόπους στήν ἐπαρχία του, δὲν θά ἔπρεπε ποτὲ νά ἀνυψῶσι στὸ ἄξιωμα αὐτὸ κάποιον Αἰθίοπα»³².

Ὁ ἀναχρονισμὸς εἶναι ἐξόφθαλμος, γιατί μετὰ τὸ κείμενο αὐτό, ποῦ ἐπιτίθεται ὅτι περιλαμβανόταν στοὺς κανόνες τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῆς Νικαίας [325], ὀρίζεται τὸ καθεστῶς τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, πρὶν ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Αἰθιοπίας ! Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι τὰ παραγγέλματα αὐτὰ ἔγιναν δεκτὰ ἀπὸ τοὺς Αἰθίopes ἀφοῦ ἐνωματώθηκαν στὸν ἀρχαιότερο ἐκκλησιαστικὸ κώδικα τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας ποῦ ἰσχύει μέχρι σήμερα, τὸ Fetha Negast [= Νόμοι τῶν Βασιλέων]³³. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ ἐνωματώσις τῶν παραγγελλμάτων αὐτῶν ὀφείλεται σὲ Κοπτικὴ ἐπέμβασις μετὰ τὴν ὁποία, ὅπως καὶ μετὰ ἄλλες παρόμοιες, οἱ Κόπτες κατόρθωσαν νά κρατήσουν τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία στήν κατάσταση τῆς ἀκαράδεκτης ἐξαρτήσεως ἀπὸ αὐτοὺς ἐπὶ 13 αἰῶνες, μέχρι τὸ 1949, ὅποτε ἔγινε αὐτοκέφαλη.

Ἔτσι ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία, ποῦ παρὰ τὴ θέλησὴ τῆς καὶ ἀντίθετα μετὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδοσὴ τῆς, βρέθηκε νά συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν μονοφυσικῶν Ἐκκλησιῶν, ἀναγκάσθηκε ἀπὸ τὰ πράγματα νά παραχωρήσει ἓνα μέρος τῆς ὀρθοδοξίας τῆς πρὸς ὄφελος τῶν Κοπτικῶν δοξασιῶν, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἦταν ἀναπόφευκτο, εἰσέδωσαν σιγά - σιγά στήν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς, ἀλλὰ καὶ νά μὴν μπορέσει νά ἀντιδράσῃ στὴ διείσδυσις ὀρισμένων ἰουδαϊκῶν καὶ εἰδωλολατρικῶν στοιχείων ἐπὶ λατρεία τῆς, καὶ αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στήν ἀδιαφορία καὶ στήν ἐγκατάλειψιν στήν ὁποία ἀφῆθηκε ἀπὸ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία γιὰ μακρὰς περιόδους, κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς μακραίωνος ἐξαρτήσεώς τῆς ἀπ' αὐτή.

Ἀναγκαῖα κατάληξις ὅλης αὐτῆς τῆς καταστάσεως εἶναι νά παρουσιάσῃ ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία σήμερα ἀρκετὰς, ἀλλὰ ὄχι ἐπιτυχῶς οὐσιώδεις, ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστιν καὶ παράδοσιν³⁴.

32. Τὸ κείμενο τῆς σχετικῆς παραγράφου τοῦ 36ου ψηφισματικοῦ τῆς Νικαίας παρέχει ὁ S.H. Seilassie (ἀπὸ τὸ ἀναφ. ἔργο τοῦ M. Goeddes: «The Church History of Ethiopia», σ. 20), ἐνθ' ἄνω, σ. 111. Ἐξὸ ἀκολουθεῖται τὴν ἀπόδοσιν τοῦ J.-B. Coulbeaux: ἐνθ' ἄνω, τ. I, σσ 159-160. Βλ. ἐπίσης L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄνω, τ. I, σ. 168.

33. Fetha Negast, κῆρ. IV, ἀρ. 42. Βλ. Abba Paulos Tzadua: «The Fetha Negast: The Law of the Kings» (μετάφρασις, Addis Ababa, 1968), σ. 18.

34. Βλ. J.-B. Coulbeaux: τ. I, σσ 67-74, 213-220. Ἄρχμ. Ἀρσενίου (Κακογιάννης): «Υπομονηματικὴ Ἐκθεσις...», ἐνθ' ἄνω, σσ 81-83. Ν. Τσιτσέσκου: ἐνθ' ἄνω, σσ 97-104.

2. Ὁ Αἰθιοπικὸς Μεσαίωνα:

α) Πολιτικὴ κατάσταση: Τὰ ἀλλεπάλληλα πλήγματα τὰ ὁποῖα δέχτηκε ἡ Ἀξώμη κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς 1ης μ.Χ. χιλιετίας ὀδήγησαν τὸ Ἀξωμικὸ κράτος στὴν παρακμὴ καὶ στὴν τελικὴ πτώση, μετὰ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀκολουθεῖ μιά σκοτεινὴ περίοδος γιὰ τὴν αἰθιοπικὴ ἱστορία μέχρι τὴν ἀγῆ τῶν νεώτερων χρόνων, ὁπότε ἀφουγκάζεται τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων γιὰ τὴν Αἰθιοπία. Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τοῦ Αἰθιοπικοῦ Μεσαίωνα ἔχουμε ἐλάχιστες πληροφορίες.

Φαίνεται ὅτι τὴ σαραστικὴ βολή» γιὰ τὴν πτώση τῆς Ἀξώμης ἀποτέλεσε μιά εὐρεία ἐπανάσταση τοῦ Ἰουδαϊκοῦ στοιχείου [τῶν Falashas] τῆς Αἰθιοπίας, τὸ ὁποῖο μὲ ἀρχηγὸ τὴ θρυλικὴ Ἰουδῆθ [Yudit, Gudit, Judith] παρέδωσε τὴ χώρα στὴ λεηλασία, στὴν καταστροφὴ καὶ τὴ σφαγῆ. Δὲν εἶναι ἐξακριβωμένα τὰ αἰτία τῆς ἐπαναστάσεως αὐτῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μανία μὲ τὴν ὁποῖα στράφηκαν οἱ ἐπαναστάτες ἐναντίον τῶν χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους κατέσφαξαν, τῶν ἐκκλησιῶν, τίς ὁποῖες μετέβαλαν σὲ ἔρεβια καὶ κάθε χριστιανικὸ μνημεῖο, τὸ ὁποῖο ἀφάνισαν, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ λόγοι ἦταν θρησκευτικοί. Οἱ μαινόμενοι ἠπῆκοοι τῆς Ἰουδῆθ κατέλαβαν τὴν Ἀξώμη καὶ τὴν παρέδωσαν στὴν καταστροφῆ» οἱ περιφημὲς στηλῆς τῆς Ἀξώμης γκρεμίστηκαν καὶ οἱ ἐκκλησίες μεταξὺ τῶν ὁκείων καὶ ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Σιών πυρπολήθηκαν καὶ καταστράφηκαν. Δὲν ἔχουμε γραπτὰς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἐπίθεση τῆς Ἰουδῆθ, ἢ ὁποῖα τοποθετεῖται στὸν 10ο αἰῶνα, ἀλλὰ ἡ προφορικὴ παράδοση μαρτυρεῖ γιὰ τὰ γεγονότα. Ἡ Ἰουδῆθ φέρεται ὅτι ἐκδίωξε τοὺς Αἰθιοπες ἡγεμόνες καὶ βασιλεύσε στὴν Αἰθιοπία ἐπὶ 40 χρόνια³⁵.

Ἐνωμεταξὺ εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν 7ο αἰῶνα ὁ ἱστορικὸς μετασχηματισμὸς ὁ ὁποῖος ἐπέτρεψε τὴ διαδοχὴ τοῦ Ἀξωμικοῦ κράτους ἀπὸ τὸ κράτος τῶν Ἀβησσυνῶν καὶ στηρίχθηκε στὸν ἔθνικὸ κορμὸ τοῦ ἐκχριστιανισμένου πληθυσμοῦ τῶν Amhara – Tigrai καὶ ἔδωσε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὸ σύγχρονο αἰθιοπικὸ κράτος καὶ συμπεριέλαβε τελικὰ ὅλα τὰ αἰθιοπικὰ φύλα, καθὼς καὶ τοὺς πληθυσμοὺς καὶ διεῖσδυσαν στὸν αἰθιοπικὸ χῶρο. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀποχὴ καὶ ἡ Ἀξώμη ἔχασε ὀριστικὰ τὸν ἐλεγχὸ τῶν περιοχῶν τῆς Ν. Ἀραβίας, τὸ κράτος συσπειρώθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὑψιπέδων τοῦ Τιγκρέ. Ἀργότερα, μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων καὶ τὴν ἐπιθετικὴν στάση τῶν βόρειων γειτόνων, τὸ κέντρο ἀρχισε νὰ μετατοπίζεται πρὸς τὰ

35. Ἀναλυτικότερα γιὰ τὴν ἐπανάσταση τῆς Ἰουδῆθ βλ. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 229-232. L. del Sabeili: ἔνθ' ἄν., τ. I, σσ 230-232. S.H. Sellassie: ἔνθ' ἄν., σσ 225-232.

νότια καὶ νοτιοδυτικά, πρὸς τὸ ἑσωτερικὸ τῆς χώρας, ἀκολουθώντας τὴν ἴδια πορεία μὲ τὴν ἔκχριστιανιστικὴ προσπάθεια ποὺ εἶχε ἀναληφθεῖ³⁶, ἐνῶ ἡ Ἀζώμῃ ἔχανε σιγά – σιγά τὴ θέση καὶ τὴ σημασία τῆς ὡς ἔδρας τοῦ αὐτοκράτορα καὶ πρωτεύουσας τοῦ κράτους³⁷. Βέβαια μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου, ἢ κατ' ἄλλους νὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα, ἐξακολουθοῦν νὰ κυβερνοῦν τὴν Αἰθιοπία βασιλεῖς ποὺ διακήρυσσαν ὅτι συνεχίζουν τὸν ἀρχαῖο Ἀζωμικὸ βασιλικὸ κλάδο, ἀλλὰ τὸ 1030 μ.Χ. περίπου (ἢ 960) ἀνήλθε στὴν ἐξουσία ἡ ἔκχριστιανισμένη δυναστεία τῶν Ζαγκουέ ἀπὸ τὴ φυλὴ τῶν Agaw, οἱ βασιλεῖς τῆς ὁποίας θεωρήθηκαν σφετεριστὲς τοῦ θρόνου γιατί δὲν μπόρεσαν νὰ ἀποδείξουν τὴ Σολομώντεια καταγωγὴ τους, καὶ κυβέρνησε τὴν Αἰθιοπία μέχρι τὸ 1270, ὅποτε ἀποκαταστάθηκε μὲ τὸν Yekuno Amlak ἡ Σολομωνικὴ δυναστεία³⁸. Οἱ Ζαγκουέ εἶχαν τὴν ἔδρα τους στὴν πόλη Koba τῆς ἐπαρχίας Lasta, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ σήμερα μὲ τὸ ὄνομα Lalibela ποὺ πῆρε πρὸς τιμὴ τοῦ ὁμώνυμου βασιλιᾶ. Ὁ βασιλιάς Lalibela (ἢ Gebre Maska) εἶναι ὁ γνωστότερος ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς δυναστείας τῶν Ζαγκουέ καὶ ἡ αἰθιοπικὴ παράδοση ἀναφέρεται σ' αὐτὸν μὲ πολὺ σεβασμὸ καὶ τὸν θεωρεῖ σάν ἅγιο³⁹. Ὁ Lalibela φέρεται ὅτι βασίλευσε κατὰ τὸ β' ἡμισιο τοῦ 12ου καὶ τὸ α' τοῦ 13ου αἰώνα καὶ ἐγινε γνωστὸς κυρίως γιὰ τὶς περίφημες 11 μονολιθικὲς λαξευτὲς ἐκκλησίες τὶς ὁποῖες κατασκεύασε στὴν ὁμώνυμη πόλῃ καὶ ποὺ τοποθετοῦνται μεταξὺ τῶν θαυμαστότερων δημιουργημάτων σὲ παγκόσμιον κλίμακα⁴⁰.

Ἐπειδὴ ὁμοῦ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀντίδραση ἀπὸ μέρους τοῦ κλήρου γιὰ τὴ δυναστεία τῶν Ζαγκουέ, ἡ ὁποία δὲν ἀνήκε στὸν γενεαλογικὸ κλάδο τῆς Σολομωνικῆς δυναστείας, ὁ Abuna Takla Haymanot, ὁ μεγάλος ἔθνικὸς ἅγιος τῶν Αἰθίοπων, ἔπεισε τὸν τελευταῖο βασιλιᾶ τῆς δυναστείας καὶ ἔγγυον τοῦ Lalibela, Naakute Laab νὰ παραχωρήσει τὸν θρόνον στὸν κατιόντι

36. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 43–44.

37. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 239.

38. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 239 κ. ἔ. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 44. J.–B. Coulbeau: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 232 κ. ἔ. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 243 κ. ἔ.

39. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 265–271. J.B. Coulbeau: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 263–270. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 251–255. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 44.

40. Ὁ C.C. Rossini τὶς χαρακτηρίζει: «Mirabili, uniche al mondo» «Storia di Etiopia», σ. 315. Γιὰ μὲν λεπτομερῆ περιγραφὴ τῶν μονολιθικῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Lalibela βλ. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 271–278. Ὁ Imtgard Bidder ἔγραψε εἰδικὴ μελέτη μὲ τὸν τίτλο: «Lalibela: The Monolithic Churches of Ethiopia» (Cologne, 1958). Ἀπεικόνιση τοῦ ἑξωτερικοῦ καὶ ἑσωτερικοῦ τῶν κυριότερων ἀπὸ τὶς μονολιθικὲς ἐκκλησίες τοῦ Lalibela παρέχουν οἱ G. Last καὶ R. Panikurst: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 17–18.

της Σολομωνικής δυναστείας και βασιλιά της επαρχίας Σόα Yekuno Amtrak⁴¹.

Τò 1270 με τόν Yekuno Amtrak άποκαθίσταται ή Σολομωνική δυναστεία της όποιας οι κατιόντες φθάνουν μέχρι τόν τελευταίο αυτοκράτορα της Αιθιοπίας Χαϊλέ Σελλασιέ Α΄. Ή περίοδος της βασιλείας του Yekuno Amtrak [1270 – 1285] και τών άμεσων διαδόχων του είναι περίοδος άποκαταστάσεως της δυνάμεως του Αιθιοπικού κράτους, τò όποιο γνωρίζει μεγάλη άκμή στόν τομέα της έσωτερικής οργάνωσης της πολιτικής και θρησκευτικής ζωής αλλά και της έξωτερικής επιβολής, με τήν καταπολέμηση του μουσουλμανισμού και τήν προστασία της χριστιανικής πίστεως και τή διεύρυνση τών όρίων της αιθιοπικής κυριαρχίας πρòς όλες τις κατευθύνσεις⁴². Ίδιαίτερα έπιτυχής σ΄ όλους τούς άνωτέρω τομείς ήταν ó έγγονός του Yekuno Amtrak, ó Amda Seyon [1314 – 1344]⁴³. Έπιτυχής στόν άγώνα κατά τών μουσουλμάνων σημείωσαν οι αυτοκράτορες Δαβίδ Α΄ [1382 – 1411], Θεόδωρος Α΄ [1411 – 1414] και Ίσαάκ Α΄ [1414 – 1427]⁴⁴. Χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι επίσης ή άναγέννηση της αιθιοπικής φιλολογίας.

Με τήν άνοδο στόν θρόνο του μεγάλου αυτοκράτορα Zara Yakob [1434 – 1468] έγκαινιάζεται μιά νέα λαμπρή περίοδος γιά τήν αιθιοπική ιστορία και Έκκλησία⁴⁵. Θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τήν περίοδο της βασιλείας του συμβατικά ως τò τέλος του Αιθιοπικού Μεσαίωνα, γιά τυπικούς και οδοιπορικούς λόγους· πρώτο γιατί σωμαίζει με τήν κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και τò τέλος του Μεσαίωνα γιά τήν Εδρώπη και δεύτερο γιατί ή Αιθιοπία έχει ήδη άρχσει νά ξεέρχεται άπό τή μεγάλη περίοδο της άπομονώσεώς της και νά έρχεται σέ έπικοινωνία με τή Μεσόγειο και τήν Εδρώπη. Πρίν όμως εισέλθουμε στήν περίοδο τών νεότερων χρόνων, κρίνουμε σκόπιμο νά εξετάσουμε με συντομία τή θρησκευτική κατάσταση και τις σχέσεις της Αιθιοπίας με τò Βυζάντιο κατά τούς μεσαιωνικούς χρόνους.

β) Ή θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ή κ α τ á σ τ α σ η: Άναφέραμε στά προηγούμενα ότι ή ύπαγωγή της Αιθιοπικής Έκκλησίας στήν Κοπτική δέν σημαίνει και αυτόματη παραδοχή έκ μέρους τών Αιθίοπων του μονοφυσιτικού δόγματος ούτε ότι οι Κοπτικές επιδράσεις, τουλάχιστον μέχρι τόν 12ο αιώνα,

41. J.-B. Coulbeaux: *Éth' áv.*, τ. I, σ. 280. S.H. Sellassie: *Éth' áv.*, σ. 286.

42. Μητροπολίτου Άλέξημης Μεθοδίου: «Αιθιοπία» στήν άναφ. συλλογή δημοσιευμάτων του: «Θεολογικά και Ιστορικά μελέται», τ. Α΄, σ. 320.

43. *Ατόθθ.*

44. J.-B. Coulbeaux: *Éth' áv.*, τ. I, σσ 312-331, 343-351.

45. Μητροπολίτου Άλέξημης Μεθοδίου: «Ό Χριστιανισμός...», σσ 184-85.

εἶχαν ἐπιβληθεὶ καὶ ἀλλοιώσει τὴν ὀρθόδοξη παράδοση τῆς Αἰθιοπίας ⁴⁶. Ἡ ἀπομόνωση τῆς χώρας ἀπὸ τὸν ἐπὶκόσιο κόσμο καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ πολυάριθμοι παραστάσεις καὶ ἀποστολῆς τῶν διαφόρων αὐτοκρατόρων πρὸς τὴν Αἴγυπτο μὲ μοναδικὸ αἶτημα τὴν ἀποστολὴ ἐπισκόπου γιὰ τὴν κενὴ θέσι τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ἀξώμης, εἶχε καὶ τὴν καλὴ πλευρὰ διὰ ἐπέτρως στὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία νὰ ὀργανωθεὶ καὶ νὰ ἀναπτυχθεὶ μὲ βάση τὶς ἐθνικὲς τῆς παραδόσεις, ὅπως παράλληλα ἔδωσε στὸ κράτος τὴν εὐκαιρία νὰ σφυρηλατήσῃ τὴν ἐθνικὴ ἐνότητα. Ἡ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀκολούθησε τὴν πορεία μετατοπίσεως τοῦ κράτους πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, μὲ τὴν ἐκχριστιάνιση τῶν εἰδωλολατρικῶν κληθυσμῶν ⁴⁷. Ἡ ὀρθόδοξη πίστις διατηρήθηκε καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιβεβαιώνουν μαρτυρίαι γιὰ τὴν παρουσία Ἑλλήνων μοναχῶν στὴν Αἰθιοπία κατὰ τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο καὶ μέχρι τὴν πτώσι τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Ἀρχιεμενδρίτης Ἀρσένιος Κακογιάννης γράφει σχετικὰ : ⁴⁸

«Ἀμφότεροι ὁμῶς [δηλαδὴ οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι ἱστορικοὶ] μνημονεύουσι τῆς διασχωζομένης ἐν τῇ χώρᾳ Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, τῶν μονασάντων ἐνταῦθα Ἑλλήνων, ἐξ ὧν σημειοῦνται καὶ Πρίγκιπες ἀπὸ τοῦ ΣΤ' αἰῶνος μέχρι τῆς ἐν Βυζαντίῳ «Δυναστείας τῶν Ἀγγέλων». Ἄπαντες μάλιστα οὗτοι τιμῶνται ὡς ἅγιοι.

Καὶ πόσι παρ' Ἀβησσουνοῖς παραδόσεις δὲν ὑπάρχουσι περὶ διαφόρων προσώπων τῆς οἰκογενείας τῶν «Παλαιολόγων», αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς βάσεις καὶ χρονικὰ διαστήματα, μέχρι τῶν ὁποίων ἡ Ὀρθόδοξία ὤφιστατο ἑκσταταχοῦ τῆς χώρας καὶ ὑπὸ τινα τύπον ἀγνωστον ἄχρι καὶ τοῦδε εἰς ἡμᾶς ;

Ἐν Γκόνδάρ καὶ ἐν Τιγγρῆ δύναται τις ν' ἀποφανθῇ διὰ ὑφίστατο ὀρθόδοξια ἐν τῇ συνειδήσει οὐχὶ ἀσημάντου μερίδος. Ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν δὲ τούτων, ἐν αἷς πιστεύεται διὰ ὑπάρχουσι τὰ περισσότερα καὶ ἀρχαιότερα χειρόγραφα τῆς Ἀβησσυνιακῆς φιλολογίας, ἀνεφάνησαν αἱ φιλορθόδοξοι τάσεις τῶν Αἰθιοπῶν ἐπὶ Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, Ματθαίου τοῦ Ψάλτου πάντως καὶ τέλος ἐπὶ Σωφρονίου λήγοντος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος».

Κατὰ τὸν 10ο αἰῶνα ὁ Χριστιανισμὸς τῆς Αἰθιοπίας διέτρεξε τὸν ἔσχατο κίνδυνο ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν φανατικῶν ὀπακῶν τῆς Ἰουδήθ, ἀλλὰ οἱ

46. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 1β τοῦ παρόντος κεφ.

47. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 44.

48. Ἀρχιμ. Ἀρσένιου Κακογιάννη: «Υπόμνηματικὴ Ἐκθέσις...», ἐνθ' ἄν., σ. 84.

βασιλείς της δυναστείας των Ζαγκουά, και ιδιαίτερα ο Lalibela, κατόρθωσαν να αποκαταστήσουν τη θέση των χριστιανών και να αναζωογονήσουν τη χριστιανική λατρεία. 'Επί της βασιλείας του Lalibela τοποθετείται μία μετανάστευση πολυάριθμων Κοπτών τους οποίους ο αυτοκράτορας χρησιμοποίησε για τη λάξευση των περίφημων μονολιθικών εκκλησιών⁴⁹. 'Από τότε θα πρέπει να χρονολογήσουμε τις πρώτες σημαντικές Κοπτικές επιδράσεις στην Αιθιοπική 'Εκκλησία. 'Ας σημειωθεί όμως έδω ότι όρισμένοι μελετητές, κυρίως 'Ελληνες, υποστηρίζουν ότι ο Lalibela χρησιμοποίησε για την κατασκευή των μονολιθικών εκκλησιών 'Ελληνες τεχνίτες, από εκείνους που εξαιτίας των τουρκικών εισβολών στο Βυζαντινό κράτος κατά την περίοδο αυτή ζήτησαν καταφύγιο στην Αιθιοπία⁵⁰. Παράλληλα ο C. Rossini δέχεται ότι στην άρχιτεκτονική των εκκλησιών αυτών μπορούμε να διακρίνουμε ελληνικούς επιδράσεις⁵¹. Δέν είναι βέβαια άσχετο με τις ανωτέρω γνώμες το γεγονός ότι μία από τις μονολιθικές εκκλησίες του Lalibela, ή εκκλησία του 'Αγίου Γεωργίου [Bete Giorgis], είναι λαξευμένη σε σχήμα ελληνικού σταυρού. Σε αντίσχυση της φιλελληνικής ή έστω φιλορόδοξης στάσεως των Αιθίοπων έρχονται και οι βεβαιωμένες πληροφορίες, σύμφωνα με τις οποίες οι Αιθίοπες άντέδρασαν περισσότερες από μία φορές στο να άποδεχθούν τον Κόπτη Abuna που τους στελνόταν από την Αίγυπτο όρισμένοι από τους Κόπτες Abuna δημιούργησαν πολλά προβλήματα στην Αιθιοπία, όπως συνέβη κατά το α' ήμισυ του 9ου αιώνα⁵² και κατά το α' ήμισυ του 12ου αιώνα⁵³.

'Ενταμιαξή ο μουσουλμανισμός είχε εξαπλωθεί και διεισδύσει επικίνδυνα στην Αιθιοπία και οι Αιθίοπες αυτοκράτορες είχαν άρχισι να άνησυχών για το νέο πρόβλημα που είχε δημιουργηθεί και άπειλούσε όχι μόνο τον Χριστιανισμό, αλλά και την έθνική ύπόσχυση της χώρας. Κατά τον 11ο και 12ο αιώνα ή χριστιανική Αιθιοπία άποτελούσε έναν θύλακα που άποτελοθνιαν από τις έπαρχιες Tigre και Amhara και περιβαλλόταν από τά άνατολική και βόρεια από τους Μουσουλμάνους και από τά δυτικά και νότια από τους 'Ιουδαίους Falashas και από τους είδωλολάτρες Agaw⁵⁴. 'Ο μουσουλμανικός κίνδυνος άντιμετωπίσθηκε με έπιτυχία από

49. J.-B. Coulbeaux: *Ενθ' άν.*, τ. I, σσ 266-268. L. dei Sabelli: *Ενθ' άν.*, τ. I, σ. 253.

50. Σ. Πέτρου Πατρίδου: «Τό Μέλλον του 'Ελληνισμού άν Αιθιοπία», «'Ελληνική Σημασία» (Αθήνα, 1945), σ. 11. Σ. Πρακοτόπου: *Ενθ' άν.*, σ. 72.

51. Βλ. Α. Charotakis: *Ενθ' άν.*, κεφ. 1.3.

52. J.-B. Coulbeaux: *Ενθ' άν.*, τ. I, σ. 224. L. dei Sabelli, τ. I, σσ 227-28.

53. J.-B. Coulbeaux: *Ενθ' άν.*, σ. 246. L. dei Sabelli: *Ενθ' άν.*, σσ., 232-235.

54. Μητροπολίτου 'Αξώμης Μεθοδίου: «'Ο Χριστιανισμός...», σ. 157.

τοὺς αὐτοκράτορες τῆς ἀποκατασταθείσας Σολομωνικῆς δυναστείας Yekuno Amḥak καὶ Amḥa Seyon. Ὁ δεύτερος ἰδιαίτερα, ὄχι μόνο κατόρθωσε νὰ ἀναχαιτίσει τοὺς Μουσουλμάνους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναγκάσει τοὺς Ἀραβες τῆς Αἰγύπτου νὰ σταματήσουν τὴν ἐχθρική τακτική τους ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν, μὲ τὴν ἀπειλὴ ἀντιπολεῖν ἐναντίον τῶν Αἰγύπτων ἐμπόρων τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς μεταστροφῆς τοῦ ποτὸ τοῦ Νείλου⁵⁵. Οἱ σχέσεις τῶν Αἰθίοπων μὲ τοὺς Ἀραβες πέρασαν ἀπὸ διάφορα στάδια κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους, ἀλλὰ οὐδέποτε ἔγιναν ἰδιαίτερα ἐχθρικές· ἀπεναντίας, σὲ ὀρισμένες περιόδους ἦταν φιλικές, ὅπως κατὰ τὸ β' ἡμῖου τοῦ 12ου αἰῶνα ποὺ ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας Σαλαντίν ἐπέτρεψε στοὺς Αἰθίopes νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικό τους παρεκκλήσιο στὴν Ἱερουσαλὴμ⁵⁶.

Κατὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸν Σαλαντίν [1189] ἄρκετοὶ Αἰθίopes καὶ Κόπτες μοναχοὶ εἶχαν καταφύγει στὴν Κύπρο, ὅπου ἴδρυσαν τὸ μονοφυσιτικὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου στὴν Ἀμμόχωστο. Χαρακτηριστικὸ ὅμως εἶναι ὅτι οἱ Αἰθίopes ἀποχωρίστηκαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Κόπτες καὶ ἴδρυσαν στὴ Λευκωσία τὸ αἰθιοπικὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Σωτήρος, κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα⁵⁷. Οἱ Αἰθίopes μοναχοὶ τῆς Λευκωσίας συμπεριέλαβαν στὴ συλλογὴ τῶν δικῶν τους παραδόσεων καὶ παραδόσεις Κυπριακές· ἓνα αἰθιοπικὸ χειρόγραφο ποὺ βρίσκεται στὸ Βατικανὸ περιλαμβάνει δύο ἱστορίες τῆς Παναγίας ποὺ ἐκτυλίσσονται στὴν Κύπρο⁵⁸.

Ἡ πιὸ σημαντικὴ καινοτομία στὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία, κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, εἶναι ἡ εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τοῦ Iichegé, δηλαδὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ διοικητῆ τῆς Ἐκκλησίας, θεσμὸς ὁ ὁποῖος προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει ἓνας μόνιμος Αἰθίοπας Προτοστάμενος γιὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, κατὰ τίς μακρὲς περιόδους χηρείας τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου εἴτε δίπλα στὸν Abuna, ὁ ὁποῖος ἦταν ξένος πρὸς τὴν αἰθιοπικὴ πραγματικότητα. Εἰσηγητὴς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ εἶναι ὁ μεγάλος ἐθνικὸς ἅγιος τῶν Αἰθίοπων, Takla Haymanot [+ 1312], ὁ ὁποῖος πρωτοστάτησε, ὅπως εἶδαμε στὰ προηγούμενα, στὴν ἀποκατάσταση τῆς Σολομωνικῆς δυναστείας [1270]⁵⁹.

Τέλος σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία τῆς Αἰθιοπίας ἀπέκτησε μεγάλῃ δύναμη μὲ τὴ συμφωνία μεταξὺ Yekuno Amḥak

55. Αὐτόθε, σ. 175.

56. G. Last-R. Pankhurst: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 20. S.H. Sellassie: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 262.

57. Th. Natsoulas: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 47. A. Ghanotekia: *ἔνθ' ἄν.*, κρη. 1.3.

58. Enrico Cerulli: «Two Ethiopian Tales on the Christians of Cyprus», «Abba Sa-jama», τ. I (1970), σσ 178-186.

59. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 284. J.-B. Coul-beux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 281. L. dei Sabelli: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 173-76.

και Takla Haymanot, βάσει της οποίας παραχωρήθηκε τὸ ἕνα τρίτο τοῦ κράτους στὴν Ἐκκλησία⁶⁰.

γ) Οἱ σχέσεις μετὰ τὸ Βυζάντιο: Κατὰ τὴ μακρὰ περίοδο τῆς ἀπομονώσεως τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο διακόπηκαν οἱ ἄμεσες σχέσεις τῆς μετὰ τὸ Βυζάντιο καὶ οἱ ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις ἄρχισαν νὰ ἀτονοῦν. Παρὰ ταῦτα δὲν διακόπηκαν οἱ ψυχικοὶ δεσμοὶ καὶ τὸ Βυζάντιο ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐμπνέει τοὺς Αἰθίοκες αὐτοκράτορες, ἡ δὲ βυζαντινὴ ὀρθόδοξη παράδοση εἶναι παρούσα καθ' ὅλη τὴ διάρκειά τοῦ Μεσαίωνα. Σ' αὐτὸ βοήθησαν καὶ οἱ σποραδικὲς ἐκπαφές μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων λαθῶν, ὀρισμένες ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ ἀναφέρουμε στὴ συνέχεια.

Κατὰ τὸν 9ο αἰώνα ἐφθασαν στὴν Αἰθιοπία, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, δύο ὀρθόδοξοι μοναχοὶ ποὺ ἀνήκαν στὴ γνωστὴ οἰκογένεια τῶν Ραγκαβήδων, ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ Μιχαήλ, οἱ ὅποιοι διαδραμάτισαν βασικὸ ρόλο στὴ χώρα⁶¹. Τὸ 1165, ὁ αὐτοκράτορας τῆς δυναστείας τῶν Ζαγκουέ, ὁ θρυλικὸς «Prester John» [«Πρεσβύτερος Ἰωάννης»] τῶν Εὐρωπαϊκῶν, φέρεται ὅτι ἀπευθύνθηκε μετ' ἐπιστολῆς στοὺς χριστιανούς ἡγεμόνες καὶ ἰδιαίτερα στὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Μανουήλ Α' τὸν Κορμηνῶ [1143 - 1180]. Ἡ ὑποτιθέμενη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα ἄρχιζε ὡς ἑξῆς :

«Ὁ Πρεσβύτερος Ἰωάννης, Χάριτι Θεοῦ ἰσχυρότατος βασιλεὺς ἐπὶ ὅλων τῶν Χριστιανῶν βασιλέων, πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρώμης⁶² καὶ τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας, τοὺς φίλους μου. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ πληροφορηθῆτε δι' ἡμᾶς, τὴν θέσιν μας, τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας μας, διὰ τὸν λαὸν μας καὶ τὰ κτήνη. Καὶ ἐφ' ὅσον ἰσχυρίζεσθε ὅτι οἱ Ἕλληνες ἡμῶν, ἢ οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, δὲν προσεύχονται εἰς τὸν Θεὸν κατὰ τὸν τρόπον ποὺ προσεύχεσθε σεῖς εἰς τὴν χώραν σας, σὺς πληροφοροῦμεν ὅτι λατρεύομεν καὶ πιστεύομεν εἰς τὸν Πατέρα, Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τρία πρόσωπα ἐν μιᾷ Θεότητι καὶ εἰς ἀληθινὸν Θεὸν μόνον [. . .]. Καὶ ἐὰν ἐπιθυμεῖτε κάτι ποὺ δυνάμεθα νὰ πράξωμεν δι' ὑμᾶς, ζητήσατέ το ἀπὸ ἡμᾶς, διότι θὰ τὸ πράξωμεν εὐχαρίστως . . .»⁶³.

60. J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σ. 279.

61. A. Ghanostakis: *ἔνθ' ἄν.*, κωφ. I, 3.

62. Ἐννοεῖται φυσικὰ τὴ Νέα Ρώμη, τὴν Κωνσταντινούπολην.

63. Παραθέσαμε τὴν ἀρχὴ τῆς μακροστολέστατης ἐπιστολῆς, κατὰ μετάφρασίν μας ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενον τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει ὁ S.H. Sellassie: (*ἔνθ' ἄν.*, σσ 255-261) ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ V. Slensaren: «Prester John, the Letter and the Legend» (London 1966), σσ 67-79. Προτιμήσαμε τὴν κάπως ἀρχαιοκρατὴ ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου γιὰ νὰ πλησιάσουμε στὸ ὄρος τῆς ἐπιστολῆς. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. καὶ J.-B. Coulbeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. I, σσ 256-57 καὶ σημ. I.

Τὸ ὅτι ὑπῆρχε ἐπικοινωνία τῶν Αἰθιοπῶν αὐτοκρατόρων μὲ τὴ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς [1081 – 1118] ἀναφέρεται σ' ἕνα αἰθιοπικὸ βιβλίον βασιμάτων τοῦ 15ου αἰώνα⁶⁴. Κατὰ τὸν 13ο αἰώνα ἔχουμε πληροφορίες ὅτι Ἕλληνες ἐπίσκοποι ἀνέπτυξαν δραστηριότητα στὴν Αἰθιοπία, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὴ χρεία τοῦ θρόνου τοῦ Abuna. Τὸ γεγονός αὐτὸ μνημονεύεται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Αἰθιοπα αὐτοκράτορα πρὸς τὸν Κόπτη Πατριάρχη Johannes VII [1271 – 1296], μὲ τὴν ὁποία ζητοῦσε τὴν ἀποστολὴ Abuna γιὰ τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία⁶⁵.

Ἀναφέρεται τέλος ὅτι ὁ Yekuno Amlak ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Η' τὸν Παλαιολόγο [1259 – 1282]⁶⁶ καὶ ὅτι ὁ Ἰωάννης Ε' ὁ Παλαιολόγος [1341 – 1376] εἶχε προτείνει στὸν Πατριάρχη νὰ προσκληθεῖ καὶ ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία στὴ μέλλουσα νὰ συγκληθεῖ σύνοδο⁶⁷.

Εἶναι γεγονός λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Αἰθιοπικοῦ Μεσαίωνα οἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς Αἰθιοπίας καὶ τοῦ Βυζαντίου παρουσιάζουν μιὰ ὑποβάθμιση καὶ παίρνουν ἕνα τέλος ἐκ τῶν πραγμάτων μὲ τὴν κατάλυση τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους τὸ 1453, ὅμως ἡ ἐπίδραση τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτιστικῆς παραδόσεως δὲν ἀνακόπεται ὅτε τερματίζεται μὲ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ συνεχίζεται χάρι καὶ στὴ διαρκῆ παρουσία στὴν Αἰθιοπία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ποὺ βρέθηκε στὴ χώρα αὐτὴ φιλόξενο καταφύγιο κατὰ τὴν περίοδο τῆς δουλείας. Οἱ ἐπιδράσεις τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως στὴν Αἰθιοπία εἶναι ὁμοιες κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους σὲ πολλοὺς τομεῖς, ὅπως στὶς ἐκκλησιαστικὰς καλὰς τέχνες⁶⁸, στὴ νομοθεσία [Fetha Negast], στὴ γλώσσα, κ.ά.

3. Νεώτεροι χρόνοι :

Μὲ τὴν ἀγῆ τῶν νεώτερων χρόνων ἀρχίζει γιὰ τὴν Αἰθιοπία μιὰ νέα περίοδος, χαρακτηριστικὸ τῆς ὁποίας, σὲ σύγκριση μὲ τὴν προηγούμενη, εἶναι ὅτι ἡ χώρα ἀνοίγει τὶς πόλεις τῆς γιὰ τὴν εἴσοδο τῶν Εὐρωπαίων, μὲ ὅλες τὶς πνευματικὰς καὶ ὁικονομικὰς ἐπιπτώσεις, καὶ ἐξέρχεται ἔτσι ὀριστικὰ

64. Th. Natsouias: ἔνθ' ἄν., σ. 45.

65. Δ. Καλλιμάχου: «Τὸ Πατριάρχειον Ἀλεξανδρείας ἐν Ἀβησσυνίᾳ», Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος, τ. ΣΤ' (1909), σ. 468.

66. J.-B. Coulbeaux: ἔνθ' ἄν., τ. Ι, σ. 291. L. de Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. Ι, σ. 265

67. A. Ohanotakis: ἔνθ' ἄν., κεφ. 1.3.

68. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Δ', παρ. 6.

από την απομόνωση στην οποία είχε υποχρεωθεί από την Άραβική εξάπλωση. Το έδαφος για την είσοδο των Εθνωπαίων είχε προετοιμασθεί κατάλληλα με τις προσεγγίσεις που επιχειρήσε προς τη Δύση ο αυτοκράτορας των μεσαιωνικών χρόνων στον οποίο είχε αποδοθεί από τους δυτικούς ή προσωνυμία «Prestre John» και αργότερα καλλιεργήθηκε από τους αυτοκράτορες 'Isaák A' και Zara Yakob. 'Η έπιθυμία των Αιθίοπων αυτοκρατόρων για σχέσεις και επικοινωνία με τους Εθνωπαίους επαγορεύθηκε από πολλούς λόγους, αλλά βασικά από την ανάγκη να προμηθευθούν τα τεχνικά μέσα της εποχής και να λάβουν τη βοήθεια για την εσωτερική ανάπτυξη και κυρίως για την αντιμετώπιση του μουσουλμανικού κινδύνου. Οί Εθνωπαίοι, για τους οποίους είχε αρχίσει ή εποχή των μεγάλων εξερευνήσεων, με την ανοξωπήρηση του ενδιαφέροντος για τη χώρα του «Πρεσβυτέρου 'Ιωάννη» έστειλαν ορισμένες αποστολές και προς την Αιθιοπία και τελικά κατορθώσαν να «ανακαλύψουν» τη χώρα που κατά τον Μεσαίωνα την τοποθετούσαν έντελως άπροσδιόριστα σε κάποιο μέρος της μακρινής 'Ανατολής. 'Η επικοινωνία που δημιουργήθηκε εξέθρεψε στους Καθολικούς τον ζήλο να επιβάλουν στην Αιθιοπία το δόγμα τους και να μετατρέψουν την Αιθιοπική 'Εκκλησία σε Καθολική, πράγμα που, όπως θά ίδουμε στη συνέχεια, προκάλεσε πολλές άναστατώσεις στο κράτος που είχε προχωρήσει σε μια μεγαλύτερη ταβίση με την 'Εκκλησία του. Παρ' όλα αυτά όμως ή Αιθιοπική 'Εκκλησία εξακολουθε να αναπτύσσεται μέσα στα πλαίσια της «sui generis» καταστάσεως που είχε δημιουργηθεί, συνεχίζοντας να δέχεται τον Αβυνα της από την Κοπτική 'Εκκλησία της Αιγύπτου, γεγονός που είχε καταστεί ένας «modus vivendi» για την εκκλησιαστική πραγματικότητα της Αιθιοπίας, χωρίς παράλληλα να άποκοπει έντελως από την 'Ορθόδοξη 'Εκκλησία της 'Αλεξανδρείας, με την οποία γίνονται ορισμένες προσπάθειες προσεγγίσεως, και χωρίς να άρνηθεί την έλληνική ορθόδοξη παράδοση, από την οποία συνεχίζει να έμπνέεται. Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται έπίσης μια άναγέννηση της αιθιοπικής φιλολογίας, πολλά έργα της οποίας εξακολουθούν να έχουν ως πρότυπα αντίστοιχα έλληνικά. 'Η έλληνική παρουσία στην Αιθιοπία είναι συνεχής και πυκνώνει όσο πλησιάζουμε προς τη σύγχρονη εποχή. 'Ας παρακολουθήσουμε όμως τα κυριότερα γεγονότα της περιόδου αυτής.

α) 'Η έξέλιξη των πολιτικοθρησκευτικών πραγμάτων: 'Από την εποχή της συγκροτήσεως της ή Αιθιοπική 'Εκκλησία έπαιξε βασικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων της χώρας, κατά την περίοδο όμως αυτή άποκτά ιδιαίτερη σημασία ο ρόλος της, γιατί κυριαρχεί σ' όλόκληρη τη ζωή του κράτους και τό διαμορφώνει στα πρό-

τυπα τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου. Οἱ αὐτοκράτορες ἀναδεικνύονται προστάτας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀρχηγοὶ τῆς, παράδοξη πού θά συνεχιστοῖ μέχρι τὸν τελευταῖο αὐτοκράτορα τῆς Αἰθιοπίας Χαϊλέ Σελλασιέ, τὸ γεγονός δὲ αὐτὸ ἐνίσχυσε τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ καθιέρωσε τὸν προσδιοριστικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῆς χώρας ⁶⁹. «Αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας ἐν Αἰθιοπία – γράφει ὁ Μητροπολίτης Ἀζώμης Μεθόδιος ⁷⁰ – ἦσαν τόσον ἐγγὺς ἀλλήλων, ὥστε αἱ πολιτικαὶ κρίσεις ἐν τῇ Χώρα νὰ ἔχουν ἀντικτικὸν καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἦτο συνέκεια τοῦ ἱερατικοῦ χαρακτηρισμοῦ, τὸν ὅποιον εἶδεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἢ Ἐκκλησία».

Ἐξετάσαμε στὴν προηγούμενη παράγραφο τὴν πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάσταση τῆς Αἰθιοπίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους. Ἡ ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορα Zara Yakob [1434 – 1468] εἶναι ἢ μεταβατικὴ περίοδος μεταξὺ τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν νεώτερων χρόνων γιὰ τὴν Αἰθιοπία. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Zara Yakob συντελεῖται μὴ ἀναγννηση ὄχι μόνο τῆς φιλολογίας ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, γιατί ὁ αὐτοκράτορας τίθεται ἐπικεφαλῆς τῆς Ἐκκλησίας, καὶ σ' αὐτὸ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ παράδοση, καὶ προβαίνει σὲ μεταρρυθμίσεις, παίρνοντας μὴ σειρὰ μέτρων γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ὀρθῆς πίστεως, τὰ ὅποια ἀναφέρει ὁ ἴδιος σὲ μὴ σειρὰ ἔργων πού ἔγραψε ⁷¹. Ἡ πῶ κρίσιμη ὅμως ἐνέργεια τοῦ Zara Yakob ἦσαν ἡ ἀπόφασή του νὰ ἐγκαινιάσει ἐπίσημες σχέσεις, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν αἰθιοπικὴ ἱστορία, μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ἔστειλε ἀντιπροσωπεία στὴ Σύνοδο τῆς Φλαρεντίας τοῦ 1441 καὶ ὅτι ἔνωσε τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ ⁷². Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Zara Yakob ὑπαγορεύτηκε ὡσαυθόπου ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσῃ βοήθεια ἐναντίον τοῦ Ἀραβικοῦ καὶ Τουρκικοῦ κινδύνου πού διαγραφόταν ἀπειλητικὸς γιὰ τὴν Αἰθιοπία, ἀλλὰ εἶχε στὴ συνέχεια σοβαρὰς ἐξελίξεις.

Ἀπὸ δεκαετίες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Zara Yakob οἱ Πορτογάλοι «ἀνακάλυπταν» τὴν Αἰθιοπία. Τὸ 1487 ὁ βασιλεὺς τῆς Πορτογαλίας Ἰωάννης ὁ Α' ἔστειλε δύο ἐξερευνητικὰς ἀποστολὰς· ἢ μία ἀπ' αὐτὰς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Pedro de Covilham κατόρθωσε νὰ φθάσῃ διὰ ξηρὰς στὴν Αἰθιοπία καὶ

69. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 161.

70. Ἀπόθι, σ. 233.

71. Γιὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Zara Yakob καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἔργα του καὶ τὴν προσφορὰ του στὴν Ἐκκλησία τῆς χώρας του βλ. Μ. Ἀ. Μεθόδιου: ἐνθ' ἀν., σσ 185–86, J.–B. Coulbeaux: ἐνθ' ἀν., τ. II, σσ 12–17, L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 306–311.

72. Μ. Ἀ. Μεθόδιου: ἐνθ' ἀν., σ. 186, J.–B. Coulbeaux: ἐνθ' ἀν., τ. II, σσ 19–32. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἀν., τ. I, σσ 311–316.

έγινε δεκτική με μεγάλες τιμές από τον αυτοκράτορα Eskander [1478 - 1494]⁷³. Οι Αιθίοπες αντίληφθηκαν τη σημασία της βοήθειας των Πορτογάλων, γιατί είχαν να αντιμετωπίσουν πολλούς εχθρούς, όπως τους Άραβες, τους Οθωμανούς Τούρκους, τους Hadgas της περιοχής του Χάραρ και τους Γκάλλα που προέρχονταν από την περιοχή του Ισημερινού⁷⁴, γι' αυτό και κατά την περίοδο του Lebna Dengel [1508 - 1540] προσπάθησαν να συνάψουν συμφωνία με τους Πορτογάλους: τό 1510 και τό 1520 έφθασαν στην Αιθιοπία άποστολαμένοι των Πορτογάλων για να συζητήσουν για βοήθεια, αλλά δέν κατόρθωσαν να καταλήξουν σε συμφωνία. Τη δεύτερη άποστολή συνόδευσαν και ο έβρας F. Alvarez, ο όποιος μίς έδωσε σε δυό έργα του ένδιαφερόμεσης περιγραφές της άποστολής και της Αιθιοπίας⁷⁵.

Λίγο μετά την αναχώρηση της δεύτερης Πορτογαλικής άποστολής ή Αιθιοπία δέχτηκε την καταστρεπτική επίθεση του μουσουλμάνου ήγέμονα του Χάραρ, του φοβερού Ahmed Ibn Ibrahim, γνωστού περισσότερο ως Graf [Grag]. Ο Lebna Dengel δέν μπόρεσε να σταματήσει τον επιδρομέα και ο Graf κατέλαβε πολλά μέρη της Αιθιοπίας άφίνοντας πίσω του την καταστροφή και τον έλεηρο- ξεσπάντας τό βαθύ μίσος του έναντίον των χριστιανών της Αιθιοπίας, σκότωσε πολλούς, κατάστρεψε ναούς και πυρπόλησε πόλεις μεταξύ των όποιων και την 'Αζόμη' έπικλέον ο Graf με τό αντιχριστιανικό του μένος άπόκτησε και τό θλιβερό προνόμιο να είναι ο καταστροφέας πάρα πολλών ιστορικών μνημείων, χριστιανικών κειμηλίων και χειρογράφων. Έπί μιá δεκαετία κατέστη ή μάλιστα της Αιθιοπίας λεηλατώντας και έρημώνοντας ή χώρα⁷⁶. Ο αυτοκράτορας και οι άλλοι άξιώματόητοι άποφάσισαν, στην άπόγνωση τους, να ζητήσουν τη βοήθεια των Έβρωπαίων άποσθονόμενοι στον Πάπα Κλήμεντα VII και στους Πορτογάλους και δείχνοντας ή διάθεση να ύποχωρήσουν στον θρησκευτικό τομέα ύπέρ των Καθολικών. Οι Πορτογάλοι άνταποκρίθηκαν με κάποια καθυστέρηση στην αίτηση για βοήθεια των Αιθίοπων και τό 1541 ένα έκστρατευτικό σόμα 400 ένοπλων άνδρων με άρχηγό τον Χριστόφορο da Gama, γιό του μεγάλου θαλασσοπόρου Vasco da Gama, άποβιβάστηκε

73. J. et J. Ouannou: *Ένθ' άν.*, σ. 24. H. Atkins: «A history of Ethiopia», σ. 12.

74. M. 'Α. Μεθοδίου: *Ένθ' άν.*, σ. 190.

75. F. Alvarez: «Narrative of the Portuguese Embassy to Abyssinia» (Μετάφραση και έκδοση από τον Lord Stanley of Alderly, Hakluyt Society, London, 1881): το άπλο: «The Prester John of the Indies» (Μετάφραση και έκδοση από τον Lord Stanley of Alderly-άναθεωρημένη και έπισημημένη έκδοση από τους C.F. Beckingham και G. Huntingford, Cambridge, 1961).

76. J.-B. Coubeaux: *Ένθ' άν.*, τ. II, σσ 97-103. L. dei Sabelli: *Ένθ' άν.*, τ. II, σ. 57 κ.έ.

στή Μασσάουα. Ἀρχικά οἱ Πορτογάλοι δὲν κατόρθωσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν μὲ ἐπιτυχία τὶς ὁρδῆς τοῦ Γραῆ καὶ σὲ μὴ σύγκρουση σκοτώθηκε ὁ ἀρχηγὸς τοὺς Χριστόφορος da Gama.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας ἕως τῆς Αἰθιοπίας Κλαύδιος [Galáwδewos, 1540 – 1559] ἀνασύνταξε τὶς δυνάμεις του καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν Πορτογάλων ἀντιμετώπισε ἀποφασιστικά τὶς δυνάμεις τοῦ Γραῆ· σὲ μὴ ἀποφασιστικὴ μάχη τὸ 1543 ὁ στρατὸς τοῦ Γραῆ κατανικήθηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς του φονεύθηκε ἦ. «Ὁ νέος Βασιλεὺς Κλαύδιος – γράφει ὁ Παναγιώτης Γ. Φούγιας – ἦ, μεμυημένος εἰς τοὺς κατὰ τοῦ Γραῆ ἀγῶνας ἔπ' αὐτοῦ τοῦ πατρὸς του, καὶ ἦν ἐν πλήρει συναισθήσει τῶν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Χριστιανικὴν Πίστιν ὑποχρεώσεων αὐτοῦ, βοηθούμενος δὲ καὶ ὑπὸ τῶν πορτογαλικῶν στρατευμάτων, κατόρθωσεν, εἰς δύο διαδοχικὰς μάχας, νὰ συντρίψῃ πλήρως τὴν μάστιγα τῆς Αἰθιοπίας, ὡς ἔθεωρεῖτο ὁ Ἰμάμης Γραῆ ὑπὸ τοῦ αἰθιοπικοῦ λαοῦ».

Ὁ Κλαύδιος ἀναδείχθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους αὐτοκράτορες τῆς Αἰθιοπίας γιατί πρόσφερε πολλὰ ἐν τῇ χώρᾳ του : ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία τὸν μουσουλμανικὸ κίνδυνον, ἀναθέρμανε καὶ στερέωσε τὴν παραδοσιακὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικά ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς αἰθιοπικῆς χριστιανικῆς φιλολογίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν σπουδῶν ὁ ἴδιος καταγινόνταν ἀδιάκοπα μὲ τὴ μελέτη τῆς θεολογίας καὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, παρὰ τὶς περιστάσεις ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς πολέμους ποὺ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ διεξάγει, καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο παρομοιάζεται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἀζώμης Μεθόδιο μὲ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανὸ ἦ. Ὁ Κλαύδιος παρέμεινε γνωστὸς, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ γιὰ τὴ σθεναρὴ στάση ποὺ τήρησε ἀπέναντι τῶν Καθολικῶν οἱ ὅποιοι φιλοδόξησαν κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴ νὰ προσεταιρισθοῦν τοὺς χριστιανούς τῆς Αἰθιοπίας καὶ νὰ ὑπαγάγουν τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησίαν ἐπὶ τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Πορτογάλοι εἶχαν βοηθήσει σημαντικὰ τὴν Αἰθιοπία καὶ ἡ χώρα εἶχε τὴν ἀνάγκη τῆς βοήθειας τῆς Δύσεως γιατί παρουσιάστηκε ἀπειλητικὸς ὁ κίνδυνος τῶν Τούρκων οἱ ὅποιοι τὸ 1557 κατέλαβαν τὴ Μασσάουα καὶ ἀπέκοψαν τὴν πρόσβασιν τῶν Αἰθίοπων ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσαν, ὁ Κλαύδιος προτίμησε νὰ διακινδυνεύσει νὰ χάσει τὴν ὑποστήριξιν τῶν Καθολικῶν παρὰ νὰ προσφέρει σὺν ἀντάλλαγμῳ γιὰ τὴν ἐξασφάλισίν τῆς

77. Μ. Ἀ. Μεθόδιος: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σ. 190. Βλ. ἐπίσης J.-B. Coubeaux: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 123–126, I. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 133–136.

78. Π.Γ. Φούγια: «Ἡ εἰσοδος τοῦ Ἰωλάμ ἐν Αἰθιοπία...», μελέτη ἀναφ., σσ 31–32.

79. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθόδιος: ἐνθ' ἄν., σ. 187.

τό βαρύ τίμημα της απαρνήσεως της παραδοσιακής πίστεως και της προσχωρήσεως στον Καθολικισμό. Ὁ αὐτοκράτορας δείχτηκε διαλλακτικὸς στὸ νὰ δεχθῆι τὴν ἐγκατάσταση ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπισκόπου στὴν Αἰθιοπία γιὰ χάρη τῶν Πορτογάλων ποὺ εἶχαν καταμείνει ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ δεχθῆι καθολικὸ πατριάρχη σ' ἀντικατάσταση τοῦ Abuna τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας⁸⁰. Ἐντωμεταξὺ εἶχε ἰδρῦθῆι τὸ περίφημο τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν [1540] ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο Loyola καὶ ἡ ἰδέα τοῦ προσηλυτισμοῦ τῆς Αἰθιοπίας στὸν ρωμαιοκαθολικισμὸ προωθήθηκε ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ τῶν Ἰησουϊτῶν νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργο αὐτό. Ὁ Πάπας Ἰούλιος Γ' [1550–1555] ἀνταποκρινόμενος στὴν ἐπιθυμία τῶν Ἰησουϊτῶν ἐξέλεξε τὸν Nunez Barreto ὡς πατριάρχη τῆς Αἰθιοπίας καὶ δύο ἐπισκόπους ἀντικαταστάτες του, τὸν André de Oviedo καὶ τὸν M. Carnero, καὶ μαζὶ μὲ ὀρισμένους ἄλλους ἀκόλουθους τοὺς ἀπέστειλε στὴν Αἰθιοπία. Ὁ ἴδιος ὁ Barreto δὲν πῆγε στὴν Αἰθιοπία, ἀλλὰ παρέμεινε στὴ Goa περιμένοντας τὴν προλαίανση τοῦ ἐδάφους στὴν αὐτοκρατορικὴ ἀσπὴ τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους του ἐκεῖ, τὸν André de Oviedo ποὺ εἶχε ὀρισθῆι ἀντικαταστάτης καὶ κληρονόμος τοῦ ἀξιώματός του, τὸν ἱεραπόστολο Rodrigo de Gonzalez καὶ ὀρισμένους ἄλλους ἀκόλουθους⁸¹. Οἱ Ἰησουϊτες ἔγιναν δεκτοὶ μὲ εὐγένεια ἀπὸ τὸν Κλαύδιο [1555] καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει μιὰ περίοδος ἔντονου προσηλυτισμοῦ ἡ ὁποία θὰ συναντήσῃ τὶς ἀντιδράσεις τῶν Αἰθιοπῶν καὶ θὰ φέρῃ γιὰ μιὰ ἐκτεταμένη διάρκεια μεγάλες ἀναστατώσεις στὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία.

Ὁ Κλαύδιος γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνο ἀπὸ τὴ δραστηριότητα τῶν Καθολικῶν, πέτυχε νὰ ἐγκαταστήσῃ νέον Κόπτη Abuna καὶ συνέταξε τὸ 1555⁸² τὴν περίφημη «Ὁμολογία Πίστεως» σὰν μέσο ἄμυνας τῶν Αἰθιοπῶν χριστιανῶν πρὸς τὴν Καθολικὴ προπαγάνδα. Ὁ Μητροπολίτης Ἀξέμης Μεθόδιος παραθέτει δλόκληρο τὸ σπουδαῖο αὐτὸ κείμενο στὸ γνωστὸ ἔργο του «Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἐν Αἰθιοπία, Νουβία καὶ Μερῶ», ὅπου καὶ παραπέμπουμε τὸν ἐνδιαφερόμενο⁸³, καὶ προβαίνει στίς

80. Αὐτόθι, σ. 180.

81. J.-B. Coubeaux: *ἔνθ' ἄν.*, τ. II, σσ 133–34. I. dei Sabeili: *ἔνθ' ἄν.*, τ. II, σσ 165–171. M. Ἀ. Μεθόδιου: *ἔνθ' ἄν.*, σ. 193. Γιὰ τὴ δράση τῶν Ἰησουϊτῶν στὴν Αἰθιοπία βλ. B. Teilze: «The Travels of the Jesuits in Ethiopia» (ἀγγλ. μετάφρ. J. Knapton, London, 1710).

82. Ὁ Μητροπ. Ἀξέμης Μεθόδιος θεωρεῖ πὸ πιθανὴ τὴ χρονολογία 1557 ὡς ἔτος συντάξεως τῆς «Ὁμολογίας» τοῦ Κλαυδίου, ἀντὶ τοῦ 1555 ποὺ ἀναγράφεται στὸ χειρόγραφο *ἔνθ' ἄν.*, σ. 194.

83. Κατὰ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο τοῦ H.M. Hyatt: «The Church of Abyssinia», *op. cit.*, σσ 292–94, M. Ἀ. Μεθόδιου: *ἔνθ' ἄν.*, σσ 195–98.

ἐξῆς παρατηρήσεις: ⁸⁴ α' Ἡ Ὁμολογία τοῦ Κλαυδίου εἶναι σημαντικὸν συμβολικὸν κείμενον τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐκώφεως εἶναι ἀπογος. Φυσικὰ ἐγράφη, διὰ τὴν ἀντιδράσιν εἰς τὰς κατηγορίας τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, οἵτινες διετίθεντο ὅτι ἡ Ἀλεξανδρινὴ Πίστις εἶναι πλήρης ἑβραϊκῶν στοιχείων. Διὰ τοῦτο ὁ Κλαύδιος προσπαθεῖ νὰ μειώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν τὰς ἠφισταμένας ἐν τῷ αἰθιοπικῷ Χριστιανισμῷ ἰουδαϊκὰς ἐπιδράσεις. Ἐν τῇ πραγματικότητι, γράφει ὁ Ullendorff, τὸ Feith Nagast καὶ ἡ Ὁμολογία τοῦ Κλαυδίου δὲν παρουσιάζουσι τὴν πραγματικὴν εἰκόνα τῆς αἰθιοπικῆς πίστεως. Εἶναι μᾶλλον δόξα κατὰ τῶν Ἱησοῦτιν.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Κλαύδιος δὲν ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τῶν ἰουδαϊκῶν στοιχείων ἐν τῷ αἰθιοπικῷ Χριστιανισμῷ περ εἶναι γεγονός διὰ τὸν καθόλου Χριστιανισμὸν συνεχιστὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀλλὰ τὴν σημασίαν αὐτῶν διαλευκαίνει καὶ νομίζω ὅτι τὸ ἐπιτυχᾶναι πλήρως. Διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ διὰ τὴν Αἰθιοπίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ Ὁμολογία αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ὁμολογία λοιπὸν τοῦ Κλαυδίου εἶναι ἓνα μέρος τῆς πολυπλευρῆς προσφορᾶς τοῦ ἐξοχου αὐτοῦ ἀυτοκράτορα στὴν Ἐκκλησίαν τῆς χώρας του. Ὁ Κλαύδιος κατέλαβε ἐξαιρετικὴ θέσις στὶς ψυχὰς τῶν Αἰθίοπων, ὁ δὲ ἡρωϊκὸς θάνατός του ποῦ συνέβη κατὰ τὴ διάρκειαν συγκρούσεώς του μὲ τὸν διάδοχον τοῦ Graf, Nur, τοὺς συγκίνησε βαθύτατα.

Διάδοχος τοῦ Κλαυδίου ἦταν ὁ Μηνῶς [1559 – 1563] ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία τὶς ραδιουργίας τῶν Καθολικῶν καὶ τοῦ Oniedo ἐναντίον του. Οἱ Καθολικοὶ βέβαια δὲν ἀπογοητεύτηκαν ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν τους καὶ ἐκανεῖλθαν τὴν προσηλωτικὴν τούς προσπάθειαν ἀργότερα, μὲ περισσώτερη ἐπιτυχία, ὅπως θὰ ἴδοιμε στὰ ἐπόμενα.

Ὁ ἐπόμενος αὐτοκράτορας τῆς Αἰθιοπίας εἶναι ὁ Malak Sagad I [Sartisa Denkel = Βλαστός τῆς Παρθένου, 1563 – 1597], ποῦ ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία τοὺς Τούρκους, τοὺς Galla καὶ τοὺς Falashas. Μᾶς εἶναι γνωστός ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν ποῦ τοῦ ἀπεθύνα ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Μελέτιος Πηγῶς ⁸⁵ καὶ ἀπὸ τὴ φιλοκαθολικὴ πολιτικὴν τὸν δεξιότηας τῆς ὁποίας θεωρήθηκε ἀποστάτης ⁸⁶. Τὸν Sartisa Denkel διαδέχθησαν ὁ Yakob [1598 – 1603] καὶ ὁ Za Dengel [1603 – 1604]. Ἐπὶ τῆς μεσοβασίλειας τοῦ δευτέρου

84. Ἀδελφί, σσ 198–99.

85. Τὴν ἐπιστολὴν αὕτη δημοσίευσε ὁ Μητροπολίτης Ἀζόμων Μεθόδιος: «Μελέτιος Πηγῶς Ἐπιστολαί» (Ἀθῆναι, 1976), σσ 113–14.

86. Μητροπολίτου Ἀζόμων Μεθόδιου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 199–200. J.-B. Coubeaux: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ. 148–172. L. dei Sabeili: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 205–246.

ήρθε στην Αιθιοπία ο Ίσπανός Ίησουΐτης Pero Paez (Pais), ο οποίος εγκαταστάθηκε στη Fremonta πλησίον της 'Αζόμης θλου και Ίδρυσε σχολείο για τὰ παιδιά τῶν ἐξεχόντων Αἰθίοπων και τῶν Καθολικῶν⁸⁷. Μὲ τις ἐξαιρετικὲς ἱκανότητες και τὴν εὐφυΐα ποὺ διέθετε ὁ Paez, ἐντυπωσίασε τοὺς Αἰθίοπες και κατόρθωσε νὰ προσελκύσει τὸν αὐτοκράτορα στὸ Καθολικὸ δόγμα. Ὁ Za Dengel ἔγραψε στὸν Πάπυ Κλήμεντα Η' και στὸν βασιλιά τῆς Ίσπανίας Φίλιππο τὸν Γ' ζητώντας ἀποστολὴ βοήθειας στὸν στρατιωτικὸ και θρησκευτικὸ τομεᾶ⁸⁸. Οἱ Αἰθίοπες δὲμος ἀντιλήφθηκαν τὴ μεταστροφή τοῦ αὐτοκράτορα στὸν Καθολικισμό, τὴν ὁποία αὐτοὺς ἀπέκρυπτε και, ὑποκινούμενοι ἀπὸ τὸν κληρο και ἀπὸ τοὺς ἀνταγωνιστὲς τοῦ Za Dengel και μνηστήρες τοῦ θρόνου, ἐπαναστάτησαν και στὴ διάρκεια μιᾶς συμπλοκῆς σκότωσαν τὸν αὐτοκράτορα⁸⁹.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας τῆς Αἰθιοπίας Susenyos [1607 - 1632]⁹⁰ δὲν διδάχθηκε ἀπὸ τὴν τύχη τοῦ προκατόχου του και προσχώρησε και αὐτὸς στὸν ρωμαιοκαθολικισμό, ἐπίσημα πλέον. Οἱ λόγοι ποὺ τὸν ὤθησαν στὴν πράξη του αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὴ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ ποὺ παρουσίαζαν οἱ Καθολικοὶ σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἐγγῶριο κληρο και τοὺς Κόπτες Abuna, ἀπὸ πλεονεξίας μορφώσεως, πνευματικῶν ἱκανοτήτων και ἐνάρετης χριστιανικῆς ζωῆς⁹¹. Ὁ Καθολικισμός, μετὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισή του ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα και τὴ διακήρυξη ποὺ ἔκανε ὑπὲρ αὐτοῦ στὸν λαὸ, κέρδιζε συνεχῶς ἔδαφος, χάρι και στὴ σοφὴ καθοδήγηση τοῦ P. Paez, και θὰ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν Αἰθιοπία, ἂν ἐντωμεταξὺ δὲν συνέβαιναν ὀρισμένα γεγονότα ποὺ ἀνέτρεψαν τὴν πορεία τῶν πραγμάτων. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ θάνατος τοῦ Paez ποὺ συνέβη γύρω στὸ 1620, ἀποτελέσσει σοβαρὸ πλήγμα γιὰ τὴν ὄλη προσπάθεια τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν νὰ ἐπιβληθοῦν στὴν Αἰθιοπία. Ὁ νέος Καθολικὸς πατριάρχης τῆς Αἰθιοπίας, ὁ Πορτογάλος Ίησουΐτης Alfonso Mendez ποὺ ἐφθάσε στὴν Αἰθιοπία γύρω στὸ 1625, ὄχι μόνον δὲν διέθετε τις ἱκανότητες και τὴ σύννεση τοῦ Paez, ἀλλὰ και διέπραξε μιὰ σειρά ἀσυγχώρητων λαθῶν, τὰ ὁποία ὀδήγησαν τελικὰ στὴν κατάρρευση τῆς ὄλης προσπάθειας. Τὸ βασικότερο σφάλμα τοῦ Mendez ἦταν ὅτι ἐπίδιωξε και ἔπεισε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπαιτήσει τὴ βίαιη μεταστροφή στὸ καθολικὸ δόγμα ὁλό-

87. Μ. 'Α. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 200. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. II, σ. 254.

88. Μ. 'Α. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 201. James Bruce: «Travels...», ὁρ. cit., τ. II, σ. 245.

89. Μ. 'Α. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 201. L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 256-57. J.-B. Coubeaux: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 177-78.

90. Ὁ Μητροκόλυτος 'Αζόμης Μεθόδιος ἰσορροπεῖ τὴν ἀποψη ὅτι τὸ ὄνομα Susenyos εἶναι τὸ ἐλληνικὸ ὄνομα Συνέσιος. ἐνθ' ἄν., σ. 202, σημ. 1.

91. Αὐτόθι, σσ 202-203.

κληρῆς τῆς Αἰθιοπίας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔδωσε τὸ ἔναυσμα στοὺς ἤδη δυσαρστημένους Αἰθίοπες νὰ ἐκδηλώσουν ἔντονα τὴν ἀντίδρασή τους, ἡ ὁποία κατέληξε σ' ἕναν φονικότερο θρησκευτικὸ ἐμφύλιον πόλεμον⁹². Μπροστὰ σὲ μιὰ τέτοια κατάσταση ὁ αὐτοκράτορας ἀναγκάσθηκε νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Καθολικισμοῦ καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐπαναφορὰ τῆς παραδοσιακῆς πίστεως, παραχωρώντας τὸν θρόνον στὸν γιό του Fasiladas. Αἶγο ἀργότερα πέθανε ὁ Susenyos καὶ μὲ τὸν θάνατο του ἔκλεισε μιὰ αἱματηρῆ-κερίδος τῆς αἰθιοπικῆς ἱστορίας καὶ χάθηκε ἀμετάκλητα ἡ μεγάλη εὐκαιρία τῶν Πορτογάλων νὰ ἐπιβάλουν τὸν Καθολικισμὸ στὴν Αἰθιοπία.

Ὁ Fasiladas [Βασιλεῖδης, 1632 – 1665] ἀποκατέστησε τὴν καθιερωμένη πίστη καὶ ἐδίωξε τοὺς Ἰησοῦφτες ἀπὸ τὴ χώρα, μάλιστα δὲ συνήψε συμφωνία μὲ τοὺς Τούρκους οἱ ὅποιοι ἤλεγχαν τὴν Ἐρυθρὰ θάλασσα, νὰ μὴν ἐπιτρέψουν στὸ ἐξῆς τὴν εἰσοδὸ Καθολικῶν ἱεραποστόλων στὴν Αἰθιοπία, καὶ ὀρισμένοι Γάλλοι Καπουτσῖνοι ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ εἰσέλθουν στὴ χώρα βρῆκαν οἰκτρὸ θάνατο ἢ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Μασσάουα ἢ ἀπὸ τοὺς Galla ποὺ εἶχαν κυτακλύσει τὴ νότια περιοχὴ τῆς χώρας· εἶσι ἔληξε ἔδοξα ἡ προσπάθεια τοῦ Πάπα νὰ ἐνώσει τὴν Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴ Ρωμαιοκαθολικὴ καὶ μόνο κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα οἱ Καθολικοὶ κατόρθωσαν νὰ ἀναπτύξουν καὶ πάλι ὀργανωμένη προσηλυτιστικὴ δράση στὴν Αἰθιοπία⁹³. Ὁ Fasiladas μετέφερε τὴν πρωτεύουσα στὸ Γκόνταρ τὸ ὄκοιο καὶ ὀχόρωσε καὶ τὸ ὄκοιο παρέμεινε πρωτεύουσα τῆς Αἰθιοπίας γιὰ δύο περίπου αἰῶνες⁹⁴, καὶ ἔκτισε ξανά τὸν καθεδρικὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Μαρίας τῆς Σιών, τὸν ὄκοιο εἶχε καταστρέψει ὁ Graf.

Ἡ περίοδος τοῦ διαδόχου τοῦ Fasiladas, Yohannes I [1665 – 1680] χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἠβελημένη ἀπομόνωση τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ὁ αὐτοκράτορας ἔβαλε νὰ κἀψουν ὄλα τὰ Καθολικὰ βιβλία καὶ ἀπαγόρευσε τὴν προσχώρηση στὸν Καθολικισμὸ· δώδεκα Φραγκισκανοὶ ποὺ ἐπιχείρησαν νὰ εἰσέλθουν στὴν Αἰθιοπία εἶχαν οἰκτρὸ τέλος. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ παρουσιάστηκε ἡ θεολογικὴ ἐριδα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνσαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ, μεταξὺ τῶν μοναχῶν τοῦ μοναστηριοῦ Debro Libanos καὶ τῶν Ἐδουαθιανῶν⁹⁵.

92. Ἀπτομερέστερη περιγραφή τῆς ταριμμένης αὐτῆς περιόδου βλ. στὰ : M. Ἀ Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 181–82 καὶ 202–211, J.-B. Coubeaux: ἐνθ' ἄν., τ. II, 198–200 καὶ 203–218, L. dei Sabelli: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 257–297, J. Βεουε: ἐνθ' ἄν., τ. II, σσ 401–423, κ.λ.π.

93. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 182, 211–215.

94. Μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς Ἀζώμης ἡ πρωτεύουσα τῆς Αἰθιοπίας μεταφερόταν σὲ διάφορα σημεῖα τῆς χώρας, ἀνάλογα μὲ τὴν προτίμηση τοῦ ἐκείστοτε αὐτοκράτορα.

95. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 215–216. Τὸ χρονικὸ τῆς βασι-

Τὰ κυριότερα γεγονότα τῆς βασιλείας τοῦ Iyasu I τοῦ μεγάλου [1682 – 1706], ὁ ὁποῖος διαδέχθηκε τὸν πατέρα του Yohannes, εἶναι οἱ πόλεμοι τοῦς ὁποίους διεξήγαγε ἐναντίον τῶν Galla καὶ τῶν Μουσουλμάνων, ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Πάπα τῆς Ρώμης καὶ τὸν βασιλιά τῆς Γαλλίας ποῦ ἀποδεικνύουν τὴ φιλοκαθολικὴ στάση του καὶ οἱ διάφορες ἐπεμβάσεις του στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τῆς χώρας του, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἡ σύγκληση Συνόδου μὲ θέμα τὴ θεολογικὴ διένεξη γιὰ τὴ φύση τοῦ Χριστοῦ ⁹⁶.

Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Iyasu I ἀξιοσημειώμενοι εἶναι ὁ Yustus [1711 – 1716] ποῦ εἶναι ὁ τελευταῖος ρωμαιοκαθολικὸς αὐτοκράτορας τῆς Αἰθιοπίας ⁹⁷ καὶ ὁ Iyasu II [1730 – 1755] ποῦ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρῆς γιὰτὶ ἀνέπτυξε σχέσεις μὲ τὸν Ὀρθόδοξο Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ματθαῖο [1746–1766], μὲ τίς ὁποῖες θὰ ἀσχοληθοῦμε σὲ ἐπόμενη ἐνότητα.

Ἡ περίοδος ἑνὸς αἰῶνος ποῦ ἀκολουθεῖ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Iyasu II μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι μιὰ περίοδος συγχύσεως καὶ ἐμφυλίων συγκρούσεων κατὰ τὴν ὁποία ἡ Αἰθιοπία διαιρέθηκε σὲ πολλὰ μικρὰ κρατίδια ποῦ ἐλέγχονταν ἀπὸ τοπικοὺς ἡγεμόνες, οἱ ὁποῖοι ἀνταγωνίζονταν μεταξύ τους γιὰ τὴν ἀπόκτηση μεγαλύτερης δυνάμεως· ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι γνωστὴ στοὺς Αἰθιοπες ὡς Zamana Mesafint, δηλαδὴ ἡ ἐποχὴ τῶν Κριτῶν ἢ ἡ ἐποχὴ τῶν πριγκιπῶν [The Era of the Princes]. Ἐκ τῶν ἀξιολογότερων τοπικῶν ἡγεμόνων τῆς περιόδου τῶν Mesafint ἦταν ὁ βασιλιάς τῆς ἐπαρχίας Σόα, Sahle Sellassie [1813 – 1847], ὁ ὁποῖος προτόιμασε τὸν ρόλο ποῦ ἐπρόκειτο νὰ παίξει ἡ ἐπαρχία αὐτὴ κατὰ τὴ σύγχρονη περίοδο ⁹⁸.

Ἐδῶ τοποθετοῦμε συμβατικὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου τῶν νεότερων χρόνων γιὰ τὴν Αἰθιοπία, τὴν πολιτικοθηρησκευτικὴν κατάστασιν τῆς ὁποίας προσπαθήσαμε νὰ διαγράψουμε μὲ συντομία, γιὰ νὰ γνωρίσουμε, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα στοιχεῖα ποῦ θὰ ἀκολουθήσουν, τὸν περίγυρο καὶ τὰ πλαίσια

λείας τοῦ Yohannes δημοσίωσεν ὁ R. Basset: «Études sur l' Histoire d' Ethiopie» ἐστὶ «Journal Asiatiques», Serie 7, τ. XVII (Paris, 1881) καὶ ὁ I. Guidi: «Annales Ioannis I, Iyasu I, Bakaffa» ἐν τῷ «Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium: Scriptorum Aethiopicum» (Paris, 1903–1905).

96. Βλ. Μητροπολίτου Ἀξάμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σσ 216–219. Ἐκτίσθη στὰ δημοσιευμένα καὶ μεταρρασιμένα χρονικὰ τοῦ Iyasu I ἀπὸ τὸν I. Guidi: ἔνθ' ἄν., καὶ J. Bruce: ἔνθ' ἄν., τ. II, σσ 325–517.

97. Μητροπολίτου Ἀξάμης Μεθοδίου: ἔνθ' ἄν., σ. 219.

98. J.–B. Coulbeux: ἔνθ' ἄν., τ. II, σσ 365–404. L. del Sabelli: ἔνθ' ἄν., τ. III, σσ 31–78. Th Netsoulas: ἔνθ' ἄν., σσ 52–53. Sven Rubenson: «The Survival of Ethiopian Independence», op. cit., σσ 29–151.

μέσα σὰ ὅποια ἐξελιχθῆκαν μέχρι τῆ σύγχρονη περίοδο οἱ ἑλληνοαιθιοπικὲς σχέσεις, ποὺ ἔδωσαν κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα τὴ δυνατότητα τῆς ἀνυποστήσεως τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζόρων.

β) Ἡ Αἰθιοπικὴ φιλολογία τῆς β' περιόδου: Εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο ὅτι ἡ αἰθιοπικὴ φιλολογία τῆς Ἀξωμικῆς περιόδου, κατὰ βάση μεταφραστικὴ, χρησιμοποίησε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ὡς πρωτότυπα τὰ ἑλληνικὰ κείμενα⁹⁹, δὲν θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴ δευτέρη περίοδο τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας, γιὰτὶ τώρα τὰ κείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀντλοῦν ἢ τὰ ὅποια μεταφράζουν οἱ Αἰθίοπες εἶναι κυρίως ἀραβικά¹⁰⁰. Αὐτὸ δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ Αἰθίοπες ἔχασαν, μετὰ τὴν παρακμὴ τῆς Ἀξώμης, τὴν ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον ἐνῶ παράλληλα ἢ περικύκλωσθ' αὐτοὺς ἀπὸ τοὺς Ἀραβικοὺς καὶ ἡ ὑπαγωγή τῆς Ἐκκλησίας τους στὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία τῆς ἀραβικοκρατούμενης Αἰγύπτου τοὺς κατέστησε προσεχτικὰ τὰ κείμενα στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα, ἡ ὅποια εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνταγωνίζεται καὶ τελικὰ ὑπερέκρυσσε τὶς ἐθνικὲς γλῶσσες τῶν μονοφιστικῶν Ἐκκλησιῶν, τῆς Συριακῆς καὶ τῆς Κοπτικῆς, προτιμώμενη σὰν γλῶσσα γραφῆς ἢ μεταφράσεως τῶν θρησκευτικῶν περιεχομένων ἔργων¹⁰¹. Παρὰ ταῦτα, ἐπειδὴ τὰ ἀραβικά κείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια βασικὰ ἀντλεῖ ἡ αἰθιοπικὴ φιλολογία τῆς β' περιόδου εἶναι τὰ περισσότερα ἄμεσες μεταφράσεις ἑλληνικῶν κειμένων, πράγμα ποὺ συμβαίνει σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ γιὰ τὰ κείμενα στὴν Κοπτικὴ ἢ τὴ Συριακὴ, καὶ ἐπειδὴ δὲν λείπουν ἐντελῶς καὶ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ ἄμεσες ἑλληνικὲς φιλολογικὲς ἐπιδράσεις, θεωρήσαμε χρήσιμο νὰ παρεμβάλουμε ἐδῶ τὴ σύντομη αὐτὴ παρένθεση γιὰ τὴν αἰθιοπικὴ φιλολογία τῆς β' περιόδου, παρουσιάζοντας κυρίως τὰ ἔργα ποὺ ἔχουν ἀμεσὴ ἢ ἕμμεσὴ σχέση μὲ τὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ παράδοση, γιὰ νὰ ἀποδείξουμε ὅτι ἡ τελευταία δὲν σταμάτησε νὰ καθοδηγεῖ, ὅσοι καὶ ἔμμεσα, τὴν πνευματικὴ καὶ εἰδικότερα τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῆς Αἰθιοπίας, μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ ἔναρξίς τῆς β' περιόδου τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας τοποθετεῖται στὸν 13ο αἰῶνα¹⁰², ἡ «χρυσὴ ἐποχὴ» τῆς δὲ εἶναι ὁ 15ος καὶ 16ος αἰῶνας¹⁰³: τὰ ἔργα θρησκευτικοῦ περιεχομένου κυριαρχοῦν καὶ πάλι ἀλλὰ δὲν λεί-

99. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Δ', παρ. 6.

100. Claude Sumner: «Ethiopian Philosophy», *op. cit.*, τ. 1, σ. 30.

101. C. Sumner: «Ethiopian Philosophy», *op. cit.*, τ. 1, σ. 30.

102. Ἀκόθι, σσ 31-32.

103. Γιὰ τὴ στοιχειώδη γενικὴ βιβλιογραφία τῆς περιόδου αὐτῆς παραπέμπουμε στὴν ἐνότητα οὗτου διαπραγματευόμεστε τὰ τῆς φιλολογίας τῆς Ἀξωμικῆς περιόδου: βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Δ', παρ. 6, παραπομπὴ ὡς ἀριθ. 225.

πουν και τὰ ἔργα ποῦ ἀναφέρονται σ' ἄλλους τομεῖς, ὅπως στὴ φιλοσοφία και στὴν ἱστορία, και σ' αὐτὰ ὅμως εἶναι διάχυτο τὸ θρησκευτικὸ πνεῦμα. Ἀναφέρουμε ἀρχικὰ τὰ τρία βασιλικά χρονικά, τὸ *Kebra Negast* [= Δόξα τῶν Βασιλέων], *Fetha Negast* [= Νόμοι τῶν Βασιλέων] και *Tariké Negast* [= Ἱστορία τῶν Βασιλέων]. Μὲ τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ, τὸ *Kebra Negast*, ἀσχοληθήκαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο¹⁰⁴, ἐπειδὴ, ὅπως ἀναπτύξαμε ἐκεῖ, ὁ πυρῆνας δημοουργίας του ἀνάγεται στὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα, τὸ ἔργο ὅμως ὀλοκληρώθηκε κατὰ τὸν 14ο αἰώνα, γι' αὐτὸ και οἱ μελετητὲς τὸ θεωροῦν ὡς ἔργο τῆς β' περιόδου· δὲν θὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ ὅσα τονίσαμε στὸ οἰκεῖο σημεῖο τοῦ κεφ. Δ', σχετικά μὲ τὴ σημασία τοῦ *Kebra Negast* ἀπὸ ἑλληνικῆς ἀπόψεως. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει στὴν προκειμένη περίπτωσι τὸ *Fetha Negast*, τὸ ὅποιο εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἕνας κώδικας ἐκκλησιαστικῶν κανόνων και ἀστικού δικαίου. Τὸ αἰθιοπικὸ [Γκέ'εζ] κείμενο τοῦ *Fetha Negast* στηρίχθηκε στὴν Κοπτική συλλογὴ νόμων ποῦ εἶναι μετὰ φραση στὴν Ἀραβικὴ βυζαντινῶν νόμων, ὅπως τοῦ «Προχειροῦ Νόμου» τοῦ Βασιλείου Α' τοῦ Μακεδόνα [867 – 886], τῶν «Ἐκλογῶν» τοῦ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου [717 – 740] και Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρανέμου [740 – 775], και ἐνὸς Συριακοῦ Ρωμαϊκοῦ νόμου στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τοῦ 480 μ.Χ.¹⁰⁵ Μιὰ ἐρῶτερη συγκριτικὴ ἔρευνα θὰ ἀποδείκνυε ὅπωςδήποτε τὴ μεγάλη ἐπίδραση τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἐπὶ τὴ συλλογὴ νόμων τοῦ *Fetha Negast* ποῦ ἀποτελεσε ἐπὶ αἰῶνες και μέχρι τὴ σύγχρονη περίοδο τὸν καταστατικὸ χάρτη ὄχι μόνον τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ και τῆς Πολιτείας στὴν Αἰθιοπία. «Μιὰ σύγκριση τοῦ Ἰουστινιάνειου Κώδικα και τοῦ *Fetha Negast* – γράφει ὁ Th. Natsoulas –¹⁰⁶ θὰ ἀποδείκνυε τὴν ἐπίδραση ποῦ εἶχε τὸ Βυζαντινὸ δίκαιο στὴν Αἰθιοπία». Τὸ κύριο σῶμα τῶν νόμων περιεχόταν στὴν Κοπτικὴ συλλογὴ ἣ ὅποια εἶχε μεγάλη ἰσχὺ και ἐφαρμοζόταν ἀπὸ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία¹⁰⁷, τὸ αἰθιοπικὸ δὲ κείμενο ποῦ ἔγινε κατὰ τὸν 15ο αἰώνα συμπληρώθηκε μὲ ἑλικὸ ἀπὸ τὸ ἔργο «Σύνοδος»¹⁰⁸. Μετὰ τὴν ἐνωσμάτωσι στὸ *Fetha Negast* τῶν ἐκκλησιαστικῶν κανόνων ποῦ περιέχονταν στὰ δύο ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ἔργα τῆς β' περιόδου, τὴν προαναφερθεῖσα «Σύνοδος» [*Senodos*] και τὴ «Διδασκαλία» [*Didascalía*], τὰ δύο τελευταῖα περιήλθαν

104. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Δ', παρ. 6ε.

105. Μητροπολίτου Ἀζήμης Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 164–65.

106. Th. Natsoulas: ἐνθ' ἄν., σ. 48.

107. Μητρ. Ἀζήμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σ. 165. C. Sumner: ἐνθ' ἄν., τ. I, σ. 36.

108. Γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες περὶ τοῦ *Fetha Negast* βλ. M. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 164–69. Τὸ πλῆρες κείμενο τοῦ ἔργου σὲ ἀγγλικὴ μετὰφρασι μὲ παράφρασι ὁ Abba Paulos Tsadua: «The Fetha Negast: The Law of the Kings», ἔργο ἀνοῦφ.

σὲ δευτέρα μοῖρα. Ἡ αἰθιοπικὴ «Διδασκαλία» μεταφράστηκε ἀπὸ τὰ ἀραβικά, μὲ προέλευση ὅμως ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ καίμενο¹⁰⁹. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριο [Senkessar] τὸ ὁποῖο ἐξέδωσε ὁ W. Budge¹¹⁰, ἔχει ἑλληνικὴ προέλευση γιὰ τὸ κύριο σῆμα του ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς βίους τῶν ἁγίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, στοὺς ὁποίους προστέθηκε καὶ τὸ τοπικὸ ἁγιολόγιο. Τὸ Αἰθιοπικὸ Συναξάριο ἀνάγεται στοὺς 140–150 αἰῶνες καὶ μεταφράσθηκε στὰ αἰθιοπικά ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ καίμενο, τὸ ὁποῖο ἦταν μετάφραση τοῦ Κοπτικῶν, τὸ ὁποῖο πάλι προέκυψε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ καίμενο¹¹¹.

Θὰ κλείσουμε τὴ σύντομη αὐτὴ παρένθεση ἀναφέροντας ἕνα ἀκόμη ἔργο τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας ποὺ ἔχει ἑλληνικὴ προέλευση, τὸ «Βιβλίον τῶν Σοφῶν Φιλοσόφων» [Mashafa Falāsā Tabiban]. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ φιλοσοφικῶν κειμένων μεταφράσθηκε στὰ αἰθιοπικά ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴν, οἱ Ἀραβες δὲ τὰ παρέλαβαν μὲσω τῶν Σύρων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας¹¹². Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ἔργα τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας τῆς β' περιόδου παρακμπουμμε σὲ ἀρμοδιότερες μελέτες¹¹³.

γ) **Οἱ σχέσεις μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας**: Μᾶς εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας περιέπεσε στὴν ἀράνεια μετὰ τὴν Ἀραβικὴν κατάκτηση τῆς Αἰγύπτου ἐξαιτίας τῆς ἐχθρικής στάσεως τῶν Ἀράβων κατακτητῶν ἐναντίον της, παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν ἀπέβλεπε τὴ συνείδηση ὅτι αὐτὴ καὶ ἡ Κοπτικὴ Ἐκκλησία ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ Αἰθιοπικὴ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσαν μέλη τοῦ ἴδιου ἐκκλησιαστικοῦ κορμοῦ. Ἐτεῖ σὲ περιόδους ποὺ ἡ ἀμβλυσιστὴν ἐχθρικών διαθέσεων τῶν Ἀράβων ἢ ἡ προσωπικότητα ἐξεχόντων Πατριαρχῶν τῆς τῆς ἐπέτρεψαν νὰ ἀνακτῆσει τὸ κύρος της, δὲν παρέλειψε νὰ προβεῖ σὲ προσπάθειες ποὺ ἀπέβλεσκαν εἴτε στὴν ἐνοποίησή της μὲ τὴν Κοπτικὴ Ἐκκλησία ἢ στὴν ἐπαναφορὰ στοὺς κόλπους της τῆς Αἰθιοπικῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας τὴ δικαιοδοσία γινώριζε ὅτι εἶχε χάσει ὄχι ἐξαιτίας δογματικῶν διαφορῶν, ἀλλὰ λόγω τῆς ἀδυναμίας στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει. Στὴν καταθῦνση τῆς ἐπαναφορᾶς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰθιοπίας στοὺς

109. Περὶ σὺντομα γιὰ τὰ ὅσα αὐτὰ ἔργα βλ. στὸ ἔργο τοῦ Μ. Ἀ. Μεθοδίου: «Ὁ Χριστιανισμὸς...», σσ 264–68.

110. Wallis Budge: «The Book of the Saints...», op. cit.

111. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 269–271.

112. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Clauder Sumner ἀφιερώνει δόλοκληρον τὸν 1^ο τόμον τοῦ γνωστοῦ ἔργου του «Ethiopian Philosophy». Βλ. καὶ Μ. Ἀ. Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 276–77.

113. Βλ. Μητροπολίτου Ἀζώμης Μεθοδίου: ἐνθ' ἄν., σσ 264–283 καθὼς καὶ εἰς ἱστορίας τῆς αἰθιοπικῆς φιλολογίας ποὺ ἀναφέρθησαν στὴν παρακομῆ ὡς ἄριθ. 225 τοῦ κεφαλαίου Δ' τῆς παρούσης μελέτης.

κόλπους της μητρικής Έκκλησίας είτε πήρε ή ίδια πρωτοβουλίες ή ανταποκρίθηκε στις προσγγίσεις των Αιθίοπων αυτοκρατόρων οι όποιοι, δυσχεστερημένοι από τους Κόπτες, απευθύνθηκαν σ' αυτή. Μιά από τις γνωστές πρωτοβουλίες της Έκκλησίας της 'Αλεξανδρείας κατά τους νεότερους χρόνους ανήκει στον Πατριάρχη Σιλβεστρο [1569 - 1590]¹¹⁴. 'Αξιολογότερη όμως είναι ή προσπάθεια τήν όποία έκανε και προς τις δύο κατευθύνσεις, προς τους Κόπτες και τους Αιθίοπες, ό μεγάλος Πατριάρχης Μελέτιος Πηγής [1590 - 1601]. Τό 1593 ό Κόπτης Πατριάρχης Γαβριήλ Η' [1585 - 1602] υπέκυψε στις προσηλυτιστικές έποσχέσεις των 'Υησοιτών και κήρυξε τήν ένωση της Κοπτικής Έκκλησίας με τή Ρωμαιοκαθολική. Τό γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη άναστάτωση στους Κόπτες πιστούς, πολλοί από τους όποιους συμπεριλαμβανομένων και Αιθίοπων της Αιγύπτου προσχώρησαν στην 'Ορθόδοξη Έκκλησία της 'Αλεξανδρείας. 'Ο Πατριάρχης Μελέτιος, άντι νά έπωφεληθεί από τήν κατάσταση αυτή, προσπάθησε και πέτυχε νά μεταπείσει τον Κόπτη Πατριάρχη ώστε τελικά νά αποτρέψει τήν πλήρη ύποταγή της Κοπτικής Έκκλησίας στη Ρώμη και τον Δεκέμβριο του 1594 άπήθυνε εγκύκλιο προς τους Κόπτες με τήν όποία τους γνωστοποίησε τή μεταμύλεια του Πατριάρχη Γαβριήλ και άποκαθιστούσε έτσι τήν ειρήνη στην Κοπική Έκκλησία¹¹⁵. 'Εκμεταλλούμενος τό γεγονός της προσχωρήσεως των Αιθίοπων της Αιγύπτου στην 'Ορθόδοξη Έκκλησία, με τους όποιους έπας και με τους προσχωρήσαντες Κόπτες έκανε ένωτικές διαπραγματεύσεις¹¹⁶, τό θεώρησε σαν ευκαιρία προσγγίσεως της Αιθιοπικής Έκκλησίας και άπήθυνε τό 1595 έπιστολή προς τον Αιθίοπα αυτοκράτορα Malak Sagad I [Sartsa Dengel]¹¹⁷, με τήν όποία του γνωστοποίησε τήν κατάσταση και τον προσκαλοσσε νά έπανενώσει τήν Έκκλησία της χώρας του με τήν Έκκλησία της 'Αλεξανδρείας «ενα όμην Ρωμαίοι τε και Αιθίοπες, καθός και πρότερον πριν χωρισθηναι διά των Κοπτών». 'Υπενθυμιζοντάς του τήν πλανημένη πίστη και τις σφαλερές πράξεις των Κοπτών, τον καλεϊ

114. Α. Ghanotakis: *ένθ' άν.*, καφ. 1.4.

115. Ι.Ν. Καμύρη: «Περι τον διάλογον μεταξύ 'Ορθόδοξων και 'Εκροδόξων», *ένθ' άν.*, τόμος IV, σ. 310. Ν. Τσιτσίκου: *ένθ' άν.*, σ. 90.

116. Ι.Ν. Καμύρη: *ένθ' άν.*

117. 'Η έπιστολή αυτή δημοσιεύθηκε πολλές φορές: «Έκκλησιαστικός Φάρος», τ.Δ' (1909), σσ 472-75, «Πανόραμ», τ. Π', σσ 311-12, «Νέα Σιών», τ. ΣΤ' (1907), σσ 1124-25 πρόσφατα ή έπιστολή δημοσιεύθηκε από τον Μητροπολίτη 'Αζόλης Μετόδιο: «Διελειτου Πηγή 'Επιστολας' (Αθήνα, 1976), σσ 113-14 και από τον ίδιο μεταφρασμένη στα 'Αγγλικά: «Letters of the Greek Patriarchs of Alexandria to Ethiopia», στο Abba Salama, τ. Ι (1970), σ. 131.

νὰ πάρει τὴ σωστὴ ἀπόφαση μὲ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε νὰ ἀναδειχθεῖ ὁ δεύτερος Μ. Κωνσταντῖνος ¹¹⁸. Εἶναι ὁμας ἀμφίβολο ἂν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μαλετίου εἶχε κάποια ἀπήχηση στὸν Malak Sagad, δεδομένης τῆς φιλοκαθολικῆς στάσεως τοῦ ἀποκράτορα αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ ἀσκοῦσαν οἱ Ἱησοῦτες ἱεραπόστολοι σ' αὐτόν ¹¹⁹.

Ἡ πρωτοβουλία τῆς ἐπόμενης γνωστῆς ἀπαφῆς μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνήκει στὸν Αἰθίοπα ἀποκράτορα Iyasu II. Ὁ Iyasu ἀπήθυε τὸ 1750 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Ματθαῖο τὸν Ψάλλη [1746 – 1766] στὴν ὁποία ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμία του γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Ἐκκλησίας τῆς χώρας του μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ζητοῦσε τὴν ἀποστολὴ διδασκάλου καὶ ἱεράρχη Ἑλλήνων, γιὰ νὰ ἀναλάβουν τὴν πνευματικὴ χεираγωγή τῶν Αἰθίοπων ¹²⁰. Συγχρόνως ἔγραψε πρὸς τὸν Πατριάρχη καὶ ἡ βασιλομήτωρ Μάρθα, παρακαλώντας νὰ ἀποσταλοῦν ἕνας ἱερέας, ξυλουργοὶ, χρυσοχόοι καὶ οἱ «Κανονισμοὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου», δηλαδὴ τὰ Πρακτικὰ τῶν Ἐκτὸς Οἰκουμενικῶν Συνόδων ¹²¹. Ἡ ὅλη ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀνταπόκριση τοῦ Πατριάρχη Ματθαίου μὲς παρουσιάζονται στὰ «Κείμενα Ἑλληνικὰ ἀφορῶντα στὴ Ρωμανικὴ Ἱστορίᾳ» τοῦ Α. Παπαδόπουλου – Κεραμέως ¹²² ἀπὸ ἔκου καὶ παραθέτουμε τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα : ¹²³

«Εἶτα ὁ κῆρ Ματθαῖος ἔλαβε γράμματα τῷ ἔτει 1750 τοῦ Ἱησοῦ, βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας, τοῦ τανθὲν Χαμιεσίας λεγομένης, καὶ τῆς μητρὸς του

118. Ἐνθ' ἀνωτέρω.

119. Βλ. ἀνωτέρω, ἐνότητα σ' τῆς κυρούσης παραγράφου.

120. Βλ. Κωνσταντῖνος Δαπόντι: «Ἱστορικὸς κατάλογος», στὴ «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη» Κ.Ν. Σάβα (Βενετία, 1872), τ. Γ', σ. 87. Δ. Καλλιμέγος: «Τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας...», Ἐνθ' ἄν., σ. 473. Δ.Π. Πασχάλη «Ματθαῖος ὁ Ἄνθριος Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ Πάσης τῆς Αἰθιοπίας» (Ἀθήναι, 1910), σσ 16-17. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος: «Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας», ἔργο ἀναρ., σσ 763-64. Th. Natsoulas: Ἐνθ' ἄν., σσ 65-70.

121. Ι.Ν. Καρμίρη: Ἐνθ' ἄν., σ. 310.

122. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ πρωτοτύπου εἶναι: «DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMANILOR CULESE DE EUDOXIU DE HURMUZAKI... VOLUMUL XIII. TEXTE GRECEȘTI PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNĒASCA CULESE ȘI PUBLICATE CU INTRODUCERE ȘI INDICELE NUMELOR DE A. PAPADOPOULOS – KERAMEUS, BUCUREȘTI, 1909 (: Ἐγγραφα ἀφορῶντα στὴν Ἱστορία τῶν Ρωμάνων συγκεντρωμένα ἀπὸ τὸν Εὐδόξιο Χουρμουζάκη... τόμος XIII. Κείμενα Ἑλληνικὰ ἀφορῶντα στὴ Ρωμανικὴ Ἱστορία συγκεντρωμένα καὶ δημοσιευμένα μὲ εἰσαγωγὴ καὶ τίτλοι ὀνόματων ἀπὸ τὸν Α. Παπαδόπουλο-Κεραμέα, Βουκουρεστί, 1909).

123. Ἐνθ' ἄν., τ. XIII, σ. 185.

Μάρθα, γράφοντα ότι ἐνίκησε πολέμῳ τὸν ἀλλόφυλον βασιλεῖα γείτονα του, καὶ ὅτι ἔχει σκοπὸν ἀπελθὼν νὰ κολεμήσῃ καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ νὰ πάρῃ τὸν Ἅγιον Τάφον, καὶ παρεκάλει νὰ τὸν στείλῃ διδάσκαλον ἀξιον, καὶ εἰ δυνατόν ἀρχιερέα, νὰ τὸν διδάξῃ τὴν ὀρθοδοξίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τὰ βιβλία τὰ λεγόμενα Πρακτικὰ τῶν Συνόδων. Ὅθεν ἐστειλεν ὁ κῆρ Ματθαῖος διδάσκαλον τὸν ἐκ νήσου Σίφνου Στέφανον ἱερομόναχον καὶ τὸν ἱατροφιλόσοφον Σισίνιον Μωραΐτην καὶ πέντε νέους, ἀποστειλάς καὶ Τετραευάγγελον μικρὸν ἀργυροῦν, καὶ κομπολόγια κεχρῖπῆρι παλγῆμι χοντρὸν καὶ καθαρὸν. Ἐφθασαν οὖν καὶ ἐνέτυχον τῷ βασιλεὶ καὶ δεξιώσεως ἐνέτυχον, ἀλλὰ μικρὸν, θανόντος τοῦ βασιλέως, ὁ διάδοχος υἱὸς του ἐφάνη ἀνόμιος τῷ πατρί, καὶ ὁ μὲν Σισίνιος ἀπέθανε, ὁ δὲ Στέφανος ἐπέμψθη παρ' ἀρχόντος τινος εἰς τὴν κώμην του, κάκετος ἐσόστῃτος σχολεῖον ἀλλὰ κακῇ τύχῃ καὶ συναργίᾳ τοῦ μισοκάλου δαίμονος οὐδεὶς ἐφάνη καρπὸς διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν παρὰ τῆς Ἀλεξανδρινῆς ταύτης ἀποστολῆς».

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω βλέπουμε ὅτι ἡ ἀναπόκριση τοῦ Πατριάρχῃ Ματθαίου στὴν πρωτοβουλία τοῦ Iyasu ἦταν ἰσχυρή, ὄχι ἀπὸ ἀδιαφορία βέβαια, ἀλλὰ ἀπὸ ἀδυναμία τῆς Ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐκμεταλλεῖται ὅπως θὰ ἔπρεπε τὴν παρουσιασθεῖσα εὐκαιρία. Δυστυχῶς διὰ προσπάθειας τοῦ Πατριάρχῃ νὰ βοηθηθεῖ ὥστε νὰ προσφέρει θετικὴ βοήθεια στοὺς Αἰθίοπας δὲν βρῆκαν ἀναπόκριση ὁ λόγιος κληρικὸς Καισάριος Δαπόντες τὸν ὁποῖο ὁ Ματθαῖος προώριζε γιὰ τὴν Αἰθιοπία δὲν ἀποδέχθηκε¹²⁴ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας Ἐλισάβετ, ἀπὸ τὴν ὁποία ζήτησε συνδρομὴ δὲν κατόρθωσε νὰ τοῦ τὴν παράσχει λόγω τῆς ὀλιγωρίας τῆς Ρωσικῆς Ἱερᾶς Συνόδου, πρὸς τὴν ὁποία διαβιβάσθηκε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχῃ, νὰ ἐπιληφθεῖ ἔγκαιρα τῆς ὑποθέσεως¹²⁵. Ἔτσι ναυάγησε ἡ προσπάθεια νὰ ὑλοποιηθεῖ τὸ προαιώνιο δνεῖρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας νὰ ἐπαναφέρει στοὺς κόλπους τῆς τῆ θυγατρικῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Αἰθιοπίας, ἐνὸς εἶχε πλησιάσει πολὺ κοντὰ στὴν πραγματοποίησή του.

Ἀνανέωση τῆς προσπάθειας προσεγγίσεως ἔχουμε ἀπὸ τὸν Πατριάρχῃ Ἱερόθεο τὸν Α' [1825 - 1845], ὁ ὁποῖος τὸ 1827 σὲ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Αἰθίοπα ἀξιωματοχο Dejasmach Woide Giorgis ἔγραψε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Καὶ ἂν ἐπιθυμετε . . . γράψατε ἡμῖν, ἵνα ἀποστειλωμεν ἡμῖν μητροπολίτην

124. Μητροπολίτου Ἀζόμης Μεθοδίου: «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀζόμης», ἔργο ἄνωρ., σ. 231.

125. I.N. Καρρίρη: ἔνθ' ἄν., σ. 311. Ν. Τσιτσόκου: ἔνθ' ἄν., σ. 108. Th. Natsoulas: ἔνθ' ἄν., σ. 65 κ.ἄ.

μετὰ ἱερῶν, ὅπως εὐλογία καὶ ἀγίαση ὑμᾶς καὶ εὐλογία τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν καὶ χειροτονήση εἰς ὑμᾶς ἱερεῖς καὶ διακόνους, καὶ ἵνα μὴ μῶνεται τὰ πρόβατα ἄνευ ποιμένος . . . » 126.

Συνέχιση τῶν προσηκόντων προσεγγίσεως τῶν δύο πλευρῶν, τῆς αἰθιοπικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς, στὴν ὁποία τώρα προστίθεται καὶ τὸ νεοσύστατο ἐπίσημο Ἑλληνικὸ Κράτος, θὰ παρακολουθήσουμε στὸ ἐκόμενο κεφάλαιο. Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ ὅλες τὶς ἐπαφὲς σὲ ἐκκλησιαστικὸ ἐπίπεδο, ποὺ παρακολουθήσαμε ἀνωτέρω, εἶναι ὅτι ἡ Αἰθιοπία δὲν ἀποξενώθηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ κόσμον καὶ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, κι αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὀφείλεται κυρίως σὲ δύο παράγοντες, πρῶτο, στὴ διατήρηση τῆς ὀρθόδοξης συνειδήσεως, ἰδίως σὲ ὀρισμένα κέντρα ὅπου ἦταν τὰ αἰθιοπικὰ μοναστήρια ὅπου διατηροῦνταν ἀνόθευτα τὰ αἰθιοπικὰ χειρόγραφα 127, καὶ δεύτερο, στὴ συνεχὴ παρουσία Ἑλλήνων στὴν Αἰθιοπία, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατεῖχαν ἐξέχουσες θέσεις στὴν αἰθιοπικὴ κοινωνία. Γιὰ τὸν πρῶτο παράγοντα μιλήσαμε ἄρκετὰ στὰ προηγούμενα, μὲ τὸν δεύτερο θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴν ἀμέσως ἐκόμενη ἐνότητα.

δ) Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὴν Αἰθιοπία: Μετὰ τὴν προσωρινὴ διακοπὴ δύο - τριῶν αἰῶνων ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀποκλεισμό τῆς Αἰθιοπίας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, ἡ εἰσοδος τῶν Ἑλλήνων στὴν Αἰθιοπία συνεχίστηκε καὶ μάλιστα σὲ ἐντατικότερους ρυθμούς. Ἦδη κατὰ τὴν περίοδο τῆς δυναστείας τῶν Ζαγκουῆ εἶδαμε ὅτι ὀρισμένοι ἀριθμὸς Ἑλλήνων εἰσηλθε στὴ χώρα, ἰδίως ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Lalibela 128. Κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἀκολοῦθησε τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕνας ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς Ἑλλήνων ζήτησε καὶ βρήκε φιλόξενο καταφύγιο στὴν Αἰθιοπία. Κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους οἱ Ἑλληνες θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ εἶναι εὐπρόσδεκτοι στὴ χώρα αὐτὴ καὶ ἡ παρουσία τους θὰ πυκνώνεται ὅσο πλησιάζουμε πρὸς τὴ σύγχρονη ἐποχὴ. Ἡ δραστηριότητά τους καὶ ἡ διακρινόμενη θέση ποὺ θὰ κατορθώσουν νὰ ἀφῶν στὴν αἰθιοπικὴ κοινωνία θὰ συντελέσουν ὥστε οἱ γραπτὰς πηγὲς καὶ ἡ προφορικὴ παράδοση νὰ διασώσουν μέχρι σήμερον τὰ ὀνόματα πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς, ἀλλὰ παράλ-

126. «ἀελτίον τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας» 2 (1949) ἀριθ. 4, σ. 5-7, ὡς Θ. Μοσχονά, ἀναπερῶμενο στὴν μελέτη τοῦ Ι.Ν. Καρμίρη: «Περὶ τὸν Διάλογον. . .», ἐνθ' ἄν., σ. 311 (παραρ. ὄκ' ἀρ. 25), ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντιγράφουμε τὸ ἀπόσπασμα. Μετάφραση τῆς ἑπιστολῆς στὴν Ἀγγλικὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἀζώμης Μεθόδιο στὴν ἐπιθ. Abba Salama («Letters of the Greek Patriarchs . . .»), τ. I (1970), σσ 132-135.

127. Βλ. Ἀρχιμ. Ἀρσενίου «Ἐπισηματικὴ Ἐκθεσις. . .», ἐνθ' ἄν., σ. 83.

128. Βλ. ἀνωτέρω, παρ. 2γ τοῦ πρὸτοντος κεφαλαίου.

ληλα και ή προσφορά των τεχνιτών και επιτηδευματιών, όχι ως μεμονωμένων προσώπων αλλά ως εθνικών ομάδων θα καταστήσει αισθητά γνωστό το ελληνικό όνομα στην καθημερινή αιθιοπική πραγματικότητα.

Τήν πρώτη μνεία για την παρουσία και δραστηριότητα Έλλήνων εμπόρων στην Αιθιοπία κατά τους νεώτερους χρόνους μάς παρέχει ο Θεοσούτης Ιερέας που συνόδευσε την Πορτογαλική αποστολή στην αιθιοπική αυτοκρατορική αώλη το 1520, ο F. Alvarez, ο όποιος αναφέρει ότι στο άκμαίο εμπορικό κέντρο Manadely οι μόνοι μη μουσουλμάνοι έμποροι ήταν Έλληνες και ότι μεταξύ των άλλων Εύρωπαίων που είχαν καταφύγει στην Αιθιοπία προσερχόμενοι από τη Τζέντα ήταν και ένας Έλληνας από τη Χίο ¹²⁹. Στα χρονικά του αυτοκράτορα Κλαυδίου αναφέρεται ή παρουσία Έλλήνων στην Αιθιοπία. Επίσης είναι γνωστό ότι οι Αιθίοπες αυτοκράτορες χρησιμοποιούσαν κατά τους νεώτερους χρόνους Έλληνες εμπορικούς αντιπροσώπους σε πάσις όπως το Κάιρο, ή Ιερουσαλήμ, το Hormuz κλπ. ¹³⁰. Το ότι ο αριθμός των Έλλήνων που κατέφυγαν στην Αιθιοπία μετά την έλωση της Κωνσταντινουπόλεως ήταν σημαντικός επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι στην έπαρχία Άγκάμε υπάρχει χωριό που ονομάζεται «Ρουμάουη» και που προφανώς όφείλει το όνομά του αυτό στο ότι κατοικήθηκε από Έλληνες ¹³¹.

Η προέλευση των Έλλήνων που κατέφυγαν στην Αιθιοπία ήταν κυρίως από τη Μικρά Άσία και από τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και ο αριθμός τους εξαρτώνταν πάντοτε από την ένταση των διώξεων των Τούρκων κατακτητών ¹³². Ήταν κατά κανόνα έμποροι και τεχνίτες και οι Αιθίοπες αυτοκράτορες έπωλελήθηκαν στο έπακρο από τις δεξιότητές τους που σπάνιζαν μεταξύ των ύπηκόων τους, όπως αποδεικνύεται και από τις εκκλήσεις τους, που είδαμε στα προηγούμενα, προς τους Εύρωπαίους και τους Άλεξανδρινούς Πατριάρχες να τους αποσταλούν μεταξύ των άλλων και τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων.

Οι πληροφορίες που έχουμε, ιδίως για την περίοδο του 17ου και 18ου αιώνα, μάς διασώζουν τα όνόματα ορισμένων Έλλήνων που είτε κατέλαβαν θέσεις και αξιώματα στην αυτοκρατορική αώλη είτε ανέπτυξαν δραστηριότητες πλησίον των Αιθίοπων αυτοκρατόρων προσφέροντας τις ύπηρεσίες τους σ' αυτούς. Άναφέραμε ήδη στο κεφάλαιο Γ' ότι οι Αιθίοπες αυτοκρά-

129. F. Alvarez: «The Prester John...», op. cit., σσ 187, 275-76.

130. Th. Natsoulas: Ένθ' άν., σ. 45.

131. Σ. Προκοπίου: Ένθ' άν., σ. 72.

132. A. Ghanotakis: Ένθ' άν., κεφ. 1.4.

τορες, τηρώντας την παράδοση που καθιερώθηκε με τόν αδελφό του Άγιου Φρουμεντίου Αιδέσιο, ό όποιος είχε όηρηρετήσει ός Ιματιοφύλακας και οϊκονόμος του Άξωματε βασιλεία, προσλάμβαναν για τή θέση αυτή Έλληνας. Έτσι επί Iyasu II τή θέση κατείχαν ό Γωάργιος Μπράχος (Braeos) από τή Χίο και στη συνέχεια ό Πέτρος από τή Ρόδο και επί των αυτοκρατόρων Iyoas και Takla Haymanot II τή θέση διατηρούσε ό Άνθούλης από τή Ρόδο ¹³³. Ό αυτοκράτορας Iyasu I είχε στην αλλη του έναν Έλληνα γιατρό με τό όνομα Δημήτριος, ενώ οι αυτοκράτορες Bakaffa και Iyasu II χρησιμοποίησαν Έλληνας τεχνίτες σε διάφορες εργασίες. Συγκεκριμένα ό Iyasu II χρησιμοποίησε Έλληνας τεχνίτες για τή διακόσμηση του άνακτόρου του ¹³⁴. Ό λόγιος κληρικός Καισάριος Δακόντες, που άλληλογραφούσε με τόν Iyasu II, γράφει ότι ό αυτοκράτορας κλαισιωνόταν από μία κλειάδα Έλλήνων συμβούλων οι όποιοι άσκούσαν μεγάλη έπιρροή πλησίον του και διαμόρφωσαν τή φιλελληνική πολιτική του ¹³⁵. Ένας άλλος Έλληνας που άσκούσε μεγάλη έπιρροή κατά τήν περίοδο αυτή, ήταν ό Bajirond Γιάνης, που ήταν στην ύπηρεσία του διοικητή του Tigrai, Ras Mikael και που πρόσφερε επίσης τις ύπηρεσίες του και στους αυτοκράτορες Iyasu II και Iyoas ¹³⁶. Άξιοσημείωτη είναι επίσης ή δραστηριότητα που ανέπτυξαν άπαι της βασιλείας του Bakaffa και του Iyasu II δυό Έλληνας που είναι γνωστοί με τά μικρά τους όνόματα, Δημητρός και Γιώργης. Οι δυό αυτοί Έλληνας κατασκεύασαν τό πρώτο σύγχρονο κλοιάριο με τό όποιο διέσχισαν τή λίμνη Τάνα, πράγμα που έπέσυρε τόν θάνατο του αυτοκράτορα Bakaffa, άργότερα δέ πρόσφεραν τις ύπηρεσίες τους στον αυτοκράτορα Iyasu II ¹³⁷.

Αν είναι του παρόντος νά έπακταθοίμε σε διεξοδικότερη έκθεση τής καταστάσεως, των δραστηριοτήτων και της θέσεως τήν όποία απέκτησαν οι Έλληνας στην Αιθιοπία κατά τήν περίοδο αυτή και μέχρι των μέσων του 19ου αιώνα, για νά δείξουμε όμως με μία φράση τήν έκτιμηση και τήν έμπιστοσύνη των όποιων έχαιραν εκ μέρους των Αιθίοπων ήγαμόνων και άξιωματούχων, αναφέρουμε ότι ήταν οι μόνοι μη Αιθίοπες οι όποιοι ανταμείβθηκαν για τις ύπηρεσίες τους με τήν παραχώρηση σ' αυτούς έκτάσεων

133. Βλ. άνωτέρω, κεφ. Γ', παρ. 2γ, και Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σσ 59-61.

134. R. Pankhurst: «Reflections on the Importance of Graeco-Ethiopian Studies», *Abba Salama*, τ. I (1970), σ. 157.

135. Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σ. 61. Σ. II. Πιερίδου: «Τό Μέλλον του Έλληνισμού...», *Ενθ' άν.*, σ. 12.

136. Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σσ 59-60.

137. R. Pankhurst: «Demetrios and Giorgis: Two Greeks in early eighteenth century Ethiopia», *Abba Salama*, τ. VIII (1977), σσ 233-239.

γής από τους αυτοκράτορες και ηγεμόνες της Αιθιοπίας¹³⁸. Γιά τήν εξαιρετική θέση, τήν έπιρροή, τήν προσφορά, τήν δράγανωση, τή συμμετοχή στήν οικονομική, κοινωνική και πολιτικοθρησκευτική ζωή τής Αιθιοπίας τών Έλλήνων, κατά τό β' ήμισυ του 18ου αιώνα, πολύτιμες πληροφορίες μάς παρέχει ο Σκωτός James Bruce, ο όποιος έπισκέφθηκε κατά τήν περίοδο αυτή τήν Αιθιοπία και διευκολύνθηκε σημαντικότερα στις έρευνές του από τους Έλληνες πού διέμεναν εκεί¹³⁹. Ο J. Bruce πρίν μεταβεί στήν Αιθιοπία έφοδιάστηκε μέ συστατική έπιστολή από τόν Έλληνα Πατριάρχη 'Αλεξανδρείας Ματθαίο πρós τους Έλληνες τής Αιθιοπίας, οι όποιοι, κατά τήν έκφραση του Πατριάρχη, κατείχαν μεγάλες θέσεις και ήταν δλοιο κλούσοιο¹⁴⁰. Τis άφθονες πληροφορίες πού παρέχει ο Bruce γιά τους Έλληνες τής Αιθιοπίας στο όγκώδες πεντάτομο έργο του, έράνισο και παρουσίασε ο Π.Γ. Φούγιας, στή μελέτη του όποιου και παραπέμπουμε¹⁴¹.

Οι Έλληνες τής περιόδου αυτής λοιπόν είναι οι άνεπίσημοι πρεσβευτές του Έλληνισμοσ στήν Αιθιοπία και εργάστηκαν γιά τή σύσφιξη τών πολιτικών, πνευματικών και θρησκευτικών σχέσεων τών δύο πλευρών, επιδιώκοντας συνειδητά ή άσυνειδητα τήν ανακάλυψη τής Ιστορικής πραγματικότητας τής αρχαίας έποχής, κατά τήν όποία ή Αιθιοπία ήταν τό πνευματικό τέκνο του έλληνικοσ πνεύματος. Ο Th. Natsoulas παρουσιάζει χαρακτηριστικά τήν προσπάθεια αυτή μέ τά έξης :¹⁴²

«Πολλοί Έλληνες θεώρησαν και εξακολουθούν άκόμη νά θεωρούν τήν Αιθιοπία ως θρησκευτική και πνευματική άποικία του κλασσικοσ και Χριστιανικοσ Έλληνικοσ κόσμου και λυπούνται πού πέρασε περισσότερο από μία χιλιετία προτου άποκατασταθούν στενοί δεσμοί. Κατά τόν 18ο αιώνα άποκαλύπτεται μία νέα έποχή στις Αιθιοελληνικές σχέσεις μέ τή μετανάστευση Έλλήνων προσφύγων στήν Αιθιοπία. Οι Έλληνες αυτοί έφεραν μαζί τους και τήν πίστη ότι είχαν πολλά κοινά μέ τους Αιθίοπες. Αύτη ή συναίσθηση, έσφαλμένη ή όχι, είναι πού έκανε τήν Αιθιοπία έναν έπιθυμητό τόπο γιά μετοίκηση. Επί δυο αιώνας οι Έλληνες είχαν μία βαθιά πεποίθηση του ρόλου πού οι πρόγονοι τους έπαιξαν στήν ανάπτυξη τής Αιθιοπίας, και πολλοί, συνειδητά ή άσυνειδητα, έτιθώξαν νά τους συναγωνισθούν.

138. Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σ. 58. R. Pankhurst: «Greek Land Holding in Eighteenth and Early Nineteenth Century Ethiopia», Abba Salama, τ. IV (1973), σσ 36-39.

139. James Bruce: «Travels to discover the Source of Nile», op. cit.

140. Μητροπολίτου 'Αζύμης Μεθοδίου: «Αιθιοπία», στήν προαναφ. συλλογή δημοσιευμάτων του «Θεολογική και Ιστορική Μελέτη», σ. 351 και παραπομπή όκ' αριθ. 12.

141. P.G. Fouyas: «James Bruce of Kinnaird and the Greeks of Ethiopia», Abba Salama, τ. II (1972), σσ 161-177.

142. Th. Natsoulas: *Ενθ' άν.*, σ. 48.